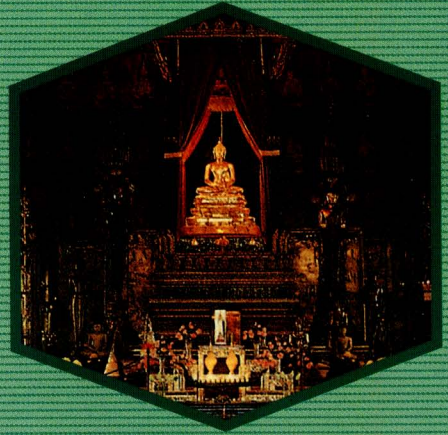

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ – พ.ศ. ๒๔๗๕

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

อาจารย์อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

ประวัติการศึกษา

ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การสอน

อาจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน (๒๕๒๘-๒๕๓๐)
อาจารย์พิเศษสอนบางส่วนของวิชาอารยธรรม ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๕๒๙-๒๕๓๐)

ผลงานทางวิชาการ

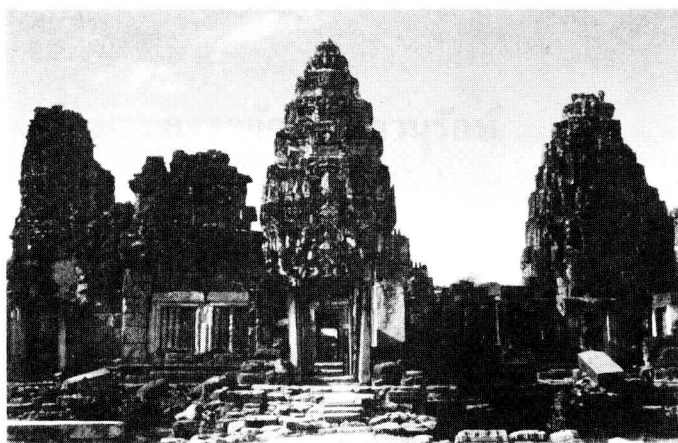
๑. บทความแปล "วิเคราะห์สังคมไทยด้วยโลกทัศน์ของกริมม์" สยามใหม่
๒. บทความเรื่อง "ไม่มีศัตรู ไม่มีอะไรสิ้นไหล วิจารณเจตนา นาควัชระ" ถนนหนังสือ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๙ (ตุลาคม)
๓. บทความเรื่อง "กำเนิดแนวความคิดเรื่องหน้าที่พลเมือง" รัฐศาสตร์สาร ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๓๒
๔. บทความเรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาในสังคมไทย" เศรษฐศาสตร์ การเมือง ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓-๔ ตุลาคม ๒๕๓๑
๕. งานวิจัยเรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงในกระบวนการสร้างหัตถกรรมไม้แกะสลัก" เสนอต่อ มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา (TDRI) การประชุมวิชาการประจำปี ๒๕๓๕
๖. งานวิจัยเรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางการเมืองใน ภาคเหนือของไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง" เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง "ความเปลี่ยนแปลง ทางด้านสังคมและวัฒนธรรมไทยในปี ค.ศ. ๒๐๑๐ ของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา (TDRI)
๗. งานวิจัยเรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่มีผลกระทบต่อสถาบันครอบครัว: ศึกษาทางด้านวรรณกรรม" ได้รับเงินทุนจากสภาวิจัยแห่งชาติ (ยังไม่แล้วเสร็จ)
๘. งานวิจัยส่วนตัวเรื่อง "การเมืองไทยทศวรรษ ๒๕๙๐"

ปัจจุบัน

เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย
ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕

ด้วยอภินันทนาการ
สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๕๓๘

๒๕๐.-

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕ /
อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

๑. สำนักทางประวัติศาสตร์ ๒. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ๓. ชนชั้นสูง---ไทย

ISBN 974-584-860-3

สพจ. ๓๕๙

ลิขสิทธิ์ของสำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๓๘

การผลิตและการลอกเลียนหนังสือเล่มนี้ไม่ว่ารูปใดทั้งสิ้นต้องได้รับ

อนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดจำหน่ายโดยศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โทร. ๒๑๘๓๕๘๐, ๒๑๘๗๐๐๐ โทรสาร ๒๕๕๕๔๕๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๕๓๖๑๒, ๒๑๕๓๖๒๖

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เป็นผลงานวิจัยเรื่องแรกในชีวิตของผู้เขียนที่เกิดขึ้นจากการทำ
งานหนักเป็นเวลากว่าสองปี แต่นอกเหนือจากการทุ่มเทเวลาให้แก่การคิดและการ
ค้นคว้าของผู้เขียนเองแล้ว ยังมีบุคคลหลายท่านที่มีส่วนช่วยให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จ
ลงได้ บุคคลสำคัญที่สุดที่ผู้เขียนรู้สึกสำนึกในพระคุณอย่างลึกซึ้งคือ อาจารย์นิธิ
เอียวศรีวงศ์ ครูตะวันออกผู้ซึ่งนอกจากผลงานทางวิชาการของท่านจะเป็นขุมทรัพย์
แห่งความรู้ของผู้เขียนแล้ว ท่านยังได้กรุณาให้ข้อคิดเห็น คำแนะนำและคำวิจารณ์
อันมีคุณค่ายิ่งอีกด้วย ผู้เขียนขอขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้เขียนขอขอบพระคุณอาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์ และ อาจารย์สมเกียรติ
วันทะนะที่ให้คำแนะนำ คำวิจารณ์ที่มีประโยชน์ต่อผู้เขียนเป็นอย่างมาก

ขอกราบขอบพระคุณพ่อและแม่ ผู้ให้การสนับสนุนการศึกษาแก่ผู้เขียนทุก
วิถีทาง

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณ “นิด” ผู้ซึ่งเป็นทั้งเพื่อนชีวิตและเพื่อนทางวิชาการที่ได้
แลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางวิชาการอย่างออกรสกับผู้เขียนเสมอ

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

มิถุนายน ๒๕๓๘

สารบัญ

	หน้า
บทที่ ๑ บทนำ	๑
บทที่ ๒ การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่	๗
รากฐานทางความคิดของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่	๘
ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา : เวลาของสังคมและ	
เวลาของมนุษย์	๙
ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์	๒๘
การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่	๔๕
ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์	๔๖
ความคิดทางเวลา : รากฐานของประวัติศาสตร์	๔๗
การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลง	
แนวความคิดเรื่องผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์	๕๙
การเกิดความคิดเรื่องราชวงศ์	๗๕
บทที่ ๓ สำนักทางประวัติศาสตร์กับการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๘๙	
สำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็นพระมหากษัตริย์	๙๑
สำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็นราชวงศ์จักรี	๙๔
การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์บนรากฐานทางภูมิปัญญา	๙๘
ความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์”	
ตามสำนักทางประวัติศาสตร์	๙๙
การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์	๑๒๕

บทที่ ๔	รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับการเกิดสำนักเชิงปัจเจกชน	๑๕๕
	การเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์	๑๕๖
	ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองกับการเกิด	
	สำนักเชิงปัจเจกชน	๒๑๐
	การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา	๒๑๐
	การขยายตัวของระบบราชการ	๒๓๐
บทที่ ๕	ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์กับ	
	การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕	๒๔๕
	การรื้อสำนักข้าราชการและราษฎรโดยรัฐ	๒๔๖
	ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ในหมู่ข้าราชการ	
	และราษฎร	๒๕๖
	สำนักทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนระบอบการปกครอง	๒๕๑
บทที่ ๖	บทสรุป	๓๑๑
	ข้อสังเกตท้ายบท	๓๑๗
	บรรณานุกรม	๓๒๐

บทนำ

ประวัติศาสตร์ไทย ดูเหมือนเป็น “เรื่องธรรมดา” ที่คนในสังคมโดยทั่วไป รู้กันดีอยู่แล้ว วิชาประวัติศาสตร์ที่เดิมเคยเป็นวิชาเอกเทคในการศึกษาหลายระดับ ก็ถูกยกเลิกและกลายเป็นส่วนย่อย ๆ ประกอบอยู่ในวิชาอื่นไป ยิ่งประเทศไทยกำลัง พัฒนาอย่างรวดเร็วและต้องการแรงงานด้านเทคนิควิทยามากขึ้น ก็ดูเหมือนไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องเอาใจใส่ในวิชาหรือสิ่งที่สังคมโดยทั่วไปรู้ดีกันอยู่แล้ว

ในฐานะนักศึกษาประวัติศาสตร์ก็ไม่มี ความจำเป็นเช่นเดียวกันที่จะต้องมา ร้องขอ ให้คนในสังคมหันมาเอาใจใส่วิชาประวัติศาสตร์มากขึ้น เพียงแต่ต้องการจะ ชี้ให้เห็นว่า “เรื่องธรรมดา” ที่รู้ ๆ กันอยู่นั้น มิใช่เป็น “เรื่องธรรมดา” แต่เป็นพลัง ทางภูมิปัญญาของสังคมที่จะผลักดันหรือขัดขวางความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เดียว และหากเราไม่ใคร่ควรดูแลต่อสิ่งธรรมดา ๆ ที่เราคุ่นเคยกันเสียบ้าง เรา ก็อาจจะมองเห็นทางเลือกของความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้น้อยลง

โดยเนื้อแท้แล้ว ประวัติศาสตร์แฝงอยู่ในสำนึกของคนในสังคมอย่างลึกซึ้ง และส่งผลต่อพฤติกรรมของคนด้วย หนังสือเล่มนี้จึงมุ่งที่จะทำความเข้าใจใน “ปัญหาประวัติศาสตร์” สองประการให้ชัดเจนมากขึ้น ปัญหาประการแรก คือ การ รับรู้ประวัติศาสตร์ส่งผลหรือมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกนึกคิดหรือความสำนึกของ คนในสังคมไทยอย่างไร ซึ่งปัญหานี้มักจะถูกกละเลยหรืออธิบายสรุปแบบง่าย ๆ การ ที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ประวัติศาสตร์กับความรู้สึกนึกคิดและความ สำนึกของคนในสังคมไทยนั้น จำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงการก่อตัวของการรับรู้ ประวัติศาสตร์อันถือได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของการรับรู้ประวัติศาสตร์ในรูปแบบที่เข้า ใจกันในปัจจุบันซึ่งมีองค์ประกอบทางความคิดที่เปลี่ยนแปลงมาหลายประการด้วยกัน จากการศึกษาการก่อตัวของการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นมานั้นเห็นได้ชัดว่ามีได้

เป็นเพียงการรับเอาองค์ความรู้หรือวิธีการทางประวัติศาสตร์จากตะวันตก หากแต่เป็นการปรับเปลี่ยนมิติความเข้าใจในมนุษย์และสังคมที่เดียว และประการสำคัญ คือ การรับรู้ประวัติศาสตร์เช่นนี้ทำให้คนเกิดความสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้นมา สำนึกทางประวัติศาสตร์นี้มีลักษณะของการคาดคะเน (Speculation) ที่มีผลต่อการกระทำทางสังคมของมนุษย์อย่างมากทีเดียว เพราะทำให้ตระหนักว่าสังคมเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ถ้าเปลี่ยนแปลงใครเป็นผู้กำหนดหรือกระทำ ผู้ที่มีความสำนึกว่าตนสามารถเป็นผู้กระทำหรือกำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ ย่อมมุ่งที่จะกระทำการต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปในวิถีทางที่ตนเห็นว่าดี หรืออย่างน้อยก็เป็นผู้สนับสนุนหรือยอมรับการกำหนดหรือการกระทำของผู้ที่ตนเห็นว่าเป็นผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์

ความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ประวัติศาสตร์กับความรู้สึกนึกคิดหรือความสำนึกของคนในสังคม แม้ว่ามีความสำคัญในตัวของมันเอง แต่จุดเน้นอีกประการหนึ่งของการศึกษานี้คือปัญหาประวัติศาสตร์ประการที่สองอันได้แก่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ และแสดงให้เห็นว่าสำนึกทางประวัติศาสตร์เป็นพลังทางภูมิปัญญาที่มีผลในการกำหนดพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์

ความพยายามที่จะทำความเข้าใจ “ปัญหาประวัติศาสตร์” ดังกล่าว จึงนำมาสู่ข้อเสนอสำคัญในหนังสือเล่มนี้ คือ ความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์เป็นพลังทางภูมิปัญญาที่มีความสำคัญอย่างสูงในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย ในการศึกษาได้คำนึงถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ในสังคมที่ส่งผลให้สำนึกทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนเปลี่ยนแปลงไป และแสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ในหมู่ชนชั้นนำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นพลังผลักดันให้คนกลุ่มนี้ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำดำเนินการต่าง ๆ เพื่อสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้น และภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ในหมู่สามัญชนบางพวก ซึ่งผลักดันให้คนกลุ่มนี้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ที่มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยนี้ เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีกแนวทางหนึ่ง กล่าวคือ การศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาโดยทั่วไปมักจะมุ่งแสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงของสังคมส่งผลให้ความคิดของคนเปลี่ยนไป แต่ในที่นี้มุ่งแสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงของความคิดหรือความสำนึกก็ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง เนื่องจากความคิดหรือความสำนึกมีผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์อย่างไรก็ตามวิทยานิพนธ์นี้มิได้ละเลยบริบททางสังคมที่มีผลต่อภูมิปัญญา เพราะความเปลี่ยนแปลงทางความคิดหรือความสำนึกของมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของสังคม การอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางความคิดหรือความสำนึกจึงมีอาจเน้นที่อัจฉริยภาพของบุคคลเท่านั้น ต้องพิจารณาถึงอิทธิพลจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย ในทางกลับกันถ้าอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เน้นเฉพาะปัจจัยระดับโครงสร้าง ไม่ปรากฏ “มนุษย์” อยู่เลยนั้น ก็อาจจะเป็นการมองข้ามหรือละเลยบทบาทของ “มนุษย์” ที่มีผลต่อกระบวนการทางประวัติศาสตร์ไป^๑

การอธิบายการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่เดิมมักกล่าวว่าเกิดจากอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมองการณ์ไกล จึงทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองและรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง เพื่อให้สามารถต้านทานการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก ขณะเดียวกันก็มักจะกล่าวว่าการปฏิรูปการปกครองนี้ดำเนินไปโดยการรับอิทธิพลทางเทคโนโลยีด้านการสื่อสาร

---

^๑ ในวงการการศึกษาประวัติศาสตร์มีการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นนี้อยู่เสมอ ที่สำคัญคือมีการโต้แย้งต่อการที่นักประวัติศาสตร์บางคนหรือบางสำนักไม่ให้ความสำคัญแก่ “มนุษย์” แม้แต่ในหมู่ผู้ศึกษาทฤษฎีมาร์กซิสต์ก็ยังมีผู้พยายามหาข้อโต้แย้งกับความคิดทางทฤษฎีเดิมที่ไม่ให้ความสำคัญแก่ “The Role of Individual in History” โปรดดู Ralph Miliband “Political Action, Determinism and Contingency” in *Class Power and State Power* (London: Verso, 1979), pp. ๑๓๑-๑๕๕.

คมนาคมและรูปแบบการปกครองอาณานิคมของตะวันตก ทั้งนี้โดยมิได้คำนึงถึงพลังทางภูมิปัญญาที่อยู่เบื้องหลัง งานวิจัยนี้เสนอคำอธิบายใหม่ว่า การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นผลมาจากการเกิดสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ในหมู่ชนชั้นนำซึ่งเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ทำให้ชนชั้นนำมีความคิดทางเวลาแบบใหม่และมีความคิดใหม่เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ สำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ในหมู่ชนชั้นนำนี้เป็นความสำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีศักยภาพและมีพันธกิจในการทำให้วิถีของประวัติศาสตร์ไทยดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า ซึ่งการที่จะกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าได้นี้ พระมหากษัตริย์จะต้องทรงมีพระราชอำนาจอย่างแท้จริงมิใช่มีแต่เพียงในนามพระองค์จึงทรงพยายามรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทั้งนี้โดยอาศัยความเอื้ออำนาจของสถานการณ์ภายในสังคมไทย

สำหรับการอธิบายการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่เดิมมักอธิบายว่าเกิดจากอิทธิพลของแนวความคิดทางการเมืองจากตะวันตกที่มีต่อชนชั้นนำรุ่นใหม่ซึ่งได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศส งานวิจัยนี้พยายามแสดงให้เห็นว่า ในสังคมไทยเองด้วยพลวัตภายในของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สามัญชนกลุ่มหนึ่งซึ่งได้แก่ข้าราชการและราษฎรบางพวกได้เกิดความสำนึกในศักยภาพของตนและสำนึกเชิงปัจเจกชน ดังนั้นจึงมีความสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ว่าสามัญชนมีส่วนในการกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ และบางคนถึงกับเกิดความสำนึกว่าสามัญชนเป็นผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงสำนึกทางประวัติศาสตร์นี้เป็นพลังผลักดันให้ข้าราชการส่วนหนึ่งดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อให้อำนาจเปลี่ยนมาอยู่ในมือของสามัญชน ซึ่งจะทำให้สามัญชนสามารถกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปในทิศทางที่สามัญชนต้องการ

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าผู้ที่มีความสำนึกว่าสามัญชนทั้งหมดเป็นผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงนั้นมีจำนวนน้อยมาก งานวิจัยนี้จะชี้ให้เห็นเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ทำให้สำนึกทางประวัติศาสตร์อีกกระแสหนึ่งเกิดขึ้นและมีอิทธิพลอย่างสูง

สืบต่อมา นั่นคือสำนักที่ว่า “มหาบุรุษ” เป็นผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ มหาบุรุษนี้อาจมีชาติกำเนิดเป็นสามัญชน ไม่จำเป็นต้องเป็นพระมหากษัตริย์แต่อย่างใด

การอธิบายการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ในที่นี้จะอธิบายจากแง่มุมที่เป็นผลมาจากพลังผลักดันทางภูมิปัญญา คือสำนักทางประวัติศาสตร์ แต่มิได้หมายความว่าปัจจัยอื่น ๆ จะไม่มีส่วนในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทั้งสองครั้งนี้ อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้มีได้เน้นที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ที่นำไปสู่การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่มีจุดเน้นอยู่ที่การแสดงให้เห็นถึงพลังของสำนักทางประวัติศาสตร์ว่ามีพลังในการผลักดันให้มนุษย์กระทำการทางสังคมภายใต้เงื่อนไขสภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของเขา

การก่อตัวของสำนักทาง ประวัติศาสตร์แบบใหม่

การรับรู้ประวัติศาสตร์มิใช่เพียงการรับรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและจบสิ้นไปแล้วในอดีตเท่านั้น หากแต่การรับรู้ประวัติศาสตร์นั้นมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับความเข้าใจโลกเข้าใจชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคแต่ละสมัยและเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้คนบางกลุ่มได้ “กระทำการ” อย่างหาญกล้าเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม

การรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ มักจะถูกพิจารณาว่าเป็นเพียงการรับเอา “ความคิด” มาจากตะวันตกเท่านั้น การพิจารณาเช่นนี้ทำให้ไม่สามารถมองเห็นถึงพลังทางภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งและทรงพลังอยู่ในสังคมไทยเลย ความที่จะกล่าวต่อไปในบทนี้ต้องการจะชี้ให้เห็นว่าการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นมิใช่เพียงการรับ “ความรู้” มาจากตะวันตก หากแต่เป็นการปรับเปลี่ยนมิติความเข้าใจในมนุษย์และสังคมที่เดียว และการปรับเปลี่ยนนี้ได้กลายมาเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่สำคัญที่ทำให้พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรงพระอุตสาหะสร้างรัฐแบบใหม่คือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา

การศึกษาเรื่องการก่อกำเนิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่าที่ผ่านมา นั้น มักจะเน้นปัจจัยการคุกคามของตะวันตกเป็นสาเหตุทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเล็งเห็นถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับรัฐ พระองค์จึงทรงกระทำการปฏิรูปการปกครองทำให้เกิดรัฐแบบใหม่ขึ้น การอธิบายเช่นนี้วางอยู่บนพื้นฐานความคิดสองประการ ประการแรกคือ ความศรัทธาเชื่อมั่นในองค์พระมหากษัตริย์หรือสถาบัน จึงทำให้ไม่มีผู้ใดตั้งคำถามกับความเชื่อพื้นฐานของตนว่า เหตุที่พระมหากษัตริย์ของไทยทรงสามารถเห็นถึงภัยอันตรายนี้จนทำให้พระองค์ทรงกระทำการปฏิรูปการปกครองนั้นเกิดจากความ

ฉลาดรู้เท่าทันสถานการณ์ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วในทุกยุคทุกสมัยและทุกสังคมย่อมมีคนฉลาดเกิดขึ้นมากมายเสมอ แต่คนฉลาดเหล่านั้นก็มิได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำการให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทุกคนไป แม้ว่าคนฉลาดบางคนจะเป็นพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกันก็ตาม ดังนั้นการอธิบายการกระทำการใด ๆ ของพระมหากษัตริย์จึงไม่อาจอธิบายจากแง่มุมของความฉลาดเท่านั้นแต่ต้องอธิบายพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้พระมหากษัตริย์กระทำการนั้น ๆ ภายใต้งู้อใจของสภาวะแวดล้อมของพระองค์ ประการที่สอง การเน้นว่าปัจจัยภายนอกมิได้ผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากเกินไป ก็ทำให้มองไม่เห็นถึงพลังทางภูมิปัญญาของพระมหากษัตริย์ในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเป็นการละเลยพลังสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับสภาวะแวดล้อมไป

ในบทนี้จะได้อธิบายถึงรากฐานทางความคิดของพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้พระมหากษัตริย์ของไทยทรงสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา พลังทางภูมิปัญญาที่สำคัญยิ่งที่ส่งผลให้พระองค์ทรงกระทำการอันยังผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาลในสังคมไทยดังกล่าวข้างต้น ก็คือสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ของประเทศสยามให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า

รากฐานทางความคิดของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่

การที่จะเข้าใจพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ทรงสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา อันได้แก่สำนักทางประวัติศาสตร์ที่จะกล่าวละเอียดต่อไปนั้น จำเป็นที่จะต้องเข้าใจรากฐานทางความคิดซึ่งเป็นผลมาจากความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่ดำเนินมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่เป็นรากฐานของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา และความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์

ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา : เวลาของสังคมและ เวลาของมนุษย์

กล่าวได้ว่ามีนักวิชาการจำนวนไม่น้อยทีเดียว ที่ให้ความสนใจในความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาของชนชั้นนำในรัชกาลที่ ๔ ในฐานะที่เป็นรากฐานทางภูมิปัญญาที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมไทยทั้งในรัชกาลที่ ๔ และต่อ ๆ มา โดยพิจารณาว่าในช่วงเวลาดังกล่าวได้เกิดความคิดเรื่องความก้าวหน้าขึ้นในสังคมไทยดังปรากฏว่าได้เริ่มมีการใช้คำต่าง ๆ ที่มีความหมายทางเวลาแบบใหม่อย่างหลากหลาย เป็นต้นว่า “ความเจริญของพระราชอาณาจักร” “ความศิวิไลซ์” หรือ “ความมีอารยธรรม” คำต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนหมายถึง “ความก้าวหน้า” อันนับได้ว่าเป็นคำที่บ่งบอกถึงความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่มนุษย์และสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าขึ้น

แต่อย่างไรก็ตาม คำอธิบายเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาดังกล่าวนี้น่าที่ผ่านมามากให้ความสำคัญต่อการเกิดความคิดเช่นนี้แก่อธิพลจากตะวันตก เนื่องจากการปรากฏอย่างหลากหลายของคำเหล่านี้อยู่ในช่วงเวลาซึ่งสังคมไทยมีการติดต่อสัมพันธ์กับตะวันตกในหลาย ๆ ด้าน การให้ความสำคัญแก่อธิพลตะวันตกกว่าเป็นพลังสำคัญที่ทำให้เกิดความคิดทางเวลาแบบใหม่ เป็นการละเลยความเปลี่ยนแปลงของพลังทางภูมิปัญญาภายในสังคมไทยเอง ซึ่งยังผลทำให้ไม่สามารถเข้าใจได้ถึงความคิดที่คลี่คลายและพลังของความคิดทางเวลาได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้านั้นมิได้เกิดขึ้นเพียงเพราะการยอมรับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตกที่ชนชั้นนำเห็นว่าดีกว่าความคิดเดิมในสังคมไทยเท่านั้น แต่กระบวนการเกิดขึ้นของความคิดใหม่ย่อมมีความซับซ้อน เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจคุณค่าว่าสังคมใดมีความก้าวหน้าหรือดีกว่าก็จะต้องมีมาตรฐานทางความคิดชุดใหม่รองรับอยู่ มิฉะนั้นการตัดสินใจให้คุณค่าในลักษณะดังกล่าวจะเกิดขึ้นไม่ได้ ประการสำคัญก็คือความคิดทางเวลานั้นเป็นความคิดที่ผูกพันกับความคิดเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์และสังคมที่มนุษย์ดำรงอยู่ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาถึงความคิดเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์และความคิดเกี่ยวกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจึงจะเป็นพื้นฐาน

ให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาต่อไป เนื่องจากว่าความคิดเกี่ยวกับชีวิตและความคิดเกี่ยวกับสังคมใด ๆ ย่อมมีมิติของเวลากำกับอยู่และความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์และความคิดเกี่ยวกับสังคมจะส่งผลให้ความคิดทางเวลาเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ความคิดทางเวลามีพลังอำนาจในการกำหนดพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์อย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ มีผลต่อการที่มนุษย์จะจัดการกับชีวิตของตนว่าตนควรจะทำอะไร เมื่อใด เพื่ออะไร เช่นจะทำบุญเพื่อมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นในชาติหน้าหรือว่าจะขยันทำมาหากินเพื่อชีวิตที่ดีในชาตินี้ จะบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตัวโดยเร็ว หรือจะอุทิศชีวิตเพื่อความก้าวหน้าของชาติยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความคิดทางเวลาก็เช่นเดียวกับความคิดอื่นของมนุษย์ คือมีความเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขสภาพแวดล้อมของเขา และเมื่อความคิดทางเวลาเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลให้พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปด้วย

ความคิดทางเวลาของคนในสังคมจารีตผูกพันอยู่กับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ที่มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในภูมิต่าง ๆ นานแสนนานนับชาติไม่ถ้วน จนกว่าจะบรรลุนิพพาน เวลาที่มีความหมายต่อมนุษย์ในชีวิตนี้ (หรือในขณะมีชีวิตอยู่ในมนุษยภูมิ) อาจแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ เวลาของมนุษย์ กับเวลาของสังคมเวลาของมนุษย์มีไม่เกินหนึ่งร้อยปี เป็นเวลาแห่งความไม่แน่นอนหรือมีลักษณะอนิจจัง ตั้งอยู่ไม่ได้นานหรือมีทุกขลักษณะ ทั้งนี้เพราะแท้ที่จริงแล้วทุกสิ่งรวมทั้งตัวมนุษย์เองปราศจากตัวตนที่เที่ยงแท้หรือมีอนัตตลักษณะ ดังนั้นมนุษย์จึงควรใช้เวลาของตนไปในการประพฤติธรรมเพื่อบรรลुरुความรู้แจ้งในไตรลักษณ์จนได้นิพพานในกาลข้างหน้า ส่วนเวลาของสังคมนั้นมีระยะยาวนานกว่าแต่ก็มีลักษณะอนิจจังเช่นกัน เวลาของสังคมที่มีความหมายต่อมนุษย์ในยุคของพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ แห่งภัททกาลป์มีระยะเวลา ๕,๐๐๐ ปี เป็นเวลาที่สังคมค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมลง ๆ ทุกที่จนเกิดภัยพิบัติที่มนุษย์ต้องล้มตายลง

ชีวิตของมนุษย์ในเวลาที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้นถือว่าเป็นชีวิตที่มีความทุกข์ มนุษย์ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนได้มากนัก เพราะเวลาที่มีลักษณะเช่นนี้

เป็นกฎธรรมชาติที่จะต้องเป็นไปเช่นนั้นอย่างแน่นอน และที่สำคัญคือในระยะเวลาไม่เกินหนึ่งร้อยปีที่มีชีวิตอยู่บนมนุษย์ไม่สามารถกำหนดสภาพและวิถีชีวิตของตนได้ทั้งหมดเนื่องจากชีวิตในชาตินี้หรือขณะที่มีชีวิตในมนุษยภูมิได้ถูกกำหนดไว้แล้วโดยอดีต กรรมในชาติก่อน ๆ การมีชีวิตอยู่มีความหมายแต่เพียงการประพฤติธรรมตามวาสนาของตนเพื่อจะหลุดพ้นจากความทุกข์ในชาติต่อ ๆ ไปซึ่งจะต้องใช้ระยะเวลาอีกยาวนานจนนับชาติไม่ถ้วน

กฎแห่งเวลาที่ว่าเวลาดำเนินมาจากอดีตอย่างไรและจะดำเนินต่อไปในอนาคตอย่างไรเป็นกฎธรรมชาติ (ธรรมะ) ซึ่งจะต้องเป็นเช่นนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงดำเนินไปภายใต้กฎเกณฑ์ที่ตายตัว มนุษย์ไม่สามารถกำหนด “เวลา” หรือกำหนดความเปลี่ยนแปลงได้ กล่าวอีกนัยยะหนึ่งก็คือมนุษย์ไม่ใช่ผู้กำหนดเวลา แต่เวลากำหนดสภาพชีวิตและสังคม เช่นกสิยุคซึ่งจะมาถึงอย่างแน่นอนเป็นยุคที่คนทั้งหลาย (ซึ่งอดีตกรรมกำหนดให้มาเกิดในช่วงนั้น) ต้องล้มตายลงอย่างทุกข์ทรมาน ถ้ามนุษย์ทำกรรมดี (กุศลกรรม) จะได้ไปเกิดในช่วงเวลาที่ดีและมีอายุยืนยาว ถ้าทำกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) จะได้ไปเกิดในช่วงเวลาที่เลวเช่นกสิยุคดังกล่าวข้างต้น

คนในสังคมจารีตที่มีความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิจะไม่ให้ความสำคัญแก่เวลาตามประสบการณ์ กล่าวคือ ไม่ให้ความสำคัญแก่ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงของชีวิตและสังคมว่าดำเนินมาและดำเนินไปอย่างไร เชื่อในการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคมซึ่งจะต้องเป็นเช่นนั้นตามกฎแห่งเวลาของพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้น แม้ว่าในความเป็นจริงเขาจะไม่ได้มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาที่สังคมเสื่อมลง แต่เขาจะเชื่อว่าสังคมเสื่อมลงเรื่อย ๆ ตามคติปัญจอนตรธานและจะเร่งทำบุญให้ทานสร้างสมบุญบารมีเพื่อจะได้ไปเกิดในช่วงเวลาที่ดีคือยุคพระศรีอารย

ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาที่คลี่คลายมาจากสมัยต้นรัตนโกสินทร์ในหมู่ชนชั้นนำเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชนชั้นนำได้มีประสบการณ์ใหม่จากสภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการค้าต่างประเทศที่มีลักษณะเป็นธุรกิจมากขึ้น คือมีการลงทุนในการผลิต มีการวางแผนการค้า ตลอด

จนการคิดค้นการช่างเพื่อพัฒนาการผลิต^๑ ทำให้มูลนายและไพร่จำนวนหนึ่งมีความคิดที่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น เป็นเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงเชิงประสบการณ์และความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์มากกว่าเดิม^๒ ทั้งหมดนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชนชั้นนำมีความคิดต่อชีวิตของมนุษย์ต่างไปจากเดิม เริ่มเห็นว่ามนุษย์สามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนได้มากขึ้นด้วยคุณลักษณะของตัวเอง ความเปลี่ยนแปลงของทรรคนะต่อชีวิตมนุษย์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นชัดเจนจากหนังสือเรื่อง *นางนพมาศ* * ซึ่งตัวเอกคือนางนพมาศนั้นนอกจากจะประสบความสำเร็จในทางโลกอย่างสูงแล้วยังมีส่วนช่วยเหลือผู้อื่นด้วยปัญญาอันเฉลียวฉลาด เช่นทำให้ผู้ที่เคยประพடுத்தัวผิดพลาด “...ก็นับว่ากลับตัวได้ด้วยเหตุผลคือปัญญาของข้าน้อยนพมาศ...”^๓ ชีวิตมนุษย์เริ่มไม่ได้ถูกกำหนดมาจากกรรมเก่าในชาติก่อน ๆ แต่สามารถจะเปลี่ยนวิถีชีวิตทั้งของตนเองและผู้อื่นโดยอาศัยสติปัญญาที่ตนมีอยู่ และการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้มีความหมายมากขึ้นกว่าที่จะทำความรู้จักแจ้งในหลักไตรลักษณ์และสำนึกว่าชีวิตเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เท่านั้น แต่มนุษย์สามารถและพึงสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่จะตกทอดเป็นมรดกแก่คนรุ่นหลัง ดังที่ผู้ประพันธ์ *นางนพมาศ* ในรัชกาลที่ ๓ พยายามแสดงให้เห็นว่านางนพมาศได้สร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่มีค่าคือ “โคมลอยรูปดอกกระมุท” ขึ้น ซึ่งทำให้นาง “มีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดิน” และยังพยายามแสดงให้เห็นด้วยว่าสิ่งใหม่ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นนี้ได้รับการสืบทอดเป็นเวลายาวนาน ดังความว่า

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมผูกพันบรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน *ปากไก่และใบเรือ* (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๙๖-๑๐๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, บทที่ ๔

* นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พิสูจน์ถึงช่วงเวลา “นางนพมาศ” ถูกเขียนขึ้นโปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ “โลกของนางนพมาศ” *ปากไก่และใบเรือ* อ้างแล้ว

^๓ *นางนพมาศ* (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปการบรรณาคาร, หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

...ครั้นถึงโคมรูปดอกกระมุทของข้าน้อย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
...ตรัสชมว่าโคมลอยอย่างนี้งามประหลาดยิ่งหาเคยมีไม่...ก็ดำรัสว่าข้าน้อยมีปัญญาฉลาดสมที่เกิดในตระกูลนักปราชญ์ กระทำถูกต้องควรจะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างได้ จึงมีพระราชบริหารบำเพ็ญตบัสสรว่า แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศถึงการกำหนดดินกษัตติกษัตริย์พันปีเดือน ๑๒ ...ก็ให้กระทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุททุกศักราชบูชาพระพุทธรูปที่มณฑลที่ ๓ ๓๒๕๒ ๓๒๕๒ อันว่าโคมลอยรูปดอกกระมุทก็ปรากฏมาจนเท่าทุกวันนี้แต่คำโลกสมมุติเปลี่ยนชื่อเรียกว่าลอยกระทงทรงประทับ เหตุตั้งนี้ข้าน้อยผู้ชื้อว่านพมาศก็ถึงซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดินได้อย่างหนึ่ง...^๕

การอธิบายสิ่งใหม่ที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นและตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน และการตั้งปณิธานของนางนพมาศที่จะ “...ให้มีชื่อเสียงไว้ในแผ่นดินสิ้นกาลช้านานให้ได้...”^๕ แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาอย่างชัดเจน กล่าวคือในสังคมจารีตความต้องการมีชื่อเสียงปรากฏไว้ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้นั้นจะไม่เกิดขึ้นเพราะทุกสิ่งรวมทั้งตัวมนุษย์และสังคมถูกถือว่าเป็นอนิจจังอนัตตา นอกจากนี้ในสังคมจารีตจะไม่ต้องทำอะไรใหม่ การสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นมาไม่มีความหมายอะไร^๖ แต่ผู้แตงนางนพมาศ อยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ จึงมีความหมายและความสำคัญต่อสังคม วิธีการที่ผู้แตงใช้คือการอธิบายสิ่งที่นางนพมาศสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ที่ดำรงอยู่สืบต่อมาเป็นเวลายาวนานและทำให้นางนพมาศมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดิน การอธิบายเช่นนี้น่าจะมีพลังจูงใจอย่าง

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๕.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๑, ๒๘๒.

^๖ ในสังคมจารีตการกระทำที่ถือว่า “ดี” ได้แก่ การกระทำที่เป็นไปเพื่อบรรลุนิพพานเท่านั้น การกระทำเพื่อบรรลุนิพพาน เช่นการทำบุญจึงจะมีการจารึกชื่อไว้ ส่วนการกระทำสิ่งซึ่งในปัจจุบันถือว่าเป็นงานสร้างสรรค์ เช่นการแต่งวรรณกรรมที่ไม่ใช่วรรณกรรมศาสนาจะไม่มีกรรมการชื่อผู้แต่ง

มากให้คนในสังคมสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นในทำนองเดียวกันกับการสร้างสรรค์ของนางนพมาศ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิดทางเวลาที่แตกต่างไปจากเดิม กล่าวคือความคิดทางเวลาแต่เดิมนั้นเป็นความคิดที่เวลาดำเนินไปในทางที่เสื่อมลง ส่วนความคิดทางเวลาที่ปรากฏในนางนพมาศ เป็นเวลาที่ดำเนินไปเรื่อย ๆ เป็นเวลายาวนานที่ไม่มีนัยยะว่าเสื่อมลง ความคิดทางเวลาที่มีลักษณะของการดำเนินไปเรื่อย ๆ เช่นนี้นับเป็นรอยต่อระหว่างความคิดทางเวลาแบบเดิมที่มีลักษณะเสื่อมลงกับความคิดทางเวลาแบบที่มีลักษณะก้าวหน้าซึ่งเป็นความคิดทางเวลาที่จะเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่อมา ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาในช่วงที่นางนพมาศถูกเขียนขึ้น แม้จะปรากฏขึ้นแล้วดังกล่าวข้างต้นแต่เนื่องจากเป็นระยะเริ่มแรกของการเปลี่ยนแปลงความคิดเดิมจึงยังคงมีพลังอยู่ เช่นในนางนพมาศนี้เองยังคงปรากฏความคิดเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิ^๗ สะท้อนให้เห็นว่าความคิดทางเวลาของคนในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่ลจอยเป็นความคิดใหม่อย่างแท้จริง หนังสืออีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนถึงการมีความคิดทางเวลาแบบใหม่ซึ่งให้ความสำคัญแก่เวลาตามประสบการณ์ที่เป็นจริงของมนุษย์ ไม่ใช่เวลาในไตรภูมิ คือหนังสือขุนช้างขุนแผน วรรณกรรมเรื่องนี้แตกต่างจากเรื่องอื่น ๆ ที่เขียนขึ้นในช่วงก่อนหน้าอย่างสำคัญตรงที่

...เริ่มเรื่องด้วยการบอกศักราชชัดเจน บอกรัชกาล...ทำให้มีการกำหนดเวลาและสถานที่อย่างแน่นอน...ยิ่งกว่านั้นเวลาและสถานที่ซึ่งกำหนดเช่นนั้นยังเป็นที่เข้าใจของคนอ่านว่าเป็นจริงผิดกับเรื่องชาดกซึ่งแม้กำหนดเวลาและสถานที่แตกต่างกัน แต่ผู้อ่านก็เข้าใจเสียแล้วว่าเป็นเรื่องสมมติ จึงมีความหมายแต่ว่า “อดีตกาลนานไกล” หรือ “กาลครั้งหนึ่ง” เท่านั้น...^๘

^๗ นางนพมาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖.

^๘ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ, หน้า ๓๙๖.

อย่างไรก็ตามในเรื่องของขุนช้างขุนแผนนอกจากจะปรากฏความคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิแล้ว ยังปรากฏว่าบางครั้งผู้แต่งไม่ได้เคร่งครัดกับเวลาที่เป็นจริงในชีวิตมนุษย์ ดังที่มีผู้พบว่า

...เมื่อพี่ชายพลายชุมพลคือพระไวยโกรธกับพี่สะใภ้คือศรีมาลา ศรีมาลาท้องแก่ พลายชุมพลมีอายุ ๙ ขวบ พลายชุมพลจึงหนีกลับบ้านอายุได้ ๑๕ ปีจึงกลับมาทำรบพระไวย เสร็จแล้วพระพันวษาหาคนไปตามขุนแผนกับพลายชุมพลเข้ามา ให้ศรีมาลาออกไปตามศรีมาลา ก็ยังท้องแก่อยู่...^๙

ความสับสนไม่ลงรอยกันของความคิดทางเวลายังปรากฏให้เห็นใน “พระราชปูจณา” ของสมเด็จพระราชวังบรมมหาศัคดีพลเสषย์ * ซึ่งทรงนำความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่เป็นเวลาตามประสบการณ์ของมนุษย์ไปตั้งข้อสงสัยกับความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิโดยทรงมีพระราชปูจณาต่อพระสงฆ์ ความว่า

...ผู้ใดได้กระทำสังฆเภทในท่ามกลางกัลป์ ผู้นั้นจะไปทนทุกข์เวทนาอยู่จนกว่าสิ้นกัลป์ ถ้าวันพรุ่งนี้จะสิ้นกัลป์ บุคคลได้ทำสังฆเภทในวันนั้น ก็จะไปทนทุกข์เวทนาอยู่ในนรกแต่วันเดียวเท่านั้น...^{๑๐}

และยังทรงมีพระราชปูจณาเกี่ยวกับเวลาอีกข้อหนึ่ง “ว่าด้วยพระอริยมेटไตรจะมาตรัสในโลกนี้กำหนดกาลนานเท่าไร”^{๑๑} ความสงสัยเกี่ยวกับเวลาแบบไตรภูมิเช่นนี้

^๙ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, “แนวแนวทางวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง,” ใน *วรรณวรรณกรรม* (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อ่านไทย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๔๘-๒๔๙.

* ในขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชเจ้าในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑.

^{๑๐} พระราชปูจณาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕, เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๖.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

เกิดขึ้นเนื่องจากประสบการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ชนชั้นนำเริ่มมีความคิดทางเวลาที่มีพื้นฐานอยู่บนความจริงตามประสบการณ์ กล่าวคือ

ในความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิ เวลาเป็นสิ่งที่ประสบการณ์ของมนุษย์ธรรมดาทั่วไปไม่อาจรู้หรือประมาณได้ นั่นคือ โดยประสบการณ์ของมนุษย์แล้วจะไม่สามารถประมาณได้ว่าอีกนานเท่าใดจึงจะสิ้นกัลป์ อีกนานเท่าใดพระศรีอารยจึงจะมาตรัส ฯลฯ และจะไม่ทราบว่าจะมาดำเนินมาอย่างไรและจะดำเนินต่อไปอย่างไร ต้องเป็นผู้บรรลุโพธิญาณเช่นพระพุทธเจ้าจึงจะรู้ได้ คนอื่น ๆ ต้องอาศัยการบอกหรือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจึงจะรู้ แต่ก็จรรู้ยากคลุมเครือเท่านั้นไม่สามารถระบุหรือกำหนดด้วยประสบการณ์ของปุถุชนได้อย่างชัดเจน กล่าวได้ว่าเป็นเวลาแบบเหนือจริง

ภายใต้กรอบความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิ ช่วงเวลาประมาณหนึ่งร้อยปีที่มนุษย์มีชีวิตอยู่มีความหมายน้อยมากเมื่อเทียบกับเวลานานแสนนานที่มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิ และแท้ที่จริงแล้วเวลาของมนุษย์เช่นนี้หาได้มีอยู่จริงแต่เป็นมายาตามหลักไตรลักษณ์ ยิ่งเวลาหนึ่งวันก็ยิ่งมีความหมายน้อยลงไปอีก ผิดกับความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่เวลาหนึ่งวันกลายเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงหรือมีสาระสำคัญสามารถใช้ประสาทสัมผัสเช่นสายตาวัดได้จากการเดินทางครบหนึ่งรอบของเข็มนาฬิกา

เนื่องจากกรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพย์ทรงมีความคิดทางเวลาแบบใหม่ คือเวลาที่มีอยู่จริง รับรู้ได้หรือประมาณได้ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ทั่วไปดังกล่าวมานี้ พระองค์จึงไม่ทรงเข้าพระทัยในเวลาแบบไตรภูมิ จนต้องทรงมีพระราชปุจฉาต่อพระสงฆ์ดังกล่าวข้างต้น คำถวายวิสัชนาของพระสงฆ์สะท้อนให้เห็นว่าพระสงฆ์ยังคงมีความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิอย่างสมบูรณ์ ดังความว่า

...บุคคลกระทำสังฆเภทในที่ท่ามกลางกัลป์ ก็คงพ้นจากนรกในที่
ฉิบหายแห่งอายุกัลป์ คือกำหนดแต่มนุษย์ทั้งหลายอายุได้แสนปี แล้ว
ลดลงจนถึงอายุสิบปี เป็นอายุไซย เรียกชื่อว่าอายุกัลป์ เป็นการอัน
กำหนดโทษแห่งสังฆเภทกรรม...^{๑๖}

และ

...นักปราชญ์พึงรู้ด้วยประการดังนี้ ในกาลเมื่ออายุเจริญขึ้น
สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้บังเกิดในโลก เมื่อมนุษย์ทั้งหลายอายุ
ถอยลงเป็นหายนะควรแก่กาลแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมาบังเกิด
สมเด็จพระผู้มีพระภาคมีพระพุทธรูปกาดรัสไว้แก่พระภิกษุทั้งหลายว่าองค์
อริยมะตไตรยจักมาบังเกิดในกาลเมื่อมนุษย์มีอายุเจริญขึ้นหามิได้...^{๑๗}

ความแตกต่างในความคิดทางเวลาระหว่างคนชั้นนำทางโลกกับพระสงฆ์
เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่คนสองกลุ่มนี้ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ
และสังคมที่แตกต่างกัน คนชั้นนำทางโลกมีชีวิตอยู่ในสังคมที่ทำการผลิตเพื่อส่งออก
การค้าขายยั่วตัว และสังคมมีความเสมอภาคมากขึ้น พระสงฆ์แม้จะอยู่ในสังคม
เดียวกันก็จริง แต่วิถีชีวิตของพระสงฆ์ก็แตกต่างจากคนทั่วไป เพราะพระสงฆ์ไม่ได้
ทำการผลิตในทางเศรษฐกิจหรือทำการค้า และหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ก็คือการ
ประพฤติปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีและสืบทอดจารีตประเพณีของสังคมไปสู่คน
รุ่นหลัง ดังนั้นความคิดของพระสงฆ์จึงมีลักษณะอนุรักษ์นิยมสูงหรือมีความ
เปลี่ยนแปลงช้ากว่าและน้อยกว่าคนชั้นนำทางโลกมาก

อย่างไรก็ตาม トラบิตที่คนเกือบทั้งหมดในสังคมยังคงเห็นว่าความคิด
หรือคำสอนของพุทธศาสนาเป็นปรมาตถสัจจะอยู่ คนชั้นนำทางโลกก็ยากที่จะเผชิญ
หน้าโดยตรงกับความคิดความเชื่อเดิมของพุทธศาสนา ดังปรากฏในหนังสือ

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

นางนพมาศซึ่งอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ว่า

...“ความรู้” ที่นางนพมาศเสนอนั้น แม้จะขัดแย้งกับเตภูมิกถา หรือไตรโลกวินิจฉัย แต่ผู้แต่งก็มีได้ระบุความขัดแย้งให้เห็นได้ ประจักษ์ชัดยิ่งไปกว่านั้น เพื่ออธิบายต้นกำเนิดของความรู้ซึ่งไม่มีใน ตำราโลกภูมิของพุทธศาสนา^{๑๔} ผู้แต่งจึงได้กำหนดให้นางนพมาศเป็น ลูกพรหมณ์เล่าเรียนคัมภีร์ไตรเภทเพื่อให้เห็นได้ชัดเจนว่าเป็น “ความรู้” อีกอย่างหนึ่งซึ่งมีต้นกำเนิดแตกต่างจาก “ความรู้” ที่ได้จากพุทธศาสนา เท่ากับว่าผู้แต่งพยายามรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของต้นกำเนิดแห่ง “ความรู้” ของพุทธศาสนาไว้ตามเดิม...ลักษณะประนีประนอมนี้เป็นธรรมดา ของระยะเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงโลกทรรศน์...^{๑๕}

สมเด็จพระบรมราชาธิบดีพลเสวยก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าจะทรงมีพระราชปณิธานตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความคิดทางเวลาของพุทธศาสนา แต่ก็ทรงระบุความมุ่งหมายของการมีพระราชปณิธานเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่าเพื่อให้ “...หายความสงสัย จะได้เป็นที่เจริญบุญกุศล สวานิสงส์สืบไปในพุทธศาสนากว่าจะถ้วน ๕,๐๐๐ ปี...^{๑๕}

จากการที่ความคิดทางเวลาที่มีอยู่เดิมมาจากความคิดทางพุทธศาสนาและ ชนชั้นนำทางโลกไม่กล้าเผชิญหน้าโดยตรงกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเช่นนี้ทำให้ ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาของคนในสังคมเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง เมื่อ ศาสนจักรเองเผยแพร่คำสอนทางพุทธศาสนา (ที่ผ่านการตีความใหม่) ที่มีพื้นฐาน อยู่บนความคิดทางเวลาแบบใหม่ นั่นคือ เกิดขึ้นเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรงเป็นส่วน หนึ่งของชนชั้นนำทางโลกที่มีลักษณะความคิดแบบกระฎุมพี ได้เข้ามาสู่ศาสนาจักร

^{๑๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” ในปากไก่และใบเรือ, หน้า ๓๖๓.

^{๑๕} พระราชปณิธานในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕, เล่ม ๔.

ซึ่งมีความคิดอนุรักษนิยม ทำให้พระองค์ซึ่งทรงมีมาตรฐานของความจริงและความดีแตกต่างจากพระสงฆ์ทรงเห็นว่าพระสงฆ์มีความบกพร่องเกินกว่าจะทรงยอมรับได้ จึงทรงปฏิเสธการมีอยู่ของคณะสงฆ์ไทยในเวลานั้นว่า “...ศาสนวงศ์นั้นอันตรายมาแต่ครั้งกรุงเก่าแตกแก่มานั้นแล้ว...”^{๑๖} ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิเสธสิ่งที่พระสงฆ์สอนอยู่ในเวลานั้นด้วยว่ามีใช้ปรมัตตสังจะหรือมิใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง โดยทรงวิจารณ์ว่า

...ท่านซึ่งเป็นพระอาจารย์จะพูดจะสั่งสอนในพระธรรมอันใด ก็
 ทุบจับไม่อธิบายให้กระจ่างสว่าง... ครั้นศิษย์พวกใดได้ถามบ้างก็โกรธ
 พูดอวดคติโบราณจารย์... เป็นการเอื้อนอ้างวิบัติจนเจือ ดันต้อไปมิได้
 รู้ว่าผิดแลชอบ...^{๑๗}

นอกจากเจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิรญาณภิกษุจะทรงปฏิเสธคำสอนของพระสงฆ์ไทยในเวลานั้นแล้ว พระองค์ยังทรงแสดงให้เห็นว่าคำสอนของโบราณจารย์ทั้งหลายก็มีความผิดพลาดอยู่มากเพื่อที่พระองค์จะทรงสามารถปฏิเสธคำสอนทางพุทธศาสนาที่ตกทอดมาในสังคมไทยได้อย่างกว้างขวางที่สุด และสามารถปลุกฝังความคิดชุดใหม่ให้แก่คนในสังคมได้ พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า

...โทษแห่งถ้อยคำ ซึ่งจะชักให้ศาสนาที่ดีเสียไปดังกล่าวว่ามีเข้า
 แปลกปลอมในพุทธศาสนานี้มากนัก เป็นเหตุด้วยปลุชนคนหนาเห็น
 แต่อามิสหายาท... อาศัยฟังศาสนาเลี้ยงชีวิต เข้ามาอยู่ในศาสนา
 ศาสนามิมาช้านาน... เอาแต่พระนามพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรม
 ศาสดาเข้าอ้างนี้คำพระพุทธเจ้า นี้พุทธวิจนะ...

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาภรณ์, “เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ ๔,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย), หน้า (๒).

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน

คำที่คนเก่า ๆ ได้อ้างพระพุทธศาสนาแล้วไว้ คนในทุกวันนี้ ยก
นักที่จ้ะรู้ว่า ไทน์เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจริง ไทน์เป็นคำเท็จ
แทรกแซงแปลกปลอมเข้ามา ดังนี้ได้...^{๑๘}

การปฏิเสธคณะสงฆ์เดิมการเน้นว่าคำสอนทางพุทธศาสนาเดิมมีข้อผิดพลาด
และการสถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีผลอย่างมากต่อความเปลี่ยนแปลงใน
สังคมไทย โดยเฉพาะในด้านความคิด เนื่องจากการเปิดโอกาสให้ความคิด
ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้พัฒนาต่อไปโดยไม่ถูกจำกัดจากความคิดความเชื่อเดิม แม้ว่าผู้
สถาปนารธรรมยุติกนิกายจะทรงประกาศว่าคำสอนของธรรมยุติกนิกายมีพื้นฐานอยู่
บนพระไตรปิฎกเพื่อสร้างการยอมรับ แต่แท้ที่จริงแล้วพระองค์ได้ทรงตีความ
คำสอนใหม่หรือเพิ่มเติมคำสอนใหม่ ๆ ที่ไม่เคยปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา
เล่มใดเข้าไประยะยาว^{๑๙} แนวทางของธรรมยุติกนิกายดังกล่าวมานี้สอดคล้องกับ
แนวความคิดทางศาสนาของชนชั้นนำจำนวนหนึ่งในเวลานั้น เช่นสมเด็จพระ
ราชวังบวรมหาคักติพลเสขย์ ก็ได้ทรงมีพระราชปวงฉะว่า “...ผู้แต่งคัมภีร์อัตโนมัต
เรื่องมารวิชัยและทศโพธิสัตว์แอบอ้างเอาพระพุทธปฏิมาจะเป็นกล่าวต่อพระพุทธองค์
หรือไม่...”^{๒๐} ความสอดคล้องเช่นนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้วิธานภิกษุทรงได้รับ
การเลือกให้เป็นพระมหากษัตริย์ และธรรมยุติกนิกายได้รับความนิยมนับถือจากคน
ในสังคมมากขึ้นตามลำดับ^{๒๑} เท่ากับทำให้ความคิดใหม่ในสังคมไทยขยายตัวได้
รวดเร็วและกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ

^{๑๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย,” ใน ประ
ชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑, หน้า ๖๖-๗๐.

^{๑๙} ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย
(พ.ศ. ๒๓๖๘ - พ.ศ. ๒๔๖๔),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕๔-๑๕๗.

^{๒๐} พระราชปวงฉะในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕, หน้า ๗๖.

^{๒๑} ศรีสุพร ช่วงสกุล “ความเปลี่ยนแปลงคณะสงฆ์...,” หน้า ๕-๘ และบทที่ ๕.

รากฐานของแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายคือ ความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับความคิดทางเวลาแบบใหม่ กล่าวคือ วิชาญาณทรงแสดงพระราชดำริเกี่ยวกับมนุษย์ไว้ว่า

...สัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ ณ พื้นดินเป็นพวกสุดตมภูมิเช่นพวกเรา ท่านเรียกว่า “มนุษย์” เพราะเป็นพวกที่มีใจสูง โดยที่ที่มีความเป็นไปได้ด้วยอาการอันวิจิตร น่าพิศวง และโดยรู้จักคิดเรื่องต่าง ๆ ล่วงไปถึงกาลไกล ๆ ก็ได้ ปัญญารอบรู้ของสัตว์พวกนั้นแล้วก็วิจิตรแผ่ไพศาลปรากฏอยู่นาน ๆ สัตว์พวกนั้นรู้จักปรับปรุงในกิจการต่าง ๆ โดยวิชาการเป็นเอนก

รู้จักปรารถนาสุข กล่าวทุกข์เบื้องหน้าแต่ตายไป เพราะเหตุนั้นสัตว์พวกนั้นท่านจึงเรียกอย่างนั้น ให้แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย...^{๒๒}

ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่า “เป็นผู้มีปัญญา รู้จักใช้ความคิด และมีจิตใจสูง”^{๒๓} ทำให้วิชาญาณภิกษุเน้นการกลับไปสู่พระไตรปิฎกเพราะความเชื่อมั่นว่ามนุษย์ในปัจจุบันนี้มีศักยภาพพอที่จะรับรู้ธรรมะที่ถูกต้องแท้จริงได้อย่างสมบูรณ์ ความเชื่อเช่นนี้เกิดขึ้นได้เมื่อไม่เชื่อในคติปัจเจกตรธานที่ว่าโลกกำลังเสื่อมลงและมนุษย์รับรู้ธรรมะนั้น้อยลงตามลำดับซึ่งเป็นความคิดทางเวลาที่ผูกพันกับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ หลักการของธรรมยุติกนิกายที่เน้นให้สงฆ์ยึดมั่นในพระธรรมวินัยก็มีพื้นฐานอยู่บนความคิดทางเวลาแบบใหม่เช่นกัน กล่าวคือ แต่เดิมนั้นสงฆ์และคฤหัสถ์ต่างก็อยู่ในโลกเดียวกัน ต้องบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญาในทำนองเดียวกัน และมีเป้าหมายสูงสุดในชีวิตเหมือนกันคือพระนิพพานแต่ในระบอบที่มีการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นโลกเริ่มแยกเป็นสองทาง คือ “ทางโลก” และ “ทางธรรม”

^{๒๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คาถาธรรมบรรยาย,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑, หน้า ๑๐๕.

^{๒๓} เรื่องเดียวกับ, หน้า ๑๐๗.

พระสงฆ์ถูกคาดหวังให้จำกัดตัวเองอยู่ในทางธรรมซึ่งแยกออกต่างหากจากทางโลก ในช่วงนี้ทั้งทางโลกและทางธรรมล้วนตั้งอยู่บนเวลาแบบใหม่ เป็นเวลาที่ไม่ได้ดำเนินไปในทางเสื่อมลง ดังนั้นพระสงฆ์ซึ่งดำรงอยู่ในทางธรรมจึงมีหน้าที่ต้องประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัดเพื่อดำรงพระศาสนาไว้ “คำสั่งสอนของพระองค์ ก็จะเป็นไปสิ้นกาลนาน”^{๒๔} สำหรับการรักษาศีลของคนที่อยู่ในทางโลก วชิรญาณภิกษุก็ได้เสนอให้ “รักษาศีล ๕ ขั้นต่ำ” เพื่อ “ประสงค์จะให้คนที่ยังไม่สามารถจะประพฤตศีล ๕ อย่างละเอียดได้ค่อยประพฤติไปจนคุ้นเคยเข้าจะได้รักษาศีล ๕ อย่างละเอียดได้...”^{๒๕} นับเป็นการเสนอที่มีพื้นฐานอยู่บนความคิดที่ว่ามนุษย์สามารถที่จะพัฒนาตนเองในการรักษาศีลจากง่ายไปสู่ยาก ซึ่งแสดงถึงการมีความคิดทางเวลาแบบใหม่ คือเวลาของชีวิตมนุษย์ในชาตินี้ที่มีลักษณะก้าวหน้า เพราะมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองโดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เป็นจริงในโลกนี้ ชีวิตมนุษย์ก้าวหน้าขึ้นได้ด้วยการกระทำของตนเองในชาตินี้ ชีวิตไม่ได้ถูกกำหนดไว้แล้ว ด้วยกรรมในอดีตชาติที่สั่งสมมานับชาติไม่ถ้วนดังที่เคยเชื่อกันมา

ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลายังปรากฏชัดเจนในการอธิบายเรื่อง “กรรม” อันเป็นความคิดพื้นฐานของพุทธศาสนา แต่เดิมนั้นความคิดเรื่องกรรมจะมีพื้นฐานอยู่บนความคิดทางเวลาแบบไตรภูมิที่กรรมในอดีตชาติสั่งสมมาในภูมิต่างๆ จะกำหนดชีวิตในชาตินี้ เมื่อความคิดทางเวลาเปลี่ยนแปลงไป ความคิดเรื่องกรรมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยคำอธิบายเรื่องกรรมจะมีพื้นฐานอยู่บนความคิดทางเวลาแบบใหม่ คือเวลาของมนุษย์ในชาตินี้หรือเวลาที่เป็นความจริงตามประสบการณ์ “ชาติก่อน” มีความหมายน้อยลงมาก เห็นได้ชัดว่าในการอธิบายถึงเรื่องกรรมและผลกรรมที่มนุษย์ได้รับนั้นจะเสียงไปอธิบายกรรมที่มนุษย์ได้กระทำใน “กาลก่อน” แทน

^{๒๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “อุโบสถศีลภาดา,” ในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^{๒๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราโชวาทแสดงแบบศีลอย่างต่ำ, “ใบประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑, หน้า ๓๔๘-๓๔๙.

“ชาติก่อน” แล้วเน้นผลกรรมที่ตกแก่มนุษย์ใน “ชาตินี้” มิใช่ “ชาติหน้า” เช่น ถ้าในกาลก่อนประกอบกุศลกรรมจะยังผลให้ “เป็นที่รักใคร่พึงใจเป็นที่ปรารถนา”^{๒๖} ถ้าในกาลก่อนประกอบอกุศลกรรมจะยังผล “ทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับความเดือดร้อน”^{๒๗} เป็นต้น สมเด็จพระสังฆราช (สา) ถึงกับทรงพระนิพนธ์ว่า “...ความประพฤติของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมุ่งหมายผลประโยชน์ชาตินั้นนั้นมากกว่ามากที่มุ่งผลประโยชน์ชาติหน้าจริง ๆ นั้นน้อยนัก...”^{๒๘}

เมื่ออดีตกรรมในชาติก่อน ๆ มีความสำคัญน้อยลงดังกล่าวมานี้ ชีวิตมนุษย์ในชาติปัจจุบันจึงมีความสำคัญมากขึ้น การเกิดและการมีชีวิตอยู่ไม่ใช่มาตามหลักไตรลักษณ์ หากแต่มีความสำคัญจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชได้ทรงริเริ่มให้มีการทำบุญวันเกิดขึ้น โดยที่ “...ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า การซึ่งมีอายุมากถึงบรรจบครบรอบปีไม่ตายไปเสียก่อนเป็นลาภอันอุดมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ควรยินดี...”^{๒๙} ชีวิตที่ดีในอุดมคติมิใช่ชีวิตที่ใช้เวลาไปในการบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา หรือการประพฤติธรรมเพื่อบรรลุนิพพานอีกต่อไป จุดมุ่งหมายของชีวิตที่น่าพึงปรารถนากลายเป็นความสำเร็จทางโลกอย่างแท้จริง ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพรสมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเมื่อแรกประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ ความว่า

^{๒๖} สมเด็จพระสังฆราช (สา), สาราทานปริยาย (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ ศิลาลาจารย์ เมื่อปีชวด พ.ศ.๒๔๖๗) (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์โสภณ-ทิพรธนากร, ๒๔๖๗), หน้า ๑๑.

^{๒๗} ทวารวชิรญาณ, หมอธรรมคดี เลขที่ ๖ ตู๋ ๑๒๑ ชื่อ พรหมจรรย์เทศนา

^{๒๘} สมเด็จพระสังฆราช (สา) สัพพสามัญญานูสาสนี, อักกัฎฐ ปฏิปทานูสาสนี พิมพ์แจกในการปลงศพรองเสวกโทฐานาญจนรังสรรค์ (จันทร์ เสมะกนิษฐ์) ผู้สามเณรเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณทิพรธนากร, ๒๔๖๓), หน้า ๑๙.

^{๒๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพมหานคร:ศิลปาคาร,๒๕๑๑), หน้า ๖๖๖.

...เพราะเดชแห่งพระรัตนตรัย เพราะเหตุแห่งบุญของเราด้วยขอ
 กุमारผู้เป็นบุตรของเราที่ จงมีอายุยืนยาว มีความสุขสำราญ ไม่มีโรครม
 ยศ มีบิรवार และประกอบด้วยเดชเห็นปานนั้น พึงรักษามารดาของตน
 อย่างไรจากบุรุษอื่น และพึงตามรักษาดะกุล แม้เป็นของบิดาไว้ใน
 อนาคตกาล...^{๓๐}

หรือโคลงพระราชนิพนธ์พระราชทานพรกรมหมื่นวิศนุนารถนิภาธรเมื่อแรกประสูติเมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๙๙ ความว่า

จงสบายกายพ้นโรค	ร้อยประการ
จงสถิตย่นับพรรษากาล	เกือบร้อย
จงทรงยศยิ่งนาน	เสมอสมมา ไปเทอญ
สมบัติอย่างได้น้อย	เร่งได้โดยเจริญ
.....	.....
คืออายุพรรณสุขทั้ง	กำลัง
จงสถิตยโดยหวัง	ว่าให้
เกียรติยศชื่อถาดัง	ตลอดโลก เทอญนา
.....	..... ^{๓๑}

จะเห็นได้ว่าพระพรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
 พระเจ้าลูกยาเธอ นั้นไม่มีตอนใดเลยที่กล่าวถึงการประพฤติธรรมหรือการศึกษาพระ
 ธรรมเพื่อบรรลุนิพพาน แต่ทรงเน้นความสุขทางโลกซึ่งแสดงให้เห็นว่าทรงให้ความสำคัญ
 สำคัญแก่ชีวิตในโลกนี้ว่ามีความหมายหรือความสำคัญในตัวเอง มิใช่เป็นเพียงทาง
 ผ่านเพื่อไปสู่เป้าหมายอย่างอื่นเช่นพระนิพพาน เป็นต้น

^{๓๐} สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก, เล่ม ๓, หน้า ๑๒๖ ใน
 การพระราชทานพรของพระองค์แก่พระราชบุตรท่านอื่น ๆ ก็มีความทำนองเดียวกันหมด ดูเรื่อง
 เดียวกัน.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงให้ความสำคัญแก่ชีวิตมนุษย์ในโลกนี้แล้ว พระองค์ยังทรงมีพระราชดำริว่าความเจริญก้าวหน้าในทางโลกของชีวิตมนุษย์มีความสัมพันธ์กับความเจริญก้าวหน้าของรัฐ^{๑๒} อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับเวลาของรัฐว่ารัฐเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าหรือเจริญขึ้นได้ ไม่ใช่เสื่อมลงตามคติปัญจอันตรธาน แต่ไม่พบหลักฐานว่าพระองค์ได้ทรงปฏิเสธคติปัญจอันตรธานอย่างตรงไปตรงมาในทีใด ซึ่งอาจเป็นเพราะพระองค์ไม่ทรงต้องการเผชิญหน้าโดยตรงกับพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว การปฏิเสธคติปัญจอันตรธานอย่างตรงไปตรงมาด้วยเหตุผลที่วางอยู่บนประสบการณ์ที่เป็นจริงของมนุษย์เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ โดยองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

...ในเรื่องปัญจอันตรธานนี้ มีคำทำนายที่พระอรรถกถาจารย์ได้กะไว้ว่าจะเสื่อมลงมาตามลำดับ...โดยเชื่อมั่นว่า ต่อไปภายหน้าคนจะเรียกลงไปทุกชั้น สติปัญญาความรู้ก็จะน้อยลงทุกชั้น ถ้อยคำสั่งสอนอันใดที่เป็นคำลึกลับก็จะมีผู้ใต้อยากฟังและฟังก็จะไม่เข้าใจ...ความคิดที่เกิดขึ้นเช่นนี้ ก็เพราะได้สังเกตดูเด็กที่มันเกิดมา เมื่อเวลาตนมีอายุมากแล้วนั้นดูโง่กว่าตัวมากกว่าเด็กนั้นจะมีอายุมากเท่าตัวผู้สังเกต ผู้สังเกตก็ตายไปเสียก่อนแล้วไม่ได้ซึ่งได้เทียบกันว่ามันจะดีเท่าตัวหรือไม่ แต่ที่เห็นนั้นโลกตั้งมานานเท่าใดมนุษย์ก็ซัดคู้วิชาความรู้เปิดเผยขึ้นทุกวันทุกคืนตามลำดับ คนซึ่งเกิดภายหลังย่อมจะรู้การอะไรได้ดีได้เร็วกว่าเรา ซึ่งเป็นผู้กำลังซัดคู้อยู่...ก็เปรียบเสมือนกับคนที่เกิดภายหลังได้อาศัยกำลังคนแต่ก่อนซัดคู้วิชาความรู้ขึ้นไปแล้วเมื่อมีครูอาจารย์บอกเล่าก็เรียนรู้ได้โดยเร็ว เพราะฉะนั้นผู้ซึ่งเกิดภายหลังถ้าได้รู้เรียนแล้ว ก็รู้วิชาทันผู้ที่เกิดก่อนได้โดยเร็วกว่าผู้ที่เกิดก่อนจะเสาะหาวิชาเอง เพราะฉะนั้นความคิดที่คิดเห็นว่าต่อไปภายหน้ามีแต่จะเลวทรามลงนั้นจึงเป็นการผิด...

^{๑๒} ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์. . .” หน้า ๔๕-๔๑.

ข้าพเจ้าอยากจะทำโลภความเห็นและความเชื่อถือที่ว่าต่อไปภายหน้าจะ
 เร็วลงไปนี่ เป็นความคิดอันใหญ่ยิ่งใหญ่มากผู้ที่ถือ เพราะทำให้...ไม่
 มีความอดสาหัสที่จะคิดทำอันใดขึ้น เพราะถือว่าคิดไปทำไปก็เปล่า ๆ
 เพราะเรามักเร็วลงมาเสียแล้ว จะให้เหมือนท่านแต่ก่อนไม่ได้ เป็น
 ความคิดที่ชวนให้ทอดอวย ตั้งหน้าลงสู่ความเสื่อมอย่างเดียว เพราะ
 ฉะนั้นชาติใดที่เชื่อถือการเร็วอย่างนี้จึงมีความชวนชวยปรารถน่าน้อย
 บ้านเมืองจึงไม่เจริญได้เร็วเหมือนอย่างพวกที่เขาไม่ถือการเร็ว เพราะ
 ฉะนั้นเราท่านทั้งหลายจะชวนกันลิม ๆ เรื่อยเรื่อยนี้เสียสักหน่อย ตั้ง
 หน้าชวนชวยหาความรู้ และประกอบกิจการทั้งในศาสนาและในการบ้าน
 เมือง คงจะยังได้รับความดีมีผลเหมือนท่านแต่ก่อน หรือยิ่งขึ้นไปกว่า
 ได้เป็นแน่แท้ ...^{๓๓}

การปฏิเสศคติปัญญาอันตรายอันตรงไปตรงมาและอย่างรุนแรงโดยไม่ประนี
 ประนอมเช่นนี้เห็นได้ชัดว่าเป็นไปเพื่อกระตุ้นเร่งเร้าให้มนุษย์กระทำการต่าง ๆ ให้
 ตนเองและรัฐเจริญขึ้น และเห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงมุ่งให้คนทั้งหลายละทิ้งความคิดทางเวลาแบบเดิมและให้มีความคิดทางเวลา
 แบบใหม่ก็เพื่อให้คนเหล่านี้เกิดความอดสาหัสพยายามที่จะทำให้ “บ้านเมือง” หรือ
 รัฐเจริญขึ้นมิใช่เน้นความเจริญที่จะเกิดแก่ปัจเจกชนแต่ละคน กล่าวได้ว่าทรงระนะ
 ของชนชั้นนำนั้น “บ้านเมือง” หรือรัฐมีความสำคัญเหนือกว่าปัจเจกชนอย่างเทียบ
 กันไม่ได้ เหตุผลประการหนึ่งก็คือรัฐนั้นดำรงอยู่ใน “เวลา” ที่ยาวนาน ปัจเจกชนจึง
 ควรอุทิศตนเพื่อทำประโยชน์ให้แก่รัฐ เพื่อให้รัฐหรือ “ให้บ้านเมืองยืนยงคงทนและ
 เจริญขึ้น” ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ว่า

^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า

... แต่ความเป็นจริงนั้นมียุ่อย่างหนึ่ง พวกประเทศทั้งปวงมักจะรักษา รักษาบ้านเมืองของตัวเอง เพราะคิดรักษาประโยชน์ยาวเวลาเช่นกับลงทุนทำการ ๓๐-๔๐ ปีจึงจะมีกำไร ก็ยังกล้าที่จะลงทุนทำเป็นต้น การรักษาบ้านเมืองเป็นประโยชน์ยาวที่จะได้ทั่วไป จึงเป็นสำคัญที่จำเป็นต้องรักษามากกว่าประโยชน์ที่ตัวเองจะได้เฉพาะตัวในครั้งหนึ่งคราวเดียว เพราะฉะนั้นจึงเป็นความจริงรวบยอดอยู่อย่างหนึ่งถึงว่าจะเป็นการขาดผลประโยชน์ที่จะได้เฉพาะตัว หรือผู้ที่ตัวอิจฉาริษยาจะเป็นผู้ทำการดีต่อบ้านเมือง หรือความโกงของตัวเองจะเป็นการให้โทษแก่บ้านเมืองมีโอกาสจะระงับไปได้ ในเวลาต้องการจะให้บ้านเมืองยืนยงคงทนและเจริญขึ้นในอำนาจและความสุขความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองแห่งตนเมื่อมีความผูกพัน ใหญ่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งอยู่อย่างนี้ จึงทำให้เห็นไปได้ว่าเขาเป็นผู้มีความสามัคคีต่อกันทั้งสิ้นเป็นความจริง...^{๓๕}

จากความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ซึ่งนำมาสู่ความคิดที่ว่ามนุษย์นั้นสามารถที่จะ “. . . รู้ลึกคิดเรื่องต่าง ๆ ไปถึงกาลไกล ๆ ก็ได้...”^{๓๕} และ “. . . ขุดคุ้ยวิชาความรู้เปิดเผยขึ้นทุกวันทุกคืน คนซึ่งเกิดภายหลังย่อมจะรู้การอะไรได้ดีกว่าเรา ซึ่งเป็นผู้ขุดคุ้ยอยู่. . .”^{๓๖} ได้ส่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาขึ้นมา คือ ความคิดเรื่องความก้าวหน้า ซึ่งความคิดเรื่องความก้าวหน้านี้สามารถมองได้ว่าเป็นความคิดทางเวลาที่ทำให้ชนชั้นนำในสมัยนั้น โดยเฉพาะในระยะแรกคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงเล็งเห็นถึงความแตกต่างของเวลาในอดีตและ

^{๓๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคีแก่ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คาถาธรรมบรรยาย,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑, หน้า ๑๐๕.

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๔๓๑.

ปัจจุบันอันได้แก่การเล็งเห็นว่าสังคมนั้นได้เปลี่ยนแปลงมาในทิศทางที่ก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ นั่นเอง ซึ่งความคิดนี้ได้กลายเป็นการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่^{๑๗} ดังจะกล่าวต่อไป

แต่อย่างไรก็ตาม มิใช่เพียงความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาประการเดียวที่ทำให้เกิดการรับรู้ทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้นมา ยังมีความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ประกอบด้วย กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลานั้นวางอยู่บนความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ที่ว่ามนุษย์เป็นผู้ที่ทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ แต่มิได้มีความหมายว่ามนุษย์ทุกคนมีความสำคัญในการ “ผลักดัน” วิถีประวัติศาสตร์เท่าเทียมกัน ซึ่งในส่วนหลังนี้เองที่ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่ง ดังจะกล่าวต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์

ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ของชนชั้นนำเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในรัชกาลที่ ๓ และปรากฏอย่างชัดเจนว่าเป็นความคิดใหม่เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ในรัชกาลที่ ๔ ในเวลาต่อมาความคิดนี้ได้คลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ โดยมีปฏิสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของสังคมตลอดจนกับความคิดอื่น ๆ ความเปลี่ยนแปลงของความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์นี้เป็นรากฐานที่สำคัญประการหนึ่งของสำนักทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำที่เป็นพลังทางภูมิปัญญาซึ่งผลักดันให้เกิดการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา

---

^{๑๗} จะเห็นได้ว่าในโลกตะวันตกเองการเกิดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่แตกต่างจากการรับรู้ประวัติศาสตร์ตามคติศาสนา ก็มีปรากฏการณ์ที่เป็นไปในลักษณะเดียวกัน คือ ได้ปรากฏความคิดทางเวลาที่เล็งเห็นถึงความแตกต่างของเวลา (Sense of anachronism) เช่นกันดูใน Peter Burke; *The Renaissance Sense of the Past.*, London: Edward Arnold, 1969: 1.

แต่เดิมความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ในสังคมไทยผูกพันอยู่กับความเชื่อในจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ เป็นรัฐที่ปราศจากอาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอน กษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นราชาธิราช คือเป็นจักรพรรดิราชหรือธรรมิกราชาธิราช นอกจากนี้ยังทรงเป็นรามาริบัติหรือองค์อวตารของพระวิษณุอีกด้วย ในแง่ “อำนาจ” หรือสิทธิธรรมในการเป็นกษัตริย์ของพระองค์มิได้มีรากฐานอยู่บนความเป็นมนุษย์ธรรมดา หากแต่มาจากการเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งสั่งสมบุญบารมีมามากมายในอดีตชาติหลายต่อหลายชาติจนนับไม่ถ้วน หรือมาจากพิธีกรรมคือพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งทำให้พระองค์ทรงกลายเป็นเทพเจ้าถือว่าพระราชอำนาจของพระองค์แผ่ออกไปโดยรอบอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด (ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเป็นการมีอำนาจเหนือราชาอื่น ๆ หรือเหนือประเทศอื่น ๆ แต่เพียงในนาม) สำหรับการสืบทอดพระราชอำนาจนั้นยังไม่ให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตเหมือนอย่างในสมัยหลัง (แม้ว่าในความเป็นจริงจะมีการสืบทอดพระราชอำนาจจากพระราชบิดามาสู่พระราชโอรส) ทั้งนี้เพราะความเป็นพระโพธิสัตว์หรือความเป็นพระรามาริบัติมิใช่คุณสมบัติที่ถ่ายทอดทางสายโลหิตแต่อย่างใด

การขยายตัวของการค้าต่างประเทศเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ของชนชั้นนำเปลี่ยนแปลงไป นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ชนชั้นนำซึ่งประกอบธุรกิจอย่างจริงจังเริ่มให้ความสำคัญแก่ความจริงตามประสบการณ์และความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้นจึงมองเห็นภาพของรัฐและกษัตริย์ตามที่เป็นจริงมากขึ้น ความคิดเกี่ยวกับรัฐตามความเชื่อทางศาสนาที่เป็นรัฐซึ่งมีศูนย์กลางเดียวและมีราชาธิราชปกครองเริ่มเสื่อมคลายลงเป็นลำดับ นอกจากนี้ความต้องการมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราชของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็เสื่อมคลายลงในความเป็นจริง เพราะความต้องการมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราชตามคติจักรพรรดิราชนี้ทำให้กรุงเทพฯต้องทำสงครามกับเพื่อนบ้านหรืออย่างน้อยก็ทำให้เกิดความตึงเครียดซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการประกอบการทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่^{๑๖} โดย

^{๑๖} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” ใน ปากไก่และใบเรือ, หน้า ๓๖๑-๓๖๒.

เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราชนั้นเป็นการมีอำนาจแต่เพียง
 ในนามซึ่งแม้ว่าจะจะเป็นพระเกียรติยศมากเพียงใดแต่ก็ไม่มีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ
 จึงไม่คุ้มที่จะลงทุน ความสงบสุขหรือสันติภาพจะมีผลดีต่อการลงทุนในด้านการ
 ผลิตและการค้าต่างประเทศมากกว่า

ความเปลี่ยนแปลงของความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ในหมู่ชนชั้นนำในรัชกาลที่
 ๓ สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในหนังสือเรื่องนางนพมาศ ความคิดเกี่ยวกับรัฐและ
 กษัตริย์ที่สะท้อนให้เห็นจากหนังสือเรื่องนี้เป็นความคิดที่มาจากประสบการณ์ตามที่
 เป็นจริง นั่นคือเห็นว่าโลกมิได้มีรัฐใหญ่เพียงรัฐเดียวและมีได้มีเขาพระสุเมรุเป็น
 ศูนย์กลางของรัฐหรือของโลกแต่โลกประกอบด้วยรัฐใหญ่น้อยมากมายซึ่งมีเขตแดน
 ติดต่อกัน ไม่มีรัฐใดสำคัญเหนือกว่ารัฐอื่น ๆ ทั้งหมด^{๓๙} พระราชอำนาจของ
 กษัตริย์ก็ได้แผ่ออกไปโดยปราศจากขอบเขต หากแต่ทรงมีพระราชอำนาจอยู่
 ภายในขอบเขตหนึ่ง ๆ คือภายในพระราชอาณาเขตของพระองค์เท่านั้น ดังมีความ
 ในนางนพมาศว่า “...พระมหากษัตริย์ถึงซึ่งเป็นใหญ่ ทรงมีอิศรภาพ มีพระราช
 อาณาเป็นที่อำเวยเกรงขามแห่งหมู่ชนทั่วพระราชอาณาเขต...”^{๔๐} การกล่าว
 “...พระมหากษัตริย์...เป็นที่อำเวยเกรงขามแห่งหมู่ชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต...” นี้
 ยังแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ที่สำคัญมาก คือการเกิด
 ความคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือหมู่ชนทั้งหมดในรัฐเหมือน
 กันหรือเท่าเทียมกัน มิใช่ว่าหมู่ชนบางหมู่ขึ้นต่อเจ้าประเทศราชหรือ “ราชา” ของ
 ตนอีกต่อหนึ่งดังที่ปรากฏในแนวคิดแบบเดิม นับว่าเป็นร่องรอยแรกเริ่มของรัฐ
 สมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งจะมีพัฒนาการชัดเจนขึ้นในเวลาต่อมา จนพระมหากษัตริย์
 ทรงมีอำนาจเหนือ “หมู่ชนทั่วทั้งพระราชอาณาเขต” อย่างแท้จริง

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๙.

^{๔๐} นางนพมาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

เมื่อรัชกาลที่ ๔ แนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์แบบใหม่เป็นรูปเป็นร่างและมีรายละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ความคิดเกี่ยวกับรัฐกลายมาเป็นรัฐที่มีอาณาเขตหรือมีเส้นเขตแดนแน่นอน ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากหลายปัจจัยด้วยกัน กล่าวคือการที่พระองค์ทรงเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำทางโลกที่มีการรับรู้ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงมาแล้วดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้พระองค์ทรงยอมรับความรู้เรื่องโลกกลมมาจากตะวันตกมาตั้งแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ดังปรากฏในการตกแต่งห้องที่หมอเข้าสัได้เล่าไว้

...ข้าพเจ้ามองดูทั้งห้องนั้นโดยรอบ ๆ จึงได้เห็นหนังสือพระธรรมคำภีร์ไบเบิลเล่มหนึ่งและหนังสือพจนานุกรมอเมริกันอีกเล่มหนึ่งตั้งอยู่ที่ห้องของเสมียน กับทั้งหนังสือวิชาเดิรเรือทางทะเลเล่มหนึ่งมีแผนที่สุริยวงวางอยู่บนโต๊ะ กับทั้งหนังสือแผนที่ของอาจารย์แซนเลอร์แผ่นหนึ่ง...^{๔๑}

ซึ่งพระองค์เองก็ทรงเล่าให้แคสเวลมิชชันนารีท่านหนึ่งฟังว่าพระองค์ทรงยอมรับความรู้เรื่องโลกกลมก่อนที่กลุ่มมิชชันนารีจะเข้ามาเสียอีก^{๔๒} การที่พระองค์ทรงยอมรับความรู้เรื่องโลกกลมยอมทำให้พระองค์ทรงเลิกเชื่อในความคิดเรื่องไตรภูมิ ดังนั้นจึงทรงปฏิเสธคติเกี่ยวกับรัฐตามที่เป็นจริง การที่พระองค์ทรงมีความรู้เกี่ยวกับประเทศต่าง ๆ ในโลกอย่างกว้างขวางโดยอาศัยความรู้ภาษาอังกฤษทำให้ทรงเชื่ออย่างแท้จริงว่าโลกประกอบด้วยรัฐจำนวนมาก “ขึ้นแก่กันบ้างไม่ขึ้นแก่กันบ้าง”^{๔๓} และการ “ขึ้นแก่กัน” นี้ พระองค์ก็ทรงเข้าพระทัยเป็นอย่างดีว่าเป็น

^{๔๑} ยอร์ช ฮอสส์ แพลตัส, ซามูเอล เรโนลด์เฮาส์ “บุรุษใจดี” (พระนคร: โรงพิมพ์บุญเรือง, ๑๙๒๘), หน้า ๘๐ .

^{๔๒} William L. Bradley, *Siam Then* (Lalifornia: William Carry Library, 1976), p. 49.

^{๔๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “นานาธรรมวิจิตรณิ,” ใน *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒*, หน้า ๑๒๓.

ระบอบอาณานิคมมิใช่เป็นเมืองประเทศราช เท่ากับทรงเล็งเห็นว่าแต่ละรัฐจะต้องมีอาณาเขตชัดเจนแน่นอน และรัฐของพระองค์เองย่อมจะต้องมีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนเช่นกัน การเสด็จออกตรวจครั้งระหว่างทรงผนวชโดยทรงเสด็จไปตามหัวเมืองต่าง ๆ มีส่วนทำให้พระองค์ได้ทรงรับรู้ขอบเขตพื้นที่ของรัฐสยามด้วยประสบการณ์โดยตรงของพระองค์ และเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเกิดขึ้นมีส่วนทำให้ชนชั้นนำรวมทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นความจำเป็นที่จะกำหนดเส้นเขตแดนของรัฐสยามที่เห็นอยู่เพียงราง ๆ นี้ให้แน่ชัด เพราะทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ ตลอดจนที่ดิน ฯลฯ มีค่าทางเศรษฐกิจสูงขึ้น และการที่จะทราบอย่างแน่ชัดว่ารัฐสยามเป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านี้ไปถึงอาณาบริเวณใดย่อมเป็นเรื่องสำคัญ นอกจากนี้การที่รัฐบาลกลางมีอำนาจเหนือท้องถิ่นต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักรเพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑^{๔๔} เป็นต้นมาซึ่งเมื่อนับถึงรัชกาลที่ ๔ ก็เป็นเวลานานกว่าแปดสิบปีก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ ชนชั้นนำรวมทั้งพระมหากษัตริย์เกิดความสำนึกกว่าท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ขึ้นต่อรัฐบาลกลางมากขึ้นนี้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาใช้สำนวนว่า “มีพระราชอาณาเขตปกแผ่ไปเป็นแผ่นดินเดียว”^{๔๕}

การรับรู้และสำนึกในความเป็นรัฐที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏในพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ จำนวนมาก ภาพพจน์ราง ๆ ของรัฐสยามที่มีอาณาเขตแน่นอนในพระราชดำริหรือในความสำนึกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนให้เห็นในพระราชสาส์นหลายฉบับเป็นต้นว่า

^{๔๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๙.

^{๔๕} พระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา, บริษัท ตั้งห่งฮวด จำกัด บริษัท สยามกล การ จำกัด และลูกหลาน เหลน ในตระกูลพรประภา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อได้ลงพรประภา ณ สุสานศรีราชา ชลบุรี, ๔ กันยายน ๒๕๑๑.

...พระราชอาณาจักรฝ่ายสยาม คือแผ่นดินสยามเหนือ ใต้ และ
ดินแดนต่าง ๆ อยู่เคียงใกล้เป็นที่อาศัยอยู่ของชนชาวประเทศมีเพศภาษา
ต่าง ๆ คือ ลาวเฉียง ลาวขาว และกัมพูชา มลายูและกะเหรี่ยง ในทิศ
นั้น ๆ เกือบรอบคอบ...^{๔๖}

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ พระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะกำหนดเส้นเขตแดน
ด้านพม่าโดยการเจรจาแบ่งเขตแดนระหว่างสยามกับพม่าที่ไม่มีอย่างชัดเจนแน่นอน
ด้วยแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐแบบใหม่ที่ทรงมีอยู่ โดยทรงอธิบายว่าเนื่องจากแต่ก่อน
ไทยกับพม่าเป็นข้าศึกกัน ราษฎรทั้งไทยและพม่าต่างไม่กล้าหากินใกล้เขตแดน จึง
ทำให้ “เขตแดนอำพรางกันอยู่ ก็ห้ามผู้ต่อถ้อยความ”^{๔๗} ประกอบกับพรมแดน
ธรรมชาติที่เคยใช้เป็นเส้นแบ่งเขตแดนก็ไม่ใช้เส้นแบ่งที่ชัดเจน พระองค์ทรงมีพระ
ราชดำริว่าถ้าจะแบ่งโดยแนวเขาก็จะต้อง “ชี้ให้ชัดเจนได้จึงจะควร”^{๔๘} ด้วยความรู้ใน
การคำนวณทิศทางและระยะทางพระองค์ทรงสามารถระบุตำแหน่งที่ตั้งของกรุง
สยามบนพื้นโลกได้แน่ชัดว่ากรุงสยามตั้งอยู่ทางใต้ของอ่าวกลาง อยู่ทางทิศตะวันออก
เฉียงใต้ของมณฑลฉมูประเทศ^{๔๙} และยังสามารถบรรยายตำแหน่งที่ตั้งของกรุง
สยามอย่างละเอียดชัดเจนตามวิธีการทางภูมิศาสตร์แบบตะวันตกว่าตั้งอยู่ “...แห่ง
หนึ่งในทะเล ๑๓ - ๒๖ แล็ดติจู้ตเหนือ แล ๑๐๑ - ๑๐๓ ลองติจู้ตตะวันออกใน
อ่าวสยาม...”^{๕๐}

^{๔๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานฉลองครบ ๘๕ ปี มกุฎราชวิทยาลัย ๑ - ๕ ตุลาคม ๒๕๒๑ (กรุง
เทพมหานคร, โรงพิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๖๐๑-๖๑๓.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๓.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๔.

^{๔๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่
๕ ภาค ๒ (นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: โรงพิมพ์มหากุฎราชวิทยาลัย, หน้า ๕๕๓).

^{๕๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๑.

ความคิดเกี่ยวกับรัฐที่มีอาณาเขตชัดเจนแน่นอนดังกล่าวนานี้ มีความสัมพันธ์กับแนวความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจเหนือดินแดนที่เป็นอาณาเขตของรัฐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความสำนึกเรื่องการมีพระราชอำนาจที่เป็นจริงเหนือดินแดนที่อยู่ในอาณาเขตของรัฐ มิใช่อำนาจที่มีอยู่แต่เพียงในนาม เช่น ในดินแดนภาคใต้เน้นการเข้าร่วมในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นเกณฑ์อันหนึ่งในการบ่งบอกว่าอาณาเขตทางด้านนี้ที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์มีไปถึงที่ใด โดยตรงพระราชดำริว่า “...จะถือได้เพียงแขวงเมืองสงขลา เมืองกลาง พังงา และเมืองสิริเซตรเข้ามา...”^{๕๑} ทั้งนี้เพราะ

...การถือน้ำนี้ ทำได้แต่ในแขวงเมืองที่เรียกว่าเมืองน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเท่านั้น จะทำอะไรในเขตแดนท่านผู้อื่น คือ ประเทศราชขึ้นไทยก็ดี ไม่ได้ขึ้นก็ตนั้น ไม่ได้ ห้ามอยู่ เพราะถ้าไปถือในแขวงอื่นก็เป็นถือน้ำของเจ้าของแขวงไป...”^{๕๒}

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ ทรงกระทำการอย่างหนึ่งซึ่งสะท้อนถึงความสำนึกว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือดินแดนทุกส่วนในรัฐอย่างแท้จริง แม้แต่ตำบลที่อยู่ปลายเขตแดนของรัฐ และทรงแสดงให้เห็นว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือดินแดนนั้นโดยตรงมิใช่โดยผ่านเจ้าเมือง โดยทรงประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี ๗ เมือง และพระราชทานเสื้อเข็มขบคนละตัวเป็นของขวัญ^{๕๓} รวมทั้งทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองของเมืองสำคัญต่าง ๆ หลายเมือง เช่น พิษณุโลก กาญจนบุรี สุพรรณบุรี นครไชยศรี เป็นต้น^{๕๔} และโปรดเกล้าฯ ให้เรือรบออกลาดตระเวน

^{๕๑} หมู่จดหมายเหตุ ร. ๔ จ.ศ. ๑๒๑๙ ชื่อ จดหมายเหตุทูตานุทูตเรื่องถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และเรื่องสุริยุปราคา เลขที่ ๑๓๔ พระราชหัตถเลขาถึงทูตานุทูต มีพระมหามนตรี เป็นต้น

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน

^{๕๓} “ประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี ๗ เมือง แลตั้งเงินเวชเป็นขุนราชภัตการ พ.ศ. ๒๔๐๑,” ในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๔, หน้า ๘๕.

^{๕๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔๙-๑๕๐.

โจรสลัดที่หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกของไทย^{๕๕}

สำหรับความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ เริ่มเห็นได้ชัดในหนังสือเรื่องนางนพมาศ ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ในหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ แม้ว่าจะยังคงเชื่อในความคิดเรื่องผู้มีบุญบารมี แต่กลับมีข้อความว่า “...อย่างกลัวผู้มีบุญมากกว่ากลัวเจ้า...”^{๕๖} ซึ่งสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับแหล่งที่มาของอำนาจสูงสุดในรัฐ เพราะความเป็นผู้มีบุญซึ่งเคยมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดนั้นกลับมีความสำคัญน้อยกว่าความเป็น “เจ้า” พื้นฐานทางความคิดของความเป็นเจ้าก็คือการให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตจากพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นมนุษย์ และเป็นมนุษย์ที่มีใช้พระโพธิสัตว์ด้วยการให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตได้รับการเน้นมากในหนังสือนางนพมาศ โดยได้รับการกล่าวถึงในรูปของ “ตระกูล” ทั้งนี้มิได้จำกัดอยู่เฉพาะ “ตระกูล” หรือราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น เช่นกล่าวว่า “...อันไพร่ฟ้าประชาชาวนิคมทั่วแคว้นแคว้นเมืองขึ้นออกก็ดี และในราชธานีก็ดี ย่อมนับกันเป็นตระกูล...”^{๕๗} ที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือมีการเน้นการสืบสายตระกูลฝ่ายพ่อเป็นหลักซึ่งสอดคล้องกับสถานภาพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชมารดาเป็นเพียงธิดาเจ้าเมืองนนทบุรี ดังข้อความว่า

---

^{๕๕} ห.จ.ช., ก.ท. ร.๕ เล่ม ๒๕ จ.ศ. ๑๒๒๕ (พ.ศ. ๒๔๐๖), สารตราว่าด้วยยกเลขสมเจ้าเมืองกรมการสักใหม่ให้เป็นเรือสำหรับลาดตระเวน, อ่างใน นฤมล อีร์วัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิตประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒๖.

^{๕๖} นางนพมาศ ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ หน้า ๔๖.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

...อันว่าชัฏติยะตระกูลนั้น เป็นตระกูลสูงศักดิ์กว่าตระกูลทั้งปวง
ถ้าจะแต่งอวาทวิพาทกับตระกูลใด ๆ ก็ได้มหาชนไม่มีความรังเกียจ
ย่อมนับถือชัฏติยะตระกูลทั้ง ๙ แต่ทว่าบุตรีदानับเป็นตระกูลบิดาฝ่าย
เดียว...”^{๔๘}

การให้ความสำคัญแก่การสืบสายโลหิตดังกล่าวมานี้มีรากฐานอยู่บนการให้
ความสำคัญแก่ความจริงเชิงประจักษ์และการเน้นเวลาของมนุษย์ในชีวิตนี้ เพราะ
การสืบสายโลหิตย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดตามประสบการณ์ที่เป็นจริง ต่างกับบุญ
บารมีซึ่งต้องใช้เวลาสั่งสมหลายชาติ ในความเป็นจริงนั้น ชนชั้นนำได้พบว่าในระดับ
พระมหากษัตริย์มีการสืบราชสมบัติจากพระราชบิดามาสู่พระราชโอรสอย่างต่อเนื่อง
สามพระองค์แล้ว และ “ตระกูล” ของพระมหากษัตริย์ก็เป็นตระกูลที่สืบสายโลหิต
จากตระกูลขุนนางมาตั้งแต่ก่อนปลายอยุธยา ส่วนในระดับของขุนนาง ก็มีการสืบ
ตระกูลกันมาเป็นเวลานานเช่นกัน ดังที่ศาสตราจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ว่า

...ขุนนางจำนวนหนึ่งเริ่มตั้งตัวขึ้นในระบบราชการโดยอาศัย
สถานะของตระกูลที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นมาตรฐาน และจะได้
โอกาสสืบทอดอำนาจของตระกูลต่อมาในราชวงศ์จักรีเหมือนดังกับที่
บรรพบุรุษของตนได้สืบทอดอำนาจกันมาในราชวงศ์บ้านพลูหลวง...”^{๔๙}

การสืบตระกูลอย่างต่อเนื่องเช่นที่กล่าวมานี้เมื่อมาถึงช่วงเวลาที่ชน
ชั้นนำให้ความสำคัญแก่ความจริงเชิงประจักษ์จึงทำให้เกิดแนวความคิดเรื่อง “ตระกูล”
หรือ “ราชวงศ์” ขึ้นเป็นครั้งแรกในสังคมไทย ดังจะกล่าวต่อไป

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๔๙} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์บรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์”, ใบ ปาก
ไก่และใบเรือ, หน้า ๙๐.

ภารกิจหรือพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในนางนพมาศ ก็มีลักษณะเป็นภารกิจของผู้ปกครองที่เป็นมนุษยธรรมตามากขึ้น มิใช่ภารกิจของราชาธิราชซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้จรรโลงธรรมะ ที่สำคัญก็คือทรงคำนึงถึง “สุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎร์ทั่วทั้งขอบขันทเสมา” และทรงเลือกใช้ขุนนางข้าราชการโดยพิจารณาจาก “ฝีมือและความคิด” ดังข้อความต่อไปนี้

...พระบาทบรมนาถบรมบพิตรสมเด็จพระร่วงเจ้าอยู่หัวทรงพระคุณแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหลือที่จะอธิบาย...มีน้ำพระทัยเมตตากรุณา กอปรไปด้วยพระปัญญา สอดส่องในราชกิจการบ้านเมือง หยั่งเห็นสุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎร์ทั่วทั้งขอบขันทเสมา มิได้เรียกร้องส่วยสาอากรให้เหลือเกิน ชุบเลี้ยงทั่วพระยาข้าเฝ้าฝ่ายทหารและพลเรือน และผู้รั้งเมืองครองเมือง เอก โท ตรี จัตวา บรรดาข้าราชการบุรุษทุกกระทรวงพนักงานโดยฝีมือและความคิด...”^{๖๐}

บ่อเกิดหรือแหล่งที่มาของพระราชอำนาจในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงว่าอิทธิพลของแนวความคิดเดิมยังไม่หมดสิ้นไป แต่แนวความคิดใหม่ก็ได้ก่อตัวขึ้นจนเห็นได้ชัดแล้ว กล่าวคือ พระองค์ยังทรงอธิบายที่มาของการเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยคติสมมุติราชในพระราชนิพนธ์ทางพุทธศาสนา ดังความว่า “...คนทั้งปวงเลือกได้ผู้หนึ่ง มีสติปัญญาอุสาหะความเพียรมาก...รักการยุติธรรมเป็นที่ยิ่งเข้ามารับอาษา...”^{๖๑} แต่ทรงปฏิเสธคติที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังสั่งสมบุญบารมี และทรงปฏิเสธคติเทวสิทธิ์ด้วยดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ว่า “พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงเป็นมนุษย์”^{๖๒} ทรงยอมรับการได้

^{๖๐} นางนพมาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๖๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “นานาธรรมวิจารณ์,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาคภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒, หน้า ๑๓๔.

^{๖๒} หอสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ (พ.ศ. ๒๔๐๙) เลขที่ ๗๑ เรื่องดอกเตอร์ยอนสไกวให้ส่งโกปลาดไปให้ที่สิงคโปร์และเรื่องถือน้ำพิพัฒน์ยาสาบาลและเรื่องพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาและกรุงธนบุรี

เสด็จขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์เองตามความเป็นจริงโดยทรงพระราชนิพนธ์ว่า

...แต่ที่เป็นเจ้าแผ่นดินครั้งนี้ครั้งนี้จะว่าไปได้เป็นด้วยอำนาจเทวดา ก็จะเป็นอันลบลูกบุญคุณของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ ที่ต่างพร้อมใจกันอุปถัมภ์ก้ำกึ่งให้เป็นเจ้าแผ่นดิน...ความที่เป็นเจ้าแผ่นดินเพราะท่านผู้ใหญ่ค้าชูดหนุนนั้นรู้อยู่แก่หู เห็นอยู่แก่ตาของคนเป็นอันมาก ไม่อ้างอำนาจเทวดาแล้ว...”^{๖๓}

อย่างไรก็ตาม ความสำนึกหรือพระราชดำริที่แท้จริงของพระองค์นั้น พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิได้มีแหล่งที่มาจากอำนาจภายนอกใด ๆ ทั้งสิ้น แต่มาจากคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์เองในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์โดยแท้ เป็นต้นว่าการสืบสายโลหิตจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน “เป็นผู้เกิดดีแล้วแต่ชาติอันประเสริฐทั้งสองฝ่าย”^{๖๔} ซึ่งทำให้ทรงพระนามว่าเจ้าฟ้ามงกุฎที่หมายถึง “เจ้าชายทรงยศสูงแห่งมงกุฎ หรือเจ้าฟ้าผู้เป็นรัชทายาท”^{๖๕} การที่ทรงมีความรู้อันเกิดจากการศึกษาเล่าเรียนอย่างกว้างขวางซึ่งทำให้พระองค์ทรงสามารถปฏิบัติภารกิจหรือพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดีที่สุด^{๖๖} แม้แต่การที่ทรงได้รับมอบอำนาจมาจาก “ท่านผู้ใหญ่” ซึ่งสอดคล้องกับคติสมมุติราช พระองค์ก็ทรงให้คำอธิบายใหม่เพื่อแสดงว่า “ท่านผู้ใหญ่” เหล่านั้น ได้รับพระราชทานอำนาจหรือได้รับมอบอำนาจในการเลือกพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่มาจาก

^{๖๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๐๓.

^{๖๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระคณาธิบายเรื่องพระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ ๔ และพระคณาธิบายตำนานพระแก้วมรกตและพระคณาธิบายสรรเสริญพระธรรมวินัย, พิมพ์แจกงานศพเจ้าจอมมารดาเลี้ยง พ.ศ. ๒๔๕๗ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๕๗), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๖๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๔.

^{๖๖} ดูภูมิหลังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จาก นฤมล อีร์วัฒน์ “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕).

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกทีหนึ่ง เป็นการยืนยันว่าพระราชอำนาจที่แท้จริงมาจากพระมหากษัตริย์เป็นของพระมหากษัตริย์และใช้โดยพระมหากษัตริย์เท่านั้น บุคคลอื่นจะใช้อำนาจนั้นได้ก็โดยพระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานหรือทรงมอบหมาย ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

...พระราชอาผู้พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามพระเจษฎาธิบดินทร
บรมธรรมมิกราช... ประหนึ่งรู้พระองค์อยู่ ว่าพระองค์จะอยู่ไปไม่ได้
แล้ว...จึงทรงลิขิตพระอักษรกล่าวถ้อยคำเรื่องมอบราชสมบัติ ด้วย
พระองค์เองพระราชทานแก่อำมาตย์...ว่าข้าพเจ้าให้ซึ่งราชสมบัติแก่
ท่านทั้งหลาย ครั้นเมื่อข้าพเจ้าสวรรคตแล้ว อำมาตย์ผู้เป็นประธาน
ทั้งหลายจงพิจารณาผู้ซึ่งมีบุญ ผู้มีอิศรใหญ่ผู้สามารถเที่ยว จงให้ราช
สมบัตินี้แก่ผู้ควรซึ่งความเป็นพระราชา...^{๖๗}

และ

...ก็อำมาตย์...ได้ซึ่งพระอักษรมีถ้อยคำกล่าวเรื่องมอบราชสมบัติ
อันพระราชทานทรงลิขิตแล้ว...อันพระราชทานทรงกระทำ พระราชทานแล้ว
จึงประชุมกันปรึกษาซึ่งการรักษาซึ่งราชสมบัติโดยชอบว่า

ที่ว่าอำนาจในการตรากฎหมายเป็นอำนาจขององค์อธิปัตย์ซึ่งเป็นมนุษย์
และกฎหมายไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับธรรมะหรือศีลธรรมทางศาสนาได้เกิดขึ้น
อย่างชัดเจนแล้วในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้

นอกจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชนชั้นนำของไทยเกิดการ
รับรู้พื้นที่ที่เป็นจริงดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ความเปลี่ยนแปลงภายในระบบเศรษฐกิจ
เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่กำหนดความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและ
กษัตริย์ของชนชั้นสูง โดยเฉพาะความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ด้านภาษีระหว่าง

---

^{๖๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระคาถาเรื่องพระราชพงศาวดารย่อ
กรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ ๔..., หน้า ๒๒-๒๓.

พระมหากษัตริย์กับราษฎรในรัฐของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวความเปลี่ยนแปลงภายในระบบเศรษฐกิจนี้คือ ความเปลี่ยนแปลงในด้านที่มาของรายได้ของพระมหากษัตริย์

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นรายได้ส่วนใหญ่ของพระมหากษัตริย์หรือชนชั้นนำทางการเมืองมาจากการค้ากับต่างประเทศซึ่งเป็นการค้าผูกขาด งานวิจัยของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ พบว่าการค้ากับต่างประเทศซึ่งเฟื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และชนิดของสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการก็เปลี่ยนแปลงมาสู่สินค้าที่มีการผลิตที่ซับซ้อนขึ้น จึงทำให้การค้าสำเภาลงไม่ได้รับความเอาใจใส่เท่าที่ควร เพราะว่าโอกาสทางเศรษฐกิจที่รัฐบาลจะถือประโยชน์ได้เกิดขึ้นใหม่หลายอย่างและให้ผลกำไรแก่รัฐบาลได้มากกว่า

โอกาสใหม่ทางเศรษฐกิจนี้ก็คือการผลิตสินค้าเพื่อตลาดจึงมีปริมาณมากขึ้นและปริมาณการค้าของเอกชนก็เพิ่มสูงมากขึ้นเช่นกัน สินค้าที่ผลิตขึ้นเพื่อการส่งออกและการค้ากับต่างประเทศของเอกชนทำให้ภาษีการค้าเป็นรากฐานของรายได้ของรัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์มากกว่าการค้าสำเภาลงหรือการค้าผูกขาดสินค้ารายได้ของรัฐบาลที่ได้จากการเก็บภาษีอากรของสินค้าที่ผลิตเพื่อการตลาดเพิ่มพูนอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ การขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากร เป็นพยานอย่างดีของการผลิตเพื่อการตลาด เป็นการเปิดโอกาสให้รัฐบาลได้เก็บภาษีภายในเป็นจำนวน

*พระมกุฎสัมมตราชกุมาร พระองค์เป็นผู้ประเสริฐในรัฐมณฑลของชาว
สยามทั้งหลาย ไม่มีผู้เสมอเหมือน...^{๖๔}*

ดังนั้นถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับว่าผู้ปกครองระดับต่าง ๆ มีอำนาจแต่เป็นอำนาจบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้น “ต่อ ๆ กันขึ้นไป” จนถึงระดับสูงสุดซึ่ง “เจ้าแผ่นดินเป็นผู้ชี้ขาด” ดังมีพระราชนิพนธ์ว่า

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

...ในบ้านเรือนที่มีคนมากก็ย่อมมีผู้หนึ่งฤาสองสามเป็นผู้บังคับ
ให้ผู้นั้นอยู่ในอำนาจ ผู้นั้นต้องกลัว แลบ้านหนึ่งต้องมีนายบ้าน แขวง
หนึ่งก็ต้องมีนายแขวงต่อ ๆ กันขึ้นไป จนถึงเมืองหนึ่งต้องมีเจ้าเมือง
อาณาจักรหนึ่งต้องมีเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ชี้ขาดตัดสินผิดชอบ...^{๖๙}

การที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจที่มีพื้นฐานอยู่บนความเป็น
มนุษย์มิใช่อำนาจที่มาจากความเป็นพระโพธิสัตว์หรืออำนาจเทวสิทธิ์ ทำให้ทรงใช้
พระราชอำนาจในการตรากฎหมายได้โดยตรง ความชอบธรรมของกฎหมายที่ทรง
ตราขึ้นมิได้มาจากการอ้างว่ากฎหมายนั้นสอดคล้องกับธรรมะหรือพระธรรมศาสตร์
แต่มาจากการชี้แจงเหตุให้คนเห็นคล้อยตาม จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงเหตุผลให้คนเห็นคล้อยตาม จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงเหตุผลของการตรากฎหมายทุกฉบับ^{๗๐} และเป็น
เหตุผลที่วางอยู่บนจุดมุ่งหมายทางโลกของรัฐหรือของพระมหากษัตริย์ นั่นคือ
“...อยากให้คนทั้งปวงเป็นสุขเสมอกัน...”^{๗๑} จะเห็นได้ว่าแนวความคิดที่สูงกว่าที่
ได้เคยทำมาในอดีต และเป็นการเปลี่ยนการชู้ตริตจากการค้าต่างประเทศมาสู่การ
ชู้ตริตจากการผลิตสินค้าเพื่อตลาดต่างประเทศแทน^{๗๒} กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ
รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนที่มาของรายได้ของตนมาสู่
การเก็บภาษีจากราษฎรมากขึ้นนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวก็ยังทรงแต่งสำเภาลงออกไปค้าซึ่งเป็นการทำรายได้ให้แก่แผ่นดินมิใช่น้อยเช่นกัน ด้วยการที่รัฐบาลสมัยพระองค์มีรายได้ทั้งสองทางกล่าวคือทั้งการค้า

^{๖๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “นานาธรรมวิจารณ์,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒, หน้า ๑๒๖.

^{๗๐} ดูในการอธิบายเหตุผลได้ในประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔.

^{๗๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “นานาธรรมวิจารณ์,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒, หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๗๒} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับบรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน ปากไก่และใบเรือ, บทที่ ๓.

ต่างประเทศและการเก็บภาษีจากราชภฏ จึงทำให้รัฐบาลของพระองค์ไม่ประสบกับปัญหาเรื่องรายได้เมื่อได้ทำสนธิสัญญากับต่างชาติคือสนธิสัญญาเบอร์นีที่มีข้อกำหนดให้ลดการเก็บค่าปากเรือ

การเปลี่ยนแปลงที่มาของรายได้แผ่นดินได้ปรากฏอย่างชัดเจนขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำสนธิสัญญาเบาริงกับตะวันตก เพราะข้อบังคับของสนธิสัญญาระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ให้ไทยยกเลิกการค้าผูกขาดงดการแทรกแซงการค้าและให้ถือว่าเป็นการค้าโดยเสรี เช่น สนธิสัญญาที่ทำกับประเทศฝรั่งเศสระบุว่าชาวฝรั่งเศสมีอิสระเต็มที่ในการนำสินค้าเข้ามายังพระราชอาณาจักรของไทย ได้รับอนุญาตให้ซื้อของโดยตรงจากผู้ผลิต และให้ขายสินค้าของตนโดยตรงให้แก่ผู้ประสงค์จะซื้อสินค้านั้น ๆ โดยปราศจากการแทรกแซงของบุคคลอื่นใดทั้งสองกรณี ประกอบกับสินค้าชาวมีราคาสูงมากขึ้นเนื่องจากต่างประเทศต้องการดั่งคำประกาศของรัชกาลที่ ๔ ความว่า “...ถึงราคาข้าวแพงขึ้นไปก็เพราะคนนอกประเทศเอาเงินทองต่างเมืองมาซื้อหาไปรยหว่านในกรุงนี้มาก”^{๗๓} การลงทุนทำการค้ากับต่างประเทศจึงไม่ทำกำไรให้กับพระองค์ แม้ว่าในช่วงแรกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะทรงแสวงหารายได้ด้วยการค้าขายตามบรรพบุรุษอยู่ดั่งที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “...ข้าพเจ้าก็เอาเงิน ๒๐๐ ซึ่งนั้นมาทำทุนหากำไรต่อมาได้ซื้อสินค้าฝากเรือไปขาย...”^{๗๔} จากการยกเลิกการค้าผูกขาดสินค้าตามสนธิสัญญาและสินค้าที่พระมหากษัตริย์จะนำไปขายก็มีราคาสูงขึ้นจึงทำให้เกิดการยกเลิกการค้าโดยลำเอาหลงไปในที่สุด เพราะว่าไม่ทำกำไรให้แก่พระมหากษัตริย์ได้ดั่งเดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสถึงประเด็นนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า “...ในหลวงจะค้าลำเอาในการบัดนี้ไม่มีกำไร เพราะมีคนในประเทศนอกประเทศมี

^{๗๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, พ.ศ. ๒๔๐๔ - ๒๔๐๘, “ประกาศเดือนสติให้สวนข้าวไว้ให้พอกินตลอดปี,” หน้า ๑๙๕.

^{๗๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๑๑, “ประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรสพระธิดาในพระบรมราชวัง,” หน้า ๗.

กำปั่นสำเภาค้าขายเสียเป็นอันมาก”^{๗๕} และพระองค์ก็ทรงกล่าวอ้างไว้ทำนองว่า การที่พระมหากษัตริย์ไทยจะยังทรงทำการค้าอยู่นั้น ไม่เหมาะสมเพราะจะไม่เหมือนพระมหากษัตริย์ของชาติใหญ่ ๆ ที่ไม่ทำการค้ากันแล้ว มีแต่พระมหากษัตริย์ในประเทศเล็ก ๆ เท่านั้นที่ยังทำการค้า ดังความว่า “...แลซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะค้าขายเอากำไรมารักษาแผ่นดินก็ไม่ต้องเยี่ยงอย่างบ้านเมืองใหญ่ ๆ อื่น ๆ ทั้งปวงเลยเป็นแต่อย่างเมืองเล็กน้อยในประเทศมลายูและอื่น ๆ”^{๗๖} ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าในพระราชดำริของพระองค์นั้นรัฐบาลของพระองค์ก็จะต้องมีรายได้หลักคือภาษีจากราชกรณมิใช่การค้าอีกต่อไปมีหลักฐานชี้ให้เห็นชัดว่าพระองค์ทรงมีพระราชดำริดังกล่าวคือ เมื่อมีพ่อค้าชาวต่างประเทศเสนอแนะผ่านหนังสือพิมพ์ให้ไทยทำการค้าแบบปลอดภาษีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เข้าพระทัยว่าถ้าไม่เก็บภาษีรัฐจะเอารายได้มาจากไหน และพระองค์ทรงเห็นว่านโยบายการคลังที่มีรายได้มาจากการเก็บภาษีอากรภายในประเทศและสินค้าเข้า-ออกก็เหมาะสมดีอยู่แล้ว และเป็นไปตามข้อตกลงในสนธิสัญญาระหว่างรัฐ^{๗๗} หรือเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าเป็นไปอย่างไรไม่เต็มใจเสียเงินภาษี พระองค์ก็ทรงมีประกาศความว่า

...ก็ภาษีอากรต่าง ๆ ที่เรียกเป็นส่วนหลวงตามพิภคที่ควรสิบลดบ้าง สิบสองลดบ้าง สิบห้าลดบ้าง แต่ผู้ประกอบการทำมาหากินนั้นก็ทราบพระราชฤทัย ท่านทั้งปวงไม่พอใจเสีย แต่ถ้าจะให้ยกเลิกเสียหมดตามความประสงค์ของท่านทั้งปวงก็จะได้สิ่งใดมาจัดจ่ายทำนุบำรุงเป็นการแผ่นดินเล่า มิใช่ว่ามีราชฤทธิจะทรงอธิษฐาน ให้ฝนแก้วเจ็ดประการตกลงมาเต็มบ้านเต็มเมืองได้เหมือนพระเวสสันดร^{๗๘}

^{๗๕} หอสมุดวชิรญาณ, หมู่จดหมายเหตุ ร. ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๘๒ เรื่องความเล่าลือ ๓ ประการ ธรรมเนียมพระราชวังพระเจ้าแผ่นดิน

^{๗๖} หอสมุดวชิรญาณ, หมู่จดหมายเหตุ ร. ๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ เลขที่ ๑๐๗.

^{๗๗} หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๘๒ ว่าด้วย ๓ ประการและกงสุลต่างประเทศได้เงินเดือน

^{๗๘} เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ ๖.

อย่างไรก็ตามกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มาของรายได้แผ่นดินนั้นกล่าวได้ว่าหากปราศจากการเริ่มเก็บเงินภาษีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นการเพิ่มชนิดของภาษีจากเดิม ๑๐ ชนิดมาเป็น ๓๘ ชนิดแล้ว การเปลี่ยนแปลงที่มาของรายได้ในรัชกาลที่ ๔ ที่ต้องสูญเสียรายได้จากการค้าสำเภาลง และการผูกขาดสินค้า หันมาสู่การเก็บภาษีจากสินค้าที่ผลิตเพื่อขายโดยทันที ก็คงจะมีปัญหาอยู่ไม่น้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบทอดวิธีการหารายได้จากรัชกาลที่ ๓ โดยตรงเพิ่มชนิดของภาษีที่จัดเก็บอีก ๑๖ ชนิด^{๙๙}

ความเปลี่ยนแปลงในที่มาของรายได้ของพระมหากษัตริย์ดังที่กล่าวมานี้ เมื่อประกอบเข้ากับความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ดังกล่าวมาแล้ว จึงทำให้เกิดการอธิบายเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเก็บภาษีใหม่ โดยเปลี่ยนจากเดิมที่จะอธิบายตามคติความเชื่อทางศาสนา ดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงแสดงเหตุผลในการเก็บภาษี ความว่า

...ได้ทรงฟังพระธรรมเทศนาอันเป็นพระพุทธานุญาตด้วยพระมหากษัตริย์อันควรจะได้ช่วยสาอาการเป็นจาร์ิตราชประเพณีมีสำหรับแผ่นดินสืบ ๆ มาตั้งแต่ประณมบัญญัติ ครั้นกาลล่วงมาโดยลำดับแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ราชเจ้าทุก ๆ พระองค์ ก็ยอมประพฤติปฏิบัติตามโบราณราชกิจประเพณีเรียกช่วยสาอาการ เลียนเอาเยี่ยงอย่างพระเจ้ามหาสมมุติวงศ์อันเป็นปฐมกษัตริย์...^{๑๐๐}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงใช้เหตุผลของพระองค์ที่แตกต่างออกไป คือ

---

^{๙๙} โปรดดูรายละเอียดใน รำไพ อุดมไพจิตรกุล “การแสวงหารายได้ของแผ่นดินภายในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๓๙๘ - ๒๔๕๘,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗).

^{๑๐๐} หจข., จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๙ เลขที่ ๕๗ พระราชกำหนดภาษีอากรต่าง ๆ

...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุก ๆ พระองค์ ซึ่งได้เสด็จขึ้น เถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ครอบครองแผ่นดินอนาประชาราษฎร์มาแต่ก่อน ก็ได้เอาสรีระกายอากร ต่าง ๆ ที่เรียกว่าพระราชทรัพย์ เป็นกำลัง ราชการแผ่นดิน ถ้าไม่มีภาษีอากรแล้ว ก็ไม่อาจจะดำรงรักษาแผ่นดิน ให้เป็นสุขได้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีธรรมเนียมให้ เรียกภาษีอากรกับ ราษฎรตามพิกัดมาจนทุกวันนี้...^{๔๑}

จะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญา การค้าเสรีอันทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในที่มาของรายได้ของพระมหากษัตริย์ได้ ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์อย่างมากทีเดียว และความเปลี่ยนแปลงความคิดดังกล่าวมาข้างต้นนี้เมื่อประกอบเข้ากับความคิดทาง เวลาที่กล่าวมาแล้ว ก็จะเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่เข้าเตือนพระองค์และผลักดันให้ พระองค์ทรงพยายามที่จะทรง “กระทำ” ในสิ่งที่พระองค์ถือว่าเป็นภาระของพระ มหากษัตริย์นั่นเอง

การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่

สำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่อันเป็นสำนักที่ก่อกำเนิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ และปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือ สำนักที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ หรือเป็นผู้ที่มีพันธกิจและศักยภาพที่ทำให้รัฐก้าวหน้า สำนักทางประวัติศาสตร์เช่นนี้เป็นพลังทางภูมิปัญญาที่สำคัญยิ่งที่ผลักดันชนชั้นนำ ไทยโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ ได้ทรง “กระทำการ” ที่ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไป ในทิศทางที่ตนเองมุ่งหวังและถือว่าเป็นความก้าวหน้า

การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่นี้รากฐานทางความคิดที่สำคัญ คือความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลา และความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์

^{๔๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๘๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศพิมพ์โฆษณาพิกัดภาษีอากร,” หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

ดังกล่าวมาแล้ว ความคิดทั้งสองประการนี้เมื่อประกอบกันเข้าทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ อันมีผลต่อการเกิดสำนักทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ว่า ในความเป็นจริงแล้วทั้งความเปลี่ยนแปลงการรับรู้ทางประวัติศาสตร์และสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่นั้นมีปฏิสัมพันธ์กันหรือเป็นกระบวนการเดียวกัน แต่จะขอแยกอธิบายเป็นส่วน ๆ เพื่อที่จะทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์

กล่าวได้ว่า มีการศึกษาเกี่ยวกับงานเขียนทางประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยทีเดียวที่ให้ความสำคัญแก่งานเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลที่ ๗ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์ทั้งหมดในยุคนี้อหรือการเลือกตัวแทนนักประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเป็นช่วงเวลาที่มีการผลิตงานประวัติศาสตร์ในแบบใหม่ที่มีความแตกต่างไปจากเดิมอย่างมากมาย และเพราะความแตกต่างนี้เองจึงดูเหมือนว่าเป็นเสน่ห์แก่นักประวัติศาสตร์ที่จะมุ่งหาคำอธิบายว่าความแตกต่างนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร

นอกจากความแตกต่างจากเดิมที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ของยุคสมัยแล้ว ช่วงเวลาดังกล่าวยังมีนักประวัติศาสตร์ผู้หนึ่งที่งานของท่านมีอิทธิพลอย่างสูงต่อคนในยุคต่อ ๆ มา คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมราชานุภาพ ซึ่งได้รับความยกย่องจากนักประวัติศาสตร์ยุคหลัง ๆ ว่าเป็น “บิดาแห่งวิชาประวัติศาสตร์ไทย”

แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ก็มักจะมีข้อสรุปที่ไม่แตกต่างจากการศึกษา “สิ่งอื่น” ในช่วงเวลาดังกล่าวที่มีความแตกต่างหรือ “ใหม่” ไปจากที่เคยเขียนหรือเคยทำกันมา ก็คือข้อสรุปที่ว่าอิทธิพลตะวันตกเป็นตัวกำหนดความเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการเขียนวรรณกรรมแบบใหม่ ประวัติศาสตร์แบบใหม่ หรือการเกิดประเพณีแบบใหม่ ๆ การใช้ข้อสรุปเช่นนี้อาจจะเป็นที่พอใจแก่ผู้ศึกษาในสองทศวรรษที่ผ่านมา เพราะเป็นคำอธิบายที่ง่ายและไม่จำเป็นต้องขยายความใด ๆ เพิ่มเติมอีก จวบจนเมื่อไม่นานมานี้เองคำอธิบาย

ง่าย ๆ เช่นนี้เริ่มหมดพลังไป เพราะได้มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งพยายามชี้ให้เห็นว่าไม่มีสังคมใดจะสามารถรับอิทธิพลจากอีกสังคมหนึ่งได้หากปราศจากความ “พร้อม” บางประการรองรับอยู่ ซึ่งงานวิจัยนี้ก็ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาคความ “พร้อม” ในสังคมไทยเองจะเป็นการศึกษาที่ทำให้เข้าใจสังคมในแต่ละยุคได้ชัดเจนกว่าที่เคยทำกันมา รวมทั้งช่วยให้เข้าใจในความแตกต่างหรือ “ใหม่” ที่เกิดขึ้นได้แจ่มชัดมากขึ้นด้วย ซึ่งในที่นี้จะพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นมีรากฐานความเปลี่ยนแปลงทางความคิดภายในสังคมไทยรองรับอยู่

การศึกษาการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ในที่นี้ จะศึกษาในประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงปัจจัยพื้นฐานที่ก่อให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ และภาพประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะแตกต่างจากเดิม โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ความคิดทางเวลา : รากฐานของประวัติศาสตร์ และการวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์

ความคิดทางเวลา : รากฐานของประวัติศาสตร์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่ามีผู้สนใจในเรื่องความคิดทางเวลาได้เสนอว่าในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นมีคนจำนวนไม่น้อยเชื่อในเรื่องความก้าวหน้าแต่ทว่าจะไปเน้นความคิดเรื่องความก้าวหน้าที่มีลักษณะก้าวหน้าจากรัชกาลที่ ๕ ไปสู่ออนาคต ไม่ได้ตระหนักว่า ความคิดเรื่องความก้าวหน้า นั้นหมายถึงความก้าวหน้าจากอดีตมาสู่ปัจจุบันคือรัชกาลที่ ๕ ด้วย และประการสำคัญก็คือ ไม่ได้ตระหนักว่าความคิดทางเวลาดังกล่าวนี้อาจเป็นรากฐานของการกำเนิดงานเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่

ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนั้นเป็นความคิดพื้นฐานที่สำคัญที่ทำให้เกิดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ หรือกล่าวได้ว่า เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงมานั้นอาจจำแนกได้เป็นสองด้านได้แก่ เวลาของสังคมที่สังคมได้เปลี่ยนแปลงในลักษณะก้าวร้าวมาเรื่อย ๆ โดยมีมนุษย์เป็นผู้กระทำ และเวลาของมนุษย์ซึ่งชีวิตมนุษย์ก็ก้าวหน้าได้ด้วยการกระทำของมนุษย์เองเช่นกัน แต่ชีวิตมนุษย์

นั้นสั้นเมื่อเทียบกับเวลาของสังคมอันยาวนาน ดังนั้นมนุษย์ที่มีความหมายก็คือ มนุษย์ที่ทำให้สังคมก้าวหน้า ในที่นี้จะอธิบายให้เห็นว่าความคิดทางเวลาของสังคม เป็นรากฐานของการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่อย่างไร

ความคิดทางเวลาของสังคมที่มีลักษณะก้าวหน้านั้นเป็นความคิดทางเวลาที่ อธิบายสภาพของสังคมในขณะนั้นว่าก้าวหน้ากว่าสังคมที่อยู่ก่อนหน้า ซึ่งอาจจะ กล่าวได้ในที่นี้ว่าเป็นความคิดทางเวลาที่ตระหนักถึงความต่อเนื่องและความแตก ต่างของเวลา ด้วยความคิดเช่นนี้เองจึงทำให้ชนชั้นนำของสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมาไม่พอใจต่อคำอธิบายของคนรุ่นก่อนที่มีต่อความเป็นมาของทุก ๆ สิ่งที่มี มนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นและทิ้งร่องรอยเอาไว้ ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า “วัฒนธรรม” ความไม่พอใจของชนชั้นนำนั้นมีสาเหตุมาจากการอธิบายของคนรุ่นก่อนที่ไม่ได้ให้ ความสำคัญแก่ความถูกต้องทางด้านเวลา ดังเช่นความไม่พอพระทัยของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อคำอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธรูปของคนรุ่นก่อน พระองค์ว่า

...ผู้แต่งหนังสือนี้ไม่ได้ความถนัดแน่เลยว่าจะพระพุทธรูปภูมิมาพระองค์ นี้ ผู้ใดสร้างที่ตำบลใดเมื่อใดเพราะเหตุใด เพราะไม่ได้คำบอกเล่าหรือ หนังสือเก่าเขียนยืนยันมั่นคงให้เป็นที่รู้ที่เห็นเลย แต่จะว่าตามสังเกตโดย อนุমানนั้นพอได้อยู่...^๒

เหตุที่พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยก็เพราะว่า “...ชนเล่าให้นิยายโบราณนั้น จะ กล่าวถึงสิ่งใด ๆ คือบ้านคือเมือง...หรือพระพุทธรูปสำคัญ...ก็มักพอใจที่จะเล่า ว่า...เป็นของพระอินทร์ลงสร้าง และให้เวสสุกรรมเทพบุตรนมิต...”^๓ ซึ่ง

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระพุทธรูปยุรัตน์,” ใน ชุมนุม พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณ วัตถุ พิมพ์เป็นบรรณาการงานพระราชทานเครื่องดินเผาและกับบรรจศพ อาจารย์พรณา ชโนดป ต.ม. ณ อาสนวิหารอัสสัมชัญ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยธรรม), หน้า ๓๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน

พระองค์มีพระราชดำริเกี่ยวกับคำอธิบายเหล่านี้ว่า “...พูดพุ่มพาม ๆ ไป ให้เกินกว่าเหตุและผล...”^{๔๔} และ “...ผิดธรรมดาคนผิดกิริยามนุษย์...”^{๔๕}

ดังนั้นเมื่อพระองค์จะทรงอธิบายสิ่งใดจึงทรงเน้นการเริ่มต้นด้วยคำถามที่ว่า “...ผู้ใดสร้างขึ้น, สร้างขึ้นต่อบลใด, สร้างขึ้นในกาลครั้งใด, สร้างเพราะเหตุใด...”^{๔๖} และในส่วนของคำถามเกี่ยวกับเวลานั้นพระองค์ทรงต้องการทราบอย่างชัดเจน ตั้งความที่ว่า

...ปัญหากรรมอย่างที่ ๓ ที่ถามว่า สร้างขึ้นในกาลครั้งใดนั้นคือถามว่าสร้างขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่หรือเสด็จปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนาถามหาศักราชเท่าไร จุลศักราชเท่าไร ปีใดเดือนใดวันใด ฤกษ์ยามอย่างไร ทำอยู่ที่กี่กี่เดือนกี่วันจึงสัมฤทธิ์...^{๔๗}

ซึ่งความชัดเจนของการเคลื่อนที่ของเวลาจะถูกยืนยันได้ด้วยหน่วยวัดเวลา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอธิบายวิธีคิดเกี่ยวกับหน่วยวัดเวลาไว้เพื่อที่บุคคลอื่นจะได้รับรู้และให้ความสำคัญแก่การจำแนกเวลา^{๔๘} และทรงกำหนดให้เขียนปีรัชกาลลงไปในการระบุปีศักราชซึ่งด้านหนึ่งนั่นก็คือสำนักทางประวัติศาสตร์ที่จะกล่าวละเอียดต่อไป แต่อีกด้านหนึ่งชี้ให้เห็นถึงพระราชดำริของพระองค์ที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างและความต่อเนื่องของเวลาในรัชสมัยของพระองค์กับสมัยก่อนหน้า

ในการตอบคำถามที่ว่า “สร้างในกาลครั้งใด” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในกรณีที่ไม่มีหลักฐานบ่งบอกไว้อย่างชัดเจนและจำเป็นต้อง

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๔๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, พ.ศ. ๒๔๐๘

- ๒๕๑๑, “พระราชกำหนดเรื่องนาฬิกา,” หน้า ๑๕๒-๑๕๕.

ใช้วิธีคิดที่พระองค์ทรงเรียกว่า “ตามสังเกตและอนุมาน” คำตอบของพระองค์ก็แสดงให้เห็นท่าทีอย่างชัดเจนว่าทรงวินิจฉัยหรืออธิบายด้วยความคิดทางเวลาของพระองค์ที่มองเห็นว่าสังคมมีความเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ดังความว่า

...เมื่อมนุษย์ยังไม่มีปืนใหญ่ปืนน้อยใช้ มีแต่ธนู หน้าไม้ ดาบ
 แล่น หลาว รบพุ่งกันด้วยกำลังกาย และพวกพ้องมากเท่านั้นท่านที่
 เป็นเจ้าของเดิมที่สร้างพระพุทธรูปองค์นี้คงจะอนุภาพมากจึงได้แก้ว
 ก้อนใหญ่ถึงเพียงนี้มา ไม่มีผู้อื่นที่คิดจะรักษาช่วงชิงไปได้...^{๔๙}

การแสดงออกถึงพระราชดำริทางเวลายังปรากฏในพระราชสาสน์ที่พระองค์ทรงมีไปถึงพระสหายชาวต่างประเทศซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า “...ข้าพเจ้าอยากเป็นที่สุดท้ายที่จะเดินทางไปในที่ต่าง ๆ ...แต่ไปไม่ได้เพราะประเพณีไม่ดีของรัฐบาลโง่เขลาเบาปัญญาของเราตั้งแต่ก่อนและเวลานี้...”^{๕๐} จะเห็นได้ว่าการวินิจฉัยของพระองค์นั้นเป็นการวินิจฉัยโดยความคิดที่ว่าสังคมในสมัยก่อนหน้าจะไม่มีลักษณะหรือสิ่งของบางอย่างที่ยุคสมัยของพระองค์มี และอีกอีกนัยหนึ่งนั้น คนในยุคสมัยก่อนหน้านั้น “โง่” กว่าในยุคสมัยของพระองค์ และ “ความโง่” นั้นยังคงทอดมาถึงยุคสมัยของพระองค์ แต่ก็เริ่มมีบางคนฉลาดขึ้นแล้วคือตัวพระองค์เอง ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงแนวพระราชดำริที่มีพื้นฐานอยู่บนความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้า

จากการมีความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้าซึ่งมีมนุษย์เป็นผู้กระทำให้เกิดความก้าวหน้านี้นำไปสู่การสร้างสรรค์งานเขียนประเภทหนึ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนขึ้นอย่างมากมาย คืองานเขียน “ประวัติ” เพื่ออธิบายความเป็นมาของสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ทั้งนี้เพราะความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้าทำให้ไม่ยอมรับคำอธิบายแบบเก่า และทำให้เกิดการตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของสิ่งนั้น ๆ ใน

^{๔๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระมหามณเฑียรบันฑิฎฎการแก้วมรดก,”
 ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๐.

^{๕๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๔๓.

ช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เช่นจะเล่าถึงกำเนิดของสิ่งนั้นว่ามนุษย์ผู้ใดในท้องถิ่นใดเป็นผู้สร้างและสร้างขึ้นในกาลเวลาใด เมื่อเวลาผ่านไปผู้ใดได้ทำการปฏิสังขรณ์ซึ่งทำให้ลักษณะทางกายภาพของสิ่งนั้นเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

กล่าวได้ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาที่ตระหนักถึงความแตกต่างของเวลาและสำนึกกว่า “เวลา” นั้นเคลื่อนที่ในทิศทางที่ก้าวหน้ามาเรื่อย ๆ จึงทำให้พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยและไม่สามารถที่จะสื่อสารได้กับการนำเสนอประวัติของสิ่งต่าง ๆ ตามแบบเดิมด้วยเหตุนี้เอง พระองค์จึงทรงพยายามที่จะอธิบายประวัติของสิ่งต่าง ๆ ในวิธีคิดที่พระองค์ทรงมีอยู่ ซึ่งทำให้เกิดงานพระราชนิพนธ์จำนวนมากเกี่ยวกับประวัติของสถานที่และวัตถุโดยเฉพาะศาสนสถานและศาสนวัตถุเพราะเดิมนั้นมักจะอธิบายโบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านี้เฉพาะในคติทางศาสนา งานพระราชนิพนธ์เหล่านี้ได้แก่ พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่สำคัญ ๆ เช่น พระพุทธมหารัตนปฎิมากร พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระสยาม พระพุทธบุษยรัตน์ พระศรีศาสดา^{๙๑} พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับสถานที่เช่นวัดเขมาภิรตาราม วัดทองรัตนาราม^{๙๒} รวมทั้งทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับเมืองเช่น ทรงสืบค้นต้นกำเนิดและความเป็นมาของเมืองลพบุรี เมืองนครปฐม รวมทั้งองค์

---

^{๙๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพงศาวดารพระพุทธชินราช ชินศรี และ พระศรีศาสดา พิมพ์ในงานฉาบปัดกิจศพ นางบุญเดือน ชมวิทยา มปท, ๒๕๐๙.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำนานพระสยามวัดปทุม พิมพ์ในงานพระกรุณาพระราชทาน นายพลเอกหม่อมเจ้าบรมเดช (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖), และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมชุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ, เรื่องเดียวกัน

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน

พระปฐมเจดีย์^{๙๓} และทรงหาที่มาหรือคำอธิบายใหม่เกี่ยวกับชนบทรรมนิยม ประเพณีในพระราชพิธีต่าง ๆ^{๙๔} เป็นต้น

นอกจากการสืบค้นประวัติที่ปรากฏขึ้นในรัชกาลที่ ๔ อันถือได้ว่าเป็นจุด เริ่มต้นแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้น งานเขียนที่เกี่ยวกับการสืบค้นประวัติ ต่าง ๆ ในลักษณะเดียวกันก็ขยายตัวมากยิ่งขึ้นไปอีกทั้งในสิ่งที่พยายามจะเข้าใจถึง ความคลี่คลายหรือความเป็นมาของ “วัฒนธรรม” ที่กว้างขวางมากขึ้นหรือที่กำลังจะ สูญสลายไป ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช นิพนธ์เกี่ยวกับพระราชพิธีที่ “...หาผู้ใดที่จะเข้าใจเรื่องราวเหตุผลของการพระราช พิธีทั้งปวงนั้นต้องแท้ไม่ ครั้นได้ถามผู้อื่นก็ไม่มีใครสามารถจะอธิบายได้...”^{๙๕} อัน ได้แก่ พระราชนิพนธ์เรื่องพระราชกรณียานุสรณ์^{๙๖} พระราชพิธีสิบสองเดือน^{๙๗} หรือเมื่อพระองค์จะทรงยกเลิกประเพณีใด ๆ ก็ทรงใช้กระบวนการสืบค้นหาที่มา และความเปลี่ยนแปลงของประเพณีนั้นมายืนยันพระราชดำริของพระองค์^{๙๘} นอกจาก

^{๙๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม ๒ หมวด พิมพ์พระราชทานแจกในงานศพ พันตรี หม่อมเจ้า ไตรทิพเทพสุด เทวกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส ๙ ตุลาคม ๒๕๐๕* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย)

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน

^{๙๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชพิธีสิบสองเดือน* (กรุงเทพมหานคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ข.

^{๙๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชกรณียานุสรณ์* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗).

^{๙๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชพิธีสิบสองเดือน* เรื่องเดียวกัน

^{๙๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพงศาวดารกับราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ โปรดให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรม วงศ์เธอพระองค์เจ้า อรพินธุ์ เพญญาภัย ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๙* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ พระจันทร์, ๒๔๗๙).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังมีพระราชวงศ์ที่ทรงนิพนธ์เรื่องราวประวัติต่าง ๆ อีกมากมาย คือ สมเด็จพระยาตราธรรมาธิบดี ผู้ทรงสืบค้นหรืออธิบาย “วัฒนธรรม” ต่าง ๆ ทั้งที่ยังดำรงอยู่สืบต่อมาและที่สูญสลายไปแล้ว เช่น ตำนานพระทอสมุด หอพระมณฑิยธรรม หอวิชฌญาณ หอพุทธศาสนาสังคหะ และหอสมุดสำหรับพระนคร^{๙๙} ตำนานเลิกลหวยและถั่วโป^{๑๐๐} ฯลฯ ความสนใจในการสืบค้นประวัติต่าง ๆ ยังปรากฏอีกในหนังสือสมุดพิมพ์วิชฌญาณซึ่งเป็นที่ นิยมอ่านกันในหมู่ชนชั้นสูงในสมัยนั้น^{๑๐๑}

นอกจากความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาจะทำให้ชนชั้นสูงพยายามที่จะอธิบายถึงความคลี่คลายหรือความเป็นมาของ “วัฒนธรรม” แล้ว ความพยายามที่สำคัญที่สุดของชนชั้นสูงที่เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาเช่นเดียวกันก็คือ ความพยายามจะหากำเนิดความเป็นมาของสังคมหรือรัฐตั้งปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปยัง เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ความว่า

---

^{๙๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตราธรรมาธิบดี, **ตำนานหอพระสมุด : หอมณฑิยธรรม หอวิชฌญาณ หอพุทธศาสนาสังคหะ และหอสมุด สำหรับพระนคร** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๒).

^{๑๐๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตราธรรมาธิบดี, “ตำนานเลิกลหวยและถั่วโป,” ใน **ประชุมพงศาวดาร**, ภาคที่ ๑๗ เล่มที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร. ครุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๕๗-๒๙๒.

^{๑๐๑} ในทางตะวันตกเองเมื่อเกิดความคิดเรื่องเวลาเช่นนี้ ก็ทำให้เกิดการอธิบาย “สรรพสิ่ง” ต่าง ๆ มากมายจนถึงขนาดที่นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า ในยุคที่มีความเปลี่ยนแปลงเรื่องเวลานี้ Every thing has a history ดู Peter Burke, **The Renaissance Sense of the Past** pp. 35-50.

...ข้าพเจ้ากับน้องชายของข้าพเจ้าคือ กรมหลวงวงศาธิราช...
กำลังพยายามแต่งตำนานกรุงสยามอันถูกต้อง จำเดิมตั้งแต่สร้าง
กรุงศรีอยุธยา โบราณเป็นราชธานี เมื่อปี ค.ศ. ๑๓๕๐...ในเบื้องต้น
เราจะเลือกคัดเอาเหตุการณ์พอฟังเป็นจริงได้...^{๑๐๒}

ความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนี้นัยรวมไปถึงความ
ตระหนักในที่มา หรือจุดเริ่มต้นของสรรพสิ่งดังกล่าวมาแล้ว จึงทำให้พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยถึงที่มาของบรรพบุรุษของคนไทยที่มีมา
ก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา โดยพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่ามีอยู่ ๒ สาย คือ สาย
แรกเป็นสายที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของเขมร ซึ่งต่อมาได้ประกาศเป็นอิสระ
และตั้งบ้านเมืองที่สุโขทัย^{๑๐๓} อีกสายหนึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระเจ้าอู่ทองซึ่งทรง
เชื่อว่าอพยพมาจากเชียงราย และมาตั้งเมืองเพนนครในเขตเซลิยง มีกษัตริย์
ปกครองสืบต่อมาจนถึงพระเจ้าอู่ทอง ๕ พระองค์^{๑๐๔} พระราชนิพนธ์ที่แสดงให้เห็น
อย่างชัดเจนถึงพลังของความคิดทางเวลาที่อยู่เบื้องหลังก็คือพระราชพงศาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขาที่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นผู้ร่วมนิพนธ์กับพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้เสนอภาพประวัติศาสตร์อันมีความต่อเนื่องกัน
ตั้งแต่แรกเริ่มที่สังคมไทยก่อตัวขึ้นในแถบนี้จนกระทั่งถึงต้นรัตนโกสินทร์

จำเป็นต้องกล่าวเน้นในที่นี้ว่า การที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยเฉพาะ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบค้นถึงความเป็นมาของ “วัฒนธรรม”
และ “ตำนานสยาม” อันเป็นการขยายการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ให้ยาวไกลออกไป

^{๑๐๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๓๗.

^{๑๐๓} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๗), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๑๐๔} Prabath Somdej Pra Chomklaochaonhua, ...The Brief Notices of the
History of Siam,” from Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*,
Vol. II (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969), p 342.

นั้น มีปัจจัยที่เป็นพลังผลักดันที่สำคัญคือความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงมาสู่ความคิดที่เน้นว่าสังคมมีความก้าวหน้า ความคิดทางเวลาเช่นนี้ทำให้ชนชั้นสูงมีความพยายามที่จะทำความเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ที่ตนประสบอยู่ตามวิธีคิดของตนเอง มิใช่ว่าการขยายการรับรู้ทางประวัติศาสตร์นั้นเกิดขึ้นเพียงเพราะสถานการณ์ทางการเมืองที่ทำให้ชนชั้นสูงต้องการแสดงสิทธิธรรมเหนือเมืองประเทศราชนั้น ๆ เช่นในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระราชพงศาวดารเมืองเขมรไปให้แก่ฝรั่งเศส หรือการขยายการรับรู้ประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลศิลาจารึกหลักที่ ๑ จึงทำให้ประวัติศาสตร์ไทยขยายตัวไปถึงอาณาจักรสุโขทัยตั้งที่นักศึกษาศาสตร์นิพนธ์บางท่านได้เสนอความคิดไว้^{๑๐๔}

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาได้ทำเวลาให้เกิดการสับสนหา “อดีต” ของตนเองอย่างกว้างขวางในหลาย ๆ ด้าน การสับสน “อดีต” ในสถานะเช่นนี้ต่อมาได้กลายเป็นวิชาประวัติศาสตร์ไปโดยเริ่มมีการใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์” ครั้งแรกเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างคำนี้ขึ้นมา^{๑๐๖} อย่างไรก็ตามในช่วงแรก ๆ ที่การสับสนเรื่อง “อดีต” ปรากฏขึ้นจนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการบัญญัติคำศัพท์เพื่อที่จะใช้อธิบายถึงการสับสนดังกล่าวหลายคำเช่น พงศาวดารตำนาน หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า “โบราณคดี” แทนคำว่า History โดยพระองค์ทรงวินิจฉัยว่าพงศาวดารนั้นความหมายที่แท้

^{๑๐๔} ดังปรากฏในงานของ พงศ์ธิดา เกษมสิน, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย : ศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” วารสารอักษรศาสตร์ ๑๗ (มกราคม ๒๕๒๘). ๑๐๓-๑๐๔ และ Winai Pongsripian, “Tradititional Thai Historiography and its nineteenth - Century Decline,” Ph.D. Thesis, University of Bristol, 1983, pp. 305-309.

^{๑๐๖} Charvit Kasetsiri, *The Rise of Ayudhaya* (Kuala Lumpur : Oxford in Asia, 1976), p. 1.

จริงแตกต่างจาก History^{๑๐๗} การใช้คำศัพท์ที่ต่างกันเช่นนี้ มิได้มีความหมาย ต่กันนักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งเข้าใจ คือ “...นักปราชญ์ไทยรุ่นหลัง ๆ ที่แยกความ แตกต่างระหว่าง Concept เหล่านี้ไม่ออกก็ยังใช้ “พงศาวดาร” และ “ตำนาน” เพราะเคยชินเพื่อให้หมายถึง History ทั้งที่มีคำว่า “ประวัติศาสตร์” ใช้อย่างเหมาะสมแล้ว...”^{๑๐๘} หากแต่เป็นเพราะคำศัพท์ “พงศาวดาร” และ “ตำนาน” นั้นก็มีความหมายที่เฉพาะของคำอยู่อันไม่อาจจะวัดได้ด้วยมาตรฐานความเข้าใจคำว่า “ประวัติศาสตร์” ในปัจจุบัน เพราะแม้แต่คำว่า “ประวัติศาสตร์” ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติขึ้นก็มีความหมายนำหนักของคำไม่ เหมือนในปัจจุบัน

ก่อนที่จะอธิบายถึงความหมายของคำว่า “ตำนาน” และ “พงศาวดาร” ที่มีความแตกต่างกัน จะขอเริ่มด้วยข้อสังเกตประการหนึ่งของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่มีต่อการเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยนี้คือ “...นักประวัติศาสตร์ในสกุลนี้รวมทั้ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สนใจในกิจกรรมด้านวัฒนธรรมของคนอดีต อยู่มากแต่ไม่ปรากฏว่า ได้พยายามเชื่อมโยงข้อมูลทางวัฒนธรรมเหล่านั้นเข้ากับ การเมือง...”^{๑๐๙} การที่นักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้แม้ว่ามีความสนใจความเป็นมาหรือ กิจกรรมทางวัฒนธรรมของคนในอดีตแต่มิได้นำมาเชื่อมโยงเข้ากับกิจกรรมทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ ก็เพราะว่านักประวัติศาสตร์เหล่านั้นเห็นว่ากิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมไม่ได้มีพลังผลักดันวิถีของประวัติศาสตร์ เป็นแต่เพียงผลผลิตของ มนุษย์ในประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงความเจริญเท่านั้น^{๑๑๐} ดังนั้นคำอธิบายของ น.ม.ส.

^{๑๐๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย สยาม, “ศิลปากร ๑๒ (กรกฎาคม ๒๕๑๑) : ๕๒-๕๖.

^{๑๐๘} วินัย พงศ์ศรีเพียร, “บรรพบุรุษของคนไทยมาจากไทย,” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๕ (มิถุนายน ๒๕๒๕):๑๙.

^{๑๐๙} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย : อดีตและอนาคต,” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑ (กรกฎาคม ๒๕๒๓) : ๘-๙.

^{๑๑๐} ดูในหัวข้อ “การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ ประวัติศาสตร์”

จึงให้ความเข้าใจที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงของการใช้คำทั้งสองข้างต้นในสังคม คือ

...ตำนานซึ่งเป็นชื่อหนังสือกล่าวเรื่องราวของสิ่งไม่มีชีวิต

...คำว่าพงศาวดารแม้จะแปลตามศัพท์ว่ากอผู้มีเกียรติก็ตาม แต่เราใช้มีความหมายตามมติคนรุ่นก่อนอย่างเดียวกับที่อังกฤษใช้คำว่า ฮิสตอรี คือ เป็นเรื่องราวประวัติและตำนานซึ่งกล่าวเนื้อเรื่องแลผลความติดต่อกันไป เปรียบว่าเป็นโซ่ไม่ขาดตอน...^{๑๑๑}

จำเป็นต้องเพิ่มความหมายของการใช้คำว่า “พงศาวดาร” อีกเล็กน้อย ก็คือในขณะนั้นบรรดานักประวัติศาสตร์ทั้งหลายล้วนมีความเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่เป็นผู้ “กำหนดวิधिทางแห่งประวัติศาสตร์” ดังนั้นการใช้คำว่า “พงศาวดาร” จึงดูจะมีความหมายจับใจมากกว่าตรงที่เป็นคำที่ยืนยันได้ถึงการเป็นผู้ “กำหนดวิधिแห่งประวัติศาสตร์”^{๑๑๒} ได้ดีกว่าคำว่า “ประวัติศาสตร์” ที่มีได้บ่งบอกตรง ๆ ว่าใครเป็นผู้ “กำหนดวิधिแห่งประวัติศาสตร์” ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิยมใช้คำว่า “พงศาวดาร” มากกว่าที่จะใช้คำอื่น ๆ^{๑๑๓}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวิชา “ประวัติศาสตร์” จะเกิดขึ้นเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลาดังกล่าวมาแล้ว แต่ด้วยพื้นฐานความคิดดังกล่าวนั้นคือการเน้นที่ความจริงเชิงประสบการณ์ การศึกษาประวัติศาสตร์จึงถูกจำกัดตัวอยู่เพียงอดีตและปัจจุบันของช่วงขณะที่ศึกษาเท่านั้น เพราะอนาคตยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกล่าวถึงได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่รากฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์ในความคิดของชนชั้นสูงนั้นเป็นไปเพื่อที่จะเรียนรู้ถึงสาเหตุของความเจริญหรือความ

^{๑๑๑} น.ม.ส. “ประมวลมรดก ๑ (กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗), อ้างถึงใน ญรัฐฉนิ สุธธิสงครวม, กรมปรมาณูชิตา (กรุงเทพมหานคร : รัตนการพิมพ์, ๒๕๐๕), หน้า ๖๖๙-๖๗๐.

^{๑๑๒} ดูในหัวข้อ “การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์...”

^{๑๑๓} สาส์นสมเด็จพระเลมที่ ๔ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าศรีนครานุวัตวิวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ฉบับวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๗๗, กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, หน้า ๓๔๖-๒๔๗.

เสื่อมของคนหรือสังคมในประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะให้คนในสมัยที่ศึกษานั้นได้เรียนรู้ เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตัวให้ถูกต้องเพื่อดำเนินไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและไม่กระทำในสิ่งที่จะนำไปสู่ความเสื่อมหรือหกลึกให้พ้นจากการประสพภัยพิบัติต่าง ๆ ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงใช้ความรู้ทาง “ประวัติศาสตร์” มาเป็นแนวทางทำให้ไม่ทรงเสื่อมเสียพระเกียรติยศในกรณีที่พระองค์ทรงเกรงว่าการที่พระองค์ทรงสร้างวิหารซึ่งเป็นสถานที่เล็กกว่าพระอุโบสถ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง จะทำให้คนเข้าใจผิดเพราะ “...นานไปไม่รู้เรื่องตามพระราชพงศาวดารที่แท้ต้องเข้าใจแปรปรวนว่าเป็นอย่างอื่น เป็นที่เสียพระเกียรติยศ...”^{๑๑๔} ในพระราชนิพนธ์เรื่องวิจารณ์เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราชก็เช่นกัน^{๑๑๕} หรือพระนิพนธ์จำนวนมากของสมเด็จเจ้าฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็สนองตอบเป้าหมายดังกล่าวมานี้ เช่นการกล่าวว่ประวัติศาสตร์คือ Science of Example^{๑๑๖} การที่เห็นว่าประวัติศาสตร์เป็นบทเรียนนี้เท่ากับถือว่าประวัติศาสตร์คือความจริง ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ชั้นชั้นสูงเชื่อว่าเป็นความจริงนี้เป็นส่วนสำคัญของสำนักทางประวัติศาสตร์เพราะเป็นส่วนที่ยืนยันว่าสิ่งที่เขาคิดนั้นเป็นความจริงมีอดีตที่ผ่านมาเป็นหลักฐาน

ควรกล่าวในที่นี้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์โดยไม่คำนึงถึงความคิดทางเวลาที่ครอบคลุมอยู่เบื้องหลังงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้น ๆ จะทำให้ไม่เห็นถึงความสัมพันธ์ของความคิดมนุษย์ทั้งชุด การที่กล่าวเช่นนั้นเนื่องจากนักศึกษาด้านประวัติศาสตร์บางท่านเมื่อศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ช่วงนี้มักจะถือว่าประวัติศาสตร์นั้นมีความหมายถึงเวลาในอดีตเท่านั้น จึงทำให้หารอยเชื่อมต่อระหว่าง “ประวัติศาสตร์” กับพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมได้ไม่ชัดเจน

^{๑๑๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ, หน้า ๒๖.

^{๑๑๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชนิพนธ์ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช*

^{๑๑๖} *สาส์นสมเด็จ เล่ม ๔*, กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๑๕, หน้า ๒๒๗.

ความที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นสรุปได้ว่าความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา ในส่วนของสังคมนั้นได้ทำให้เกิดรากฐานทางความคิดของวิชา “ประวัติศาสตร์” ขึ้นมา พื้นฐานทางความคิดที่สำคัญ ประการหนึ่งที่ทำให้ชนชั้นสูงมีการรับรู้เวลาของสังคมที่มีลักษณะก้าวหน้าก็คือความคิดทางเวลาของมนุษย์ กล่าวคือการที่สังคมสามารถก้าวหน้ามาได้นั้นก็เพราะมนุษย์เป็นผู้กระทำ แต่ว่าชีวิตมนุษย์นั้นไม่ยาวนาน เมื่อเทียบกับสังคมที่ดำเนินมาเป็นเวลานาน ดังนั้นชีวิตมนุษย์ที่เราจารึกไว้เป็นแบบอย่างหรือชีวิตมนุษย์ที่มีความหมายก็คือชีวิตของมนุษย์ที่กระทำให้สังคมก้าวหน้า ซึ่งก็คือ การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์

การวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ : ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์

บนรากฐานของความคิดทางเวลาแบบใหม่ และความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ดังที่กล่าวมาแล้ว ชนชั้นนำได้เกิด “การรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่” การที่จะทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์นี้ จำเป็นต้องพิจารณาการเกิดแนวความคิดเรื่องผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ และการเกิดแนวความคิดเรื่องราชวงศ์ในหมู่ชนชั้นนำ

แนวความคิดเรื่องผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์

ตามความคิดทางเวลาแบบเดิมที่มีพื้นฐานอยู่บนจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ นั้น วิถีของประวัติศาสตร์เป็นไปตาม “ธรรมะ” หรือกฎธรรมชาติ ไม่มีผู้ใดสามารถ “กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์” ได้ เมื่อพระพุทธเจ้าคือพระสมณโคตมปรินิพพานแล้วสังคมมนุษย์ก็จะดำเนินไปในทางเสื่อมลงตามคติปัญจอันตรธาน แม้จะมีพระมหากษัตริย์ที่เป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์โดยการ “จรโลงธรรมะ” คืออุปถัมภ์พุทธศาสนา เพื่อให้มนุษย์มีโอกาสประพาศธรรมหรือสั่งสมบุญบารมีจน “หลุดพ้น” ไปจากความเสื่อมได้ในภายภาคหน้า แต่ก็ไม่มีผู้ใดที่จะหยุดยั้งความเสื่อมของสังคมได้อย่างแท้จริง แม้แต่การลบศักราชของพระมหากษัตริย์ที่มีบุญบารมีสูงก็ไม่สามารถยุติความเสื่อมของสังคมได้ เป็นเพียงการย้อนเวลากลับขึ้นไปเล็กน้อยเท่านั้น

แต่สังคมก็จะยังคงเสื่อมลงไปเรื่อย ๆ เหมือนเดิม และมนุษย์ก็จะสามารถรับรู้ ธรรมชาติที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นได้น้อยลงตามลำดับ

คนในสังคมไทยในสมัยที่ยังมีความคิดทางเวลาแบบเดิม คือในช่วงเวลา ประมาณรัชกาลที่ 3 ขึ้นไป จะไม่ให้ความสำคัญแก่เวลาตามความจริงเชิงประสบการณ์ คือไม่ให้ความสำคัญแก่ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงของชีวิตและสังคม ว่าดำเนินมา และดำเนินไปอย่างไร ดังนั้นการรับรู้อดีตจึงมีลักษณะดังที่ชาวต่างชาติผู้หนึ่งได้ บรรยายไว้ว่า

...ชาวสยามนั้นจัดรวมให้บรรพบุรุษของตนร่วมสมัยกับสาวก รุ่นแรก ของ พระพุทธเจ้า และเรียงเหตุการณ์ตามรายปีตั้งแต่เมื่อราวห้าร้อยปีก่อน คริสตกาล...มีสิ่งมหัศจรรย์ทางพุทธศาสนาและการ แทรกแซงของเทวดาเข้ามาปรากฏให้เห็น...^{๑๑๗}

เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาในหมู่ชนชั้นสูงทำให้ชนชั้นสูงตระหนักว่าการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ของคนในสังคมมีความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง และมีใช้ความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องของ “วัฒนธรรม” ดังที่ได้อภิปรายไว้ใน หัวข้อก่อนหน้านี้นั้น หากแต่ชนชั้นสูงพยายามที่มาของความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องของสังคมหรือรัฐด้วย เนื่องจากชนชั้นสูงเริ่มมีความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ และเริ่มไม่ยอมรับว่าสังคมกำลังเสื่อมลงเรื่อย ๆ ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา จึงเกิดความคิดว่าการที่สังคมเปลี่ยนแปลงในทางที่ก้าวหน้าขึ้นอย่างต่อเนื่องนั้นเป็นผลมาจากความคิดและการกระทำของมนุษย์เอง ความตระหนักเช่นนี้มีผลที่สำคัญคือทำให้เกิดการวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์ว่าใครหรือผู้ใดเป็นผู้คิดและกระทำการให้สังคมหรือรัฐเปลี่ยนแปลงในทางที่ก้าวหน้าขึ้นอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบันและอนาคต

---

^{๑๑๗} Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam (Kuala Lumpur : Oxford in Asia Historical Reprints, 1969), p. 35.

ด้วยเหตุที่กลุ่มคนที่มีความคิดทางเวลาแบบใหม่เป็นกลุ่มชนชั้นนำที่มีอำนาจสืบต่อกันมานานในสายตระกูล ประกอบกับการเกิดความคิดเรื่อง “ราชวงศ์” ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า ทำให้ชนชั้นสูงไม่ประสบปัญหาในการวินิจฉัยมนุษย์ในประวัติศาสตร์มากนัก ดังจะเห็นได้ว่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ล้วนแต่ถูกเขียนภายใต้กรอบความคิดเดียวกัน คือความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดความเป็นไปหรือความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักร ทั้งนี้เพราะชนชั้นสูงได้สืบทอดสำนักต่อเนื่องกันมาว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของรัฐโดยเป็นบุคคลสำคัญที่สุดที่มีผลต่อชะตากรรมของรัฐ แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงของความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ แต่ความคิดและการกระทำของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นมนุษย์ยังคงมีความสำคัญอย่างไพศาลต่อการดำรงอยู่ของรัฐ^{๑๑๘} โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวิถีของประวัติศาสตร์มิได้ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์จึงยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น

การที่ชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “หัวใจของแผ่นดิน”^{๑๑๙} หรือทรงมีความสำคัญอย่างไพศาลต่อการดำรงอยู่หรือประกอบกับเป็นสังคมจึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่ชนชั้นสูงกลุ่มนี้สามารถรับเอาพระราชพงศาวดารที่ถูกเขียนในกรอบความคิดทางเวลาที่แตกต่างออกไปในช่วงเวลาที่ผ่านมาเป็นพื้นฐานหรือหลักฐานหลักในการเขียนประวัติศาสตร์ของตน ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในกลุ่มชนชั้นสูงไม่กระทบหรือก่อให้เกิดข้อกังขาใด ๆ ในประเด็นนี้ เนื่องจากความคิดที่คลี่คลายมานั้นยังคงมีลักษณะร่วมกับความคิดแบบเก่าอยู่ คือ ชนชั้นสูงยังคงมีความคิดว่าคนกลุ่มอื่นมิได้มีศักยภาพและความสามารถเท่ากับตน รวมไปถึงขาดความเชื่อมั่นในความจริงใจที่จะทำอะไรให้กับสังคมของคน

^{๑๑๘} โปรดดูหัวข้อ “ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์”

^{๑๑๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๕๑.

กลุ่มอื่น แม้ว่าจะให้ความสำคัญแก่ความเป็นมนุษย์ของประชาชนมากขึ้น แต่ประชาชนก็เป็นเพียงส่วนประกอบที่มีความสำคัญต่อรัฐไม่มากนัก ดังนั้นเมื่อชนชั้นสูงกลุ่มนี้ต้องการที่จะเขียนประวัติศาสตร์ชั้นใหม่ให้ถูกต้องดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสว่า “ข้าพเจ้ากับน้องชายข้าพเจ้า...ปรึกษากับท่านในพระนครนี้ กำลังพยายามเตรียมแต่งตำนานกรุงสยามอันถูกต้อง...”^{๑๒๐} ก็ปรากฏว่า “ตำนานกรุงสยามอันถูกต้อง” ที่กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงพระนิพนธ์และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ขึ้น ยังคงลักษณะเป็นพระราชพงศาวดารอยู่ โดยเฉพาะการเน้นที่พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ แม้จะมีความเปลี่ยนแปลงไปจากพระราชพงศาวดารในยุคก่อนหน้านี้ไม่น้อย ดังจะกล่าวต่อไป

พระราชพงศาวดารและงานเขียนทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาได้ถูกเขียนขึ้นภายใต้กรอบความคิดทางศาสนา แม้ว่าจะมีการใช้พระราชพงศาวดารที่มีมาแต่เดิมเป็นหลักฐานในการเขียนอยู่ด้วย แต่เนื่องจากชนชั้นสูงซึ่งเขียนพระราชพงศาวดารและงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในสมัยนี้มีความคิดใหม่เกี่ยวกับมนุษย์และจักรวาล และมีความคิดใหม่เกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ ตลอดจนมีความคิดทางเวลาแบบใหม่ ทำให้มิได้รับรู้ถึงความสำคัญของกรุงศรีอยุธยาในฐานะศูนย์กลางของจักรวาล และเริ่มคิดว่าจุดเริ่มต้นของ “ประวัติศาสตร์ไทย” มิได้เริ่มต้นที่การสถาปนากรุงศรีอยุธยา เกิดความพยายามที่จะเชื่อมต่อ “ประวัติศาสตร์” ของอาณาจักรใกล้เคียงที่ดำรงอยู่ในสมัยก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาเข้ากับ “ประวัติศาสตร์” ของราชอาณาจักรอยุธยาและรัตนโกสินทร์ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์หลายเรื่องของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทำให้ราชธานีโบราณหลายแห่ง เช่น นครปฐม สุโขทัย กลายเป็นราชธานีของราชอาณาจักรไทย

^{๑๒๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๓๐๗.

ก่อนสมัยอยุธยา^{๑๒๑} พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวาระก่อตั้งสมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยก็สะท้อนพระราชดำริทำนองเดียวกัน ความว่า

...ตกมาในชั้นหลังไปยอมรับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าว่าเป็นเรื่องราวของแผ่นดินสยาม... ความหลงพระราชพงศาวดารนี้ทำให้ทอดธุระเสียว่า เรื่องราวของชาติและประเทศเรา อยู่เพียงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา...^{๑๒๒}

และพระองค์ทรงชักชวนให้สืบค้นไปให้ถึงจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์ไทย

...จึงขอชักชวนท่านทั้งหลาย... ค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม... จำเดิมตั้งแต่ ๑๐๐๐ ปีลงมา... ซึ่งเป็นที่ตั้งของชาติไทยแต่ต้นเดิม...^{๑๒๓}

ในการสืบค้น “ประวัติศาสตร์ไทย” ก่อนสมัยอยุธยาและเชื่อมต่อเข้ากับ “ประวัติศาสตร์ไทย” สมัยต่อมานี้ ชนชั้นนำได้แสดงให้เห็นผลการวินิจฉัยมนุษยในประวัติศาสตร์ของตนอย่างชัดเจน งานพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับราชธานีโบราณพระเจดีย์ และพระพุทธรูป ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนแต่เน้นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในอดีตที่ได้สร้างหรือดูแลรักษาเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตามเนื่องจากชนชั้นนำตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาให้ความสำคัญแก่ความจริงเชิงประสบการณ์ทำให้เกิดความคิดว่า “ประวัติศาสตร์” ที่เชื่อถือจะต้องมีหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจน ทำให้ไม่สามารถกล่าวถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ก่อนสมัยสุโขทัยอย่างเต็มที่ จำเป็นต้องเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยลง

^{๑๒๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณคดี - โบราณสถาน*

^{๑๒๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย,” ศิลปการ ๑๒ (กรกฎาคม ๒๔๑๑): ๔๓.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน

มาโดยอาศัยศิลาจารึก พระราชพงศาวดารและจดหมายเหตุต่างชาติเป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับราชอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยาตามลำดับ ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ “ประวัติศาสตร์ไทย” โดยเน้นตั้งแต่บทบาทของพ่อขุนรามคำแหงแห่งราชอาณาจักรสุโขทัยและราชวงศ์ของพระองค์สืบเนื่องมาถึงบทบาทของพระเจ้าอู่ทองแห่งราชอาณาจักรอยุธยาและราชวงศ์ของพระองค์แล้วทรงบรรยายให้เห็นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรอยุธยา พระองค์อื่น ๆ สืบมาเป็นลำดับ จนถึงบทบาทของพระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรีและบทบาทของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีของพระองค์ ความต่อเนื่องของ “ประวัติศาสตร์ไทย” ในลักษณะที่กล่าวมานี้ปรากฏทั้งในพระราชนิพนธ์ “ประวัติศาสตร์สังเขป” ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่เซอร์จอห์น เบาว์ริง และในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ทั้งสองเรื่องนี้จึงเสนอภาพ “ประวัติศาสตร์ไทย” ในลักษณะใหม่ คือ “ประวัติศาสตร์” ที่มีความต่อเนื่องมาตั้งแต่ต้น โดยเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่ทรง “พระราชดำริ” และ “ทรงกระทำ” ให้รัฐไทยก่อตัวขึ้นและเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ สืบต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่ามีงานเขียนที่กล่าวถึงราชวงศ์ต่าง ๆ ทั้งในช่วงก่อนและในสมัยอยุธยาแล้วตั้งแต่เมื่อพระพิมลธรรมแต่ง **สังคิตยวงศ์** ใน พ.ศ. ๒๓๓๒ แต่ใน **สังคิตยวงศ์** นี้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์โดยมีกรอบความคิดทางเวลาตามคติพุทธศาสนากำกับอยู่ จุดมุ่งหมายในการเขียนจึงมุ่งเสนอภาพ “วิถีของประวัติศาสตร์” ให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้ทราบว่า “วิถีของประวัติศาสตร์” ได้ดำเนินมาถึงจุดใดแล้ว หรือพระมหากษัตริย์ในอดีตและปัจจุบันได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาไว้เพียงใด ในขณะที่เวลานั้นเหลือเวลาอีกเท่าใดก่อนที่อายุของพุทธศาสนาในยุคของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันจะมีอายุครบ ๕๐๐๐ ปี และในช่วงเวลาที่เหลืออยู่นั้นมนุษย์ทั้งหลายควรดำเนินชีวิตอย่างไรเพื่อจะบรรลุอุดมคติของชีวิตคือการนิพพานในภาย

ภาคหน้า^{๑๒๔} ดังนั้น การกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ราชวงศ์มังรายพระมหากษัตริย์ราชวงศ์ต่าง ๆ ของกรุงศรีอยุธยา และ “พระมหากษัตริย์ราชเจ้าทั้งสองพระองค์” คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนราช จึงเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ติดตามคติพุทธศาสนาหรือไม่ มิได้ต้องการแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของ “ประวัติศาสตร์ไทย” ดังเช่นที่ปรากฏในงานเขียนทางประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ “ประวัติศาสตร์ไทย” ภายใต้กรอบความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กระทำ” ให้รัฐเกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่าง “สงบเรียบร้อย” จนกระทั่ง “เจริญกว้างขวางออกไป” ดังความที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

...อาณาจักรหนึ่งต้องมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ชี้ขาดตัดสินผิดชอบ...คนเป็นอันมากถึงอยู่ด้วยกันสงบเรียบร้อย ถ้าไม่มีอัยการคือตัวผู้มีอำนาจเป็นใหญ่ครองหมู่ครองฝูงแล้ว...เห็นจะวิวาทจนถึงตายเสียหมด ฤจะไม่ฆ่ากันตายก็จะไม่เป็นอันทำมาหากินอดตายหมด...ท่านได้ตั้งขุนนางฝ่ายทหารพลเรือนแลขุนนาขุนคลังขุนวังขุนเมืองพนักงานต่าง ๆ...ก็การซึ่งเป็นต้นนั้นจำจะต้องมีเมื่อแรกมีขึ้นในต้นกลับต้นยุคก็เห็นว่าจะเป็นเช่นนี้ ครั้นภายหลังเมื่อการเจริญกว้างขวางออกไป ก็แยกย้ายมากมายเป็นต่าง ๆ หลายอย่างออกไปแต่ไม่เสียเค้า เปรียบเหมือนวิชาฉบับ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ จิน ๑๐๐ จิน ๑๐๐๐...^{๑๒๕}

^{๑๒๔} สายชล วรรณรัตน์, “ปฏิภินิชา อีกมิติหนึ่งสำหรับสังคีตยวงศกับการเมืองในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์,” *รวมบทความประวัติศาสตร์* ๖: ๔๒-๕๐.

^{๑๒๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “นานาธรรมวิจารณ์,” ใน *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔* ภาค ๒, หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และคนอื่น ๆ ในเวลานั้นและในเวลาต่อมา กล่าวถึง “การกระทำ” ของพระมหากษัตริย์ในลักษณะที่แตกต่างจากงานเขียนในช่วงก่อนหน้า กล่าวคือในงานเขียนสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ ๔ จะเขียนถึงพระมหากษัตริย์ภายใต้กรอบความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น “พระรามธิบดี” หรือเป็น “พระโพธิสัตว์” “การกระทำ” ของพระองค์จึงมาจาก “พระปัญญาบารมี” ของเทพเจ้าหรือของพระโพธิสัตว์ ซึ่งไม่ต้องผ่านกระบวนการคิดหรือตัดสินใจใด ๆ งานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับการเขียนขึ้นในสมัยดังกล่าวจึงบันทึกพระบรมราชโองการและพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์โดยไม่เคยกล่าวถึงพระราชดำริหรือการตัดสินใจพระทัยที่นำไปสู่พระบรมราชโองการหรือพระราชกรณียกิจดังกล่าว แต่งานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นภายใต้ความสำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ไทย จะให้ความสำคัญต่อ “พระราชดำริ” ที่นำไปสู่ “การกระทำ” ของพระมหากษัตริย์อย่างมาก การเปรียบเทียบพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับที่ได้รับการเขียนหรือชำระในสมัยอยุธยาและรัชกาลที่ ๑ คือฉบับพันจันทนุมาศ กับฉบับที่ได้รับการชำระในรัชกาลที่ ๔ คือฉบับพิมพ์สองเล่มของหมอบรัดเลย์ซึ่งพระศรีสุนทรโวหาร (พัก) พระอาลักษณ์ได้ทำการชำระตรวจสอบและตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖^{๑๒๖} และฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งทั้งสองเล่มหลังได้รับการ “ชำระ” ใหม่ภายใต้กรอบความคิดใหม่ จะช่วยให้มองเห็นลักษณะดังกล่าวอย่างชัดเจน เป็นต้นว่า ในขณะที่ฉบับพันจันทนุมาศบรรยายความตอนชุดคลองโคกขาม ในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระว่า

---

^{๑๒๖} แดน บีช บรัดเลย์ (ผู้พิมพ์), พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม (พระนคร: โรงพิมพ์ป้อมคลองบางหลวง, ๒๔๐๖).

...ปีฉลูตรีศก ณ เดือนยี่ศักราช ๑๐๘๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
สั่งพระราชสงครามว่า คลองโคกขามนั้นคดเคี้ยวนัก ให้ลงไปเป็นแม่
กองขุดตัดลัดให้ตรง...^{๑๒๗}

ในฉบับพิมพ์สองเล่มซึ่งได้เพิ่มเติมเรื่องพันท้ายนรสิงห์เข้าไป ได้บรรยายว่า

...จึงพระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็ทรงพระราชดำริว่า
ณ คลองโคกขาม นั้นคดเคี้ยวนัก, คนทั้งปวงจะเดินเรือเข้าออกก็ยาก
...ควรเราจะให้ขุดลัดตัดเสียให้ตรงจึงจะชอบ. อนึ่งพันท้ายนรสิงห์ซึ่ง
ตายเสีย นั้น เป็นคนซื่อมั่นคนนัก, สูเสียสละชีวิตมิได้อาลัย, กลัวว่าเรา
จะเสียพระราชประเพณีไป...อันจะหาผู้ซึ่งรักใคร่ซื่อตรงต่อเจ้าเหมือน
พันท้ายนรสิงห์นี้ยากนัก...^{๑๒๘}

ส่วนในฉบับพระราชหัตถเลขาบรรยายว่า

...ลุศักราช ๑๐๘๓ ปีฉลู ตรีศก พระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราช
ดำเนินไปประพาสที่ปากน้ำท่าจีน เมื่อเสด็จไปถึงคลองมหาไชย
ทอดพระเนตรเห็นคลองนั้นขุดยังไม่แล้วค้างอยู่ ครั้นเมื่อเสด็จกลับคืน
มาถึงพระนครจึงทรงพระราชดำริแล้วตรัสสั่งให้พระราชสงครามเป็น
นายกอง...^{๑๒๙}

^{๑๒๗} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ประชุมพงศาวดาร
เล่ม ๓๙ (กรุงเทพมหานคร: ครุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๒๕๑.

^{๑๒๘} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๗๙-๕๘๐, พระราชพงศาวดารฉบับนี้เคยเข้าใจกันผิดว่า
สมเด็จพระพนรัตน์เป็นผู้แต่ง ความจริงไม่ใช่แต่เป็นฉบับเดียวกันกับฉบับพิมพ์สองเล่มซึ่งได้รับ
การตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ โปรดดู อุบลศรี อรรถพันธ์, “การชำระพระราชพงศาวดาร
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๓๗-๔๑.

^{๑๒๙} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๕๕๕.

ในการบรรยายความตอนพระนารายณ์โปรดเกล้าฯให้ราชทูตไทยไปฝรั่งเศสซึ่งความตอนนี้ไม่ปรากฏในฉบับพันจันทนุมาศ พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่มกล่าวถึงสาเหตุไว้ตรงกันกับฉบับพระราชหัตถเลขาว่าการที่พระนารายณ์ทรงส่งราชทูตไปฝรั่งเศสนั้นเป็นเพราะ

...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังพระยาวิไชยณรงค์กราบทูล
พรรณนา สมบัติ ณ เมืองฝรั่งเศสวิเศษต่าง ๆ มิได้ทรงเชื่อ พระราช
ดำริใครจะเห็นความจริง จึงมีพระราชดำรัสแก่เจ้าพระยาโกษาธิบดีว่า
เราจะแต่งกำปั่นให้ไปถึงเมืองฝรั่งเศส...^{๑๓๐}

หรือในการกล่าวถึงเรื่องพระมหากษัตริย์พม่าจะโปรดเกล้าฯให้กองทัพยกมาตีกรุงศรีอยุธยาภายหลังรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ฉบับพันจันทนุมาศกล่าวแต่เพียงว่า

...ฝ่ายพระเจ้าอังวะเสวยสมบัติ ๘ ปี ทราบเหตุว่ากรุงศรีอยุธยา
ผลัดแผ่นดิน จึงดำรัสให้เกณฑ์ทัพล่าเครื่อง ๘๐,๐๐๐...เสด็จดำเนิน
ทัพออกจากกรุงอังวะ...^{๑๓๑}

ส่วนฉบับพิมพ์สองเล่มกล่าวว่า

...พระเจ้ามังลองเสวยราชย์ได้แปดปี ทราบเหตุว่ากรุงศรีอยุธยา
ผลัดแผ่นดินใหม่, จึงทรงพระราชดำริหาเหตุซึ่งจะมาทำแก่กรุง...^{๑๓๒}

ในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระเมื่อพระองค์จะทรงส่งกองทัพไปช่วยนักเสด็จกษัตริย์กัมพูชาแย่งราชสมบัติคืน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชำระบรรยายว่า

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๒.

^{๑๓๑} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ, ประชุมพงศาวดาร, เล่ม ๓๔, หน้า ๒๗๘-๒๗๙.

^{๑๓๒} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า ๖๓๘.

...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานคร ทรงพระราชดำริโปรด
ให้นักเสด็จไปตีเอาเมืองกัมพูชาคืน จึงมีพระราชโองการโปรดให้
มหาตไทยกลาโหมเกณฑ์ทัพ...^{๑๓๓}

เห็นได้ชัดว่าแตกต่างจากข้อความเดิมก่อนที่จะทรงชำระซึ่งบรรยายว่า

...สมเด็จพระเจ้ากรุงเทพมหานครโปรดให้นักเสด็จไปศึกษาไปตี
เอาเมืองกรมพูชาธิบดีคืน จึงให้มหาตไทยกลาโหมเกณฑ์ทัพ...^{๑๓๔}

และส่วนที่ถูกระบุเน้นในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่ทำให้เห็น
ถึงความคิดเบื้องหลังที่ว่าพระมหากษัตริย์ต้องมีพระราชดำริที่จะต้องทำประโยชน์ให้
แก่สังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า พระมหากษัตริย์จะต้องมีเจตน์จำนงหรือหน้าที่
ที่จะต้องทำประโยชน์ให้แก่สังคม ปรากฏอยู่ในการอธิบายความตั้งใจของพระเจ้า
ตาก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ที่ย้ำว่าพระองค์ “ทรงพระดำริจะปราบยุคเข็ญซึ่งเป็น
กลางลให้สงบราบคาบ และจะก่อกู้กรุงเทพมหานครให้คืนคงเป็นราชธานี”^{๑๓๕} ไว้
หลายแห่งและที่เห็นได้ชัดเจนอีกก็คือ ความพยายามที่จะย้ำว่านายทหารและไพร่พล
ก็ยอมรับความคิดเห็นนี้ด้วย ดังที่พระเจ้าตากทรงปรึกษานายทหารและไพร่พลว่า

...กรุงเทพคงเสียแก่พม่าเป็นแท้ ตัวเราคิดจะชองสูมประชา
ราชภฏในแขวงหัวเมืองตะวันออกทั้งปวงให้ได้มากแล้วจะยกกลับเข้าไป
กู้กรุงให้คง คืนเป็นราชธานีตั้งเก่า แล้วจักทำนุบำรุงสมณพราหมณา
ประชาราษฎร์ซึ่งอนาถที่พ่านกมิได้ให้ร่มเย็นเป็นสุข...เราจะตั้งตัวเป็น
เจ้าขึ้นให้คนทั้งหลายนับถือยำเกรงจงมาก...การซึ่งจะก่อกู้แผ่นดินจึงจะ
สำเร็จโดยง่าย ท่านทั้งหลายจะเห็นประการใดนายทหารและไพร่พลทั้ง
ปวงก็เห็นชอบด้วยพร้อมกัน...^{๑๓๖}

^{๑๓๓} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๕๔๒.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน

^{๑๓๕} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๖๑๖.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

หรือเมื่อจะทรงสั่งสอนนายทองอยู่น้อย ผู้แต่งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่ทรงให้เหตุผลแทนพระเจ้าตากสินว่า

...เราคิดการครั้งนี้สู้เสียสละชีวิต เพราะคิดกรุณาประชาราษฎร ซึ่งหาที่พำนักมิได้ และแผ่นดินจะไม่เกิดจลาจลเป็นสมบูรณ...เพราะปราศจากหลักต่อเสี้ยนหนาม คือคนอาสัจย์อาธรรม ควรเราจะไปสั่งสอนทรمانนายทองอยู่น้อยให้ละพยศอันร้าย...อาณาประชาราษฎรจะได้อยู่เย็นเป็นสุข ขุนนางนายทัพนายกองทั้งปวงก็เห็นชอบตามกระแสพระราชดำริพร้อมกัน...^{๑๓๗}

จะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ ๔ เริ่มอธิบาย “ประวัติศาสตร์” ด้วยพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ การอธิบายด้วย “พระราชดำริ” เช่นนี้จะเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ ๕-๖ ดังเช่นในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำราธิราช และเนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ “พระราชดำริ” ของพระองค์จึงอาจผิดพลาดได้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอธิบายในประเด็นนี้ไว้ทำนองที่ว่าพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์มีโอกาสที่จะทำได้ทั้งความดีและความเลว หากแต่คุณความดีนั้นมีมากกว่าความเลวหรือความผิดพลาด ดังที่พระองค์ทรงเน้นไว้ว่า “...ท่านผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินได้ครองแผ่นดินมาแต่ละพระองค์มีพระเดชพระคุณแก่คนเป็นอันมากถึงมีความผิดร้ายแรงเท่าใด ๆ จะมาล้างความดีให้หลุดไปหมดก็ไม่ได้...”^{๑๓๘}

ดังนั้นในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ทุกพระองค์จึงสมควรที่จะได้รับการยกย่องและเป็นการสมควรที่ “ราษฎรระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน” ดังปรากฏในการ

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๘.

^{๑๓๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เรื่องราษฎรระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน, “ใน โบราณคดีสโมสร ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๘.

อธิบายประวัติศาสตร์พระเจ้าตากใหม่ที่แตกต่างไปจากการประณามในพระราชพงศาวดารที่ได้รับการชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนี้

...พระเจ้าตากสินรวบรวมคนตั้งแผ่นดินต่อรบพม่าคืนแผ่นดินไทยตั้งเป็นเอกราชได้ แต่ต้องทำให้เป็นโทษทุกซ์แก่คนที่ไม่เข้าด้วย และทำไมได้ตั้งใจเท่าไรด้วยความร้ายกาจ แต่เพราะการที่ประพุดตินั้น เป็นความรักชาติคนทั้งปวงโดยมาก ก็มีผู้ยกบุญคุณคุณว่าเป็นคนดีจนได้ เป็นใหญ่ในแผ่นดินสยามอันนี้เท่ากักับที่พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนได้ครองมา...^{๑๓๙}

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับพระเจ้าตากสินว่าเป็นพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับองค์อื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ก็เพราะว่าพระเจ้าตากสินได้ทรงกระทำการเพื่อสังคมก่อให้เกิดความสงบสุขหลังจากภาวะระส่ำระสายอันเนื่องจาก “...เพราะหาพระเจ้าแผ่นดินมิได้...”^{๑๔๐} ซึ่งทำให้ประวัติศาสตร์ไทยมีความต่อเนื่องมา

การอธิบายรัชสมัยของพระเจ้าตากดูเหมือนไม่มีความยากลำบากอันใด เพราะการ “รบพม่าคืนแผ่นดินไทยตั้งเป็นเอกราช” ของพระเจ้าตากก็เป็นการยืนยันความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำให้สังคมมีความต่อเนื่องมาซึ่งแตกต่างไปจากการอธิบายถึงพระเจ้าเอกทัศที่บ้านเมืองเสียแก่พม่า แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอธิบายประวัติศาสตร์สมัยนี้ได้โดยไม่ต้องประณามพระเจ้าเอกทัศ กล่าวคือ ด้วยความคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำให้สังคมมีความต่อเนื่องแต่ความเป็นมนุษย์ก็อาจทำความผิดพลาดได้จึงทำให้พระองค์ทรงอธิบายว่า “...พระเจ้าอยู่หัวบรมเอกทัศพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ถ้าจะคิดว่าเป็นความไม่ดีของท่านแล้ว ไม่ดีเท่าไร เพราะที่เพิกเฉยต่อราชการ แลเลี้ยง

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๔๐} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๖๑๖.

คนไม่ดี ทำให้แผ่นดินเป็นจลาจลต่าง ๆ นานถึง ๘ ปี ๙ ปี...”^{๑๔๑} ความไม่ดีของพระเจ้าเอกทัศเปลี่ยนมาอยู่ที่การเพิกเฉยต่อราชการ และข้าราชการไม่ดีเสียและในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่ตัดข้อความที่ว่าพระเจ้าเอกทัศโศกเลลาปราศจากวิจารณ์จตุรพิธพรชัยออกกรับศึกผิด กล่าวได้ว่าความไม่ดีของพระเจ้าเอกทัศได้ลดระดับลงมาเพียงแค่พระองค์ไม่ทรง “กระทำการ” เท่านั้น หากพระองค์ไม่เพิกเฉยต่อราชการแผ่นดินก็ไม่เป็นจลาจล

และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอธิบายการดำรงอยู่ของ “แผ่นดินพระเจ้าเอกทัศแม้ว่ามีจลาจลว่า “...ไม่มีใครเป็นขบถทรยศล้างทำลายสู่เป็นข้าแผ่นดินท่านอยู่จนเมืองเสียแก่พม่า การซึ่งเป็นดังนั้นก็เพราะคนทั้งปวงเคยฟังพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวในแผ่นดินก่อน ๆ นั้นขึ้นไปสืบทระกูลมาช้านาน ยังคิดถึงพระเดชพระคุณพระวงศ์นั้นอยู่...”^{๑๔๒} เหตุผลนี้แม้จะมีที่มาจากความคิดอีกชุดหนึ่งซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า แต่อย่างไรก็ตามข้อความทั้งหมดชี้ให้เห็นได้ถึงพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งก็จะเป็นผู้กำหนดประวัติศาสตร์ยุคสมัยของตน และพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ควรได้รับความจงรักภักดี

การรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เน้นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำให้สังคมต่อเนื่องที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ นี้ได้ถ่ายทอดต่อมาดังจะเห็นได้จากกรณีเกี่ยวกับพระเจ้าตากสิน สมเด็จพระยาตากสินมหาราชราชานุภาพทรงแล้วว่า

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๗.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน

...เรื่องขุนหลวงตากบ้านนี้เจ้าพระยาทิพากรเคยเขียนล้อว่าไว้เปี้ยเสียด ๆ หาย ๆ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงอ่าน...กริ้วมาก...ตรัสว่าขุนหลวงตากเป็นคนทำคุณให้แก่ประเทศ...กษัตริย์ในราชวงศ์นี้ทุกพระองค์นับถือขุนหลวงตากเสมอไม่ว่าใครจะหลอหลับบุญคุณ...^{๑๔๓}

ด้วยความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “ผู้กระทำ” การต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ หรือทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ จึงทำให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์โดยใช้ช่วงเวลาที่เหมาะสมของแต่ละพระองค์ครองราชย์ คือ รัชสมัยหรือรัชกาลเป็นเกณฑ์ในการกำหนดช่วงเวลาในประวัติศาสตร์หรือเป็นเกณฑ์ในการแบ่งยุค ซึ่งจะมีอิทธิพลสืบต่อมาอีกนานดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่ใช้คำว่า “แผ่นดินของพระมหากษัตริย์”^{๑๔๔} และในการจารึกพงศาวดารย่อไว้กับพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างถวายแด่พระมหากษัตริย์องค์ก่อนขึ้นไปก็ทรงจารึกไว้ว่า “สยามรัชกาลที่ ๓๗” ซึ่งสามารถพิจารณาถึงความคิดที่อยู่เบื้องหลังได้ว่าเป็นการมองพระมหากษัตริย์แต่ละองค์ว่าทรงเป็นผู้กำหนดสังคมในช่วงเวลาของพระองค์และพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์โดยรวมเป็นผู้ที่ “กระทำ” ให้สังคมมีความต่อเนื่องในทางที่ก้าวหน้าขึ้นและดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

^{๑๔๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ขุนหลวงตากเป็นบ้าหรือ,” ใน เรื่องบัวบุญจรรยาและบันทึกที่รับสั่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทานหม่อมราชวงศ์ สุนนชาติ สวัสดิกุล, พิมพ์แจก ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.บัว สนิทวงศ์ และ ม.ร.ว.ธัญวาท สวัสดิกุล ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร ๒๘ ธันวาคม ๒๕๐๒, หน้า ๕๕.

^{๑๔๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชกรณียาสนุสรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗) หน้า ๒๒-๔๑.

ด้วยเหตุที่การรับรู้ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงมาเน้นที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กำหนดวิถีประวัติศาสตร์” ให้มีความเจริญก้าวหน้ามาจนปัจจุบันและพระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นมนุษย์ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเล็งเห็นว่าพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์มีศักยภาพและพระปรีชาสามารถที่ไม่เท่าเทียมกัน จึงทำให้เกิดความคิดที่สำคัญขึ้นประการหนึ่งคือความคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถมากเป็นพิเศษที่ทำให้สังคมในสมัยของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นมีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าในสมัยอื่น ๆ หรือทรงสามารถปฏิบัติพันธกิจของพระมหากษัตริย์ได้ดีเลิศ ซึ่งความคิดนี้ก็คือ ความคิดที่ยกย่องพระมหากษัตริย์บางพระองค์ว่าทรงเป็น “มหाराช” นั่นเอง การยกย่องพระมหากษัตริย์ในลักษณะนี้แม้ว่าในรัชกาลที่ ๔ ยังไม่ปรากฏการใช้คำว่า “มหाराช” ก็ตาม แต่ก็ปรากฏการยกย่องพระมหากษัตริย์ในอดีตหลายพระองค์ว่าทรงพระปรีชาสามารถเหนือว่าพระมหากษัตริย์องค์อื่น ๆ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่อง “ประวัติศาสตร์ สังเขปของสยาม” ที่พระองค์ทรงพระราชทานแก่เซอร์ จอห์น เบาว์ริง แสดงให้เห็นถึงความคิดดังกล่าวนี้ได้อย่างชัดเจน โดยพระองค์ทรงยกย่องพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์อยุธยา ๓ พระองค์ ได้แก่ พระเจ้าอู่ทอง พระนเรศวร และพระนารายณ์ โดยที่พระองค์ทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ ความว่า

...U T'one Rama-Thi-Bodi was a mightier Prince Than any of His predecessors,...On the demise of Maha-Thamma raja, prince Naret succeeded to the throne, and become one of the mightiest and most renowned rulers Siam ever had...

...King Narai, The most distinguished of all Siamese rulers...^{๑๔๕}

---

^{๑๔๕} Prabath Somdej Pra Chomklachaouhua, “The Brief Notices of the History of Siam,” from Sir John Bowring, **The Kingdom and people of Siam Vol. II**, pp. 342-345.

จากการยกย่องพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์อยุธยาทั้ง ๓ พระองค์จะพบว่าพระองค์ทรงยกย่องการปฏิบัติพันธกิจต่อสังคมในสามลักษณะ คือ การก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาของพระเจ้าอู่ทอง การกู้เอกราชของพระนเรศวร และการทำนุบำรุงบ้านเมืองโดยการติดต่อกับตะวันตกของพระนารายณ์ ซึ่งการยกย่องในลักษณะนี้แตกต่างจากในพระราชพงศาวดารที่เน้นการประพุดติพระองค์ตามหลักธรรมของพระมหากษัตริย์ แม้แต่ในการเสียดังกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงหลีกเลี่ยงที่จะประณามพระเจ้าเอกทัศที่ว่าขาดคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่ดีตามคติพุทธศาสนา พระองค์ทรงอธิบายการเสียดังกรุงครั้งที่ ๒ ไว้ความว่า

...เจ้าฟ้าเอกทัศอนุรักษมนตรีพระมหากษัตริย์สยามมิได้ทรงพยายามอย่างเต็มที่ที่จะต้านทาน (กองทัพพม่า) เสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ก็มิได้เห็นพ้องต้องกันในมาตรการต่าง ๆ ชาวบ้านจากเมืองเล็ก ๆ ทั้งหมดถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในกำแพงพระนครและได้รับคำสั่งให้ป้องกันพระนครจนสุดความสามารถแต่ความอิจจาริษาและความแตกร้าวกันก็ทำให้ความกล้าหาญทั้งหมดที่พวกเขามีอยู่ปราศจากประโยชน์...^{๑๕๖}

ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการที่พระองค์ทรงเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กำหนดวิถีประวัติศาสตร์” ทำให้ทรงเสี่ยงที่จะกล่าวว่าเป็นความผิดพลาดของพระเจ้าเอกทัศ

การเกิดความคิดเรื่องราชวงศ์

ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งคลี่คลายมาจนปรากฏเด่นชัดในรัชกาลที่ ๔ และเป็นความคิดที่สอดคล้องกับการรับรู้และสำนึกว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำให้ประวัติศาสตร์มีความต่อเนื่องมาถึง “ปัจจุบัน” และอนาคต คือการที่เกิดการวินิจฉัยสิทธิธรรมในการสืบราชสมบัติของ

^{๑๕๖} Ibid., p. 347.

พระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์หรือการสืบสันตติวงศ์ขึ้นมา

ร่องรอยของความคิดเรื่องราชวงศ์ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ แล้ว หนังสือสังคดียวงศ์ซึ่งได้รับการเขียนขึ้นในรัฐจารีตตอนต้นรัชกาลที่ ๑ ได้แบ่ง “วงศ์” ของพระมหากษัตริย์อยุธยา โดยแบ่งเป็น “วงศ์” ละสืบพระองค์และเมื่อกล่าวถึงพระเพทราชาก็ระบุไว้อย่างชัดเจน ว่าเป็น “ราชวงศ์อื่น” ดังความว่า

...ลำดับนั้น พระพิชราชวงศ์อื่น ทรงพระนามว่า มหาอุปาท
(เกิดใหญ่)...ได้ฆ่าพวกราชวงศ์ทั้งหลายแห่งพระราชานั้นเสีย...^{๑๔๗}

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้คำว่า “วงศ์” หรือ “ราชวงศ์” ในสังคดียวงศ์ที่ยกมานี้จะหมายถึงผู้ที่สืบสายเลือดพระมหากษัตริย์ แต่การสืบสายเลือดหาได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดของการสืบราชสมบัติ ดังจะเห็นได้ในสังคดียวงศ์เองที่มีได้ใช้การสืบสายเลือดเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง “วงศ์” ของพระมหากษัตริย์อยุธยา หากแต่แบ่งเป็น “ทศวงศ์”^{๑๔๘} การแบ่งเป็นทศวงศ์เช่นนี้อาจมีที่มาจากความคิดเรื่องทศบารมีก็เป็นได้ ในรัชกาลที่ ๑ ความคิดเรื่องบุญบารมีเป็นความคิดหลักในการอธิบายถึงการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติและสามารถดำรงความเป็นพระมหากษัตริย์เอาไว้ได้ ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ได้รับการชำระในรัชกาลที่ ๑ บรรยายความตอนที่พระเพทราชาทรงเวนราชสมบัติแก่เจ้าพิชัยสุรินทร์ราชันดดา แต่เจ้าพระพิชัยสุรินทร์ทรงไม่รับ กลับเสด็จไปอ้อนวอนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ขุนหลวงสรศักดิ์) ให้รับราชสมบัติแทน โดยทรงให้เหตุผลว่า

^{๑๔๗} สมเด็จพระวันรัตน์, สังคดียวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์), พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ กมลโวระ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศวพร, ๒๕๒๑), หน้า ๑๙๕.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, ใน บริเฉที่ ๗ ว่าด้วยทศราชวงศ์กรุงศรีอยุธยา

....วาสนาบารมีน้อย, บุญน้อย, กำลังน้อย, ก็มีโอกาสสามารถดำรง
ราชสมบัติไว้ได้ ถ้าแลข้าพระพุทธเจ้าจะครอบครองแผ่นดินสืบไปบัดนี้,
เห็นจะมีอันตรายแก่ราชสมบัติแลบ้านเมือง สมณพราหมณาจารย์
อาณาประชาราษฎร์, จะได้ความเดือดร้อนเป็นมั่นคง อันเศวตฉัตรนี้
เป็นมหาสิริอันประเสริฐ ถ้าบุคคลใดมิได้มีบุญญาภิสังขารสร้างสมมา
แต่ก่อน, ก็หาดำรงรักษาไว้ได้ไม่...^{๑๔๙}

ข้อความจากพระราชพงศาวดารที่ได้รับการเขียนขึ้นในรัชกาลพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนี้ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นว่าการสืบราชสมบัติมิ
ได้ใช้กำเนิดหรือใช้ความใกล้ชิดทางสายเลือดเป็นเกณฑ์แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าแม้
แต่พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ที่ให้ใครเป็นผู้สืบราชสมบัติก็ไม่ใช้
ปัจจัยชี้ขาดเช่นกัน ปัจจัยชี้ขาดคือบุญบารมีที่สั่งสมมาแต่ชาติปางก่อน

ความเป็นจริงทางการเมืองเท่าที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์
แสดงให้เห็นว่าโดยทั่วไปเป็นการสืบราชสมบัติในกลุ่มคนที่สืบสายเลือดจาก
พระมหากษัตริย์ ตลอดสมัยอยุธยาปรากฏว่าส่วนใหญ่เป็นพระราชโอรสและส่วน
น้อยเป็นพระราชอนุชา^{๑๕๐} ซึ่งก็คือ “พระราชวงศ์” ในความหมายของสังคิตยวงศ์
นั่นเอง ความเป็นจริงทางการเมืองที่มีการสืบราชสมบัติภายในพระราชวงศ์เป็นส่วน
ใหญ่ดังกล่าวมานี้มิได้ขัดแย้งกับแนวความคิดทางการเมืองที่ว่าบุญบารมีที่สั่งสมมา
แต่ชาติปางก่อนมีความสำคัญสูงสุดที่ทำให้บุคคลได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็น
พระมหากษัตริย์ อันเป็นแนวความคิด ที่มีอิทธิพลอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เนื่องจาก
ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นแนวความคิดหลักที่อธิบายสถานะของชนหรือการเลื่อน
สถานะของชนในสังคมก็คือแนวความคิดเรื่องบุญบารมีดังกล่าวมาแล้วผู้ที่ได้ถือ

^{๑๔๙} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (กรุงเทพมหานคร:
คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๕๓๓-๕๕๕.

^{๑๕๐} ในทางปฏิบัติ พระราชโอรสและพระราชอนุชาอยู่ในฐานะที่จะสั่งสมฐานอำนาจ
เช่นกำลังคน ทหารพลัน อาวุธ ตลอดจนทรัพย์ากรอื่น ๆ จำนวนมากพอที่จะกระทำการให้เป็นที่ยอมรับว่าตนมีบุญบารมีสูงสุด

กำเนิดในราชวงศ์อันเป็นสถานะที่สูงส่งโดยทั่วไปก็คือผู้ที่สั่งสมบุญบารมีมากในอดีตชาติ และในชาตินี้ก็มีโอกาสเพิ่มพูนบุญบารมีมากกว่าผู้ที่มิได้ถือกำเนิดในราชวงศ์ พระราชวงศ์พระองค์ใดสามารถพิสูจน์หรือทำให้เป็นที่ประจักษ์ว่ามีบุญบารมีสูงสุดก็สามารถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป ซึ่งพระราชวงศ์ที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่เลย พระราชอนุชาหรือพระราชโอรสพระองค์ใดประสบความสำเร็จในการพิสูจน์บุญบารมีแม้จะมีพระราชมารดาเป็นพระสนมหรือเป็นสามัญชนก็สามารถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติไม่ว่าจะเป็นในทางทฤษฎีหรือในทางปฏิบัติก็ตาม ภายใต้กรอบความคิดเรื่องราชวงศ์ที่มีรากฐานอยู่บนแนวความคิดเกี่ยวกับบุญบารมีดังกล่าวนี้ คนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงสามารถรับรู้และเข้าใจเหตุการณ์ในอดีต เช่น เหตุการณ์ตอนปลายรัชกาลพระเจ้าท้ายสระซึ่งเจ้าฟ้าเรนทรพระราชโอรสองค์ใหญ่ทรงผนวชไม่ยอมสืบและเจ้าฟ้าพรพระราชอนุชาทรงแย่งราชสมบัติกับเจ้าฟ้าอภัยราชโอรสองค์รองแล้วในที่สุดได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ กลายเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญบารมีสูงส่งอย่างยิ่งในทรศนะของคนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ขณะเดียวกันก็สามารถเข้าใจและยอมรับการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของกรมหมื่นเจษฎาบดินทรแทนที่จะเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ

การรับรู้อดีตภายใต้กรอบความคิดเรื่องราชวงศ์ที่มีรากฐานอยู่บนแนวความคิดเรื่องบุญบารมีมิใช่การสืบสายเลือดแสดงออกในพระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า

...แม้พระราชพงศาวดารที่ชำระครั้งกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์จะพูดถึงกำเนิดในแง่ที่แสดงบารมีซึ่งสั่งสมมาแต่อดีตชาติ แต่ก็ปฏิเสธ “สิทธิ” โดยกำเนิด (Birth Right) ในหมู่ชนชั้นปกครองด้วยตัวเอง...การอ้างสิทธิธรรมจากการสืบสายโลหิตเพียงอย่างเดียวนั้นเป็นสิ่ง
ที่พระราชพงศาวดารไม่ยอมให้...^{๑๕๑}

^{๑๕๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, หน้า ๖๕.

เนื่องจากความคิดเรื่องราชวงศ์ในสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดน้อยกว่าบุญบารมี เปิดโอกาสให้สามัญชนหรือคนในตระกูลขุนนางบางคนที่สามารถสร้างบุญบารมีในชาตินี้และอ้างว่าเคยสั่งสมบุญบารมีมามากในชาติก่อน ๆ เพราะปรารถนาพระโพธิญาณในภายหน้า สามารถปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ “วงศ์อื่น” ดังความรับรู้ของคนในต้นรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับพระเพทราชา พระเจ้ากรุงธนบุรี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่องราชวงศ์มีอยู่แล้วในรัฐจาริตของไทย ในแนวความคิดเรื่องราชวงศ์ของคนในช่วงนั้นแม้ว่าการสืบสายเลือดจะมีความสำคัญแต่มิได้ส่งผลให้เกิด “สิทธิโดยกำเนิด” ดังที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะความคิดหลักที่เป็นกรอบของความคิดเรื่องราชวงศ์ในเวลานั้นคือความคิดเรื่องบุญบารมี แม้ว่าการถือกำเนิดในราชวงศ์จะเป็นเครื่องแสดงว่าเป็นผู้มีบุญบารมีและทำให้อยู่ในฐานะที่จะเพิ่มพูนบารมีได้มากแต่การ “สิ้นบุญ” ก็อาจเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ ขณะเดียวกันการเป็นผู้มีบุญยังไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะบุคคลในราชวงศ์เท่านั้น สามัญชนบางคนที่มีลักษณะและความสามารถพิเศษก็อาจได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้มีบุญบารมีได้ การสืบสายเลือดและสิทธิโดยกำเนิดจึงยังมีความสำคัญน้อย

นอกจากบุญบารมีจะมีความสำคัญสูงสุดในการกำหนดให้ผู้ใดผู้หนึ่งได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ยังมีผลโดยตรงในการทำให้พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ “ดี” หรือ “เลว” ตราบใดที่ยังทรงบุญบารมีมาก ตรานั้นพระองค์ก็จะทรงสามารถทำหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ “ดี” แต่เมื่อทรง “สิ้นบุญ” ก็จะไม่ทรงสามารถทำหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ “ดี” ได้อีกต่อไป จะเห็นได้ว่าแม้จะมีความเรื่องราชวงศ์เกิดขึ้นแล้ว แต่สิทธิธรรมในการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติและความชอบธรรมในการดำรงอยู่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์มิได้มาจากความเป็นราชวงศ์หรือการสืบสายเลือดที่ “ดี” ของพระมหากษัตริย์โดยตรง หากแต่มาจากบุญบารมีอันเป็นคุณสมบัติส่วนบุคคลเป็นสำคัญ การทำหน้าที่ในขณะครองราชย์ก็มีใช้เพราะหน้าที่นั้นถูกถือว่าเป็น “พันธกิจของราชวงศ์” หากแต่เป็นการทำหน้าที่ของ

“พระปัจเจกโพธิสัตว์” ผู้มีบุญบารมีสูงสุดในเวลานั้น

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้ทำให้แนวความคิดเรื่องราชวงศ์แบบที่ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดเป็นหลักยังไม่มียุติพลต่อการชำระพระราชพงศาวดารในสมัยรัชกาลที่ ๑ จะเห็นได้ว่าไม่มีการจำแนกเป็นราชวงศ์ที่ใช้การสืบสายเลือดเป็นเกณฑ์ ไม่มีการยกย่องหรือประณามพระมหากษัตริย์ในพระราชพงศาวดารโดยเน้นที่เรื่องสายเลือด ความเป็นราชวงศ์หรือสิทธิโดยกำเนิดของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น อย่างไรก็ตามความคิดเรื่องราชวงศ์ได้เกิดขึ้นแล้วในรัชกาลที่ ๑ เป็นอย่างน้อย และถึงแม้ว่าความคิดเรื่องราชวงศ์ในช่วงนี้จะอยู่ภายใต้กรอบความคิดเรื่องบุญบารมี ซึ่งทำให้การสืบสายเลือดจากพระมหากษัตริย์ไม่เป็นที่มาของ “สิทธิโดยกำเนิด” ที่จะสืบราชสมบัติ แต่คนในเวลานั้น เป็นต้นว่า พระพิมลธรรมหรือสมเด็จพระพนรัตน์ เริ่มมีแนวความคิดที่ให้ความสำคัญแก่ “สายเลือด” ของพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้น ถึงกับระบุไว้ว่าพระเพทราชาเป็นพระมหากษัตริย์ “วงศ์อื่น” ทั้ง ๆ ที่มีใช้พระองค์แรกของการแบ่งในแบบของสังคิதியวงศ์ การเริ่มให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือดเช่นนี้นับเป็นจุดเริ่มต้นที่จะพัฒนาหรือที่คลี่คลายมาเป็นความคิดเรื่องราชวงศ์แบบใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

ความคิดเรื่อง “ราชวงศ์” ที่มีอยู่ในสังคมไทยก่อนหน้ารัชกาลที่ ๔ เช่นนี้เองเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงมีความเปลี่ยนแปลงความคิดบางประการ จึงยังผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง “ราชวงศ์” ด้วย กล่าวคือ การที่พระองค์ทรงมีความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์จึงทำให้พระองค์ทรงปฏิเสธคติที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังสั่งสมบุญบารมี^{๑๕๖} ภารกิจที่เคยแสดงถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ก็ถูกพิจารณาในความหมายอื่น เช่น การยกเลิกอากรค่าน้ำของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ถูกล้มเลิกเสียในรัชกาลที่ ๔ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เหตุผลว่า

^{๑๕๖} ดูใน “ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์”

...ก็ไม่ใช่คุณอันใดแก่สัตว์เดรัจฉานสมดังพระราชประสงค์
...ไม่ได้มาเป็นคุณแก่กุลแก่พระพุทธศาสนาด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง
และไม่ได้เป็นคุณแก่ราชการแผ่นดินเลย...และเมื่อโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้ยกเลิกค่าน้ำจะให้ประโยชน์แก่สัตว์เดรัจฉาน ก็มีได้
เป็นคุณแต่สัตว์เดรัจฉาน...ปลาก็ต้องตายมากอยู่อย่างนั้นเองจริง...^{๑๕๓}

หรือที่ทรงมีพระราชดำริทางศาสนาที่บ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่าคติความเชื่อ
ทางศาสนานั้นมีอิทธิพลอย่างมาก และประการสำคัญก็คือศาสนาจักรนั้นจำเป็นต้อง
พึ่งพาอาณาจักร ดังปรากฏในประกาศความว่า

...กาลทุกวันนี้ก็มีใช้ตันพระศาสนาแล้ว พุทธจักรก็ย่อมอาศัย
อาณาจักร พระศาสนาจึงจะวัฒนารุ่งเรืองตั้งอยู่ได้ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งพระราชบัญญัติขึ้นใหม่...^{๑๕๔}

การปฏิเสธคติที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่กำลังบำเพ็ญสั่ง
สมบุญบารมีเช่นที่กล่าวมานั้น มีความหมายที่สำคัญก็คือเท่ากับว่าพระองค์ทรง
ปฏิเสธสิทธิของการขึ้นครองราชย์ที่วางอยู่บนความคิดดังกล่าว

นอกจากการปฏิเสธคติความเชื่อทางศาสนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีการรับรู้ทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้
“กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์” พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กระทำ” หรือสร้าง
สรรพสิ่งให้แก่สังคม

การปฏิเสธคติความเชื่อทางศาสนาเมื่อประกอบเข้ากับสำนึกที่ว่าพระมหา
กษัตริย์ทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งให้แก่สังคมจึงได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความ
คิดเรื่อง “ราชวงศ์” ขึ้นมา จากเดิมที่ “ราชวงศ์” มิได้หมายความถึงสิทธิในการขึ้น

^{๑๕๓} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, หน้า ๒๓๗-๒๓๘.

^{๑๕๔} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, หน้า ๓๒-๓๗.

ครองราชย์มาสู่ “ราชวงศ์” ที่มีความหมายถึงสายของผู้ที่มีสิทธิขึ้นครองราชย์ เพราะว่าการรับมอบสิ่งที่เป็นบรรพบุรุษคือพระมหากษัตริย์องค์ก่อน ๆ ทรงสร้างขึ้น เป็นสิทธิอันชอบธรรมขึ้นมา ความคิดเรื่องราชวงศ์จึงมีความหมายถึงการสืบสันตติวงศ์ตามสายเลือดกันมาและหมายถึง “สิทธิ” ในการครองราชย์ด้วยดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์เช่นนี้ กล่าวคือในกรณีของพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงอธิบายว่า

...กล่าวกันว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงเป็นพระราชบุตรเขยของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ซึ่งทรงพระนามว่าสิริชัยเชียงแสน และพระเจ้าสิริชัยเชียงแสนไม่ทรงมีพระราชโอรส ดังนั้นราชสมบัติจึงตกแก่พระราชบุตรเขยโดยผ่านสิทธิในราชสมบัติของพระราชธิดา...^{๑๕๕}

จากความข้างต้นทำให้เข้าใจได้ว่า “สิทธิ” ในการสืบสันตติวงศ์ปรากฏค่อนข้างชัดเจนคือ หากว่าพระเจ้าสิริชัยเชียงแสนทรงมีพระราชโอรส ราชสมบัติก็เป็นของพระราชโอรส แต่เมื่อไม่ทรงมี สิทธิจึงตกมาเป็นของพระราชธิดาและครอบคลุมถึงพระราชบุตรเขย และราชวงศ์อยู่ทองก็ได้สืบราชสมบัติต่อมาอีก ๑๕ รัชกาล^{๑๕๖}

ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์ที่เน้นความหมายที่ “สิทธิ” ในการครองราชย์เช่นนี้ จึงทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงพยายามชี้ให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ทางเครือญาติให้ได้ ดังกรณีของพระมหาดธรรมราชา พระองค์แยกแยะไว้ว่า “...ผู้ปกครองสยามภาคเหนือคือพระมหาดธรรมราชา ซึ่งทรงมีสายสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ในฐานะของพระราชบุตรเขยและทรงมีสายสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนในฐานะของพระราชอนุชาเขย...”^{๑๕๗}

---

^{๑๕๕} Prabath Somdej Pra Chomkloauhua, “The Brief Notices of the History of siam,” op. cit., p. 342.

^{๑๕๖} Ibid., p. ๓๔๓.

^{๑๕๗} Ibid., p. ๓๔๒.

แต่อย่างไรก็ตาม ในการอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระทรงธรรมนั้น เมื่อไม่สามารถที่จะอธิบายได้ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์ เพราะว่า “...พระองค์มิได้ทรงมีเชื้อสายอยู่ในราชตระกูล...”^{๑๕๘} พระองค์ก็ทรงอธิบายด้วยการ “กระทำ” แก่สังคมเยี่ยงพระมหากษัตริย์ที่ผ่านมา ซึ่งพระองค์ถือว่าเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ ดังความที่ว่า “...พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงใช้พระราชอำนาจในการปกครองตามเยี่ยงอย่างพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ที่ครองราชย์สืบต่อกันมา...”^{๑๕๙}

ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่เน้นถึง “ราชวงศ์” จึงทำให้พระองค์ทรงแบ่งยุคประวัติศาสตร์อยุธยาออกเป็น ๓ ช่วง คือ จากพระเจ้าอู่ทองถึงพระศรีเสาวภาคย์ พระเจ้าทรงธรรมถึงพระอาทิตย์วงศ์ และพระเจ้าปราสาททองถึงพระเจ้าเอกทัศ^{๑๖๐} ซึ่งการแบ่งออกเป็นสามช่วงนี้วางอยู่บนความคิดที่เด่นชัดสองประการคือ การแบ่งโดยเน้นที่การสืบสายโลหิตของพระมหากษัตริย์ เช่น พระเจ้าทรงธรรมไม่ได้เป็น Royal Family พระเจ้าปราสาททองก็มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ห่างมาก เป็นต้น และการแบ่งนี้เน้นที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กำหนด” ยุคสมัยของพระองค์เอง

และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้จารึกถวายพระเจ้าแผ่นดิน ในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ในฐานะพระพุทธรูป ๓๗ พระองค์ ความที่จารึกเกี่ยวกับการขึ้นครองราชย์เป็นส่วนหลัก และจารึกไว้ ๖ ลักษณะ ลักษณะแรกคือ “การสืบพระวงศ์” ความมีว่า

^{๑๕๘} Ibid., p. ๓๕๓.

^{๑๕๙} Ibid.

^{๑๖๐} Ibid.

...สยามรัชกาลที่ ๑๐ ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๐๑๓ จนพุทธศักราช ๒๐๕๒ พระพุทธปฏิมากรมีอาการทรงนั่งยกพระหัตถ์ขวาห้ามมาร... ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งได้เถลิงถวัลย์ราชสมบัติในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยามหานครสืบพระวงศ์เมื่อจุลศักราช ๘๓๒...^{๑๖๑}

ลักษณะที่สองคือ “การปราบดาภิเษก” ความมีว่า

...สยามรัชกาลที่ ๑๕ ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๐๗๒ จนพุทธศักราช ๒๐๙๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งยกพระหัตถ์ซ้ายพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศล ถวายแด่พระมหากษัตริย์ที่ทรงปราบดาภิเษกเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยามหานคร...^{๑๖๒}

และก็ปรากฏว่ามีการ “สืบพระวงศ์” ต่อจากพระมหากษัตริย์ที่ทรงปราบดาภิเษกอีกด้วย ดังที่จารึกใน “สยามแผ่นดินที่ ๑๖” เป็นต้น^{๑๖๓}

จากความในจารึกที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างขึ้น ทำให้สามารถเห็นได้ว่าความคิดเรื่อง “การสืบพระวงศ์” ได้กลายมาเป็นความคิดหลักในการอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์

ความคิดเรื่องการสืบสันตติวงศ์ที่คลี่คลายมาจนปรากฏอย่างชัดเจนในรัชกาลที่ ๔ มีปฏิสัมพันธ์อยู่กับการรับรู้ประวัติศาสตร์ของชนชั้นสูงในสมัยนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กล่าวคือ นอกจากชนชั้นสูงจะมีการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ “กระทำ” ให้เกิดความต่อเนื่องของสังคม

---

^{๑๖๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชกรณียาณูสรณ์,” เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน

แล้ว ภายในกรอบใหญ่ของพระมหากษัตริย์ทั้งหมดนั้นก็ปรากฏการแบ่งพระมหากษัตริย์ออกเป็นราชวงศ์ต่าง ๆ แม้ว่าจะยังไม่ปรากฏการใช้ชื่อเฉพาะราชวงศ์ก็ตาม ดังปรากฏในหนังสือพระธรรมเทศนา พระราชพงศาวดารสังเขป ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงอารธนากรมสมเด็จเจ้าพระยามุนษิตชิโนรสนิพนธ์ในความตอนท้ายสรุปไว้ว่า “...พระราชพงศาวดารย่อลำดับกระษัตริย์ต่อมาจนถึงบัดนี้ สิริเป็นกระษัตริย์ ๓๙ พระองค์ อันดำรงแผ่นดินสืบมา...”^{๑๖๔} แต่ในการบรรยายนั้นก็ปรากฏการแบ่งราชวงศ์อย่างชัดเจน เช่น “...เจ้าพระยากระลาโหมได้เสวยราชย์ผลัดราชวงศ์ใหม่...”^{๑๖๕}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงแสดงให้เห็นว่าทรงมีการรับรู้ประวัติศาสตร์ในลักษณะดังกล่าว และที่สำคัญคือพระองค์ทรงแยกราชวงศ์ของพระองค์ให้เด่นชัดขึ้น ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาว่า พระองค์ทรงกำลังพระนิพนธ์ “...พงศาวดารพระราชวงศ์ของเราให้พิสดาร...”^{๑๖๖} อยู่นอกจากนี้แล้วพระองค์ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ในเวลาต่อมา^{๑๖๗} ส่วนกรมหลวงวงศาธิราชทรง “พระนิพนธ์” พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่มีความสิ้นสุดลงเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

การที่พระองค์ทรงแยกราชวงศ์ของพระองค์ออกให้เด่นชัด ก็เนื่องจากว่าการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่มีความคิดเรื่องราชวงศ์กำกับนั้นความหมายทางการเมืองอย่างมากในพระราชดำริของพระองค์ เพราะนอกจากจะหมายความถึง “สิทธิโดย

^{๑๖๔} กรมสมเด็จเจ้าพระยามุนษิตชิโนรส, พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป, แจกในงานปลงศพ อำมาตย์โท พระสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เขม วัฒนดิลง์) ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒), หน้า ๔๓.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๑๖๖} Prabath Somdej Pra Chomkloachaonhua, “The Brief Notices of the History of Siam,” Ibid., p. ๓๔๒.

^{๑๖๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๓๐๕.

กำเนิด” ถูกเน้นให้ปรากฏอย่างชัดเจนแล้ว^{๑๖๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญอีกประการของการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่มีความคิดเรื่องราชวงศ์กำกับนี้ โดยพระองค์ทรงอธิบายถึงการที่คนทั่วไปยอมรับที่จะอยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์แม้ว่าพระมหากษัตริย์องค์นั้นจะไม่ปฏิบัติภารกิจของตนเองให้ดี ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์นี้เองตั้งความว่า

...เพราะฉะนั้นท่านผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าไม่มีความผิดต่อราชทัณฑ์จนเหลือขนาดจนถึงต้องวินาศ เพราะความนั้นแล้ว ก็ควรคนทั้งปวงที่ตัวเองหรือบิดามารดาปู่ย่าตายายขึ้นไปอีกต่อได้เคยรับพระเดชพระคุณซึ่งอำนาจความรักษาของท่าน อยู่เย็นเป็นสุขสืบตระกูลมาฤว่าใหญ่ขึ้นไป เคยถือน้ำพิพัฒน์สัตยาทำสัตย์ถวายท่านเคยรับพระราชทานเบี้ยหวัดรางวัลยกย่องยศในเวลานั้น ๆ มาแล้ว ก็ควรคิดพระเดชพระคุณไม่ว่างวาย ไม่ควรจะลบหลู่ล้างทำลายพระเดชพระคุณเสียเลย ว่าชี้ให้เห็นเป็นตัวอย่างเหมือนพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่นุ่งสุริยามรินทร์ ถ้าจะคิดว่าเป็นความไม่ดีของท่านแล้ว ไม่ดีเท่าไร เพราะที่เพิกเฉยต่อราชการ แลเลี้ยงคนไม่ดี ทำให้แผ่นดินเป็นจุลาจลต่าง ๆ นานถึง ๘ ปี ๙ ปี ก็ไม่มีใครเป็นขบถทรยศล้างทำลาย สู้ทนเป็นข้าแผ่นดินท่านอยู่ จนเมืองเสียแก่พม่าในแผ่นดินก่อน ๆ ขึ้นไปสืบตระกูลมาสิ้นกาลนาน ยังคิดถึงพระเดชพระคุณพระวรวงษ์นั้นอยู่...^{๑๖๙}

^{๑๖๘} ในราชวงศ์จักรีเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเรียกรัชกาลที่ ๓ ว่า “พระเจ้าปราสาททอง” จึงชี้ให้เห็นเด่นชัดว่าพระองค์ทรงปฏิเสธแม้ผู้ที่อยู่ในราชวงศ์เดียวกันแต่ความสัมพันธ์ทางสายเลือดนั้นห่างกว่าพระองค์ ดูใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์จับหัว, ๒๕๐๗), หน้า ๑๖.

^{๑๖๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เรื่องราษฎรระลึกถึงพระเดชพระคุณเจ้าแผ่นดิน,” ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: พิมพ์ในงานพระเมรุพระองค์เจ้าศรีนาศวาสติ, ๒๔๕๗), หน้า ๖-๗.

การรับรู้ประวัติศาสตร์ที่มีความเปลี่ยนแปลงมานี้ได้ถูกถ่ายทอดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปสู่คนจำนวนมากขึ้นโดยผ่านทาง ประกาศของพระองค์ ดังจะเห็นว่ามีการประกาศจำนวนมากที่มีความเกี่ยวกับการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่^{๑๗๐} ในขณะที่เดียวกันก็ได้ถ่ายทอดให้แก่กลุ่มคนที่มีความใกล้ชิดด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคนอีกรุ่นหนึ่งที่ได้มาได้รับบทบาทที่สำคัญในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น พระราชโอรสของพระองค์สมเด็จพระยาต่อรงราชานุภาพทรงเล่าถึงการถ่ายทอดนี้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอบรมพระราชศาสตร์พระราชทานแก่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์อย่างกวัดข้นด้วยพระองค์เอง^{๑๗๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ประวัติศาสตร์ของพระองค์ว่าได้รับมาจากพระราชบิดา ดังปรากฏในงานพระราชนิพนธ์หลายต่อหลายตอนว่า “...ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...”^{๑๗๒} หรือที่พระองค์ทรงพระราชปรารภว่า “...แต่เพียงอายุขนาดข้าพเจ้ายังได้ยินถ้อยคำที่ผู้หลักผู้ใหญ่เล่าถึงข้อความขึ้นกรุงทวารวดีมากออกไปว่าพระราชพงศาวดารที่ได้เรียบเรียงขึ้นไว้เป็นหลายอย่าง...”^{๑๗๓} ซึ่งผู้ที่พระองค์ได้รับฟังมานั้น ก็คงจะเป็นคนใกล้ชิดกับความรู้อันเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔

ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นนี้ ได้ก่อให้เกิดสำนักทางประวัติศาสตร์ตามมาด้วยและการถ่ายทอดการรับรู้ประวัติศาสตร์นี้ก็มี ความหมายคือการถ่ายทอดสำนักทางประวัติศาสตร์ด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่าชนชั้นสูงในรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๗ ล้วนกระทำการต่าง ๆ บนสำนักทางประวัติศาสตร์นี้

^{๑๗๐} ดูใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เช่น “ต้นประกาศพระราชทานแลกเปลี่ยนที่วิสุคามสีมาเมืองลพบุรี,” ปี พ.ศ. ๒๔๐๕ เป็นต้น

^{๑๗๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาต่อรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๑๔.

^{๑๗๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๖๓, ๑๒๖, ๑๖๓, ๒๑๑, ๖๖๖, ๖๖๘ เป็นต้น

^{๑๗๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยสยาม,” หน้า ๔๔.

สำนึกทางประวัติศาสตร์กับการสถาปนารัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์

การอธิบายการเกิดรัฐแบบใหม่ที่จะกล่าวต่อไปนี้ จะเป็นการพิจารณาในแง่ของพลังทางภูมิปัญญาที่เป็นแรงผลักดันให้ชนชั้นนำในรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ทรงสร้างรัฐแบบใหม่บนเงื่อนไขของสภาวะการณ์แวดล้อม การที่เน้นในส่วนของภูมิปัญญาก็เพราะว่าพลังทางภูมิปัญญานี้ได้กลายเป็นรากฐานความคิดทางการเมืองที่สำคัญภายในรัฐแบบใหม่ในเวลาต่อมา หากเข้าใจในการเริ่มต้นเช่นนี้ได้ก็จะทำให้เข้าใจถึง “การเมืองภายในรัฐแบบใหม่” ได้ชัดเจนขึ้น

พลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้ชนชั้นนำโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ทรงสำนึกว่าจะต้อง “กระทำการ” อันนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลง (ความเจริญ) มาสู่สังคม ซึ่งมีผลทำให้เกิดรัฐแบบใหม่ขึ้นมา คือสำนึกทางประวัติศาสตร์ ที่เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่กล่าวไว้ข้างต้น

การที่กล่าวว่า การรับรู้ประวัติศาสตร์ได้กลายมาเป็นพลังผลักดันทางภูมิปัญญา นั้นมิได้มีความหมายว่า การรับรู้ประวัติศาสตร์จะมีผลโดยตรงเลยกับพฤติกรรมของมนุษย์ การพิจารณาอิทธิพลของการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่มีต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่เชื่อมั่นว่ามนุษย์เท่านั้นเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่จะบ่งบอกแก่มนุษย์ว่า มนุษย์อย่างพวกเขาที่เป็นพระมหากษัตริย์ หรือ (ไพร่) เคยดำรงตัวอยู่ในสถานะไหน มีบทบาทต่อสังคมอย่างไรในอดีตที่ผ่านมา แล้วจึงนำมาสู่สำนึกที่ว่าตนเองควรจะกระทำอย่างไรตนเองมีหน้าที่ที่จะต้องผลักดันวิถีของประวัติศาสตร์หรือไม่ การศึกษาถึงสำนึกที่

เกิดมาจากการรับรู้ทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ คือ การศึกษาสำนักทางประวัติศาสตร์ที่น่าจะทำให้เข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ประวัติศาสตร์กับพฤติกรรมของมนุษย์ได้ดีกว่าเดิม เพราะการศึกษาที่ผ่านมามักจะเชื่อมโยงเข้าหากันอย่างลอย ๆ เช่น คุณค่าและความสำเร็จของวิธีการเขียนประวัติศาสตร์แบบราชวงศ์ สามารถตอบสนองเป้าหมายของผู้ปกครองยุคนั้นในการต่อสู้เพื่อดำรงไว้ซึ่งความเป็นเอกราช^๑ ซึ่งมองไม่เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์กับพฤติกรรมของผู้ปกครองที่ทำการต่อสู้เลย

ในการที่จะเข้าใจถึงการเกิดรูปแบบใหม่บนรากฐานทางภูมิปัญญาเช่นนี้ สิ่งแรกที่ต้องอธิบายก่อนก็คือ สำนักทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นสูงว่าเป็นอย่างไรจึงมีพลังอย่างมากในการกำหนดรูปแบบและลักษณะของรัฐแบบใหม่

สำนักทางประวัติศาสตร์เป็นสำนักที่เกิดขึ้นโดยมีปฏิสัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ ลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้นในการรับรู้ประวัติศาสตร์จึงมีผลต่อสำนักทางประวัติศาสตร์ด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงสามารถอธิบายสำนักทางประวัติศาสตร์ได้ในสองลักษณะ คือ สำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็นพระมหากษัตริย์ และสำนักในความเป็นราชวงศ์จักรี

จำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ว่า ในความเป็นจริงสำนักทางประวัติศาสตร์ที่แบ่งเป็นสองลักษณะน่าจะอธิบายในลักษณะเดียว คือ สำนักของความเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี จึงจะใกล้เคียงกับสำนักของชนชั้นสูงสมัยนั้นมากกว่า แต่เพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้นและข้อจำกัดในความสามารถของผู้เขียนจึงจำเป็นต้องแยกกล่าว

---

^๑ David K. Wyatt., “...The Bangkok Monarchy and Thai History” A paper prepared for the Rattanakosin Scholarly conference, “Two Hundred Years of Chakri Dynasty,” Northern Illinois University, November 11 - 12, 1982.

สำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็นพระมหากษัตริย์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าชนชั้นสูงได้มีการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้เดียวเท่านั้นที่มีศักยภาพที่จะกำหนดวิถีประวัติศาสตร์หรือเป็นผู้ “กระทำ” สิ่งที่ทำให้ประโยชน์สุขให้แก่สังคมทำให้สังคมดำรงอยู่และต่อเนื่องมาได้จนถึงยุคสมัยของเขา เมื่อประกอบเข้ากับความคิดทางเวลาของสังคมที่สามารถก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ จึงทำให้ชนชั้นสูงโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์เกิดสำนึกของความเป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้อง “กระทำ” สิ่งที่มีประโยชน์สุขและทำความก้าวหน้าให้แก่สังคม สำนึกของความเป็นผู้ที่สามารถ “กระทำ” ให้เกิดความก้าวหน้าแก่สังคม แต่เพียงผู้เดียวจึงทำให้เกิดความคิดที่ผูกพันอยู่กับสำนึกเช่นนี้คือเกิดความคิดเรื่อง “หน้าที่” ในการเป็นพระมหากษัตริย์ขึ้นมา

จะเห็นความสำนึกในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ต้องทำให้สังคมก้าวหน้าเช่นนี้ว่าเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์เด่นชัดมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบระหว่างเหตุผลที่พระมหากษัตริย์สองพระองค์คือ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ทรงใช้ในการเก็บภาษีจากราษฎร

ซึ่งความแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากเหตุผลของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ก็คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงอ้างเหตุผลตามคติความเชื่อทางศาสนาอยู่ โดยที่พระองค์ทรงอ้างย้อนกลับไปสู่พระมหาสมมุติวงศ์ที่เป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกตามคัมภีร์อัครคัมภีร์สูตร แต่ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าพระองค์เน้นอยู่ที่พระมหากษัตริย์ในอดีตทรงเก็บภาษีเพื่อที่จะได้ “กระทำ” ตามหน้าที่ดังได้กล่าวไว้ในบทก่อนหน้านี^๒

และพระองค์ทรงอธิบายถึงเหตุที่มาของพันธกิจของพระมหากษัตริย์ด้วยการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่ว่า “...ชาวสยามประเทศนี้ ย่อมเป็นคนดีที่ร้ายถึงตลอดมา

^๒ ดูใน “บทความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์”

หลายชั่วอายุคน โง่เขลามากมายด้วยกันนัก...”^๓ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นหลักในการปกครองเพื่อให้บังเกิดความก้าวหน้า ซึ่งพระองค์ได้ชี้แจงประเด็นนี้ไว้ว่า “...ถึงเป็นการผู้ใหญ่ในแผ่นดินจะเห็นการที่ชอบที่สุดแล้ว จะคิดอ่านฝืนฝ่าตัดแปลงให้คนทั้งปวงหันเข้าตามธรรมเนียมใหม่ ๆ ซึ่งเป็นการดีเคยใช้แต่ในบ้านเมืองใกล้ ๆ นั้น...”^๔

ด้วยความสำนึกในความเป็นพระมหากษัตริย์เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะที่พระองค์ก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์เช่นกันจึงทรงสำนึกอยู่เสมอว่า พระองค์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า ซึ่งพระองค์ได้ใช้คำศัพท์ว่า ทรงเป็นผู้นำไปซึ่งแผ่นดิน ดังปรากฏในงานพระราชนิพนธ์พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ ความว่า

...พระราชามีพระยศใหญ่...ทรงชวนชวายุอยู่ในราชกิจทั้งหลาย แสงหาอยู่ซึ่งเหตุอันนำมาซึ่งความสุข เพื่ออันรักษาเมือง ๆ ซึ่งประชาชนพระองค์มีความเคารพในธรรมของพระราชาชวายุทั้งหลายตั้งอยู่โดยชอบ นำไปซึ่งแผ่นดินโดยธรรม...^๕

และได้ทรงปรารภไว้ในหลายวาระโอกาส ความเป็นท่านองเดียวกันว่า พระองค์นั้นทรง “...ตั้งใจแต่ว่า...จะทำราชการบ้านเมืองไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข มีความเจริญทั้งช้า ทั้งบ่าว ทั้งนาย...”^๖ หรือเมื่อทรงแถลงเนื่องในการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาว่า “...ทรงพระราชดำริตริดรองในการจะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เรียบร้อยสำเร็จประโยชน์ทั่วถึงแลแน่นอนให้ดีขึ้นไปแต่ก่อน...”^๗

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลข่า, หน้า ๖๗๗.

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลข่า, หน้า ๖๐๕.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ ๔, หน้า ๘๓.

^๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔.

^๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๕, “ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา,” หน้า ๑๑๖.

ด้วยความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ ทำให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์ที่ใช้คำว่า “แผ่นดินของพระมหากษัตริย์” องค์กรต่าง ๆ อันหมายถึงพระมหากษัตริย์องค์นั้น ๆ ทรงเป็นผู้กำหนดทางดำเนินของสังคมในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงครองราชย์ ดังกล่าวไว้ข้างต้น จึงนำมาสู่ความเข้าใจในสำนึกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการที่พระองค์ทรงใช้คำศัพท์ “นำไปซึ่งแผ่นดิน” ว่า พระองค์ทรงสำนึกว่าพระองค์คือผู้ที่มีพันธกิจในการกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ให้เคลื่อนต่อไป “

จากความที่กล่าวข้างต้น ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์นั้น สามารถกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ทุกอย่างในแผ่นดินก็ล้วนเป็นผลหรือเกิดจากพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดกระทำขึ้นมา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่า

...พระองค์ถึงแล้วซึ่งความเป็นพระราชาเอกในสยาม... ทรงกระทำอยู่ซึ่งญาติสงเคราะห์แก่พระญาติผู้เกิดในพระราชวงศ์ทั้งหลาย ทรงตั้งซึ่งข้าราชการผู้ดำรงอยู่ในฐานันดรต่ำให้ดำรงอยู่ในฐานันดรอันสูง และโปรดพระราชทานซึ่งลำดับแห่งที่ตั้งโดยสมควรแก่ข้าราชการทั้งหลาย ผู้มีฐานันดรอันอังกยังไม่ได้ตั้ง... และโปรดพระราชทานซึ่งฐานันดรและความเป็นผู้อิสระและยศและโภคสมบัติให้เจริญโดยลำดับแก่เสนาและอำมาตย์ ... ทรงพระดำริอยู่ซึ่งเหตุอันจะยังความสุขให้เกิดขึ้น เป็นที่พึงของชนทั้งหลายผู้อยู่ในพระราชอาณาเขตทั้งสิ้น...“

“แม้คำว่า “นำไปซึ่งแผ่นดินโดยธรรม” นั้น ดูคล้ายเป็นส่วนวนเท่านั้นแต่เมื่อพิจารณาควบคู่กับหลักฐานอื่น ๆ จะพบว่าความหมายของคำดังกล่าวไม่น่าใช่เพียงแค “ส่วนวน”

“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ ๔, หน้า ๓๖ - ๓๗.

ซึ่งก็มีความหมายอย่างชัดเจนว่าทุก ๆ อย่างในแผ่นดินมีที่มาจากพระองค์ ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็น โภคทรัพย์ ที่ดิน สถานภาพทางสังคมที่ผูกพันอยู่กับสถานภาพทางเศรษฐกิจ แม้แต่ชีวิตของมนุษย์เองและอื่น ๆ (ดูประกอบการอธิบายพระปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ในหัวข้อสำนึกในความเป็นราชวงศ์จักรี)

ด้วยความสำนึกในหน้าที่และพันธกิจในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้องสร้างสรรพลังให้แก่สังคม กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปในทิศทางที่พระองค์เห็นว่าก้าวหน้า ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เชื่อมั่นว่าชนกลุ่มอื่นจะมีความจริงใจหรือมีศักยภาพที่จะทำประโยชน์ให้แก่แผ่นดิน เพราะชนกลุ่มอื่น ๆ ไม่ได้มีพันธกิจเช่นพระองค์ และในขณะเดียวพระองค์ก็ทรงยอมไม่ได้หากมีใครจะกระทำการล่วงล้ำพันธกิจนี้ ดังสะท้อนออกมาให้เห็นในการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา ที่พระองค์ทรงแสดงอรรถาธิบายว่า เพื่อป้องกัน “...คนโกง ๆ คิด ๆ ...ว่าการบังคับไปต่าง ๆ ตามใจตัวปรารถนา...”^{๙๐} หรือทรงห้วนเกรงว่า “...อาณาประชาราษฎร์ที่อยู่ต่างบ้านต่างเมืองไกลหาที่พึ่งได้ด้วยยาก...กลัวผู้ที่หาผิด มิได้จะได้รับความทุกข์ ความยาก เบียดเบียนคุมเหงแต่ผู้สำเร็จราชการเมือง แลกรมการ...”^{๙๑}

สำนึกทางประวัติศาสตร์ของความเป็นราชวงศ์จักรี

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าด้วยเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่มีความคิดเรื่อง “ราชวงศ์” กำกับอยู่ในการอธิบายถึงการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ ประวัติศาสตร์ของไทยในพระราชดำริของพระองค์จึงอาจจะอธิบายได้อีกลักษณะหนึ่งที่มีภาพรวมคือ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เป็นผู้ “กระทำ” หรือกำหนดวิถีทางประวัติศาสตร์ แต่ก็มีภาพเฉพาะของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ และแต่ละราชวงศ์ร่วมอยู่ด้วย

^{๙๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๐๕, “ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา,” หน้า ๑๑๖.

^{๙๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, “ประกาศว่าด้วยการเดินเป็นเจ้าเมือง,” หน้า ๑๕๙.

การรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีภาพรวมคือพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ ได้ยังผลทำให้เกิดความสำนึกในความเป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้องกระทำหน้าที่ดังได้กล่าวมาแล้ว การรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีภาพเฉพาะของราชวงศ์ต่าง ๆ ที่ขึ้นครองราชย์สืบต่อราชสมบัติตามสายโลหิตก็ทำให้พระองค์ทรงเกิดความสำนึกในการสืบสายโลหิตของพระองค์ ความสำนึกนี้คือความสำนึกในความเป็นราชวงศ์จักรี

จำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ว่า ในช่วงแรกของการเกิดความสำนึกดังกล่าวคือ สมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น ยังไม่ได้ใช้คำศัพท์ว่า “ราชวงศ์จักรี” หากแต่ใช้คำศัพท์รูปอื่นที่มีความหมายในทำนองเดียวกัน ส่วนคำว่า “ราชวงศ์จักรี” หรือ “บรมมหาจักรีวงศ์” ได้เริ่มใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ อาจจะกล่าวได้ว่าได้เริ่มใช้คำศัพท์นี้ภายหลังจากการสถาปนาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้น “บรมมหาจักรีวงศ์” และการสร้าง “จักรีมหาปราสาท” แต่อย่างไรก็ตาม การใช้รูปคำที่แตกต่างกันนี้ไม่ได้ทำให้ความหมายแตกต่างกัน แต่เป็นการใช้คำศัพท์ที่มีความหมายที่ชัดเจนมากขึ้นโดยสอดคล้องไปกับความสำนึกที่ชัดเจนมากขึ้นนั่นเอง สำหรับการใช้คำศัพท์ในที่นี้จะใช้คำว่าราชวงศ์จักรีแทนความสำนึกที่กล่าวถึงเป็นส่วนใหญ่ เพราะจะทำให้เข้าใจความหมายของสำนึกได้ง่ายขึ้น

ความสำนึกของความเป็นราชวงศ์จักรีที่ก่อกำเนิดขึ้นมา คือ ความตระหนักถึงความสืบเนื่องหรือสืบต่อเชื้อสายมาจากพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงกล่าวถึงพระองค์เองก็แสดงให้เห็นถึงความตระหนักนี้ดังความในประกาศที่ว่า “...พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๔ ในพระราชวงศ์ซึ่งตั้งกรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยา...”^{๑๒} และทรงใช้แนวพระราชดำรินี้ในการพระราชนิพนธ์พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๓}

^{๑๒} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, “ต้นประกาศพระราชทานแลกเปลี่ยนที่วังสามสีมาเมืองลพบุรี,” หน้า ๕๐.

^{๑๓} ดูใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์พิสดารในรัชกาลที่ ๔.

ความตระหนักถึงการสืบเชื้อสายต่อเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นความคิดที่มีพลังอย่างไพศาลทั้งต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และชนชั้นนำทางการเมืองสมัยต่อมา เพราะว่าความต่อเนื่องมาจากรัชกาลที่ ๑ นั้นวางอยู่บนความคิดเรื่องกษัตริย์ที่ทรงเป็นผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ การสืบเชื้อสายมาจากรัชกาลที่ ๑ ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นการสืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่ทรงสร้างสรรพสิ่งไว้ให้ ซึ่งพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เปรียบเทียบเอาไว้อย่างชัดเจนว่า

...พระบาทสมเด็จพระอัยกาธิราช และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ได้ทรงเสวยสิริราชสมบัติเป็นปฐมในพระบรมราชวงศ์นี้ เหมือนกับพระเจ้าอู่ทองซึ่งได้มาสถาปนากรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นโบราณราชธานีเก่า ...คิดถึงพระเดชพระคุณ...(เพราะ)...ว่า ได้ทรงสถาปนาพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ให้...^{๑๔}

ความตระหนักในความต่อเนื่องสืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ผู้ทรงสร้างมหากษัตริย์และราชวงศ์เช่นนี้ นอกจากรัชกาลที่ ๔ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเน้นถึงความต่อเนื่องเช่นเดียวกันนี้ในคำประกาศและพระราชบัญญัติจำนวนมาก เช่น ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ว่า “...พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรงรัตนราชมโหศวรรยาธิบัติน กรุงมมหานคร...^{๑๕}

^{๑๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศขนานนามพระพุทธปฏิมากรประจำรัชกาล,” หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ,” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต, เอกสารการเมือง..., หน้า ๑๗.

ความตระหนักถึงการสืบเชื้อสายของราชวงศ์ที่ปฐมกษัตริย์ทรงเป็นผู้สถาปนามหานครและราชวงศ์ได้ก่อให้เกิดความสำนึกถึง ๒ ประการที่สำคัญคือ ความสำนึกที่เป็นส่วนย่อยสำนึกในความเป็นพระมหากษัตริย์ดังกล่าวมาแล้ว คือนอกจากความเป็นพระมหากษัตริย์ที่โดยทั่วไปแล้วก็จะต้อง “กระทำ” ประโยชน์ให้แก่แผ่นดินแล้ว พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์นี้ยังต้อง “กระทำ” เพื่อรักษาซึ่งพระเกียรติยศของราชวงศ์ด้วย ดังที่พระองค์ทรงสั่งสอนพระบรมวงศานุวงศ์ให้ช่วยกันรักษาเกียรติยศของราชวงศ์ ความว่า

...ช่วยกันรักษาพระเกียรติยศ เกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า...ซึ่งได้ทรงดำรงแผ่นดินสืบต่อพระเกียรติยศเกียรติคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นต้นในพระบรมราชวงศ์นี้ให้ดำรงด้วยดี เป็นปรกติอย่าให้ลดหย่อนเสื่อมทราม...ไป...จงช่วยกันคิดการทั้งปวง ซึ่งเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ในพระราชวงศ์นี้...^{๑๖}

และพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ที่มีไปยังกรมหลวงวงศาธิราชสนิทก็แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความสำนึกเช่นนี้อย่างแน่นแฟ้น ดังพระราชปรารภว่า “...เรามาดูแผ่นดิน ถ้าจะนิ่งเสียไม่คิดอ่านต่อไปให้สำเร็จ ก็จะมีเสียเกียรติยศ...”^{๑๗}

ความตระหนักถึงการสืบเชื้อสายในราชวงศ์ที่ปฐมกษัตริย์ทรงเป็นผู้สถาปนามหานครและราชวงศ์ได้ยังผลทำให้ชั้นสูงโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความสำนึกที่สำคัญอีกประการก็คือ ความสำนึกว่าสรรพสิ่งภายในรัฐเป็นราชสมบัติ

^{๑๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “พระบรมราชาทานพระราชทานรางวัลเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์,” หน้า ๒๖๖.

^{๑๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๕๙.

ความสำคัญว่าสรรพสิ่งภายในรัฐเป็นราชสมบัติสามารถอธิบายได้ในสองลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรกนั้นปรากฏอย่างชัดเจนในการอธิบายถึงการสืบสันตติวงศ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ถึงการขึ้นครองราชย์ของพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความว่า

...พระราชผู้เป็นใหญ่ทรงพระชราแล้ว ทรงมอบราชสมบัติพระราชทานแก่พระยุวราชผู้เป็นพระราชโอรส...พระยุวราชนั้นได้รับราชสมบัติเป็นของพระราชบิดาได้มุธาภิเชกแล้ว...^{๑๘}

ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงอธิบายว่า “...พระราชที่สอง...อันพระชราโรคเกิดแต่ธาตุ...ไม่ทันได้มอบแม่ซึ่งราชสมบัติของพระองค์พระราชทานแก่ผู้ใด...”^{๑๙} ซึ่งมีความอย่างเด่นชัดว่าราชสมบัตินั้นเป็นของพระมหากษัตริย์และจะตกเป็น “มรดก” แก่ผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบให้

ในอีกลักษณะที่สอดคล้องกันไป ก็คือ บนความเชื่อที่ว่าราชสมบัติเป็นของพระมหากษัตริย์จึงทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างในรัฐ และสามารถที่จะพระราชทานให้ใครก็ได้นั่นเอง

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์บนรากฐานทางภูมิปัญญา

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นการอธิบายจากแง่มุมของความพยายามที่จะดำรงตัวอยู่ในสถานะของพระมหากษัตริย์ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความพยายามนี้เองยังผลทำให้เกิดการก่อรูปลักษณะของรัฐแบบใหม่ขึ้นมา และในเวลาต่อมาพระราชโอรสของพระองค์ก็ทรงสานต่อปณิธานสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาอย่างเต็มรูปภายใต้เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยของรัชสมัย

^{๑๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิศดารในรัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๐-๑๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

ความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ตาม สำนักทางประวัติศาสตร์

ก่อนที่จะเข้าใจถึงความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงสภาพทางการเมืองและสังคมในต้นรัตนโกสินทร์ก่อนเพราะเงื่อนไขสภาพทางสังคมและการเมืองนั้นเป็นปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญกับพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันพระองค์

การร่วมมือกันของบรรดาขุนนางเก่าที่สืบเชื้อสายมาจากสมัยอยุธยาซึ่งผลให้เจ้าพระยาจักรีสามารถสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นมา แต่ในอีกด้านหนึ่งการร่วมมือเช่นนี้ก็ทำให้อำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกแบ่งสรรออกไป ผู้ที่ศึกษาการเมืองในสมัยนี้ผู้หนึ่งชี้ให้เห็นถึงสภาพดังกล่าวว่า “...พระพุทธรูปฟ้า ๆ จึงทรงเป็นเหมือนประชาชนของกลุ่มมากกว่าผู้มีอำนาจเด็ดขาด...”^{๒๐} ขุนนางจำนวนหนึ่งจึงได้สืบทอดอำนาจของตระกูลต่อมาและได้กลายมาเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางการเมืองมากขึ้นตามลำดับจนถึงระดับที่สามารถมีน้ำหนักในการออกเสียงเลือกพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ ๓ และ ๔ เลือกกรมพระราชวังบวร ๆ ในรัชกาลที่ ๕

กล่าวได้ว่าการทำให้อำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกแบ่งสรรไปยังกลุ่มต่าง ๆ เช่นนี้เป็นปัญหาที่รบกวนพระมหากษัตริย์ในรัฐแบบจารีตเสมอมา แต่ความพยายามของพระมหากษัตริย์ที่ครองราชย์ก่อนรัชกาลที่ ๔ ที่จะแก้ปัญหานั้น มักจะเป็นความพยายามระมัดระวังมิให้ผู้ใดมีอำนาจโดดเด่นโดยการควบคุมการแสวงหาไพร่พลพรรคพวก เช่น การห้ามขุนนางระดับสูงติดต่อกัน ความพยายามกวัดขັນเกณฑ์ไพร่สมให้เป็นไพร่หลวง หรือความพยายามที่จะสร้างเสถียรภาพโดยการแต่งตั้งสถาปนากลุ่มการเมืองอื่น ๆ คอยคานอำนาจกันไว้ การรวมศูนย์อำนาจให้อยู่ที่ตนเองอย่างแท้จริง ดูจะอยู่นอกเหนือความคิดคำนึงของพระมหากษัตริย์ในรัฐแบบ

^{๒๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า ๒๖๑.

จารีต เนื่องจากอำนาจของพระมหากษัตริย์นั้นขึ้นอยู่กับบุญบารมีที่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ สมบัติหรืออำนาจทางโลกล้วนเป็นสิ่งที่ไม่น่ายึดถือ^{๒๑} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เมื่อทรงประสบปัญหาที่มีผู้แข่งขันทางการเมือง พระองค์ก็ทรงเลือกแนวทางที่แสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาแทน

แม้ว่าลักษณะทางการเมืองที่มีการแบ่งสรรอำนาจกันเช่นนี้จะป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงขึ้นครองราชย์ และดูเหมือนว่าจะดำรงอยู่ตลอดรัชสมัย แต่ในความเป็นจริงนั้นด้วยสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ก่อกำเนิดขึ้นมาใหม่ของพระองค์อันมีความแตกต่างไปจากสำนึกของพระมหากษัตริย์ในรัฐแบบจารีตได้ผลักดันพระองค์ให้กระทำการที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบการเมืองเช่นนี้อย่างมากมายทีเดียว

โดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้เดียวเท่านั้นที่มีพันธกิจในการที่จะกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ จึงทำให้พระองค์ทรงไม่พอพระทัยที่พระองค์ไม่สามารถที่จะบังคับหรือผลักดันให้ผูใดทำตามที่พระองค์ทรงปรารถนา เนื่องจากมีผู้อื่นคอยชักจูงอยู่ดังพระราชปรารภความว่า

...แต่เมื่อในหลวงบังคับดังนี้สิ่งดังนี้ ท่านผู้เป็นใหญ่เป็นอธิบดีในแผ่นดินปัจจุบันนี้ไม่เห็นด้วยไม่ทำตาม ซึ่งไม่เห็นด้วยไม่ทำตามนั้น คือจะตามอย่างแผ่นดินเก่าฤกษ์ก็หาไม่ ท่านไม่ทำตามก็ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ท่านไม่ต้องกลัวต้องเกรงใจเจ้าแผ่นดิน ท่านก็ทำสบายใจ...ฤกษ์ต้นวาสนาตัวท่านเอง เห็นว่าในหลวงขัดไม่ได้ คงต้องยอมตามแล้วท่านก็ทำไปตามสบายใจท่าน แต่พวกพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าเล็กน้อยก็พลอยไป ไม่เกรงกลัวพระราชบัญญัติในหลวง...^{๒๒}

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๒๒} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๐๓.

และพระองค์ก็ทรงพยายามที่จะแก้ปัญหาในหลายแนวทางด้วยกัน ซึ่งล้วนแต่มีใช้แนวทางเดิมที่จะแสดงตนเป็นพระโพธิสัตว์เลย

ด้วยสภาพการที่เป็นเช่นนี้ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสำนึกว่าพระองค์เท่านั้นที่ทรงมีศักยภาพสูงสุดที่จะผลักดันวิถีของประวัติศาสตร์ให้เคลื่อนไปสู่ความก้าวหน้า จึงทำให้พระองค์ทรงเชื่อมั่นและแสดงออกอยู่เสมอทำนองที่ว่า “...ใครไม่ฉลาดกว่าพระราชดำริไปดอก...”^{๒๓} การประกาศว่าทรงมีปัญญา ความฉลาด ความรู้เหนือผู้อื่นอยู่เสมอของรัชกาลที่ ๔ มีความสำคัญอย่างมหาศาลเพราะเป็นการแสดงออกถึงความเป็นผู้นำสูงสุดในทางภูมิปัญญา และความเป็นผู้นำสูงสุดทางปัญญาจึงทำให้พระองค์ทรงทราบว่า “นำแผ่นดิน” ไปได้ ในรัชกาลที่ ๔ บทบาทในการเป็นผู้นำทางปัญญามีความสำคัญอย่างสูง เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มีความรู้เดิมคือคติความเชื่อทางศาสนาได้เริ่มหมดพลังในการอธิบายจักรวาล โลก และชีวิต และ “ความรู้ใหม่” ก็ยังมีความคลุมเครือในความคิดจิตใจของผู้คน คำอธิบายอย่างเป็นทางการและเป็นเหตุเป็นผลของผู้นำจึงจะเป็นปัจจัยสำคัญของการที่ผู้นำจะสามารถที่จะมีอำนาจหรือรักษาอำนาจไว้ได้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้แสดงออกอย่างชัดเจนโดยการทำหน้าที่อธิบายจักรวาล โลก สังคม รัฐ และมนุษย์ ตลอดจนจนแนวทางในการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมที่ระบบเศรษฐกิจกำลังเปลี่ยนแปลง รวมทั้งทรงพยายามชี้แนะแนวทางที่จะบรรลุความเจริญทั้งปวงทั้งของตนเองและสังคม ดังจะพบว่าในประกาศสงกรานต์ พระองค์จะทรงอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์แบบใหม่ด้วย เช่น ในประกาศมหาสงกรานต์ ปีชวลอัฐศก ความว่า

---

^{๒๓} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, “ประกาศห้ามไม่ให้ตื้นตันเรื่องกะแปะอัฐและโสฬสจะใช้ไม่ได้, หน้า ๔๓.

...วันจันทร์เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ เวลา ๕ ทุ้มเศษเกือบ ๒ ยามวันหนึ่ง วันอาทิตย์เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลา ๘ ทุ้มเศษ วันหนึ่ง ในสองวันนี้ ดาวพระเสาร์จะเข้าในพระจันทร์เป็นแนวเข้ามาในด้านตะวันออกแล้วจะออกไปด้านตะวันตก ใคร ๆ ได้เห็นแล้วอย่าตื่นถามพูดซุบซิบกันไปต่าง ๆ สำคัญผิด ๆ เพราะเป็นคราวดาวเดือนเดินตรงทางร่วมกันโดยธรรมดาอย่างนั้นเองไม่เป็นเหตุการณ์อะไร...^{๒๔}

ซึ่งในประกาศวันสงกรานต์นี้พระองค์ก็จะทรงกำหนดวันสำคัญต่าง ๆ ไว้ให้ปฏิบัติตรงกันไม่ว่าจะเป็นวันพระหรือวันพระราชพิธี นอกจากนั้นก็ยังทรงแสดงภูมิปัญญาสั่งสอนผู้คนในการดำรงชีวิตในระบบเศรษฐกิจ เช่น ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าวให้รู้ถึงอุปสงค์อุปทานในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา^{๒๕} สั่งสอนในการดำรงชีวิตเช่น ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงินแล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง^{๒๖} หรือประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน^{๒๗} เป็นต้น

ความเชื่อมั่นและการแสดงออกถึงความเป็นผู้นำทางปัญญาเช่นนี้เองจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงกล้าที่จะต่อสู้เพื่อชิงอำนาจเข้าสู่พระองค์

^{๒๔} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๑๑, “ประกาศมหาสงกรานต์ ปีชวด อัฐศก,” หน้า ๒๕, นอกจากประกาศวันสงกรานต์แล้ว ยังปรากฏประกาศที่มึนยที่อธิบายโลกและจักรวาลอีกมากมายเช่น “ประกาศสุริยุปราคาหมดดวง” “ประกาศว่าด้วยวิธีคิดอักษรมาส” “ประกาศวิธีบอกศักราช” รวมทั้งการอธิบายถึงหน่วยวัดเวลาแบบใหม่ “พระราชกำหนดเรื่องนาฬิกา” เป็นต้น

^{๒๕} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘ “ประกาศพระราชทานโอวาทแก่ผู้ซื้อข้าวขายข้าว,” หน้า ๒๓๐-๒๓๕ และ “ประกาศราคาข้าว” “ประกาศเตือนสติให้สงวนข้าวไว้ให้พอกินตลอดปี”

^{๒๖} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๑๑, “ประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงิน แล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง”

^{๒๗} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๑๑, “ประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้างคืน,” หน้า ๒๖๔-๒๖๖.

เองให้มากขึ้น และบรรดาขุนนางก็ยอมรับการกระทำของพระองค์ด้วยความพยายามดึงอำนาจสู่พระองค์นี้มีความสำคัญมากเพราะมีความหมายว่าพระองค์จะสามารถกำหนดความเปลี่ยนแปลงที่พระองค์ต้องการให้ปรากฏในสังคมไทยได้ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางทางหนึ่งที่ทรงกระทำคือ ทรงรวมอำนาจการวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ ไว้ที่พระองค์แต่เพียงผู้เดียว (เช่น เรื่องการต่างประเทศ การพิจารณาฎีการาชฎูร การออกกฎหมาย การเก็บภาษี การสร้างสาธารณประโยชน์ ฯลฯ) โดยทำให้ที่ประชุมเสนาบดีในเวลาเสด็จออกจากราชการบ้านเมืองซึ่งเคยเป็นที่ประชุมปรึกษาหารือ และวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ หมดความสำคัญลง ดังที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ ความว่า

...ต่อมาถึงสมัยเมื่อทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศ แล้วเกิดกิจซึ่งโต้ตอบกับพวกกงสุลในการต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีก บางทีก็เป็นการสำคัญอันจะกราบทูลหรือปรึกษาโดยเปิดเผยในเวลาเสด็จออกขุนนางเหมือนอย่างแบบเก่าไม่ได้ก็ต้องส่งหนังสือที่มีมากับทั้งร่างตอบเข้าไปถวายทรงพระราชวินิจฉัย...วันไหนมีหนังสือที่เร่งร้อนต้องทรงมากเวลาเสด็จออกจากราชการบ้านเมืองเวลาค่ำก็มักเคลื่อนคนลาดเข้าไปเนื่อง ๆ เป็นเหตุให้ข้าราชการผู้ใหญ่ติเตียนว่าเวลาพระราชธุกิจไม่แน่นอนเหมือนในรัชกาลที่ ๓ บางคนเลยขาดเฝ้า ด้วยอ้างว่าสูงอายุแล้วอยู่ตึกทนไม่ไหว แม้ผู้ที่ยังไม่สูงอายุก็พลอยเอาอย่าง ประเพณีที่เสนาบดีต้องเข้าเฝ้าทุกวันก็เสื่อมมา ถ้ามีราชการสำคัญมักเข้าเฝ้าเวลาเสด็จออกที่รโหฐาน...^{๒๔}

การที่บรรดาขุนนางพากันไม่เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์อาจจะมองได้ว่าเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง แต่สำหรับรัชกาลที่ ๔ นั้น การที่ทรงวินิจฉัยเรื่องสำคัญต่าง ๆ โดยให้ขุนนางแต่ละคนเข้าเฝ้าเป็นการส่วนตัวไม่มีการ

^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๔๔-

ปรึกษาหารือในที่ประชุมนั้น ยังผลที่สำคัญอย่างน้อยก็ในทางที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรง “กำหนด” หรือกระทำการต่าง ๆ ได้ด้วยการตัดสินใจพระทัยของพระองค์เองซึ่งเป็นสำนึกของความเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีนั้นเองในอีกด้านหนึ่งก็น่าจะเป็นการทำให้พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจเพิ่มขึ้นมาด้วยเพราะว่าพระองค์เองก็ทรงพยายามที่จะให้พระราชดำริของพระองค์ในเรื่องต่าง ๆ ที่ทรงวินิจฉัยมาแล้วได้รับรู้ว่าเป็นการวินิจฉัยจากองค์อธิปัตย์ และทรงพยายามที่จะไม่ให้ถูกบิดเบือน โดยการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาเพื่อที่จะประกาศให้รู้โดยทั่วกันว่าพระองค์ทรงตัดสินใจพระทัยกระทำการสิ่งใด ดังคำกล่าวในการออกหนังสือความว่า “...เพื่อจะให้รู้ทั่วกันมิให้เล่าลือผิด ๆ ไปต่าง ๆ ขาด ๆ เกิน ๆ เป็นเหตุให้เสียราชการแลเสียพระเกียรติยศแผ่นดินได้...”^{๒๙} และเพื่อที่ป้องกันมิให้พระราชอำนาจถูกบิดเบือน ดังที่พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสความว่า

...จึงมีคนโกง ๆ คด ๆ แต่งหนังสือเป็นท้องตราบัตรหมายอ้างสั่ง
วังหลวงแลวังหน้า...ว่าการบังคับไปต่าง ๆ ตามที่ตัวปรารถนา ด้วยการ
ที่ไม่เป็นธรรม...^{๓๐}

การกระทำเช่นนี้ของพระองค์อาจเทียบได้ว่าเป็นความพยายามที่จะสร้างสายการบังคับบัญชาที่มีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางเป็นครั้งแรกก่อนที่ระบบราชการแบบใหม่จะก่อตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๕

แต่อย่างไรก็ตามไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่าความพยายามสร้างสายบังคับบัญชาที่มีลักษณะรวมศูนย์นั้นประสบความสำเร็จอย่างเต็มเปี่ยม เพราะพระองค์ก็ยังทรงรับรู้ยู่ว่าขุนนางสมัยนั้นยังคง “...ทำอะไรก็เพื่อการข้างหน้ามัก

^{๒๙} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๕, “เรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา,” หน้า ๔.

^{๓๐} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๕, “ประกาศว่าด้วยคำที่เรียกใบออกและท้องตก,” หน้า ๑๕๒.

ประจบผู้มีบุญที่คาดว่าจะใหญ่ข้างหน้า...^{๓๑} และมักจะหาผลประโยชน์ให้ตนเองโดยอ้างว่าเป็นพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์^{๓๒} ดังนั้นพระองค์จึงทรงพยายามที่จะทำให้การใช้อำนาจโดยพลการเช่นนี้ลดลงนอกเหนือไปจากการประกาศราชกิจจานุเบกษาให้รับรู้ก็คือ พระองค์ทรงรื้อสำนึกของข้าราชการให้ประพฤติตนสมกับที่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง^{๓๓} และทรงพยายามที่วางกฎเกณฑ์ระเบียบให้ข้าราชการรู้จักหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์เช่น การให้ข้าราชการบางหน้าที่ลอกพระราชบัญญัติจากหอหลวงและต่อไปห้ามทำผิดพระราชบัญญัติ^{๓๔} หรือกำหนดหน้าที่เจ้าเมืองไว้ว่า เจ้าเมืองมีหน้าที่ที่จะต้องจัดการเรื่องส่งอากรจัดส่งไปยังกรุงเทพฯ บำรุงทหาร ทำบัญชีไพร่บ้าน พลเมือง ข้าไยมพระสงฆ์ ติดตามเลขให้มาทำมาหากิน ถือน้ำพิพัฒน์ปัสเสงสองครั้งดูแลความสงบ จับโจรผู้ร้าย ให้เลี้ยงยศผู้มีความชอบ และให้ป้องกันพุทธศาสนาไม่ให้ใครทำลายได้^{๓๕}

ในอีกด้านหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงปรับปรุงระบบการถวายฎีกาให้ราษฎรมีความสะดวกมากขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน ๆ ที่มีก็จะมีปัญหาอันเกิดจากผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการถวายฎีกา เช่น ผู้ควบคุมกลองวินิจฉัยฎีกาในรัชกาลที่ ๓ พระองค์ทรงดำเนินการแก้ไขโดย

^{๓๑} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศพระบรมราโชวาทข้าหลวงออกไปสักเลขหัวเมือง พ.ศ. ๒๓๙๔, ...หน้า ๑๔๕.

^{๓๒} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศว่าด้วยดวงตราต่าง ๆ ที่ใช้ประทับตราภูมิ,” หน้า ๑๗๘-๑๘๓.

^{๓๓} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศพระบรมราโชวาทข้าหลวงออกไปสักเลขหัวเมือง,” หน้า ๑๔๔.

^{๓๔} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศให้ข้าราชการลอกพระราชบัญญัติจากหอหลวง,” หน้า ๒๐.

^{๓๕} หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ร.ศ. ๑๒๒๑ (พ.ศ. ๒๔๐๒) เลขที่ ๓ พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่ พระพนมสารคาม อังถึงใน นฤมล อีร์วัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๐.

...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะให้ราษฎรเข้ามาร้องถวายฎีกาได้ โดยง่ายให้ทำหลักธงไชยปักขึ้นไว้ ผูกเชือกห้อยขอเหล็กลงมาสำหรับ เกี่ยวฎีกาแขวนไว้เฉพาะหน้าพระที่นั่ง...^{๓๖}

นอกจากการถวายฎีกาที่สามารถทำได้ง่ายขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพยายามสนับสนุนให้ราษฎรถวายฎีกา เช่น โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเงินผู้มาถวายฎีกาเป็นบำเหน็จคนละ ๑ สลึง เมื่อชำระได้ความเป็นไปตามเรื่องราวที่ผู้ถวายร้องเรียนมา ก็ทรงพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัล^{๓๗} หรือทรงพระบรมราชานุญาตต่อออกไปถึงผู้ที่ไม่สามารถจะมาถวายฎีกาได้เอง เช่น ถูกกักขังอยู่ สามารถที่จะให้ญาติพี่น้องถวายแทนได้^{๓๘}

ความหมายที่สำคัญของการปรับปรุงและสนับสนุนการถวายฎีกาเช่นนี้ก็ถือเป็นความพยายามที่จะควบคุมการใช้อำนาจของเจ้านายและขุนนาง เมื่อราษฎรได้รับความสะดวกจึงถวายฎีกาเป็นจำนวนมาก ทำให้บรรดาผู้มีอำนาจต่าง ๆ ไม่กล้าที่จะกระทำสิ่งใดตามอำเภอใจอีก^{๓๙} อันน่าจะมีผลทำให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ใน “สถานะ” ที่สอดคล้องกับสำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็น “พระมหากษัตริย์” ของพระองค์ จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ายไว้ก่อนที่พระองค์จะเสด็จสวรรคตว่า ขอให้พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ทรงรับเป็นพระราชธุระในการรับฎีกาของราษฎร^{๔๐}

^{๓๖} หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔) เลขที่ ๕๙ พระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรร้องฎีกา อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

^{๓๗} เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๕, หน้า ๑๖๕.

^{๓๘} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๙ - ๒๔๐๐, “ประกาศเรื่องถวายฎีกา,” หน้า ๑๘๙.

^{๓๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระราชาภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๗๑.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐.

ความต้องการที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทำให้พระองค์ทรงพยายามที่จะรวมศูนย์อำนาจไว้ที่พระองค์ เพื่อที่พระองค์จะได้ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงดังได้กล่าวมา ในอีกด้านหนึ่งสำนักทางประวัติศาสตร์นี้ ได้ทำให้พระองค์ทรงแก้ไขพระราชานุกิจ (หน้าที่ประจำวัน) ซึ่งการแก้ไขพระราชนุกิจนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความพยายามของพระองค์ที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ที่มีอำนาจอย่างแท้จริง มิใช่อำนาจตามคติความเชื่อทางศาสนา

...พระราชกิจที่ไม่เป็นการสำคัญ เช่น เสด็จลงทรงบาตรทรงประเคนเสวยพระพุทธรูปทุกวันดังเคยมีมาในรัชกาลก่อน โปรดฯ ให้เจ้านายทำแทนพระองค์ เอาเวลาไปใช้ในพระราชกิจที่เพิ่มขึ้นใหม่ เช่น เสด็จออกรับฎีการาชฎานและเสด็จประพาสพระนครให้ราชฎานได้เฝ้า เป็นต้น^{๔๑}

ในขณะที่เดียวกันที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำการต่าง ๆ พระองค์ก็พยายามที่จะมีอำนาจเหนือหัวเมืองและเมืองประเทศราชอีกด้วยในกรณีหัวเมืองนั้น นอกจากพระองค์จะทรงกำหนดหน้าที่เจ้าเมืองดังที่ได้กล่าวมาพระองค์ทรงสร้างความสัมพันธ์โดยตรงกับหัวเมือง เพื่อเรียนรู้ปัญหา ดังปรากฏว่า

...มีโอกาสเมื่อใดก็ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ทางฝ่ายเหนือได้เสด็จไปถึงเมืองพิษณุโลก ทางตะวันออกเสด็จไปถึงเมืองปราจีนกับทั้งหัวเมืองชายทะเลตลอดจนเมืองจันทบุรีและเมืองตราดทาง ฝ่ายใต้เสด็จไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลา ทางฝ่ายตะวันตกเสด็จไปถึงเมืองนครชัยศรี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี และเมืองเพชรบุรี ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิลำเนาพระราชอาณาเขต และทรงทราบการหัวเมืองยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่ปางก่อนโดยมาก...^{๔๒}

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

และการสร้างความสัมพันธ์โดยตรงกับหัวเมืองเช่นนี้เป็นผลทำให้พระองค์สามารถที่จะคัดเลือกคนที่พระองค์ทรงเชื่อว่ามีเหมาะสมกับสภาพของหัวเมืองและไม่ทำสิ่งใดขัดพระประสงค์ ไปดำรงตำแหน่งที่หัวเมือง ดังกรณีเลือกพระยานครสวรรค์แทนคนเดิมที่ถึงแก่กรรม พระองค์ทรงยืนยันว่าคนที่พระองค์ทรงเลือกนั้น “. . .จะได้ทำราชการถ่วงถ่วงดีกว่าผู้อื่นจะไปเป็น. . .”^๓ ซึ่งการเลือกเจ้าเมืองเองเช่นนี้ก็หมายความว่าอำนาจในการปกครองหัวเมืองนั้นก็อยู่ในพระหัตถ์ของพระองค์นั่นเอง^๔

ในกรณีของเมืองประเทศราชที่ห่างไกลนั้น แม้ว่าเงื่อนไขของการคมนาคมยังล่าช้า ทำให้พระองค์ไม่สามารถที่จะมีอำนาจควบคุมอย่างแท้จริงได้แต่ด้วยสำนึกที่ว่าพระองค์อยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ของแผ่นดินสยามเหนือได้ พระองค์จึงทรงพยายามที่จะให้เมืองประเทศราชอยู่ใน “แผ่นดินเดียวกัน” อันมีความหมายถึงอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์แห่งสยาม โดยพยายามที่จะผูกความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจเจ้าเมืองประเทศราชไว้ ดังที่พระองค์ทรงยกย่องฐานะของเจ้าเมืองประเทศราชอย่างมาก เช่น เจ้าประเทศราชทางเหนือพระองค์ทรงเพิ่มยศให้เป็นเจ้าซึ่งมีเหตุผลว่าเน้นอยู่ที่ความจริงกักตึงของตระกูลเจ้าเจ็ดคนต่อพระราชวงศ์จักรี ดังนั้นจึงไม่สมควรที่จะมียศเพียงพระยาต่ำกว่าพวกที่ครองเมืองหลวงพระบาทและประเทศราชของพม่า และถ้ามีความชอบพิเศษก็จะทรงเลื่อนให้เป็น “พระเจ้า”^๕ หรือทรงโปรดให้พระราชโอรสพระราชธิดาที่ประสูติจากเจ้าเมืองประเทศราชดำรงตำแหน่งเจ้าฟ้าซึ่งแต่เดิมเป็นได้แค่พระองค์เจ้า^๖

^๓ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, “พระราชปรารภเรื่องเดิมเป็นผู้นำราชการเมือง, “หน้า ๑๕๒.

^๔ ดังปรากฏที่พระองค์ทรงตั้ง “เมือง” ขึ้นอีก ๗ เมืองเป็นเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี ดูใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๔, “ประกาศตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้นเมืองกาญจนบุรี และตั้งขุนเวทเป็นขุนราชภัตการ พ.ศ. ๒๔๐๑.

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๔๓.

^๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม, หน้า ๑๗ - ๑๘.

ซึ่งการยกย่องฐานะของเจ้าประเทศราชให้เพิ่มสูงมากขึ้น ด้านหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงสำนักของผู้ที่ถือว่าตนเองเป็นศูนย์กลางของอำนาจที่จะสถาปนาหรือกำหนดสิ่งต่าง ๆ ในแผ่นดินอันจะกล่าวละเอียดในตอนต่อไป อีกด้านหนึ่งของการกระทำดังกล่าวที่จะกล่าวก่อนก็คือ การกระทำดังกล่าวยืนยันว่าพระองค์ทรงมีอำนาจเหนือเมืองประเทศราช ดังที่พระองค์ทรงกำหนดหน้าที่ของเจ้าเมืองประเทศราชให้ปฏิบัติตามเป็นแนวทางอย่างกว้าง ๆ ไว้ว่า เจ้าประเทศราชมีหน้าที่ให้ช่วยป้องกันรักษาเขตแดน แต่งกองทัพไว้คอยกรุงเทพ ให้อยู่ในทศพิธราชธรรมประเพณีเมตตากรุณาโอบอ้อม ทำนุบำรุงญาติวงศ์ไพร่บ้านพลเมืองพุทธศาสนา และให้คอยรายงานราชการไปยังราชธานี^{๔๓} และสิ่งสำคัญที่เห็นว่าเจ้าเมืองประเทศราชไม่พึงปฏิบัติคือ ก่อการกบฏคิดประทุษร้ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทำการใด ๆ ที่ไม่เป็นคุณแก่แผ่นดิน^{๔๔}

นอกเหนือไปจากความพยายามที่จะมีอำนาจอย่างแท้จริงดังที่กล่าวมาแล้ว สำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้ผลักดันให้พระองค์ทรง “กระทำ” และแสดงตัวในอีกด้านหนึ่งควบคู่ไปกับการมีอำนาจรวมศูนย์ที่พระองค์ ก็คือ ความพยายามดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัชกาลที่ ๔ ดังกล่าวมานี้เป็นไปเพื่อดำรงสถานะของพระมหากษัตริย์ตามสำนักที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ ดังนั้นพระองค์จึงทรง “กระทำ” และแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า โภคทรัพย์ สถานะภาพทางสังคมอันนำมาซึ่งสถานภาพทางเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ของชนกลุ่มต่าง ๆ นั้น พระองค์ทรงเป็นผู้พระราชทานให้ พระองค์ทรงเป็นผู้ “กระทำ” ให้ชนกลุ่มต่าง ๆ ได้รับความเจริญทั่วหน้ากัน ไม่ว่าจะเป็นพระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการ เจ้าเมืองประเทศราชหรือราษฎร ซึ่ง

^{๔๓} หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓) เลขที่ ๑๐ พระบรมราชาบาทพระราชนานเจ้านครลำปาง

^{๔๔} หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕) เลขที่ ๑๐๑ ประกาศคำสาบาลเรื่องข้าราชการได้รับน้ำพิพัฒน์สัตยา

กระบวนการนี้ก็เป็นการกระทำที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงพระดำริไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงขนบเดิมไม่ยึดถือ “โบราณราชประเพณี” แบบเก่า^{๔๙} ที่เป็นสิ่งต้องยึดมั่นของพระมหากษัตริย์ในรัฐแบบจารีต เช่น การสถาปนายศเจ้านาย ชุนนางชั้นใหม่เป็น “กรมสมเด็จ” และ สมเด็จเจ้าพระยา” การเพิ่มยศของเจ้าเมืองประเทศราชเป็นต้น^{๕๐} ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นความพยายามที่จะแสดงอำนาจเหนือกว่าผู้อื่นนั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระองค์ได้ทรงพยายาม “กระทำ” ตามพันธกิจของพระมหากษัตริย์ ในการสร้างความเจริญแก่ชนกลุ่มต่าง ๆ ในรัฐ ดังปรากฏในประกาศของพระองค์

...พระราชวงศานุวงศ์มีกรมแล้วก็เลื่อนเป็นกรมใหญ่ ที่ยังไม่มีการตั้งเป็นกรมขึ้น ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ทรงชุบเลี้ยงให้มีศบรรดาศักดิ์ตามตระกูลวงศ์ แลทรงชุบเลี้ยงด้วยคุณวิชาและความอุสาหะของผู้นั้น ๆ ...แล้วทรงพระมหากุณาเมตตาแก่ราษฎรให้มีโอกาสอวยฎีกา...การซึ่งราษฎรได้รับความเดือนร้อนเพราะผู้มีบรรดาศักดิ์แล้วผู้มีทรัพย์ก็เบาบางลงกว่าแต่ก่อนเป็นอันมากแล้วทรงพระอุตสาหะเสด็จออกว่าราชการแผ่นดินวันละ ๒ เวลา เสมอมา...เพื่อระงับเหตุกบฏมิให้ได้ความขัดข้องเดือดร้อน...ทรงสอดส่องทำนุบำรุงเปิดทางค้าขายให้เจริญมากขึ้นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็บริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิ่งของเงินทองตามคุณานุรูปทั่วไปในพระราชอาณาจักรมากกว่าก่อน...คนเป็นอันมากได้พึ่งพระบารมีพระเดชพระคุณ ได้ความสบายความเจริญมานาน...^{๕๑}

^{๔๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๗.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน

^{๕๑} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, “ประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา,” หน้า ๒๐๘ - ๒๐๙.

ด้วยความสำนึกพระองค์ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ที่กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ และเป็นผู้ที่ “กระทำ” ให้เกิดความเจริญแก่ชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าทุกสิ่งทุกอย่างในรัฐล้วนมีที่มาและดำรงอยู่ได้ด้วยพระมหากษัตริย์ จึงทำให้พระองค์ทรงใช้คำว่า “กรุงสยาม” แทนพระนามพระองค์เองในเวลามีพระราชหัตถเลขาถึงผู้นำหรือพระมหากษัตริย์ต่างประเทศ และใช้คำว่า “กรุง” แทนองค์พระมหากษัตริย์ประเทศอื่นเช่นเดียวกัน^{๕๒} ซึ่งพระองค์ก็ทรงแสดงให้เห็นนัยความหมายของการใช้คำดังกล่าวในพระราชสาส์นที่มีไปยังสมเด็จพระนโรดมเจ้ากรุงกัมพูชา ความว่า

...ถ้าจะคิดด้วยยอมให้เป็นเอกราช แล้วจะใช้โวหารเช่น พระราชสาส์นไปยังเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเอกราช คือในคำที่ควรจะว่า ข้าพเจ้าก็ว่ากรุงสยาม ในคำที่ควรจะว่าท่านก็ว่ากรุงนั้น ๆ คือกรุงฝรั่งเศส กรุงอังกฤษ กรุงเวียดนาม แลอื่น ๆ...^{๕๓}

ซึ่งคำว่า “เอกราช” ในสมัยของพระองค์มีความหมายว่า ดินแดนหรือประเทศที่มีพระราชามีอำนาจพระองค์เดียว^{๕๔} และคำว่า “กรุงสยาม” ก็เป็นคำที่พึงใช้ ดังนั้นจึงมองได้ถึงสำนึกที่อยู่เบื้องหลังการใช้คำว่า “กรุงสยาม” ได้อย่างชัดเจนว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างเหนือดินแดนสยามนี้เพียงผู้เดียว

ความสำคัญดังกล่าวของรัชกาลที่ ๔ แสดงออกในพระราชพิธีที่เพิ่งเกิดใหม่พระราชพิธีหนึ่ง คือ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา^{๕๕} ทรงประกาศให้คนทั้งหลายทั่วพระราชอาณาจักร ร่วมเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งเท่ากับว่าให้ยอมรับอำนาจ

^{๕๒} ดูใน “พระราชหัตถเลขาที่มีไปยังต่างประเทศ,” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๖๔๖ - ๖๔๗.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕ - ๑๒๖.

^{๕๔} ดูได้จาก อักษรภิกษานศรียบของหมอบลัดเลย์, หน้า ๗๔๘.

^{๕๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๖๖๖.

สูงสุดของพระมหากษัตริย์ โดยให้ยอมรับในฐานะที่ทรงสร้างความเจริญให้แก่คนทุกกลุ่มในพระราชอาณาจักร ในประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๗ บรรยายว่า พระองค์สร้างความเจริญแก่กลุ่มคนต่าง ๆ ได้แก่ เจ้านาย ข้าราชการ ราษฎร โดยละเอียด ดังนั้นจึงประกาศให้ “ท่านเสนาบดีแลข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรุงเทพฯ...ผู้ว่าราชการเมืองกรมการ “ใน” หัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายเหนือ...บอกกล่าวป่าวร้องชักชวนคนทั้งปวงในกรุงนอกกรุงให้ทำการมงคลเฉลิมพระชนม์พรรษาฉลองพระเดชพระคุณพร้อมกันดังนี้ ก็ด้วยเข้าใจว่าเป็นอันมากได้พึงพระบารมีพระเดชพระคุณได้ความสบายความเจริญมานาน ก็คงจะคิดถึงพระเดชพระคุณมากด้วยกัน”^{๕๖} ซึ่งพระราชพิธีนี้ก็ดำรงสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

เงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงมีส่วนทำให้ความพยายามดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวมาสามารถทำได้ โดยปราศจากผู้ขัดขวาง กล่าวคือ ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรีแล้ว การแสวงหาโภคทรัพย์ของบรรดาเจ้านายและขุนนางก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยสามารถทำกำไรอย่างค่อนข้างเป็นอิสระจากพระมหากษัตริย์ในระบบผูกขาดการค้า มาสู่รากฐานทางเศรษฐกิจที่จะต้องมาจากการพระราชทานของพระมหากษัตริย์คือ สถานภาพทางการเมืองอันนำมาซึ่งสถานภาพทางเศรษฐกิจเช่น ยศบรรดาศักดิ์ที่มีความหมายถึงการได้รับเบี้ยหวัดจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งกระบวนการความเปลี่ยนแปลงนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีเช่น ในกรณีของเบี้ยหวัดที่พระองค์จะต้องพระราชทาน พระองค์ก็ทรงเพิ่มประเภทของภาษี กวดขันการเก็บภาษีไม่ให้เจ้าภาษีคดโกง เพื่อที่พระองค์จะทรงมีเพียงพอที่จะจ่ายเป็นเบี้ยหวัดข้าราชการ ดังที่พระองค์ทรงแสดงพระราชดำริไว้ในกรณีที่มีขุนนางเจ้านายผ่นผันเงินภาษีไว้ว่า “...เงินซึ่งพระราชทานแจกเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการทุก ๆ ปี นั้น มิใช่เงินได้มาแต่บ้านเมืองอื่นนอกประเทศ คือเงินในจำนวนภาษีอากรนั้น

^{๕๖} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๐๕ - ๒๕๐๘, “ประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา,”

เอง...”^{๕๗} เพราะพระองค์ทราบดีว่าเจ้านายข้าราชการนั้นมีปัญหาที่จำนวนเบี้ยหวัดน้อยไปไม่พอเลี้ยงครอบครัว ดังนั้นพระองค์จึงทรงเพิ่มเบี้ยหวัดพระราชทานให้ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทพระราชทานเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์ว่า “...ถึงเพิ่มบ้างก็ชื่อว่าเบี้ยหวัดไป จึงทรงพระราชทานครั้งนี้อีกเล็กน้อย...เพราะที่กลัวความผิดไม่ได้หาทรัพย์ด้วยอุบายต่าง ๆ ที่ขัดขวางต่อราชการแผ่นดิน จนมีที่ได้น้อยกว่าที่เสียไป...”^{๕๘} และสำหรับข้าราชการพระองค์ก็ทรงเพิ่มให้เช่นกัน ในกรณีของการควบคุมกำลังคนก็เป็นลักษณะเดียวกัน

และเป็นที่น่าสังเกตว่า ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรีแล้วพระองค์ทรงเอาใจใส่ในการเก็บภาษีอย่างมาก ดังปรากฏว่าพระองค์ทรงวินิจฉัยตัดสินพระทัยด้วยพระองค์เองในการที่จะให้นายอากรเจ้าภาษีผู้ใดทำอากรดั่งที่ทรงวินิจฉัยไว้ในกรณีอากรเตาสุรากุ้งเก่าไม่ให้ขุ่นโสภณเพ็ชรรัตนทำอากรต่อเพราะมีผู้ที่ทำเรื่องประมูลรับทำอากรเป็นจำนวนเงินที่มากกว่า^{๕๙} หรือเมื่อมีผู้ขอทำพลูสดพลูแห้ง “...นับมากกว่า ๗ ครั้ง หรือ ๖ ครั้งมาแล้ว...”^{๖๐} พระองค์ก็ทรงตัดสินพระทัยไม่ให้ทำและประกาศห้ามข้าราชการไม่ให้ช่วยเหลือทำเรื่องอีกด้วย และประการสำคัญ พระองค์ทรงพยายามที่จะทำให้เงินภาษีต่าง ๆ ถูกนำส่งเข้าส่วนกลางคือพระคลังมหาสมบัติและไม่ให้ตกอยู่ในมือผู้อื่นโดยที่พระองค์ไม่ทรงรับรู้ เช่น ทรงควบคุมการให้เงินนอกทางว้วแก่เจ้านายหรือขุนนางของเจ้าภาษี โดยใช้เงื่อนไขว่า “. . .เงินนอกทางว้วไม่ได้ยื่นให้เจ้าพนักงานรู้เห็น ไม่ได้กราบทูลในหลวง...”^{๖๑} ดังนั้นหากเจ้าภาษี

^{๕๗} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศเรื่องให้หนังสือคุ้มภาษีอากรโดยพลการ,” หน้า ๒๖๐.

^{๕๘} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “พระบรมราโชวาทพระราชทานรางวัลเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์,” หน้า ๒๖๕.

^{๕๙} หอวชิรญาณ, หมู่งจดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๘๒ เรื่องความเล่าสื่อ ๓ ประการ ธรรมเนียมพระราชวังพระเจ้าแผ่นดินและประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๕, “เรื่องอากรเตาสุราที่กรุงเก่า,” หน้า ๑๑ - ๑๓.

^{๖๐} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ “ประกาศเรื่องภาษีพลู,” หน้า ๔๒.

^{๖๑} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔, “ประกาศเรื่องอากรเตาสุรากุ้งเก่า,” หน้า ๑๔.

ไม่ยอมให้เจ้านายและขุนนางจะเร่งรัดหรือฟ้องร้องไม่ได้ ถ้าหากเร่งรัดแล้ว “...นายอากรร้องฟ้องว่าข่มเหงก็ต้องตัดสินให้นายอากรชนะ...”^{๖๒} ในขณะเดียวกันก็ทรงชักจูงนายอากรให้ลดการให้เงินประเภทนี้ โดยใช้เงื่อนไขที่ว่า “...เงินจำนวนนอกห้องตราเช่นนี้ เมื่อนายอากรร้องขาด ในหลวงจะคิดเฉลี่ยให้ลดด้วยช่วยแผ่นดินก็ไม่ได้...”^{๖๓} ซึ่งความหมายก็คือ พระองค์พยายามที่จะลด “รายได้” ของเจ้านายและขุนนาง อันหมายถึง “รายได้” ของพระองค์จะได้เพิ่มขึ้น นอกจากนั้นแล้วพระองค์ก็ยังทรงกวดขันให้เจ้าภาษีนายอากรส่งเงินให้ครบตามสัญญาแก่พระคลังมหาสมบัติโดยที่เจ้าภาษีผู้ใดกระทำตามก็จะได้รับการอนุญาตให้ทำภาษีต่อไปหรือได้รับพิจารณาก่อนในกรณีที่มีผู้มาขอทำมากกว่าหนึ่งราย^{๖๔} หรือทรงประกาศแก่ผู้ที่จะประมูลทำภาษีอากรว่า “...ถ้าสงสัยเจ้าพนักงานว่าจะเห็นกับหน้าผู้อื่นจะไม่ทำโดยซื่อสัตย์สุจริต...ให้นำเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ...”^{๖๕}

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาใจใส่ในการเก็บภาษีอย่างมาก ก็เพราะว่าพระองค์ทรงต้องการที่จะรวบรวมรายได้ของแผ่นดินไว้ที่พระองค์ ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญยิ่งส่วนหนึ่งของการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การรวมอำนาจด้านภาษีนี้ทำให้พระองค์ทรงอยู่ในฐานะที่จะเป็นผู้นำในการที่จะจัดสรรผลประโยชน์สำหรับทุกคนทุกกลุ่มในรัฐ เพื่อที่จะแบ่งสรรหรือกระทำการที่ยังผลให้แก่ชนกลุ่มต่าง ๆ เช่น พระราชทานเบี้ยหวัดให้แก่เจ้านายขุนนาง สร้างสาธารณูปโภคให้แก่ราษฎร เป็นต้น ในขณะเดียวกันผลอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการบั่นทอนฐานทางเศรษฐกิจของบรรดาเจ้านายและขุนนางได้ในระดับหนึ่ง โดยทำให้ต้องขึ้นต่อพระองค์มากขึ้น

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประสบผลในระดับหนึ่งโดยปราศจาก

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๖๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๕, “ประกาศพิกัฏอากรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือ,” หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘.

ผู้ต่อต้านขัดขวางอย่างเด่นชัดเป็นกรณีพิพาทนั้นเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจภายหลังการทำการค้าเสรีมีส่วนเอื้ออำนวยต่อพระองค์ไม่น้อยทีเดียว และในทางกลับกัน เงื่อนไขของเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงนี้ก็มีส่วนย่ำแย่สำนึกของพระองค์ให้แน่นแฟ้นขึ้นด้วยเช่นกัน

ในอีกส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือความพยายาม “กระทำการ” ตามสำนึกของความเป็นราชวงศ์จักรี ที่ว่า สรรพสิ่งของคนในสังคมขณะนั้นล้วนแต่เป็นผลมาจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเป็นผู้สร้างไว้ให้หรือพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทรงเป็นผู้กำหนดวิถีทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา^{๖๖} ความพยายามกระทำการตามสำนึกของความเป็นราชวงศ์จักรีมีความสำคัญอย่างมากต่อรูปแบบและลักษณะของรัฐที่ปรากฏเด่นชัดในเวลาต่อมา

ความสำนึกของความเป็นราชวงศ์จักรีนี้นี้ ได้ผลักดันให้รัชกาลที่ ๔ ทรง “กระทำการ” ต่าง ๆ ด้วยความตั้งพระทัยอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากความเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมืองไม่ว่าเรื่องเล็กเรื่องใหญ่ ซึ่งการกระทำต่าง ๆ เหล่านี้พระองค์ทรงถือว่าเป็นการกระทำเพื่อรักษาเกียรติยศวงศ์ตระกูล ดังปรากฏในพระราชปรารภหลายต่อหลายครั้งที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความคิดเรื่องราชวงศ์หรือความต้องการรักษาเกียรติยศของวงศ์ตระกูลเป็นส่วนสำคัญในความคิดของพระองค์ เช่น เมื่อขุนนางไม่ยอมรับคำฟ้องของราษฎรที่มีต่อเจ้านาย พระองค์ทรงแย้งไว้ว่า “...ว่าความพระราชทานวงศรับไม่ได้ชำระไม่ได้ ก็เป็นอันลบล้างเกียรติยศแผ่นดินทำให้เหมือนอาณาจักรโจร ไม่เชิดชูเกียรติยศแผ่นดินที่ตั้งอยู่ในความยุติธรรมสืบเชื้อวงศ์เป็นเจ้าเป็นนายมาหลายชั่วคนดังนี้เลย...”^{๖๗} และทรงย้ำให้รับรู้ถึงความแตกต่างของสายเลือดระหว่างสามัญชนกับพระราชวงศ์ดังประกาศของพระองค์ที่ว่า “...อนึ่ง ผู้หญิงบ้านนอกคอกนาเป็นลูกเล็กไพร่หลวงไพร่สมทาสขุนนาง

^{๖๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๓๖๘.

^{๖๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา หน้า ๓๖๘.

ในหลวงไม่เอาเป็นเมียดอก เกลือกจะมีลูกออกมาจะเสียเกียรติยศ...”^{๖๔}

ด้วยความสำนึกในความเป็นราชวงศ์จักรีนี้เองจึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสถาปนา “ความเป็นราชวงศ์” ให้เด่นชัดขึ้นดังปรากฏในประกาศของพระองค์ที่แสดงความต้องการให้เรียกชื่อเจ้านายให้ถูกต้องให้เรียกเจ้านายโดยมีคำว่ากรมขึ้นหน้าเสมอ^{๖๕} ทรงขีดเส้นที่แน่นอนชัดเจนของสมาชิกคือต่ำสุดเพียงหม่อมเจ้า โดยทรงประกาศห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่าเจ้า “...อย่าให้หลงละเมอพูดสำนวนบ้าอยู่...”^{๖๖}

ในกระบวนการเดียวกับการสถาปนา “ความเป็นราชวงศ์” พระองค์ก็ได้ทรงย้ำแก่บรรดาพระราชวงศ์ทั้งหลายให้มุ่งมั่นที่จะรักษาเกียรติยศของราชวงศ์ดังพระราชดำริสความว่า

...ช่วยกันรักษาพระเกียรติยศเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงดำรงแผ่นดินสืบพระเกียรติยศเกียรติคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นต้นในพระบรมราชวงศ์นี้ ให้ดำรงด้วยดีเป็นปกติ อย่าให้ลดหย่อนเสื่อมทราม...จงช่วยกันคิดการทั้งปวง ซึ่งเป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระราชวงศ์นี้...^{๖๗}

^{๖๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, “ประกาศเรื่องพระยาพิพิธฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการการเมืองตรดาส่งหญิงเข้ามาถวาย ๓ คน,” หน้า ๑๔๔.

^{๖๕} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “ประกาศให้ใช้ในคำว่า สมเด็จให้ถูกต้องตามเกียรติยศ,” หน้า ๓๔ - ๓๙.

^{๖๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, “ประกาศห้ามมิให้เรียกหม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวงว่าเป็นเจ้า,” หน้า ๒๓๗.

^{๖๗} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐, “พระบรมราชโองการพระราชทานเพิ่มเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์,” หน้า ๒๖๖.

ทั้งการสถาปนา “ความเป็นราชวงศ์” และการย้าถึงภารกิจที่จะต้องรักษาเกียรติยศของบรรพบุรุษ เมื่อประกอบเข้ากับการถ่ายทอดการรับรู้ประวัติศาสตร์ จึงทำให้ชนชั้นสูงในอีกรุ่นหนึ่งต่อมาก็ได้รับสำนึกทางประวัติศาสตร์ความเป็นราชวงศ์จักรีเช่นเดียวกันนี้ และก็ได้ร่วมกัน “กระทำ” การอันยังผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนขึ้นในสังคมไทย ดังจะกล่าวต่อไป

สำนึกทางประวัติศาสตร์ในความเป็นราชวงศ์จักรี ได้ผลักดันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงกระทำให้สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีความหมายอย่างไพศาลต่อลักษณะของรัฐที่ก่อเกิดขึ้นมาใหม่นี้ กล่าวคือ ด้วยสำนึกที่ว่าปฐมกษัตริย์ในราชวงศ์นี้เป็นผู้ “สถาปนาพระมหากษัตริย์” พระมหากษัตริย์องค์ต่อมาก็ทรงสร้างสรรพลังไว้อันทำให้อำนาจเป็นของพระมหากษัตริย์ ทำให้พระองค์ทรงสำนึกอยู่เสมอตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า พระองค์ควรเป็นผู้ที่จะได้รับ “ราชสมบัติ อันเป็นราชมรดก” ดังปรากฏในการที่พระองค์แสดงให้เห็นว่าคำว่า “เจ้าฟ้ามงกุฏ” นั้นหมายถึง เจ้าฟ้าผู้เป็นรัชทายาท^{๗๖} ทรงแก่พระนาม “พระองค์เจ้ามงกุฏ” พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ ให้เป็น “พระองค์เจ้ามงกุฏ”^{๗๗} โดยไม่มีเหตุผลใดรองรับการแก่นั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความหมายที่สำคัญแก่คำว่า “เจ้าฟ้ามงกุฏ” อันเป็นพระนามของพระองค์ความเหมาะสมที่จะได้รับราชสมบัติในพระราชดำริของพระองค์ก็คือ การสืบสายเลือดที่บริสุทธิ์สูงส่งกว่าผู้อื่น “...เป็นผู้เกิดดีแล้วแต่ชาติอันประเสริฐทั้งสองฝ่าย...เป็นสุขุมมาลชาติเทียวเพียบพร้อมแล้วด้วยศและโภคทรัพย์...”^{๗๘} และประการสำคัญก็คือ นอกจากสำนึกในความเป็นราชวงศ์จะผลักดันพระองค์ในด้านที่เป็นพฤติกรรมส่วนตัวแล้วพระองค์ทรงพยายามที่จะทำ

^{๗๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๙.

^{๗๗} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๕๕๒.

^{๗๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ พิสดารในรัชกาลที่ ๔, หน้า ๓๒.

การสืบทอด “ราชสมบัติ” เป็นไปตามที่พระองค์ต้องการ กล่าวคือ พระองค์ทรงต้องการให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติแต่พระมเหสีหลังจากที่พระองค์เสวยราชย์แล้ว ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์ดังที่ปรากฏว่าทรงตั้งพระทัยถึงขนาดที่จะมอบราชสมบัติพระราชทานให้เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระชนม์ครบ ๒๐ พรรษา โดยตัวพระองค์จะทรงเป็น “พระเจ้าหลว่ง” คอยช่วยเหลือและโปรดให้สร้างพระราชวังสราญรมย์เตรียมไว้สำหรับเป็นที่ประทับหลังมอบราชสมบัติแล้ว^{๗๕}

ความต้องการที่จะต้องสืบทอด “ราชสมบัติ” จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามผลักดันให้เจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ดำรงอยู่ในสถานะที่เหมาะสมที่สุดเท่าที่พระองค์จะทรงสามารถกระทำได้ พระองค์ทรงยกย่องเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ในเรื่องพระชาติกำเนิดว่าสูงกว่าบรรดาเจ้านายที่ดำรงพระยศสูงทุกพระองค์ ดังที่ทรงโปรดให้กรมสมเด็จพระเดชาดิศร คิดคำเรียก เรียกพระเจ้าลูกยาเธอที่เหมาะสม โดยทรงเน้นว่า

...คำว่าพระเจ้าลูกเธอตั้งนี้ตามกฎหมาย แลอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน เป็นคำนำชื่อพระราชบุตรในพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในเวลาปัจจุบันนั้น ๆ แต่บัดนี้คนเรียกสองพวกสามพวกไปจนเจ้านายที่มารดาต่ำชาติต่ำตระกูลไม่ควรเป็นเจ้าจอมมารดา ก็เรียกพระเจ้าลูกเธอหมด...ทรงพระดำริให้ตั้งคำนำชื่อพระเจ้าลูกเธอเสียใหม่อย่างใดอย่างหนึ่งอย่าให้พ้องกับพวกอื่น คำว่าพระเจ้าลูกเธอนั้นก็จัดไปเสียแล้ว เจ้าจอมมารดาต่ำ ๆ เลว ๆ ที่ไม่เคยมีเจ้าแต่ก่อนมานั้น ก็เชื่อว่าพระเจ้าลูกเธอเสียหมด...^{๗๖}

^{๗๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระยาตำรากรมราชทูต, ความทรงจำ, หน้า ๑๖๔ - ๑๖๕.

^{๗๖} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๔๖ - ๒๔๗.

แลทรงโปรดให้มีพระราชพิธีสำหรับพระราชกุมารอย่างสมพระเกียรติยศเช่น
พระราชพิธีรับพระสุพรรณบัฏ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์^{๗๗}

นอกจากนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงทำในสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นการประกาศหรือ
บอกกล่าวแก่ขุนนางผู้มีอำนาจในขณะนั้นว่าพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้
พระราชโอรสองค์ใหญ่ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ได้ครอง
ราชย์ต่อจากพระองค์โดยทรงปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในเรื่องที่จะขอให้
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินกรณีที่สมเด็จพระราชโอรสยัง
ทรงพระเยาว์ว่าราชการแผ่นดินเองไม่ได้ ซึ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยอมรับแต่
มีเงื่อนไขที่จะต้องตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระโอรสพระองค์ใหญ่ของพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล^{๗๘} การบอกกล่าวหรือ
ประกาศและการยอมรับของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี้คงจะเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปใน
บรรดาเจ้านายและขุนนาง^{๗๙} จึงทำให้สถานะของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์เป็นที่ยอมรับกันว่า จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป

ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิถีทางการ
เมืองแบบเก่าแบบหนึ่งที่มีผลดีต่อสถานะของพระราชโอรส พระองค์ทรงขอคุณแพ
ธิดาของพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ บุตรชายคนเดียวของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มาเป็น
เจ้าจอมในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์^{๘๐} เป็นการสร้างความสัมพันธ์
ทางเครือญาติที่ชนชั้นนำไทยใช้มาโดยตลอด

^{๗๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, เล่ม ๒,
หน้า ๑๑.

^{๗๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๖๗.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

^{๘๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๒๒.

และประการสำคัญที่สุด ก็คือ พระองค์ทรงเป็นผู้บรมสั่งสอนพระราชโอรสด้วยพระองค์เอง ดังที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพเล่าว่า “...เอาเป็นพระราชภาระทรงฝึกสอนราชศาสตร์แก่สมเด็จพระราชโอรสเองอย่างกวัดขັນ...”^{๕๑} ซึ่งการถ่ายทอดความรู้สำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือว่าราชศาสตร์ของพระองค์นี้ย่อมแน่นอนว่าเป็นราชศาสตร์ที่พระองค์ทรงรับรู้ เป็นผลลัพธ์จากราชการที่พระองค์กระทำ อันมีความหมายรวมไปถึงการถ่ายทอดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงกล่าวยืนยันในประเด็นนี้ว่า “...แต่เพียงอายุขนาดข้าพเจ้าเองยังได้ยืนถ้อยคำที่ผู้หลักผู้ใหญ่เล่าถึงข้อความชั้นกรุงทวารวดีมากไปกว่าพระราชพงศาวดารที่ได้เรียบเรียงขึ้นไว้...”^{๕๒} ซึ่งการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่ยาวไกลเช่นที่พระองค์ทรงกล่าวนั้นบังเกิดขึ้น หรือเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วก็ได้ทรงได้ตาม หรือรับความรู้ทางประวัติศาสตร์จากหลวงวงศาธิราชสนิท หรือเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์^{๕๓} ผู้ที่ทรงพระราชนิพนธ์งานประวัติศาสตร์ หรือมีการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และควบคู่ไปกับการถ่ายทอดการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงถ่ายทอดหรือต่อกายำให้พระราชโอรสทรงสำนึกในการที่เป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงพระราชทานพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่า “กรมขุนพิชิตประชานาถ” ซึ่ง

^{๕๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๖๔.

^{๕๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยสยาม,” หน้า ๔๔.

^{๕๓} ดูความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ได้ใน จูรีรัตน์ เกียรติมุมนันท์ “บทบาททางด้านการเมืองและการปกครองของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๒๙),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

แปลได้ว่า ผู้บรรลึงซึ่งความเป็นที่พึงของประชาชน^{๔๔} อันเป็นนามที่มีความหมาย สอดคล้องไปกับสำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเพียงผู้เดียวที่จะเป็นที่พึง ให้ราษฎรมีความสุขอันเป็นความคิดใหม่ที่พึงเกิด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันถึงการถ่ายทอดหล่อหลอมสำนึกในความเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีไว้อย่างชัดเจนว่าพระองค์ทรงสำนึกกว่าพระราชบิดาทรงดำรงอยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์อย่างไรและพระองค์เองก็ปรารถนาดำเนินไปในแนวทางเดียวกันกับพระราชบิดาดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปยังเจ้าฟ้าวิชรุณหิต ความว่า

...ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหล...ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวงก็ล้วนตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระเจ้าพระยา...ตัวพ่อเองยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้นไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำการตามหน้าที่แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ถูกละหม่อมทรงประพฤติมาแล้วได้...^{๔๕}

---

^{๔๔} ความหมายของพระนามในพระราชวงศ์จักรีในระยะเวลาเดียวกันนี้ก็มีความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เน้นถึง “พันธกิจ” ของพระราชวงศ์จักรีและเน้นด้วยภาษาที่บ่งบอกฐานันดรศักดิ์ของความเป็นพระราชวงศ์จักรี นอกจากนั้นแล้วในการพระราชทานนามแก่พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ทรงย้ำความหมายของพระนามที่พระองค์ทรงพระราชทานไว้ด้วยดูรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒) และดูการวิเคราะห์ในเรื่องภาษาของพระนามได้ใน สุภาพรณ ฌ บางช้าง, การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย รายงานผลการวิจัยทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการเนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสีไทย ๒๕๒๖.

^{๔๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาบาทแก่เจ้าฟ้าวิชรุณหิต, “ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต, เอกสารการเมือง...หน้า ๑๓๐.

และน่าจะเป็นด้วยความสำนึกที่ว่า พระราชบิดาทรง “กระทำการ” ต่าง ๆ ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยว่าการก่อตั้งธรรมนูญของพระราชบิดานั้นเป็น “การต่อสู้อย่างยิ่ง”^{๘๖} และความสำนึกว่าพระองค์จะต้องดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” เยี่ยงพระราชบิดา จึงทำให้พระองค์ทรงมีความรู้สึกผูกพันอันกับพระราชบิดา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า พระราชบิดามีอิทธิพลทางจิตใจต่อพระองค์อย่างมาก ดังที่พระเจ้านั่งยาเธอฯ ทรงเล่าไว้ ความว่า “...พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ ณ ที่ใด ๆ ในห้องที่บรรทม คงมีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เคยมีพระราชดำรัสแก่ฉันว่า ถ้าขาดไปไม่สบายใจ ฉันจึงทราบว่าคุณพ่อทรงติดตุลกระหม่อมถึงปานนั้น...”^{๘๗}

การถ่ายทอดและหล่อหลอม “ราชศาสตร์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพระราชโอรสดังกล่าว จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้วทรงพยายามดำรงตนเองอยู่ในสถานะเช่นเดียวกับพระราชบิดา ซึ่งกระบวนการที่พระองค์ทรง “กระทำ” นั้นเมื่อประกอบกับเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยมากขึ้น จึงยังผลทำให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มรูปแบบขึ้นดังจะกล่าวละเอียดต่อไป

แต่อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องกล่าวไว้ในที่นี้ก่อนว่า เงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ ๕ มิได้มีความหมายเพียงแค่ว่า ความสามารถในการรับเทคนิคสมัยใหม่ที่ทำให้ขยายการใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ง่ายและเป็นจริงเป็นจังเช่น การสร้างกองทัพทันสมัยใหม่ การสร้างทางคมนาคมทางรถไฟ เท่านั้น หากแต่เงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่สำคัญประการ

---

^{๘๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาบาทพระราชนิพนธ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร, อ้างถึงใน อัจฉรา กาญจนโนมัย, “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๙๔),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๕๗ .

^{๘๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๔๔.

หนึ่งก็คือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากความพยายามดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

หากจะกล่าวสรุปถึงผลลัพธ์ของความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยไม่เกินเลยความเป็นจริง จำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงสภาพทางการเมืองในรัชสมัยของพระองค์ประกอบด้วย กล่าวคือ แม้ว่าผลของการ “กระทำ” การต่าง ๆ ตามสำนึกของความเป็นพระมหากษัตริย์จะมีความหมายอย่างไรก็ตามต่อความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยสมัยต่อมา แต่โดยเงื่อนไขทางการเมืองร่วมสมัยที่กลุ่มขุนนางมีอำนาจทางการเมืองมานานซึ่งพระองค์เองก็ได้รับการเลือกมาจากขุนนาง พระองค์เองก็ทรงตระหนักอยู่เสมอว่า “...ความที่ได้เป็นเจ้าของดินเพราะ ผู้ใหญ่ค้าชูดหนุนนั้นรู้อยู่แต่หู เห็นอยู่แต่ตา...”^{๕๔} หรือเมื่อทรงตัดสินพระทัยในสิ่งใดเช่นก่อนจะเสด็จไปที่ใดก็มักจะเอาใจใส่ในความสัมพันธ์กับขุนนางที่มีอำนาจดังปรากฏในพระราชปรารภว่า “...อนึ่งจะไปไหนแต่ละที่ก็หาฤๅคุณศรีสุริยวงศ์ก่อนทุกครั้ง...”^{๕๕} ด้วยเงื่อนไขทางการเมืองเป็นเช่นนี้ เมื่อประกอบกับในเวลาที่พระราชโอรสจะทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ก็ยังจำเป็นต้องพึ่งขุนนางที่มีอยู่เนื่องจากพระราชโอรสมีพระชนม์มายุน้อย จึงทำให้กลุ่มขุนนางนั้นยังมีอำนาจทางการเมืองอยู่ไม่น้อยทีเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม ผลของความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวแล้วว่าเป็นเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่สำคัญที่เอื้ออำนวยต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ แม้ว่าขุนนางจะยังคงมีอำนาจอยู่ในรัชสมัยของพระองค์แต่อำนาจนั้นได้ถูกชักนำให้อยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์มากขึ้นแล้ว ขุนนางโดยทั่วไปนั้นยอมรับในการกำหนดจากพระมหากษัตริย์ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ การยอมรับในการสืบทอดราชสมบัติ ดังปรากฏในหลักฐานว่าเมื่อพระองค์ทรงดำเนินการที่จะให้พระราชโอรสขึ้นครองราชย์

^{๕๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า ๒๐๓.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

ก็ “...ปรากฏความนิยมของคนทั้งปวงแพร่หลาย...ถือว่าสมเด็จพระราชโอรสจะเป็นรัชทายาท...”^{๙๐} แม้กระทั่งขุนนางที่มีอำนาจมากที่สุดคือ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เองก็ยอมรับตามพระราชประสงค์ ในความคิดของท่านนั้นโอกาสที่มีอำนาจสูงสุดเป็นผู้สำเร็จราชการเป็นโอกาสที่น่าหวั่นวิตกปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติเป็นสิ่งที่จะถูกคนครหา^{๙๑} จึงมีการป้องกันเช่น ตั้งกรมพระราชวังบวร และตั้งกรมหลวงบำราบปรปักษ์

ซึ่งการที่ขุนนางยอมรับในการกำหนดจากพระมหากษัตริย์เช่นนี้มีความหมายที่สำคัญก็คือเป็นการยอมรับว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะเป็นผู้กำหนดวิถีทางประวัติศาสตร์ ดังปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์แล้ว ปรากฏว่าไม่มีขุนนางคนใดที่จะแสดงออกในแง่ของการแข่งขันทางการเมือง แม้ว่าจะมีความขัดแย้งอยู่บ้างแต่ก็เป็นไปในรูปของความคิดทางการเมืองที่มีความแตกต่างกันเท่านั้น

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า รัฐในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มเป็นรัฐที่มีองค์อธิปัตย์คือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงมากขึ้น แม้ว่าការมีอำนาจนี้จะไม่รวมศูนย์อย่างเต็มที่ก็ตาม และในตนเองเดียวกันรัฐในรัชสมัยนี้ก็เริ่มเป็นรัฐที่องค์อธิปัตย์มีอำนาจครอบคลุมพื้นที่แล้วในระดับหนึ่ง แม้ว่าการใช้อำนาจในพื้นที่ที่ห่างไกลยังมีข้อจำกัดอยู่ทางด้านที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นรากฐานและขาดการคมนาคมที่จะดึงอำนาจมาสู่ศูนย์กลางได้อย่างเต็มที่ที่พื้นฐานของรัฐแบบนี้ที่เป็นหรือเกิดมาจากความพยายามอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาก็กลายเป็นสภาพเงื่อนไขแวดล้อมที่สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับมาเป็น “ราชสมบัติ” และเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อ “การกระทำ” ต่าง ๆ ของพระองค์อย่างยิ่ง

^{๙๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๖๕.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖ - ๑๖๘.

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จะกล่าวต่อไปนี้ จะพิจารณาจากรากฐานทางภูมิปัญญา คือ “สำนักทางประวัติศาสตร์” ที่ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำการต่าง ๆ สืบต่อจากพระราชบิดา โดยได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากสมาชิกของชนชั้นนำในเวลานั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระราชวงศ์ที่สืบทอดสำนักทางประวัติศาสตร์จากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกัน การ “กระทำ” ต่าง ๆ ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์กับสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในแต่ละช่วงเวลาในรัชกาลของพระองค์นี้เอง ได้ทำให้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยซึ่งเริ่มก่อตัวอย่างชัดเจนในรัชกาลที่ ๔ กลายเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มรูปแบบในรัชกาลที่ ๕ นี้

ประเด็นหนึ่งที่จะต้องทำความเข้าใจก่อนอื่นก็คือ ในช่วงห้าปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นช่วงที่มีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งได้แก่ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แห่งตระกูลขุนนาคน อำนาจจึงตกอยู่ในมือของผู้สำเร็จราชการเป็นส่วนใหญ่ มีบางหน่วยงานเท่านั้นเช่นพระคลังมหาสมบัติที่พระราชวงศ์ คือ กรมขุนบำราบปรปักษ์ทรงดูแล แต่อำนาจของพระราชวงศ์ที่จะควบคุมดูแลแหล่งที่มาแห่งรายได้ของกรมพระคลังมหาสมบัติก็มีอยู่จำกัด กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลานั้นไม่ทรงอยู่ในสถานะที่จะทรงวินิจฉัยสิ่งใดได้นอกจากทรงคอยรับฟังข้อราชการดังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับราชานุกิจว่า “...เวลา ๑๒ นาฬิกา...เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการ...เข้าเฝ้า (เว้นบ้างไม่เสมอทุกวัน) กราบทูลราชการแผ่นดินที่เกิดขึ้นและที่ได้บังคับบัญชาอย่างไรให้ทรงทราบ...”^{๑๒} ภายใต้สภาพเช่นนี้เองที่ทำให้พระองค์ทรงสะท้อนภาพของพระองค์เองในสายตาผู้อื่นในเวลานั้นว่า “...ส่วนพระบรม

^{๑๒)} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๖, หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

วงศานวงศ์ผู้ใหญ่...ท่านเชื่อเป็นแน่ว่าพ่อเป็นแต่เจี๊วด...”^{๓๓}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในช่วงห้าปีแรกนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงมีอำนาจที่จะ “กระทำการ” ใด ๆ อย่างแท้จริง แต่มีได้หมายความว่าพระองค์ทรงพอพระทัยหรือทรงยอมรับสภาพเช่นนั้น เห็นได้จากพระราชปรารภที่ว่า “...ได้รับสิริราชสมบัติ เป็นคำไพเราะจริงหนอ...ที่แท้จริงเป็นผู้มีกรรมและมีทุกข์...”^{๓๔} เพราะทรงตระหนักอยู่ว่า “...เป็นเวลาเคราะห์ร้ายที่ตัวเราเป็นเด็ก เป็นโอกาสยิ่งใหญ่ที่จะถอนอำนาจเจ้าแผ่นดินได้หมด...”^{๓๕} ทำให้พระองค์ทรงอยู่ในสภาพที่คล้ายคลึงกับ“เจี๊วด” “...เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้วจับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมุติกษัตริย์ เหลือที่จะพรรณาถึงความทุกข์...และความหนักของมงกุฎอันเหลือที่คองจะทานไว้ได้...”^{๓๖} เมื่อทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดแล้วก็ยังทรงรำลึกได้เสมอว่า “...เราได้เคยทดลองรู้มาแล้ว ตั้งแต่เวลาเป็นตุ๊กตาซึ่งไม่มีอำนาจอันใดเลยนอกจากชื่อ...ในเวลาที่มีอำนาจน้อยปานนั้น ได้ความลำบากอย่างไร...”^{๓๗} เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้สึกขมขื่นกับ

---

^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ” ใน ชัยอนันต์ สมุทรวนิช และ ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๗๗ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘), หน้า ๑๓๑.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๓๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสตอบความคิดเห็นของ ผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗,” ใน ชัยอนันต์ สมุทรวนิช และ ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗, หน้า ๗๕.

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ,” ใน ชัยอนันต์ สมุทรวนิช และ ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗, หน้า ๑๓๑.

^{๓๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสตอบความคิดเห็นของ ผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗,” ใน ชัยอนันต์ สมุทรวนิช และ ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗, หน้า ๗๖.

ความปราศจากอำนาจของพระองค์เองในเวลานั้นอย่างมากดังกล่าวมานี้ เป็นเพราะการไม่มีอำนาจทำให้พระองค์ไม่ทรงสามารถ “กระทำการ” ต่าง ๆ ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ คือสำนักที่ว่าพระมหากษัตริย์จะต้องทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดเพื่อจะสามารถทำหน้าที่อันใหญ่หลวงในการทำวิधिประวัติศาสตร์ไทยดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าตนเอง “จะเห็นได้ว่าการที่พระองค์ทรงมีความสำคัญเช่นนี้ จึงทำให้ทรงพระราชดำริว่า แม้จะมีผู้สำเร็จราชการอยู่ แต่พระองค์เองในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ก็ต้องกระทำหน้าที่ “บำรุงแผ่นดิน” ดังที่พระองค์ทรงสะท้อนสำนักทางประวัติศาสตร์นี้ออกมาอย่างชัดเจนว่า

“...ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติรับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ ในพนักงานที่จะบำรุงรักษาแผ่นดิน ซึ่งเป็นพนักงานอย่างสูง และเป็นการอันหนักยกยอกที่จะทำการให้สะดวกได้เต็มที่ตามความต้องการ...ถึงแม้ว่าในเบื้องต้น ซึ่งมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบในราชการทั้งปวงแทนตัวข้าพเจ้า เป็นการแบ่งเบาจากข้าพเจ้าบ้างก็ดี แต่ความที่เป็นเช่นนั้นจะมีจริงบ้างก็ไม่เกิน ๓ ปีตั้งแต่แรกได้ราชสมบัติมา แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเองก็รู้สึกว่าได้รับความหนักมาจำเดิมตั้งแต่ได้นั่งในเศวตฉัตรจนถึงบัดนี้...”^{๔๘}

ด้วยความสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระองค์ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” มีหน้าที่หรือพันธกิจที่จะต้องเป็นผู้กำหนดวิधिของประวัติศาสตร์ เช่นนี้ นอกจากจะเป็นพลังที่ทำให้พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยต่อสถานการณ์ที่ดำรงอยู่แล้ว ส่วนสำคัญก็คือเป็นพลังผลักดันให้พระองค์ได้ทรง “กระทำ” การหลายประการแม้ในช่วงเวลาที่พระองค์อยู่ในสภาพคล้าย “เจวิต” และการกระทำของพระองค์นั้นพระองค์ทรงเปรียบเทียบไว้ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มีไปถึงเจ้าฟ้ามหาวิชรุณหิศว่า

^{๔๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน”, ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.๒๔๑๗-๒๔๗๗, หน้า ๘๙.

พระองค์นั้นคล้ายกับ “ตะเกียงอันริบหรี่” แต่พระองค์ก็ไม่ยอมให้ดับ และการที่ไม่ดับก็เนื่องจากความพยายามของพระองค์ที่ทรง “กระทำการ” ต่าง ๆ นั้นเอง^{๙๙}

ซึ่งการ “กระทำการ” ในช่วงแรกของการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ปรากฏในพระบรมราโชวาทที่พระองค์ทรงมีไปยังเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ คือ “การสมัคสมานภายในต้องให้เรียบร้อยโดยเร็ว...^{๑๐๐} พระองค์ทรงจัดการกับปัญหาภายในอย่างละมุนละม่อม ด้านหนึ่งพระองค์แสดงตนว่า “...ปฏิบัติอธิษฐานใจเป็นกลาง...ตั้งใจเป็นความแน่นอนมั่นคง...ให้เห็นความจริงใจว่ามีได้มุ่งร้ายหมายชัยต่อผู้หนึ่งผู้ใด การอันใดที่เป็นข้อกระทบกระเทือนมาแก่แก่เพียงใด มากหรือน้อย ย่อมสำแดงให้ปรากฏว่าได้ละทิ้งเสียมิได้นึกถึงเลย...^{๑๐๑} ซึ่งก็มีความหมายถึงการดำรงอยู่ในสถานะพระมหากษัตริย์ที่ทรงคุณธรรมและเป็นการประนีประนอมกับพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ข้าราชการผู้ใหญ่ หรือข้าราชการซึ่งเป็นกลางคอยฟังว่าชนะไหนจะเล่นนั้น ประการสำคัญคือ การดำรงสถานะหรือการประนีประนอมเช่นนี้แฝงไว้ด้วยสำนึกของความ เป็นพระมหากษัตริย์อย่างเต็มเปี่ยม คือสำนึกที่ตนเองในสภาพระมหากษัตริย์นั้นเป็นผู้ “ให้” ดังที่ทรงมีพระราชดำริว่า “...แม้ถึงรู้อยู่ว่าเป็นศัตรูหรือเฉย ๆ แต่เมื่อทำความดีแล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี...^{๑๐๒}

ในอีกด้านหนึ่งที่สำคัญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พยายามที่จะสถาปนากลุ่มการเมืองขึ้นมา โดยเฉพาะคนใกล้ชิด “...พยายามหาคนที่ จะใช้สอยอันควรจะเป็นที่ไว้วางใจได้ มีนียง เป็นต้น อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ...”^{๑๐๓}

^{๙๙} ดังปรากฏ “การสรุป” ทั้งหมดที่พระองค์ทรง “กระทำ” ไว้ให้แก่สมเด็จพระบรม-โอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

^{๑๐๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ”, ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗, หน้า ๑๓๓.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

และกลุ่มการเมืองนี้ก็ยอมรับความคิดหรือมีสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ยอมรับว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้เดียวที่มีศักยภาพและพันธกิจที่จะกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ ซึ่งภายหลังก็กลายเป็นกลุ่มที่มีบทบาทช่วยเหลือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางการเมืองอย่างมหาศาล และเนื่องจากว่าอำนาจในส่วนราชสำนักยังเป็นของพระองค์อยู่ จึงทำให้พระองค์ทรงสร้างกองทหารมหาดเล็กฝึกหัดแบบฝรั่งขึ้นมา ซึ่งก็ได้รับความนิยมมากขึ้นตามลำดับ และก็เป็กลุ่มการเมืองที่สนับสนุนพระองค์ในเวลาต่อมาด้วย^{๑๐๔}

นอกเหนือจากนั้น พระองค์ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะเสด็จประพาสต่างประเทศ ครั้งแรกเสด็จไปเมืองสิงคโปร์และปัตตาเวีย^{๑๐๕} เมื่อเสด็จกลับมาแล้ว ก็ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะเสด็จประพาสยุโรป แต่ได้รับการทัดทานจึงทรงเปลี่ยนพระทัยเสด็จประพาสประเทศอินเดียแทน^{๑๐๖} การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ในระยะหลัง ๆ มักจะอธิบายกันในทำนองว่าเสด็จเพื่อนำแบบอย่างการปกครองแบบใหม่ หรือการปกครองแบบอาณานิคมมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองและการบริหารราชการของไทย^{๑๐๗} ซึ่งในความเป็นจริงการ “แก้ไขการปกครองแผ่นดิน” นั้น เกิดขึ้นภายหลังการเสด็จประพาสต่างประเทศเป็นเวลานาน คือเกิด

^{๑๐๔} บทบาทของกลุ่มการเมืองที่พระองค์ทรงสร้างขึ้น ปรากฏอย่างเด่นชัดในการจัดพิมพ์หนังสือครุโณวาท ดังจะกล่าวต่อไป และดูความนิยมในเรื่องกองทหารโตในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๒๔๒-๒๔๔.

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดได้ในกรมศิลปากร (รวบรวม) จดหมายเหตุเสด็จประพาสในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์และปัตตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย, พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙.

^{๑๐๖} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๒๖๔.

^{๑๐๗} ดังเช่น ประไพ รักษา, “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ.๒๔๑๑-๒๔๕๓)” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒวิทยาเขตประสานมิตร, ๒๕๒๑.

ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงไม่สามารถกล่าวได้เลยว่าเป็นการเสด็จประพาสเพื่อลออก
 เลียนหรือเอาแบบอย่างการปกครองจากต่างประเทศ การเสด็จประพาสต่างประเทศ
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความหมายทางการเมืองที่สำคัญ
 กว่ากันไป “ดูงาน” มากมายนัก

การทำความเข้าใจในความหมายทางการเมืองของการเสด็จประพาส
 ต่างประเทศ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจใน “สาระ” ของการเสด็จประพาสต่างประเทศ
 ในความเข้าใจของคนร่วมสมัยก่อน คือ “...การที่เสด็จไปต่างประเทศครั้งนั้น ความ
 เข้าใจของคนทั้งหลายทั้งไทยและฝรั่งเป็นอย่างเดียวกันว่า เสด็จไปทรงศึกษาหาแบบ
 อย่างมาจัดการทำนุบำรุงประเทศสยาม...”^{๑๐๘} ซึ่ง “การทำนุบำรุงประเทศสยามนี้มี
 ความหมายกว้างขวางกว่า “การแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” มากมาย เมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากต่างประเทศครั้งแรก พระราช
 ประสงค์ที่จะ “ทำนุบำรุงประเทศสยาม” นี้ก็ได้ผลักดันให้พระองค์ต้องทรง “กระทำ
 การ” บางอย่าง โดยทรงอ้างเหตุผลว่า “...หากว่าเมื่อเสด็จกลับมาไม่ทำอะไรเลย ก็
 คงจะถูกติเตียนว่าเสด็จไปเที่ยวเล่นให้สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ๆ หรือถึงหมิ่นประมาท
 พระปัญญาว่าไร้ความสามารถ...”^{๑๐๙} แต่เนื่องจากพระองค์ยังมีได้ว่าราชการ จึง
 ทำให้ทรงกระทำได้เพียงการเปลี่ยนแปลงชนบประเพณีบางอย่างในราชสำนัก เช่น
 การให้ข้าราชการแต่งตัวแบบฝรั่งเข้าร่วมนั่งโต๊ะเสวย^{๑๑๐} อาจกล่าวได้ว่า ความ
 หมายถึงการเสด็จต่างประเทศของพระมหากษัตริย์ก็คือ การที่พระมหากษัตริย์จะ
 ได้ทรงเป็นผู้ที่มีความรอบรู้กว้างขวางหรือมีภูมิปัญญาเพียงพอที่จะสามารถ “กำหนด”
 วิถีประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นความหมายทางการเมืองเช่นนี้อย่างชัดเจนใน “ประกาศ
 ว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ” “ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ ความว่า

^{๑๐๘} สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๒๕๘.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘-๒๖๔.

“...ตั้งแต่เสด็จบรมราชาภิเศกเถลิงถวัลยราชสมบัติ ตั้งพระราช-
 ฤทธิจะดำรงรักษาพระนครชั้นธสีมา ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ
 แลราษฎร ให้ถาวรวัฒนายิ่งขึ้นไป จึงได้ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระ
 ราชดำเนินทางทะเลผาคลื่นฝ่าลมไปประพาสเมืองต่างประเทศ เพราะ
 จะได้ทรงทอดพระเนตรบ้านเมือง แลการธรรมเนียมต่าง ๆ สิ่งใดที่จะ
 ได้เป็นแบบอย่างแก่บ้านเมืองสยามต่อไป...ก็ได้ทรงเห็นการดีหลาย
 อย่างที่จะเป็นแบบอย่างแก่บ้านเมืองสยามต่อไป...ก็ได้ทรงเห็นการดี
 หลายอย่างที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดิน เป็นต้นว่า ...ถ้าเมืองใด
 ประเทศใดยังถือ...การกดขี่แก่กัน...ประเทศนั้นเมืองนั้นยังไม่มี ความ
 เจริญเป็นแน่ จึงได้ทรงลดหย่อนผ่อนพระราชอิศริยยศลงหลายอย่าง
 โปรดให้ขุนนางยี่นเฝ้าและนั่งเสมอกัน ก็มีได้ทรงถือพระองค์ เพราะจะ
 ทำให้ท่านทั้งหลายเห็นเป็นแน่ว่า จะทรงปลดเปลื้องการกดขี่ที่มีอยู่ใน
 บ้านเมืองนั้นให้ลดน้อยถอยลงไปทุกครั้งทุกคราว (มีความหมายว่าจะ
 ได้เจริญขึ้นเรื่อย ๆ : ผู้เขียน) ครั้งนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า...”^{๑๑๑}

การที่ยกข้อความมายาว ๆ มาอ้าง ก็เนื่องจากจะให้เห็นอย่างชัดเจนว่า
 เมื่อพระองค์ทรง “กระทำ” สิ่งใดใหม่ขึ้นมา พระองค์ก็จะแสดงตนว่าทรงมีความ
 อันเป็นผลมาจากการเสด็จประพาสต่างประเทศ และได้ทรง “เห็น” ในสิ่งที่เป็
 ความเจริญมาแล้วการเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุคที่ตะวันตกกลายเป็นมาตรฐานของความเจริญนี้จึงมีความหมาย
 ทางการเมืองว่า พระองค์ทรงมีภูมิปัญญาหรือความรู้ที่ทันสมัยเพียงพอที่จะนำ
 ประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้า การเป็นผู้นำทางภูมิปัญญาของพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้มีความสำคัญไม่น้อยกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ในแง่ที่เป็นปัจจัยสำคัญของการที่จะดำรงฐานะเป็นองค์อธิปัตย์แห่งรัฐ

^{๑๑๑} “ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติ” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ
 ชัดติยา วรรณสุด เอกสารการเมืองการปกครองไทย, หน้า ๑๗.

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรืออาจจะมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นกว่าเพราะในรัชกาลที่ ๕ จำนวนคนที่มีความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่ต้องการความเจริญก้าวหน้าคงขยายตัวมากขึ้นมาก และคนเหล่านี้ย่อมหวังให้องค์อธิปัตย์ทรงสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ชาติบ้านเมือง

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าแม้ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ได้ทรงว่าราชการแผ่นดิน คือ ในช่วงเวลา ๕ ปีแรกของการครองราชย์ นั้น พระองค์ก็มิได้ทรงอยู่ “เฉยๆ” เลยแม้แต่น้อย สำนึกทางประวัติศาสตร์ที่พระองค์ทรงมีอยู่อย่างเต็มเปี่ยมได้ผลักดันให้พระองค์ทรงแสดงอยู่เสมอว่าพระองค์คือผู้ที่รับผิดชอบและศักยภาพที่จะผลักดันหรือกำหนดวิถีประวัติศาสตร์

ด้วยความสำนึกอันแรงกล้าเช่นนี้เอง เมื่อประกอบเข้ากับการที่พระองค์ทรงเตรียมการณไว้แล้วในระดับหนึ่งดังกล่าวมาแล้ว จึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่ภายหลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่สองเพียงหนึ่งเดือน พระองค์ก็ทรง “กระทำ” ในสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นการลบล้าง “...อำนาจเก่า” ที่อยู่นอกการควบคุมหรือการ “พระราชทาน” จากพระองค์ และตั้งอำนาจนั้นเข้ามาไว้ในพระหัตถ์ สิ่งแรกที่พระองค์ทรงกระทำก็คือทรงควบคุมทางด้านเศรษฐกิจ โดยทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ พร้อมกับตราพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ จ.ศ. ๑๒๓๕ (พ.ศ.๒๔๑๖) เพื่อรวบรวมภาษีรายได้ให้เข้าสู่ส่วนกลาง^{๑๑๒} การควบคุมทางเศรษฐกิจเช่นนี้มีความหมายที่สำคัญ ก็คือ พระองค์สามารถที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ได้อย่างสมบูรณ์ตามสำนึกของพระองค์ เพราะทำให้พระองค์สามารถที่จะทรงเป็นผู้จ่ายแจกหรือพระราชทานโภคทรัพย์แต่เพียงผู้เดียว อีกด้านหนึ่งพระองค์ก็จะทรงเป็นผู้ที่สามารถที่จะสร้าง หรือ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ได้โดยสามารถใช้พระราชทรัพย์นั้น “สร้างสรรค์” สิ่งต่าง ๆ

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการเรื่องภาษีนี้ได้ใน ไร่ไพ อุดมไพจิตรกุล, “การแสวงหารายได้ของแผ่นดินภายในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๕๗,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,) ๒๕๒๖.

เนื่องจากในสังคมที่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราขยายตัว การจะ “สร้างสรรค์” สิ่งใดได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญ

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่พระองค์ทรงพยายามควบคุมทางด้านเศรษฐกิจ พระองค์ก็ได้ทรงลบล้างอำนาจเก่าทางการเมืองด้วยกล่าวคือ ในการบริหารราชการแผ่นดินของผู้สำเร็จราชการนั้นมีข้อนำสังเกตบางประการ ประการแรก การบริหารราชการภายใต้ผู้สำเร็จราชการยังเป็นการบริหารในรูปแบบเดิมที่อำนาจขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ส่วนตัวอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างผู้สำเร็จราชการกับกรมพระราชวังบวร^{๑๑๓} หรือ การจัดให้มีการประชุมราชการแผ่นดินที่เรือนของผู้สำเร็จราชการ^{๑๑๔} เป็นต้น ประการที่สอง การบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปตามแนวเดิมไม่ได้แตกต่างจากสิ่งที่รัชกาลที่ ๔ ทรงกระทำ^{๑๑๕} ทำให้กลุ่มผู้นำเดิมที่สั่งสมอำนาจมาแต่ก่อนยังคงมีอำนาจมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มดำเนินการล้มล้างกลุ่มอำนาจเดิม โดยการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และ สภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council) มีผู้สรุปการตั้งสภาทั้งสองนี้ไว้อย่างน่าสนใจทำนองว่าเป็นความพยายามสร้างสถาบันทางการเมืองมารองรับอำนาจของพระองค์ เพื่อสนับสนุนการต่อสู้เพื่ออำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว^{๑๑๖} การอธิบายทำนองดังกล่าวนี้แม้ว่าจะไม่ผิดแต่ก็ยังมีข้อที่น่าจะทำความเข้าใจอีกหลายประการ

^{๑๑๓} ปิยนาด บุณนาค, *บทบาทของเสนาบดีตระกูลบุณนาค*, หน้า ๒๒๔-๒๓๐.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดได้ใน ชลธิชา บุณนาค, “การเสื่อมอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๖ - ๒๔๓๕) : ศึกษากรณีขุนนางตระกูลบุณนาค,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖), และ ปิยนาด บุณนาค, หน้า ๒๓๐-๒๓๖.

^{๑๑๖} ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต, *เอกสารการเมืองการปกครอง*, หน้า ๑๓.

ในการลบล้างอำนาจทางการเมืองของกลุ่มการเมืองเดิม สิ่งที่สำคัญที่พระองค์ทรงเริ่มต้นในการประกาศตั้งสภาทั้งสองก็คือ ประกาศสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระองค์อย่างชัดเจน ด้งความที่ว่า “...พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรงรัตนราชไมศวรรยชาติปีติ ณ กรุงเทพมหานคร...”^{๑๑๓} และ “...จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูร... ให้ทราบโดยทั่วกันว่า ตั้งแต่เสด็จบรมราชาภิเษกเถลิงราชสมบัติ ตั้งพระราชหฤทัยจะดำรงรักษาพระนครขอบขันธสีมา ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ แลราษฎร ให้ถาวรพัฒนายิ่งขึ้นไป...”^{๑๑๔} ในการประกาศสำนักทางประวัติศาสตร์นี้ มีความหมายสำคัญ คือ ด้านหนึ่งเป็นการบ่งบอกถึงความ เป็น “เจ้าของ” อำนาจอย่างแท้จริง เพราะพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์ที่สถาปนา “กรุงเทพมหานคร” และอีกด้านหนึ่งเป็นการประกาศสำนักของพระองค์ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ในราชวงศ์จักรี ว่าพระองค์ทรงมีพันธกิจที่จะต้องทำให้เกิดความก้าวหน้าแก่ชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ในด้านแรกนั้นเป็นการลบล้างอำนาจเก่าที่เป็นเพียงอำนาจชั่วคราวเท่านั้น ในด้านที่สองเป็นการย้ำให้ชนกลุ่มต่าง ๆ เห็นถึงเป้าหมายที่งดงามว่าการประกาศสำนักทางประวัติศาสตร์นี้กล่าวโดยสรุปก็คือ การประกาศสถานะพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีว่าพระองค์ทรงสำนึกว่าพระองค์ทรงมีพันธกิจต่อรัฐ ซึ่งในรัชกาลต่อมาได้กลายมาเป็นสิทธิธรรมของความเป็นพระมหากษัตริย์ในความคิดของชนกลุ่มต่าง ๆ อันส่งผลให้เกิดวิกฤติความชอบธรรมในท้ายที่สุดดังจะกล่าวในบทต่อไป

นอกจากการประกาศสำนักทางประวัติศาสตร์แล้ว ความหมายสำคัญอีกประการหนึ่งของการตั้งสภาทั้งสองก็คือ การประกาศออกมาอย่างชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษรอันมีนัยยะว่า การใช้อำนาจโดยผ่านความสัมพันธ์ส่วนตัว หรือการใช้ อำนาจแบบเดิมที่เป็นแบบปากเปล่า นั้น ไม่มีความหมายเพราะการออกกฎหมาย บังคับกลายเป็นหน้าที่ของสภาอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธาน

^{๑๑๓} ประกาศว่าด้วยตั้งแคนาซิลและพระราชบัญญัติ, ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชิตติยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย, หน้า ๑๗.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน

การตั้งสภาทั้งสองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้นำมาซึ่งความขัดแย้งทางการเมืองอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก กล่าวคือ ชั้นแรกพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้ผู้สำเร็จราชการเป็นสมาชิกของสภาด้วย แต่ปรากฏว่าผู้สำเร็จราชการปฏิเสธ^{๑๑๙} การที่จะทรงแต่งตั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นสมาชิกสภานี้มีความหมาย ที่สำคัญคือเป็นการแสดงอำนาจเหนือสมเด็จพระยาเมื่อท่านปฏิเสธ กลุ่มการเมืองฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีความรู้สึกว่าสมเด็จพระยา นั้น ไม่ยอมรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเป็นผู้ทำให้เกิดความก้าวหน้า และได้แสดงความคิดเห็นกระทบสมเด็จพระยา อย่างมากมายผ่านทางหนังสือ**ดรโณวาท**ที่ได้จัดทำขึ้นภายหลังการปฏิเสธของสมเด็จพระยา^{๑๒๐} การที่กล่าวว่าเป็นการแสดงออกเพียงฝ่ายเดียว ก็เพราะไม่ปรากฏหลักฐานใด ๆ ที่เป็นการโต้ตอบในประเด็นนี้จากสมเด็จพระยา

การแสดงออกของกลุ่มการเมืองฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหลักฐานที่สำคัญอีกชุดหนึ่งที่ทำให้เห็นว่า สำนักทางประวัติศาสตร์เช่นที่กล่าวมานั้นเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานในการแสดงออกในด้านที่เป็นการยอมรับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาที่จะนำแผ่นดินไปสู่ความก้าวหน้าได้ ดังปรากฏในหนังสือ **ดรโณวาท** เสมอ ๆ ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง “กระทำ” ให้เกิดความเจริญมากมาย และได้กล่าวสรรเสริญการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่พระองค์ได้ทรงกระทำ เช่น การเลิกประเพณีการหมอบคานเวลาเข้าเฝ้า ว่าเป็นการนำไปสู่ความเจริญ^{๑๒๑} นอกจากนี้ใน **ดรโณวาท** ยังได้ลงบทความความรู้ทางประวัติศาสตร์ไว้ด้วย ดังปรากฏการลงพิมพ์พงศาวดารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา

^{๑๑๙} ปิยนาด บุนนาค, บทบาทของเสนาบดีตระกูลบุนนาค หน้า ๒๒๙.

^{๑๒๐} **ดรโณวาท** ได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ ส่วนการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ตั้งเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๗.

^{๑๒๑} “ว่าด้วยบ่าวทาสในกรุงสยาม,” **ดรโณวาท** ๑ : ๒๔๖ (ธันวาคม ๒๔๑๗).

และลำดับพระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ เป็นเรื่องยาวติดต่อกันมาทุกฉบับ ตั้งแต่เล่มที่ ๑ แผ่นที่ ๕ ถึงเล่มที่ ๒ แผ่นที่ ๑๒ ซึ่งเป็นฉบับสุดท้าย การลงพิมพ์พงศาวดารเช่นนี้ย่อมรับเป็นที่ยืนยันถึงการยอมรับใน “บทบาท” ของพระมหากษัตริย์ในการ “กำหนดวิถีประวัติศาสตร์” เป็นอย่างดี

ด้วยสำนึกที่ยอมรับบทบาทของพระมหากษัตริย์ ในการกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ของกลุ่มการเมืองที่จัดทำหนังสือ**ดรโผน** จึงทำให้ไม่พอใจสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ดังที่ปรากฏในนิทานโบราณว่าด้วยราชสีห์และช้าง ซึ่งเปรียบเทียบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นราชสีห์ผู้มีอำนาจอันชอบธรรม ส่วนสมเด็จพระยาฯ เป็นช้าง ซึ่งได้ถกเถียงกันเรื่องถ้ำที่พักอาศัย โดยราชสีห์อ้างสิทธิ์ว่า

“...ทำไมเราได้อยู่มาแต่เดิม และเราได้รับการถ้ำนี้มาช้านานแล้ว เราได้ออกไปเที่ยวตรวจถ้ำของเรายู่เสมอ เราเดินมาวันนี้มาปะท่านเช้าวันนี้ ท่านจะมาไล่เราตอนนี้จะได้ฤฯ เราไม่กลัวท่านดอก เราก็ได้เป็นราชสีห์เป็นใหญ่ในสัตว์ทั้งปวง ท่านมาดูหมิ่นเรานัก ท่านจงไปเสียจากถ้ำของเรา เราไม่ชอบใจให้มีสองคนอยู่ในถ้ำนี้ เราจะได้รับการผู้เดียว...”^{๑๒๒}

และได้เสนอความคิดผ่านนิทานเรื่องนี้ว่าด้วย นายวิศกับนายบุญสนทนากันทำนองว่ามีคนหัวเก่าไม่ค่อยพอใจในการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงทำให้เกิดความเจริญ ดังความที่ว่า

“...ถึงว่าพระเจ้าแผ่นดินจะมีพระราชหฤไทย ทรงพระกรุณาจัดการบ้านเมืองให้ราษฎรมีความสุข ความเจริญ ถึงเช่นนี้ก็ยังมีไม่ชอบใจอยู่...จำพวกหนึ่งคือคนที่เกิดอยู่นานถึง ๕๐ ปี ๖๐ ปีแล้ว ก็ถือธรรมเนียมโบราณแข็งแรง แลรู้การบ้านเมืองเก่าแก่ด้วย ครั้นเมื่อได้รู้

^{๑๒๒} “นิทานโบราณว่าด้วยราชสีห์และช้าง,” **ดรโผน** ๑ : ๔ (กรกฎาคม ๒๔๑๗).

ได้ยินว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงจัดการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมขึ้นใหม่
คนจำพวกนั้นก็มิชอบ...”^{๑๒๓}

เมื่อเกิดความขัดแย้งกันระหว่างกรมพระราชวังบวรกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว **ดร.โผน** ได้เสนอความคิดที่ย้ำว่าทุก ๆ คนต้องจงรักภักดีต่อผู้นำจึงจะทำให้ประเทศเจริญได้ในบทความเรื่อง “ประเทศที่เจริญต้องมีคอเวอร์เมนต์มั่นคงไว้” อันเน้นถึงหน้าที่ของผู้นำที่จะเป็นผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับผู้อยู่ใต้ปกครอง ซึ่งเป็นการสมควรที่เสนาบดี ข้าราชการ และประชาชน ต้องมีความจงรักภักดีต่อผู้นำ ไม่ควรขัดขวางการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ และเมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้น ควรจะเป็นหน้าที่ของผู้นำในสังคมนั้นเป็นผู้ตัดสิน^{๑๒๔}

และการแสดงออกที่ชัดเจนที่สุดใน**ดร.โผน**ว่ากลุ่มการเมืองกลุ่มนี้มีสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ว่า พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีเท่านั้นที่จะเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ปรากฏอยู่ในบทความเกี่ยวกับคำสาบานของสภาที่ปรึกษาในพระองค์ที่ได้เสนอความคิดความว่า

“...ข้าพเจ้าทั้งหลายจะตั้งความสุจริต กตัญญูกตเวที ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตลอดจนบรมราชโอรสที่จะสืบราชอิสริยยศต่อไป ให้ติดต่อนิ่งไป...เป็นที่หมายอีกอย่างหนึ่งด้วยว่า กรุงสยามคงจะมีความเจริญต่อไปได้ เพราะการที่สืบราชอิสริยยศต่อนิ่งกัน...”^{๑๒๕}

จากที่กล่าวมาในส่วนการแสดงออกของกลุ่มการเมือง “ดร.โผน” นั้นเป็นการแสดงออกบนรากฐานทางภูมิปัญญาที่สำคัญคือ สำนักทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าน้องยาเธอทั้งหลายที่ถูกหล่อหลอมมาตั้งแต่ช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่มีพระราชอำนาจที่แท้จริงนั่นเอง และประกอบกับ

^{๑๒๓} “ว่าด้วยข่าวทาสในกรุงสยาม,” **ดร.โผน** ๑ : ๒๖๘ (ธันวาคม ๒๔๑๗)

^{๑๒๔} “ประเทศที่เจริญต้องมีคอเวอร์นเมนต์มั่นคงไว้,” **ดร.โผน** ๑ : ๒๖๘ (ธันวาคม ๒๔๑๗).

^{๑๒๕} “เรื่องพระบรมราชาบาท,” **ดร.โผน** ๑ : ๑๐๘ (สิงหาคม ๒๔๑๗).

กลุ่มการเมืองกลุ่มนี้ส่วนมากมีสถานเป็นพระราชวงศ์ ซึ่งมีความสำนึกในความเป็น “ราชวงศ์จักรี” อยู่แล้ว จึงทำให้สำนึกดังกล่าวมีพลังแรงกล้าขึ้น

แม้ว่าความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะเป็นผู้ “กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์ให้ก้าวไปสู่ความเจริญจะประสบปัญหา โดยเฉพาะความพยายามที่จะรวมศูนย์อำนาจทางด้านเศรษฐกิจนำไปสู่ความขัดแย้งกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่ก็มิได้ทำให้พระองค์ทรงยุติ “การกระทำ” ตามสำนึกของพระองค์ เพียงแต่พระองค์ทรงระมัดระวังมากยิ่งขึ้น มิให้กระทบกระเทือนต่อผู้มีอำนาจเก่าโดยตรง โดยพระองค์ทรงเปลี่ยนมาเน้นทางด้านการศึกษาได้ทรงโปรดให้ตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ตั้งโรงเรียนท่าแม่พันปี พ.ศ. ๒๔๒๕ และทรงโปรดให้ตั้งกรมทนต์ฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นต้น ซึ่งการกระทำต่าง ๆ เหล่านี้ พระองค์ทรงถือว่าเป็นการสร้างความสำเร็จ^{๑๒๖}

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะลบล้างอำนาจเก่านั้น ปัญหาอันเกิดจากปัจจัยภายนอก คือมหาอำนาจตะวันตกได้ปรากฏชัดเจนมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งก็เป็นสาเหตุหนึ่งนอกเหนือจากที่กล่าวมาที่ทำให้พระองค์ทรงหลีกเลี่ยงการกระทำใด ๆ อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งภายในที่รุนแรงขึ้น ดังที่พระองค์ทรงสรุปการกระทำของพระองค์เพื่อสั่งสอนเจ้าฟ้ามหาวิรุณหิศว่า การภายในจะต้องรองรับการภายนอก^{๑๒๗}

สภาพภายในภูมิภาคแถบนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ประเทศตะวันตกได้เข้ายึดครองดินแดนรอบข้างไว้ได้แล้วเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นพม่า มลายู หรืออินโดจีน และประการสำคัญคือได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับดินแดนบางส่วนของที่อยู่ “ภายใต้พระราชอำนาจ” ของ

^{๑๒๖} เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์, “แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมืองหน้า ๑๙๗.

^{๑๒๗} “พระบรมราโชวาทถึงเจ้าฟ้าวิรุณหิศ,” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยากรรณสูต เอกสารการเมืองการปกครอง, หน้า ๑๓๓.

พระมหากษัตริย์ไทย เช่น อังกฤษได้ขยายกิจการไปไม่ในดินแดนภาคเหนือ และขยายกิจการทำเหมืองแร่ในภาคใต้ ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกที่เพิ่มมากขึ้นนี้เมื่อประกอบเข้ากับการมีความสำนึกทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวมาแล้วของชนชั้นนำรุ่นใหม่ในเวลานั้น จึงทำให้เกิดกระบวนการที่สำคัญที่ยังผลทำให้เกิดสาระสำคัญของรัฐสมบูรณาสิทธิราชย์ด้านหนึ่งขึ้นมา คือ อำนาจส่วนกลางได้ขยายไปครอบคลุมพื้นที่อย่างแท้จริงนั่นเอง

ดังนั้น ก่อนที่จะอธิบายถึงกระบวนการที่ส่วนกลางกระทำต่อหัวเมือง จำเป็นที่จะต้องเข้าใจใน “ความรู้สึกนึกคิดขององค์อธิปัตย์ส่วนกลาง” ที่มีต่อหัวเมืองห่างไกลหรือเมืองประเทศราชเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า

“...พระราชอาณาจักรกรุงสยามนี้ บางที่กว้าง บางที่แคบ คอด ๆ กว้าง ๆ ตามบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครอง...บางที่พระเจ้าแผ่นดินจะมีอำนาจปกแผ่ไปในเมืองลาว และเมืองมะลายูทั้งปวง...”^{๑๒๘}

ซึ่งมีความหมายอย่างชัดเจนว่าขอบเขตของพระราชอาณาจักรนั้นขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์และในมุขกลับการได้อำนาจเขตเพิ่มขึ้นหรือเสียอาณาเขตไป ก็มีความหมายว่าได้หรือเสียพระเกียรติยศด้วย ดังปรากฏในพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวที่เสียดินแดนทางใต้ คือ กลันตัน ตรัง กานู ไทรบุรี ปะลิส และหมู่เกาะ ความว่า “...การที่เสียพระราชอาณาเขตไปครั้งนี้ ก็เป็นที่เสียเกียรติยศมาก เป็นที่เศร้าสลดใจอยู่...”^{๑๒๙}

^{๑๒๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรพันธุโยกษัตริย์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙), หน้า ๓.

^{๑๒๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสัญญาทางไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. ๑๒๘,” วารสารศิลปากร ปีที่ ๒๐ เล่มที่ ๓ (กันยายน ๒๕๑๙), หน้า ๖๙.

ในขณะนั้น แนวความคิดเกี่ยวกับความมุ่งหมายของการใช้อำนาจปกครองหัวเมืองและประเทศราชได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า

...ความมุ่งหมายของการปกครองทั้งอย่างเก่าและอย่างใหม่ ก็อยู่ในจะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน แต่เข้าใจอธิบายคำอยู่เย็นเป็นสุข นั้นผิดกันอย่างเก๋าคือว่า ถ้าบ้านเมืองปราศจากภัยต่าง ๆ เช่น โจรผู้ร้าย เป็นต้น ก็เป็นสุข...ความคิดที่ว่าจะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ต้องจัดการทำนุบำรุงในเวลาบ้านเมืองเป็นปกติเป็นคติเกิดขึ้นใหม่ ดูเหมือนจะเริ่มเกิดขึ้นแต่ในรัชกาลที่ ๔...^{๑๓๐}

การมีแนวความคิดว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงเทพมหานคร ทรงใช้อำนาจปกครองหัวเมืองและประเทศราชเพื่อ “จัดการทำนุบำรุง” ให้เกิดความเจริญนี้ สะท้อนให้เห็นได้จากกรณีของเมืองหลวงพระบาง ใน พ.ศ. ๒๔๑๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งข้าหลวงใหญ่ไปประจำที่หลวงพระบาง เพื่อปราบฮ่อและป้องกันการยึดครองของฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี “พระบรมราชโองการ (ไปรวเท) พระราชทานให้ทราบแต่เฉพาะข้าหลวงผู้เดียว” ซึ่งนอกจากจะทรงใช้พระราชอำนาจบังคับเจ้านายลาวโดยให้ข้าหลวงใหญ่ “บอกโดยตรงว่าที่กรุงเทพฯ ห้ามมิให้เจ้านายลาวพูดด้วยราชการต่างประเทศ ราชการต่างประเทศในเมืองหลวงพระบางเป็นส่วนของกรุงเทพฯ ฝ่ายเดียว...”^{๑๓๑} แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ข้าหลวงใหญ่ “ชี้แจงให้พวกลาวมีน้ำใจจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ

^{๑๓๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เทศาภิบาล,” ใน มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ, หน้า ๕.

^{๑๓๑} หจช. ร.๕ รล.๓/๓๒ พระบรมราชโองการ (ไปรวเท) พระราชทานข้าหลวงประจำเมืองหลวงพระบาง

โดยความเชื่อถือว่าเป็นที่ป้องกันอันตราย และจะเป็นผู้ให้ความเจริญแก่เจ้านายแลบ้านเมือง...”^{๑๓๒} และยังทรงเห็นว่าหน้าที่ของข้าหลวงก็คือ

...เป็นพนักงานที่จะสอดส่องดูความเจริญของเมืองหลวงพระบาง ทั้งผลประโยชน์ในบ้านเมืองจะเกิดขึ้นได้ด้วยอย่างไร แลประโยชน์นั้น จะเจือลงมาถึงกรุงเทพฯ โดยทางราชการแลโดยทางค้าขาย ไม่บ่าไปเสียในประเทศอื่นได้ด้วยอย่างไร จะจัดการอย่างไรซึ่งจะให้เมืองหลวงพระบางมั่นคงยั่งยืนเป็นของกรุงเทพฯ ทั้งผลประโยชน์แลบ้านเมืองสืบไป...^{๑๓๓}

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวทรงมอบหมายหน้าที่ข้างต้นนี้ ให้ข้าหลวงถือปฏิบัติ สะท้อนให้เห็นแนวพระราชดำริที่ว่าความเจริญของเมืองในพระราชอาณาจักรโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญทางเศรษฐกิจ มิได้เป็นผลดีแก่คนในเมืองดังกล่าวเท่านั้นแต่เป็นผลดีต่อ “กรุงเทพ” ด้วย

ความพยายามที่จะมีอำนาจเหนือหัวเมืองและเมืองประเทศราชเช่นนี้ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับการบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ อันหมายถึงการได้รับ “ความเป็นพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง” ที่จะต้องมีอำนาจสูงสุดเพียงผู้เดียวด้วย จึงทำให้เข้าใจได้ว่ากระบวนการนี้เกิดขึ้นมาเนื่องจากพระองค์จะต้องดำรงรักษาดินแดนของรัฐ “ราชสมบัติ” ที่รับมาจากพระราชบิดา เพื่อจรรโลงความเป็น “เอกราช”^{๑๓๔} คือดินแดนที่มีพระราชมิอำนาจเพียงผู้เดียวไว้เพื่อที่พระองค์จะได้ทรงสร้างสรรค์ให้เกิดความเจริญก้าวหน้าขึ้นดินแดนส่วนไหนที่พระองค์ไม่ทรงสามารถที่จะมีอำนาจหรือไม่สามารถเป็น “เอกราช” ได้อย่างแท้จริง พระองค์ก็ทรงแสดงพระราชดำริความว่า

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน

^{๑๓๔} จะเห็นได้ว่า คำว่า “เอกราช” นั้นเป็นคำที่มาจาก “เอกราช” ซึ่งมีความหมายไม่เหมือนในปัจจุบัน

...แต่ครั้งจะเอาไว้ก็มีแต่จะเกิดความร้อนใจ เพราะอังกฤษมีความปรารถนาแรงกล้า เมื่อเราเห็นว่าจะได้อะไรบ้าง แล้วจึงจัดการเสียเพื่อจะได้จัดการปกครองให้ทั่วถึงในส่วนที่เป็นของเรา เราจะมีอำนาจมากกว่าเมื่อมีเมืองที่ไม่มีอำนาจปกครองพ่วงอยู่ เพราะเมื่อมีอยู่ก็ต้องปกครองรักษาให้ได้ลัทธิชาติจริง ๆ ถ้าปกครองไม่ได้ลัทธิชาติแล้วไม่มีเสียดีกว่า...^{๑๓๕}

กระบวนการขยายอำนาจไปสู่หัวเมืองและประเทศราช “ให้ได้ลัทธิชาติจริง ๆ” นี้ ใช้เวลาในการจัดการยาวนานพอสมควรทีเดียว นับตั้งแต่การส่งข้าหลวงไปประจำหัวเมืองจวบจนกระทั่งถึงการสถาปนามณฑลในเขตรอบนอกทั้งหมด ซึ่งถือได้ว่าเป็นความสำเร็จของความพยายามที่จะมีอำนาจครอบคลุมดินแดน^{๑๓๖} และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ท่ามกลางกระบวนการอันยาวนานนี้มีการตรวจตราหรือระมัดระวังต่อการปฏิบัติใด ๆ อันจะนำความขัดแย้งระหว่างเมืองประเทศราชกับส่วนกลางมิให้ประทุขึ้นซึ่งเป็นกระบวนการที่ได้มาด้วยการเรียนรู้จากการปฏิบัติทั้งสิ้น ดังนั้นการศึกษาที่มีสรุปอย่างง่าย ๆ ว่าการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ ๕ เป็นผลมาจากการไป “ดูงาน” ต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงออกจะเป็นการสรุปที่ค่อนข้างผิวเผิน

ในขณะเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามที่จะมีอำนาจครอบคลุมดินแดนที่เป็น “ราชสมบัติ” ปัญหาภายในก็คลี่คลายไปเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่อนิจกรรม และกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญสิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ และ พ.ศ. ๒๔๒๘ ตามลำดับ ทำให้พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งพระองค์ก็ทรงแสดง

^{๑๓๕} “พระราชดำรัสทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. ๑๒๘.” ศิลปากร ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๓ (กันยายน ๒๕๑๙), หน้า ๖๔-๖๙.

^{๑๓๖} ดูรายละเอียดใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชค อ่องสกุล (บ.ก.), มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔).

ออกให้คนทั่วไปรับรู้โดยการประกาศเลิกธรรมเนียมการมีวังหน้าใน พ.ศ. ๒๔๒๘ นั้นเอง และในปีต่อมาก็ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารขึ้น ซึ่งมีความหมายอย่างชัดเจนว่า พระราชอำนาจอันเป็นของพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์นั้น จะตกเป็น “มรดก” แก่พระราชโอรสและการกระทำทั้งสองประการนี้ พระองค์ทรงเน้นให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นการกระทำที่เหมาะสมแก่สมัยเหมาะแก่กาลอันเป็นประเพณีที่บ้านเมืองที่เจริญแล้วกระทำกัน^{๑๓๗}

ด้วยความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ พระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงทำให้พระองค์ทรงไม่พอพระราชหฤทัยในคำกราบบังคมทูลของบรรดาเจ้านายและขุนนางที่แสดงความคิดเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. ๑๐๓ พระองค์ทรงแสดงความรู้สึกว่า

“...เมื่อผู้ใดได้รับการแก้ ผู้นั้นจะเห็นได้ว่าความยากลำบากของเราเป็นประการใด ถ้าผู้ที่เห็นแต่การภายหลังก็จะเข้าใจว่า เราได้นั่งชี่เกียจๆไปซะมาเป็น ๑๗-๑๘ ปี...”^{๑๓๘}

และพระองค์ได้ทรงชี้แจงให้บรรดาเจ้านายและขุนนางเหล่านั้นทราบ ว่า “ความที่นากลัวอันตรายอย่างใดซึ่งได้กล่าวมานั้น ไม่เป็นการที่จะแลเห็นได้ชั้นใหม่ของเราเลย แต่เป็นการได้คิดเห็นอยู่แล้วทั้งสิ้น...”^{๑๓๙} และทรงย้ำว่าพระองค์นั้น “...ไม่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะต้องบีบคั้นให้หันลงหาทางกลาง เหมือนอย่าง

---

^{๑๓๗} ดังปรากฏใน “พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากุปราช”, “ประกาศเรื่องกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่วงศ์” และ “ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าฟ้าวิริธนิต,” ใน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากุปราช, หน้า ๓๕-๖๖.

^{๑๓๘} พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗,” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต เอกสารการเมืองการปกครองไทย หน้า ๗๗.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

พระเจ้าแผ่นดินในยุโรป ซึ่งมีมาในพงศาวดาร...”^{๑๔๐} นอกจากนั้นก็ทรงชี้แจงถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยขวางทำให้พระองค์ยังทำอะไรมากนักไม่ได้ และยืนยันว่าพระองค์จะ “...ไม่เป็นผู้กีดแก่งความเจริญแลมั่นคงของบ้านเมืองตั้งนั้นแล้ว เรายังต้องเป็นผู้รับผิดชอบที่คนทั้งปวงจะลงร้าย...เพราะความเห็นซึ่งจะถือว่า ถ้าเราประสงค์อย่างไร การนั้นคงจะตลอดไปได้ การซึ่งไม่ตลอดไปได้ เพราะเราไม่คิดจะให้ตลอดดังนี้...”^{๑๔๑} ซึ่งเป็นการแสดงถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ต้องเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ให้ไปสู่ความเจริญ

เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ในเวลาพร้อมสมัยนี้มักจะให้ความสำคัญแก่การที่เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความคิดเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ ค่อนข้างมาก และให้ความสำคัญไปในแง่ที่ว่าคำกราบบังคมทูลนี้เป็นพลังผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำการปฏิรูปการปกครองในช่วงเวลาต่อมา ผู้เขียนมิได้ปฏิเสธความสำคัญของการที่เจ้านายและขุนนางถวายความคิดเห็น แต่การจะยอมรับว่าเป็นพลังผลักดันนั้นออกจะเกินความเป็นจริงไปสักหน่อย ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตอบว่า ข้อเสนอหลายประการของกลุ่มเจ้านายและขุนนางนั้นพระองค์ทรงตระหนักดีอยู่แล้วและบางอย่างก็ได้ทรงดำเนินการอยู่แล้ว^{๑๔๒}

ในกระบวนการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำในทศวรรษ ๒๔๓๐ คือการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง พระองค์ได้ทรงยืนยันถึงสำนึกของพระองค์ที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อทำความเจริญให้แก่บ้านเมืองอย่างชัดเจนความว่า

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๑๔๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำริตอบความเห็นผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ลงวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๒๔ ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยากรณสูตร, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๒๗, หน้า ๗๗.

ในกระบวนการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำใน ทศวรรษ ๒๔๓๐ คือการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง พระองค์ได้ทรงยืนยันถึง สำคัญของพระองค์ที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อทำความเจริญให้แก่บ้านเมือง อย่างชัดเจนความว่า

“...ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้ราชสมบัติรับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ ในพนักงานที่จะบำรุงรักษาแผ่นดินซึ่งเป็นพนักงานอย่างสูง...จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง...”^{๑๔๓}

และทรงเปรียบเทียบให้เห็นถึงว่าพระองค์ในสถานะพระมหากษัตริย์ของ ไทยนั้น ทรงมีความสำคัญอันทำให้ทรง “กระทำ” ในสิ่งที่ทรงพระราชดำริว่าจะเป็ นผลดีต่อชนทุกกลุ่มและต่อบ้านเมืองโดยส่วนรวม ดังปรากฏความว่า

“...พระเจ้าแผ่นดินหมายเอาประเทศยุโรป ซึ่งปกครองบ้านเมือง มีกำหนดพระราชานุญาตต่าง ๆ กัน ด้วยอาศัยเหตุการณ์ซึ่งได้เกิดขึ้น ในบ้านเมืองโดยความไม่พอใจของราษฎร จึงได้มีข้อบังคับสกัดกันเป็น ชั้น ๆ ...ส่วนที่กรุงสยามนี้ยังไม่มีเหตุการณ์อันใดซึ่งเป็นการจำเป็นแล้ว แล้วจำเป็นขึ้นเหมือนประเทศอื่น ๆ ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่า ควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ ราษฎรทั่วไป จึงได้คิดทำ...ปรกติราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็น ผู้อยู่ในความยุติธรรม และเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่ เย็นเป็นสุขกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากัน...”^{๑๔๔}

^{๑๔๓} “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรม ราชธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า ๑๒๖.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

ด้วยความสำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่จะต้องสร้างความเจริญให้แก่ “รัฐ” ที่มีขอบเขตเท่าที่พระองค์ทรงรับ “ราชมรดก” มา ภายหลังจากที่สมเด็จพระยาตรีสุริยวงศ์ และกรมพระราชวังบวรลั่นพระชนม์แล้ว ซึ่งทำให้พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด พระองค์จึงทรงสานต่อการควบคุมหัวเมืองจากที่ส่งข้าหลวงไปควบคุมดูแลมาสู่การมีอำนาจปกครองอย่างแท้จริง ซึ่งเริ่มต้นจากการประกาศจัดป็นหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงมหาดไทย ร.ศ.๑๑๓ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ และข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ ทั้งหมดเป็นการจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองตั้งแต่ชั้นต่ำที่สุดจนถึงสูงที่สุด อันเป็นการสถาปนาอำนาจออกไปครอบคลุมพระราชอาณาเขตทั้งหมด^{๑๔๔}

จากสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีอยู่อย่างแรงกล้า จึงทำให้พระองค์ทรง “กระทำ” การดังกล่าว อันเป็นด้านที่สำคัญด้านหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และด้วยสำนึกว่าพระองค์ในสถานะพระมหากษัตริย์จะต้องนำความเจริญมาสู่รัฐ ก็ได้ทำให้พระองค์ทรง “กระทำ” การอื่น ๆ อีกสามด้านซึ่งล้วนแต่มีส่วนในการก่อรูปรัฐของพระองค์เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้แก่ การปรับปรุงการเก็บภาษีอากร การปฏิรูปกฎหมาย และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในสังคม การกวัดข้นและจัดระเบียบการเก็บภาษีใหม่ มีความหมายอย่างชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเงินรายได้ที่ยังตกค้างอยู่ตามที่ต่าง ๆ ให้มารวมศูนย์อยู่ที่พระองค์เพื่อที่พระองค์จะทรงมีพระราชทรัพย์มากพอที่จะทรงกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้บังเกิดความก้าวหน้าแก่รัฐต่อไปดังปรากฏว่า เมื่อพระองค์ต้องการสร้างถนนสามเสน

---

^{๑๔๔} สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่ : สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก,” ใน **อยู่เมืองไทย** รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐. หน้า ๙๑.

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระองค์ก็ทรงใช้วิธีการประกาศสดหนี้ให้แก่เจ้าภานายอากรที่ยังติดค้างภาษีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๙ ร้อยละ ๑๕ ถ้าชำระหนี้หลวงหมดสิ้นเชิงไม่มีติดค้างอีกเลยจะลดให้ร้อยละ ๓๐ เพื่อเร่งเร้าให้ลูกหนี้เสียโดยเร็วและพระองค์ทรงขู่ว่า ถ้าหากพระองค์ทรงได้เงินครบ ๒๕๐๐ ชั่งเมื่อไร ก็จะไม่ยอมลดหนี้ให้อีก^{๑๔๖}

ความพยายามที่จะจัดระบบการเก็บภาษีให้รวมศูนย์อยู่ที่พระมหากษัตริย์ นอกจากพระองค์จะทรงตั้งหรือรักษากรพิพัฒน์ตามนโยบายการแก้ไขการปกครองแผ่นดินแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระองค์ได้ทรงตราพระราชบัญญัติว่าด้วยงบประมาณแผ่นดินและรายงานกำหนดการประมาณรับจ่ายล่วงหน้า^{๑๔๗} ซึ่งมีความหมายที่สำคัญ คือ กระทรวงการคลังเมื่อวางระเบียบการจัดงบประมาณแล้ว จะต้องได้รับพระราชดำริเห็นชอบพระราชทานอนุญาต อันเป็นการประกันว่าจะไม่มีการใช้จ่ายเงินโดยมิได้รับความเห็นชอบจากองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการรวมอำนาจในการจัดการทางเศรษฐกิจไว้ที่พระองค์ ทำให้พระองค์ทรงสามารถรับรู้และกำหนดความเปลี่ยนแปลงในรัฐได้อย่างสมบูรณ์ด้วยพระองค์เอง ซึ่งพระองค์ทรงสำนึกอยู่เสมอว่าการรวมศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจนั้นเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้สามารถมีอำนาจทางการเมืองได้อย่างแท้จริง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มีไปถึงสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙ มีความสำคัญว่า การปรับปรุงระบบการปกครองกับการปรับปรุงระบบภาษีอากร เป็นอำนาจซึ่งเสริมต่อกันและกันจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้^{๑๔๘}

^{๑๔๖} ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ ๑๒ “ประกาศหอรัษฎากรพิพัฒน์ว่าด้วยเรื่องเงินหนี้หลวง ร.ศ. ๑๐๙,” หน้า ๑๑๕.

^{๑๔๗} พรเพ็ญ ยันตระกูล, “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๕, หน้า ๔๖๖.

^{๑๔๘} สมเกียรติ วันทะนะ, รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม ๒๔๓๕-๒๔๗๕ ปาฐกถาทางวิชาการโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย สถาบันวิจัยสังคมคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑๒.

และการปรับปรุงการเก็บภาษีเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอำนาจเหนือหัวเมืองหรือเมืองประเทศราชอย่างแท้จริงด้วย กล่าวคือด้วยสำนึกที่ว่าพระองค์จะต้องนำความเจริญให้แก่หัวเมืองด้วย^{๑๔๙} ดังนั้น การปรับปรุงการเก็บภาษีจึงเป็นไปในลักษณะที่ว่า

“...รัฐบาลจะต้องจัดหาคนที่มีความรู้ความชำนาญการที่เจริญแล้ว ออกไปช่วยคิดอ่านจัดการแก้ไขดำเนินการให้เกิดผลเพิ่มพูนยิ่งขึ้น เพื่อจะได้มีส่วนแบ่งให้เป็นผลประโยชน์แก่ผู้มีฐานะ ซึ่งเคยได้อยู่แต่ ก่อนให้ได้มากขึ้นและทั่วถึงกัน กล่าวโดยย่อก็คือ รัฐบาลรับภาระมา ช่วยจัดหาผลประโยชน์กำไรให้แก่หัวเมืองเหล่านั้นและให้มีส่วนแบ่ง เป็นของประเทศด้วย...”^{๑๕๐}

ด้วยหลักการเช่นนี้เมื่อจัดตั้งระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลแล้ว จึงทำให้

“...เจ้าเมืองกรมการที่ไม่เคยขึ้นกับใคร เพราะวาเสนาบดีอยู่ไกล บัดนี้มีข้าหลวงเทศาภิบาลมาอยู่ใกล้ จะทำอะไรจะต้องระวัง รายได้ที่เคยได้เมื่อสมัยกินเมืองก็ค่อย ๆ หดไป ในเมื่อรัฐบาลเริ่มต้นเก็บภาษี อากรค่าน้ำค่านาค่าราชการเสียเอง...”^{๑๕๑}

ทำให้รายได้เหลืออยู่แค่เงินเดือนเท่านั้น และในกรณีนี้จึงทำให้กลายเป็นข้าราชการ รัฐบาลจะปลดหรือโยกย้ายไปไหนก็ต้องไป^{๑๕๒} การปรับปรุงการเก็บภาษีเช่นนี้เมื่อ ประกอบเข้ากับการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลจึงทำให้ส่วนกลางรวมศูนย์ อำนาจได้อย่างแท้จริง

^{๑๔๙} ดูในเชิงอรุณที่ ๓๑๗ และ ๓๑๘

^{๑๕๐} พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), “การปกครองระบอบเทศาภิบาล,” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล, มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ, หน้า ๑๑.

^{๑๕๑} “รายงานประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๑๔ หน้า ๓๑,” อ้างถึงใน เดช บุนนาค, “การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิวัติเชิงวิวัฒนาการ,” หน้า ๒๓.

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม กระบวนการดังกล่าวข้างต้นยากที่จะประสบผลสำเร็จ หากปราศจากเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในภูมิภาครองรับอยู่ กล่าวคือ ภายหลังจากที่ระบบการผลิตเพื่อขายขยายตัวมากขึ้นนับตั้งแต่ การทำสนธิสัญญาการค้าเสรีในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้ทำให้การแสวงหารายได้ของบรรดาเจ้าเมืองหรือเจ้าเมืองประเทศราชเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยใช้ระบบการควบคุมคนของตนเป็นปัจจัยหลักในการผลิต เช่น เจ้าเมืองท่าเหมืองแร่ดีบุกที่ภาคใต้ มาสู่การขายสิทธิของตนไม่ว่าจะเป็นการขายสัมปทานการทำแร่ในภาคใต้ ขายสัมปทานในการทำป่าไม้ในภาคเหนือ เพราะว่าจะนำรายได้ที่ดีกว่าที่ตนจะทำเองเนื่องจากไม่สามารถแข่งขันทางด้านการผลิตหรือจำหน่ายได้^{๑๔๓} ซึ่งการขายสัมปทานในลักษณะนี้ยังผลให้เกิดกลุ่มคนใหม่ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจที่อาจจะทำทายอำนาจของเจ้าเมืองเดิมเช่น ชาวจีนในภูเก็ต หรือ ชาวไทยใหญ่ในภาคเหนือและขณะเดียวกันก็ทำให้กลุ่มอำนาจเก่าในหัวเมืองหรือเมืองประเทศราชมีกระแสหารายได้ที่เป็นตัวเงิน ดังนั้นจึงทำให้เกิดเจ้าเมืองคนใหม่จากการตั้งของส่วนกลางในกรณีที่กลุ่มการเมืองใหม่สามารถที่จะควบคุมหัวเมืองนั้นให้สงบได้ตั้งปรากฏในภาคใต้^{๑๔๔} หรือกลุ่มเจ้าเมืองเก่ายอมรับอย่างดุขมูฏต่อการเข้ามาของส่วนกลาง โดยยอมรับเงินตอบแทนที่ส่วนกลางให้มา เพราะเป็นจำนวนที่ไม่ต่างจากที่ตนเคยได้รับจากการขายสัมปทาน

---

^{๑๔๓} ดูรายละเอียดใน พรณิ อวนสกุล, “กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ (พ.ศ.๒๔๑๑-๒๔๗๔), “ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔, หน้า ๔๐๐-๔๔๔ และ พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๔๕),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗).

^{๑๔๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” วารสารธรรมศาสตร์ ๑๓ (กันยายน ๒๕๒๗) : ๗๘-๗๙.

มากนัก และยังความสะดวกแก่ตนด้วยซ้ำที่ไม่ต้องมีเรื่องขัดแย้งกับผู้แสวงหาผลประโยชน์กลุ่มใหม่ที่เข้ามาอีกต่อไป ดังปรากฏในกรณีของเจ้านายทางภาคเหนือ^{๑๔๔}

ในด้านการปฏิรูปกฎหมายนั้น จุดใหญ่ใจความอยู่ที่ความพยายามจะสถาปนากฎหมายที่มีองค์อธิปัตย์เป็นที่มาแห่งอำนาจ และกฎหมายที่ปฏิรูปใหม่นั้นรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่องค์อธิปัตย์ ดังปรากฏในคำปรารภของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ว่า

...กฎหมายนั้นคือคำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่า การแผ่นดินต่อราษฎรทั้งหลายเมื่อไม่ทำตามแล้ว ตามธรรมดาต้องโทษ...เราจะต้องระวังอย่าคิดเอากฎหมายไปปนกับความดีความชั่วฤความยุติธรรมกฎหมายเป็นคำสั่ง เป็นแบบที่เราจะต้องประพฤติตาม แต่กฎหมายนั้นบางทีก็ชั่วได้ ถ้าไม่เป็นยุติธรรมก็ได้ ความคิดที่ว่าอะไรดีอะไรชั่วอะไรเป็นยุติธรรม อะไรไม่ยุติธรรม มีบ่อที่จะเกิดขึ้นหลายแห่งขามศาสนาต่าง ๆ แต่กฎหมายนั้นเกิดขึ้นได้แต่แห่งเดียวคือจากผู้ปกครองแผ่นดิน ฤที่ผู้ปกครองแผ่นดินอนุญาตเท่านั้น...^{๑๔๖}

ขณะเดียวกันการปฏิรูปกฎหมายใหม่นี้ ก็มีจุดประสงค์ที่รัฐจะเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับประชาชนอย่างหลากหลายมาก

^{๑๔๔} วิไล สุทธิศิริกุล, “เชียงใหม่ก่อน “เทศาภิบาล” พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๔๒ : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗) และผู้เขียนได้รับคำแนะนำบางประการในเรื่องนี้จาก ยอดยิ่ง รักสัจย์ นักศึกษาประวัติศาสตร์ที่กำลังทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการต่อต้านรัฐบาลส่วนกลางของชาวไทยใหญ่ในจังหวัดแพร่ ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

^{๑๔๖} พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์, ว่าด้วยกฎหมาย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแสวง เตระยานนท์ ณ เมรุวัดธาตุทอง ๑๙ ธันวาคม ๒๕๐๗, พระนคร, หน้า ๙๘.

กว่าเดิมโดยมีความสงบเรียบร้อยเป็นเป้าหมายหลัก ดังปรากฏในคำประกาศจัดตั้ง
กระทรวงยุติธรรมใน ร.ศ. ๑๑๐ ความว่า

“...ทุกวันนี้คดีของราษฎรซึ่งเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอยู่ตาม
โรงศาลต่าง ๆ ทั้งปวงนั้น มีมากขึ้นทุกวัน เพราะอาไศรยราษฎร
พลเมืองมีการค้าขายเกี่ยวข้องพัวพันถึงกันมากขึ้น...”^{๑๕๗}

และในอีกด้านหนึ่ง ความพยายามที่จะปฏิรูปกฎหมายให้สำเร็จเร็วขึ้นนั้น
มีจุดประสงค์ประการหนึ่งคือ ต้องการที่จะขจัดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาว
ตะวันตกและผู้ที่อยู่ในบังคับตะวันตก ซึ่งการดำรงอยู่ของสิทธิสภาพนอกอาณาเขต
นั้นกระทบกระเทือนต่อพระราชอำนาจ เพราะองค์กษัตริย์ไม่สามารถที่จะบังคับ
บัญชาได้ และแม้ว่าผู้นั้นกระทำผิดในคดีอาญาก็ไม่สามารถที่จะนำตัวมาขึ้นศาลไทย
ซึ่งเป็นตัวแทนแห่งอำนาจตุลาการขององค์กษัตริย์ได้ ยิ่งเมื่อจำนวนคนที่เข้าไปเป็น
คนไต่บังคับต่างตะวันตกมากขึ้น จึงเป็นปัญหาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง และทรงดำเนินการแก้ไขตลอดมา การ
ปฏิรูปกฎหมายก็เป็นความพยายามด้านหนึ่งเพื่อที่จะให้ชาวตะวันตกไม่สามารถจะ
อ้างได้ว่าระบบความยุติธรรมของไทยนั้นล้าหลัง

ในด้านการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองของคนใน
สังคมคือการยกเลิกระบบไพร่และทาส เป็นกระบวนการที่กินระยะเวลานานพอ
สมควรที่เดียนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงปรึกษากับบรรดาสมาชิกที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ประกาศเรื่องลูกทาสที่มีเป้า
หมายให้นายเงินผู้มีทาสสำรวจบรรดาทาส พระราชบัญญัติพิทักษ์กระเชียรอายุลูกทาส
ลูกไทย ที่กำหนดระยะเวลาของการเลิกทาส จนกระทั่งการประกาศกฎหมายเลิก

^{๑๕๗} ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๒ “ประกาศจัดตั้ง
กระทรวงยุติธรรม,”

ทาสครั้งสุดท้าย คือ พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๕^{๑๕๘} และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญมาก ก็คือ การเลิกไพร่ที่เป็นกระบวนการที่กินเวลานานเช่นเดียวกัน นับตั้งแต่ความพยายามที่จะป้องกันมูลนายแจ้งจำหน่ายรายชื่อไพร่ที่แจ้งความพยายามกวดขันการเบียดบังไพร่ของเจ้าขุนมูลนายต่าง ๆ จนกระทั่งถึงพระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. ๑๑๖ พระราชบัญญัติเปลี่ยนการคุมเลกจากมูลนายมายังห้องที่ที่ไพร่อาศัยอยู่ และพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ. ๑๑๙ อันถือว่าเป็นการทำลายลักษณะของระบบไพร่^{๑๕๙}

การยกเลิกทั้งระบบทาสและไพร่เป็นการกระทำที่มีความหมายทางการเมืองอย่างไพศาล เพราะเป็นการถ่ายถอนไพร่และทาสจากอำนาจของเจ้าขุนมูลนายมาสู่องค์พระมหากษัตริย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้อย่างรวบรัดและชัดเจนว่าเป็นการ “...ทำให้เลิกไพร่กลายเป็นข้าราชการของกษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว...”^{๑๖๐}

กล่าวโดยสรุปถึงผลของการ “กระทำ” ในด้านต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ว่า ด้วยการเปลี่ยนแปลงในด้านการปกครองเมื่อประกอบเข้ากับการปรับปรุงระบบภาษีอากร การปฏิรูประบบกฎหมาย และการเลิกระบบไพร่และทาสจึงให้พระราชอำนาจของพระองค์มีผลบังคับใช้เหนือหัวเมือง

^{๑๕๘} ดูรายละเอียดใน พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน, “การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕).

^{๑๕๙} ดูรายละเอียดใน อัญชลี สุสายัญญ, “ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

^{๑๖๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง,” ใน ภาษาและหนังสือ ๑๗ (ตุลาคม ๒๕๒๗ - มีนาคม ๒๕๒๘) : ๑๙.

ต่าง ๆ อย่างแท้จริง และในขณะเดียวกันอำนาจของพระองค์มีผลบังคับใช้เหนือหัวเมืองต่าง ๆ อย่างแท้จริง และในขณะเดียวกันอำนาจของพระองค์ก็ทรงมีเหนือ “ข้าราชการ” ทุกคนในพระราชอาณาจักรโดยไม่ต้องผ่านเจ้าเมืองหรือเจ้าขุนมูลนายอีกต่อไป อำนาจของพระมหากษัตริย์มีมากอย่างไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทย บทสนทนาท้ายสุดนี้ คือ ร่างพระกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณี ความว่า

“... พระเจ้าแผ่นดินย่อมมีพระราชอาญาสิทธิเด็ดขาดโดยพระราชหฤทัยไม่มีสิ่งใดยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมีพระศักดิ์ภาพเป็น อาทิเช่น ๑) ย่อมเป็นเจ้าเป็นใหญ่ผู้ปกครองแผ่นดินที่พึงที่พำนักของอาณาประชาราษฎร์ ๒) เป็นที่เกิดแห่งความยุติธรรม ๓) เป็นที่เกิดแห่งยศถาบรรดาศักดิ์ ๔) เป็นจอมพหลพลโยธาที่ระงับดับทุกข์เข็ญของบ้านเมืองโดยสงคราม ฤๅจะเป็นไมตรีกับประเทศใดประเทศหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจะทรงการอันใดไม่มีผิด ไม่มีอำนาจอันใดจะพิจารณาทำโทษได้เลย...”^{๑๖๑}

---

^{๑๖๑} พ.จ.ช., ร.๕ บ. ๑๔/๕ ราชประเพณีกรุงสยาม (ม.ท.) ร.๕ ๐.๒/๘ ร่างกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม

รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับการ เกิดสำนึกเชิงปัจเจกชน

หลังจากชนชั้นนำซึ่งมีความสำนึกว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ได้สถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นแล้วเป็นเวลาประมาณครึ่งศตวรรษก็เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองของสามัญชนซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ คำอธิบายสำหรับเหตุการณ์ดังกล่าวมีมานานและมีหลายแนวด้วยกัน แต่ก็ยังไม่กระจ่างว่าภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งสถาบันและระบบต่าง ๆ เช่น สถาบันและระบบการศึกษา สถาบันและระบบราชการ ฯลฯ รวมศูนย์อยู่ภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ ผู้ก่อการ ๒๔๗๕ และผู้สนับสนุน หรือยอมรับในระบบการปกครองใหม่เกิดขึ้นได้อย่างไร ความคิดหรือภูมิปัญญาของคนเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญประการใด เพราะเหตุใด

การประเมิน “ความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญา” ของสามัญชนในบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังที่ได้กระทำในบทนี้ เชื่อว่าจะสามารถอธิบายการก่อตัวของผู้มีแนวความคิดแบบใหม่จนกระทั่งคนกลุ่มนี้ได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองได้เป็นอย่างดี ซึ่งน่าจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยเสริมให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ดียิ่งขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาของสามัญชน ที่นำไปสู่การดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น มีรากฐานอยู่บนการก่อตัวและการคลี่คลายของสำนึกเชิงปัจเจกชนในหมู่สามัญชนบางกลุ่มซึ่งมีความสำนึกในศักยภาพของตนว่าสามารถกระทำการต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตนต้องการได้ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ในหมู่สามัญชนดังจะกล่าวในบทต่อไป

การพิจารณาการก่อตัวและการคลี่คลายของสำนึกเชิงปัจเจกชนจะพิจารณาภายใต้บริบทของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับชีวิต ความคิดตลอดจนความสำนึกของสามัญชน สภาพการณ์ภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จำเป็นต้องพิจารณาเพื่ออธิบายการก่อตัวและคลี่คลายของความสำนึกเชิงปัจเจกชนนี้อาจแบ่งเป็น ๒ ส่วน เพื่อแยกแยะความเข้าใจ (แม้ว่าในความเป็นจริงไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้) ได้แก่ การเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม

การเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีผลต่อการก่อตัวของความสำนึกในศักยภาพของปัจเจกชนในหมู่สามัญชนนั้น องค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีบทบาทในการกำหนดเป็นอย่างมาก ดังนั้นในที่นี้จึงจะมุ่งอธิบายถึงการกระทำต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่แตกต่างกันในแต่รัชกาลนั้น มีผลต่อการเกิดและการคลี่คลายของความสำนึกในศักยภาพของปัจเจกชนในหมู่สามัญชนอย่างไร

ด้วยสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ได้ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง “สร้าง” รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาดังได้กล่าวไว้แล้วในบทก่อน ต่อมาเมื่อทรงรวมอำนาจได้แล้ว ความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีศักยภาพและพันธกิจในการทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในวิถีทางที่เจริญก้าวหน้าขึ้นก็ได้เป็นพลังผลักดันให้พระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗ ทรงกระทำการอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน ด้านแรกทรงสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเจริญแก่ “ชาติและบ้านเมือง” ตามความสำนึกที่ทรงมีอยู่ อีกด้านหนึ่งทรงดำเนินการถ่ายทอดและปลูกฝังความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ทรงมีอยู่นี้ไปสู่ราษฎร การกระทำทั้งสองด้านนี้มีผลอย่างมากต่อความรู้สึกนึกคิดของราษฎร ซึ่งในที่สุดได้มีผลในการหล่อหลอมความสำนึกเชิงปัจเจกชน ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงกระทำการหลายอย่างหลายประการที่ซึ่งทรงพระราชดำริว่าจะนำมาซึ่งความเจริญที่สำคัญได้แก่ การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เช่น ถนน คลอง ฯลฯ การจัดการศึกษา การเปลี่ยนแปลงระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่สำคัญคือ การยกเลิกระบบทาสและระบบไพร่การจัดระบบการศาล การสร้างระบบราชการ เป็นต้น ทรงถือว่าการกระทำเหล่านี้นำมาซึ่งความเจริญทั้งสิ้น เช่นในการขุดคลองนั้น ทรงมีพระราชดำรัสว่า

...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติราชาภิเศกแล้ว ก็ได้ตั้งพระราชหฤทัยทรงทูลบำรุงการขุดคลอง เพื่อจะเป็นที่มหาชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัย แลเปนทางที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาโดยสะดวก ทั้งให้ผลแก่การเรือกสวนไร่่นาซึ่งจะได้เกิดทวีขึ้นในพระราชอาณาจักร เปนการอุดหนุนการเพาะปลูกในบ้านในเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น...^๑

นอกจากการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ และการเปลี่ยนแปลงระบบระเบียบทางสังคมดังกล่าวข้างต้นที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมว่าเป็นความเจริญแล้วในรัชกาลที่ ๕ ยังมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจซึ่งมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบภาคกลางนั้นคือการขยายตัวของ การเพาะปลูกและการค้าข้าว แม้ว่าปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้การผลิตและการค้าข้าวของไทยขยายตัวจะได้แก่ความต้องการข้าวที่เพิ่มสูงขึ้นมากของกลุ่มประเทศในยุโรป แต่ความต้องการข้าวของกลุ่มประเทศในยุโรปดังกล่าวก็เอื้อให้องค์อธิปัตย์แห่งรัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยทรงสามารถกระทำการให้เป็นที่ปรากฏว่าพระองค์ ทรงสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศซึ่งเป็นผลดีต่อคนทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะโดยการขุดคลอง การสร้างรถไฟการปลดปล่อยไพร่และทาสให้สามารถอพยพโยกย้ายไปทำมาหากินในที่ต่าง ๆ ฯลฯ การมีเงินทองมากขึ้นจากการขายข้าวคงเกิด

^๑ ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์, “ประกาศเรื่องอนุญาตขุดคลอง,” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ ๑๓, หน้า ๘.

ขึ้นแก่ราษฎรทั่วไปในเขตที่ราบภาคกลางในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะในระยะที่ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่มีปริมาณราว ๖๐ - ๗๐ เปอร์เซ็นต์ของสินค้าออกทั้งหมดนั้น ราคาข้าวสูงขึ้นอย่างมากจากเกวียนละ ๑๐ บาท เป็นเกวียนละ ๔๐ - ๕๐ บาท^๒ การขยายตัวของการผลิตและการค้าข้าวจึงมีผลให้ราษฎรทั่วไปมีรายได้เป็นตัวเงินมากขึ้น การขายข้าวได้ราคาดีและมีรายได้มาซื้อสินค้าต่าง ๆ เช่นนี้ น่าจะมีส่วนทำให้ราษฎรยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ก่อให้เกิดความเจริญขึ้นในบ้านเมือง ดังคำกล่าวของตัวแทนประชาชนชาวพระนคร ความว่า

...การค้าขาย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคลองขึ้นเป็นอันมาก ทวีการไถนา ให้ราษฎรได้โภคทรัพย์ยิ่งขึ้นและโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟเพื่อรับส่งคนโดยสารกับบรรทุกสินค้าไปมารวดเร็วขึ้นกับได้ทรงอุดหนุนให้มีเรือใหญ่น้อยเดินรับส่งสินค้าและคนโดยสาร ได้โปรดเกล้าฯ ให้ติดต่อการสากลไปรษณีย์โทรเลขเพื่อการสื่อสารไปมาค้าขายสะดวกและรวดเร็ว จนการค้าขายมีสรรพสินค้าต่าง ๆ มาเจือจานในพระราชอาณาจักรบริบูรณ์ยิ่งขึ้น...ข้อซึ่งทรงทูลบำรุงให้ประชาราษฎรมีความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์นี้ เป็นเครื่องหมายแห่งพระเมตตาคุณอีกประการหนึ่ง...^๓

ตัวแทนกลุ่มพ่อค้าไทย พ่อค้าจีน พ่อค้าแขกและพ่อค้าชาวต่างประเทศอื่น ๆ ก็ล้วนแล้วแต่แสดงการยอมรับพระมหากษัตริย์ในทำนองเดียวกันนี้^๔

^๒ สมชาย หลังหมอยา, “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน อักษรศาสตร์นิพนธ์ ๑ รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, หน้า ๔๗๕.

^๓ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ทรงรวบรวม), จดหมายเหตุประกอบเรื่อง ไกลบ้าน, (พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช ๘ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๕), หน้า ๙๔-๙๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐, ๑๐๒, ๑๐๘ และ ๑๑๒. นอกจากนั้นในวรรณกรรมประเภทนิราศ เช่น “นิราศชมตลาดสำเพ็ง” ของ นายบุศย์ ก็ได้แสดงความรู้สึกนึกคิดของตนในทำนองเดียวกัน ใน โสมทัด เทเวศร์ กรุงเทพในนิราศ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, ๒๕๒๑).

และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราชดำริสตอบซึ่งเป็นการแสดงถึงความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ที่จะต้องทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ไปสู่ความก้าวหน้า ความในพระราชดำริว่ามีว่า

...เวลาที่เรารู้ได้ครองราชย์สมบัติมาแล้วนั้น เป็นสมัยอันควรจดจำไว้ในพงศาวดารของโลกนี้ เป็นสมัยอันหนึ่งที่มีสังเกต ด้วยความเจริญเร็วในการต่าง ๆ หลายอย่างเป็นอันมากทั่วไปเราได้คิดพยายามอยู่เสมอที่จะให้กรุงสยามได้มีส่วนในการดำเนินของความเจริญทั้งปวง ซึ่งเป็นอาการที่เห็นเป็นสำคัญในกาลสมัยที่เราทั้งหลายได้มามีชีวิตอยู่บัดนี้ กาลเวลาชั่วชีวิตคนหนึ่งนั้น ก็เรียกว่าระยะเวลาสั้น ๆ อันหนึ่งในพงศาวดารของประเทศหนึ่งแต่ในกรุงสยามทุกวันนี้มีการที่เปลี่ยนแปลงแปลกกว่ากรุงสยามเมื่อแต่ก่อนในชั่วชีวิตมนุษย์หนึ่งนั้นเป็นอันมาก...การที่ได้จัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น ๆ ซึ่งเธอได้กล่าวบรรยายไว้แล้วทั้งปวงนั้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะนิยมของประชุมนิยมในเมืองนี้ได้มีแปลกกว่ากันเป็นอันมาก ในระหว่างเวลาที่ได้เป็นมาแต่ก่อนแล้ว กับเวลาที่เป็นอย่างอยู่ในปัจจุบันนี้ ...การอันใดที่เราได้ทำมาเป็นผลสำเร็จแล้ว ราษฎรเราก็ได้มีกตเวทิต์ด้วย สิ่งซึ่งเป็นหัวข้อใจความสำคัญอันหนึ่งของการที่เราได้กระทำให้สำเร็จได้นั้นก็คือความจงรักภักดีแห่งประชาชนคนเมืองเรา และความเชื่อถือว่าการอันใดที่เราได้เป็นธุระแล้ว เราย่อมมีใจหมายจะให้มีความเจริญเป็นประโยชน์และความดีแก่คนเหล่านั้นด้วย...^๕

^๕ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ทรงรวบรวม), จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน, หน้า ๙๘. และพระราชดำริแสดงในที่ต่าง ๆ โปรดดูตัวอย่างจาก “ประกาศเรื่องให้เอาของต่าง ๆ มาตั้งห้อมมีเขียน” ...หรือ “ประกาศเอกซิมิเซน ที่ ๑ จ.ศ. ๑๒๔๓” ใน พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับเรื่องประกอบ พิมพ์ลงพระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล สฤทธิ ธาระรัตน์ ณ. เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗.

นอกจากการขยายตัวของการค้าข้าวในต้นรัชกาลที่ ๕ แล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองที่คนในยุคนั้นเห็นได้ชัดเจน ก็คงมีส่วนทำให้ราษฎรสามารถรับรู้ได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้น เช่น การเกิดขึ้นและการขยายตัวของถนนหนทาง ทางรถไฟ การสื่อสารไปรษณีย์ ตลอดจนจตุการบ้านเรือน ฯลฯ “ชุมชนเมือง” ก็เกิดขึ้นตามแหล่งซื้อ-ขายสินค้าหรือแหล่งขนถ่ายสินค้าทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมือง เช่น นครสวรรค์ ลำปาง โคราซ เป็นต้น

ท่ามกลางการแสดงพระองค์ว่าทรงเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ให้ไปสู่ความเจริญก้าวหน้า (บางประเด็นจะกล่าวละเอียดในหัวข้อต่อไป) ราษฎรที่ประสบผลหรือรับผลจากการกระทำของพระมหากษัตริย์จะต้องมีความรู้สึกนึกคิดและรับรู้ด้วย หากเมื่อใดที่ราษฎรไม่สามารถที่จะมีความรู้สึกนึกคิดเช่นนั้นได้อันเกิดจากปัจจัยหลายประการ ก็จะทำให้เกิดปัญหาต่อการยอมรับพระมหากษัตริย์ทันทีดังในปลายรัชกาลที่ ๕ เมื่อการค้าข้าวประสบปัญหา แม้รัชกาลที่ ๕ จะทรงพยายามแก้ไขในหลาย ๆ ทาง เช่น วางหลักการตั้งข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลคอยช่วยเหลือแนะนำชาวนาให้ปลูกพืชอื่นแทน แต่ก็ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์การใช้อำนาจขององค์อธิบดีฯขึ้นดังปรากฏในการรับรู้ของชนชั้นสูงในสมัยนั้นว่า

...ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินยังเป็นที่เคารพและเกรงกลัวอยู่มาก แม้ว่าในตอนปลายรัชสมัยจะมีคนหนุ่มกลุ่มหนึ่งเริ่มวิพากษ์วิจารณ์พระมหากษัตริย์ในหลาย ๆ ด้าน แต่ก็มิได้เป็นไปอย่างเปิดเผย...^๖

---

^๖ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชหัตถเลขาถึงพระยาภิธานโมไตร” อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์, (บรรณาธิการ), การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่ รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ เอกสารวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒๗.

และในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ปรากฏกลุ่มทหารพยายามจะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองขึ้น อันเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกันมาขึ้นเอง ดังจะกล่าวละเอียดต่อไป

ในขณะที่เดียวกับการกระทำต่าง ๆ เพื่อสร้างความเจริญซึ่งยังผลให้ราษฎรทั่วไปประจักษ์ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงดำเนินการปลูกฝังและถ่ายทอดความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเพียงผู้เดียวที่จะกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างในรัฐหรือทรงเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ซึ่งมีผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดและความความสำนึกของราษฎร ทั้งในทางที่ยอมรับความคิดบางอย่างและปฏิเสธความคิดบางอย่างที่พระมหากษัตริย์ทรงปลูกฝังและถ่ายทอด อันมีผลให้ความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของราษฎรเปลี่ยนแปลงไป

ก่อนที่จะอธิบายถึงการดำเนินการถ่ายทอดและปลูกฝังความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้เดียวที่กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ จำเป็นต้องกล่าวในที่นี้ก่อนว่าความคิดที่ชนชั้นสูงพยายามปลูกฝังและถ่ายทอดแก่ราษฎรนั้นวางอยู่บนพื้นฐานทางความคิดบางประการที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ที่สำคัญยิ่งก็คือความคิดเกี่ยวกับราษฎร แต่เดิมเมื่อชนชั้นสูงอธิบายถึงองค์ประกอบของรัฐ ราษฎรไม่ถูกถือว่าเป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบรัฐ แต่เป็นเพียงศาสตราวุธดังปรากฏในงานพระราชนิพนธ์เรื่อง รามเกียรติ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ว่า

....อันพระนครทั้งหลาย	ก็เหมือนกับกายสังขาร
กระษัตริย์คือจิตวิญญาณ	เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์
มือเบื้องซ้ายขวาคือสามนต์	บาทาคือพลทั้งสี่
อาการพร้อมสามสิบสองมี	ตั้งนี้จึงเรียกว่ารูปกาย
ฝ่ายฝูงอาณาประชาราษฎร์	คือศาสตราวุธทั้งหลาย
ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย	แม้ันจิตจากกายก็บรรลีย์
อาวุธไม่มีผู้ถือ	ควรฤาจะวังเข้ารบได้... ^๗

^๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๓ (กรุงเทพมหานคร : ศรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๓๑๕.

ในรัชกาลที่ ๕ ความคิดเกี่ยวกับราษฎรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดำเนินสืบเนื่องมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ กล่าวคือ เมื่อมีการค้าเสรีเกิดขึ้นแล้ว การแสวงหารายได้ของชนชั้นนำซึ่งเป็นรากฐานสำคัญแห่งการดำรงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ได้เปลี่ยนจากการผูกขาดการค้ามาเป็นการเก็บภาษีจากราษฎรโดยตรง ถ้าหากราษฎรทุ่มตัวลงทำการผลิตมากขึ้น เช่น ขยายเนื้อที่นาและผลผลิตข้าว ก็จะทำให้รัฐเก็บภาษีได้มากขึ้น ดังนั้น ชนชั้นนำจึงมองเห็นหรือให้ความสำคัญแก่ราษฎรมากยิ่งขึ้นการอธิบายองค์ประกอบของรัฐจึงเปลี่ยนแปลงจากสมัยรัชกาลที่ ๑ โดยเปลี่ยนมาสู่ความคิดที่ว่า ราษฎรเป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบของรัฐ ดังปรากฏในพระราชปรารภของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า

...ผม, ชน เปรียบด้วยราษฎร เมื่อขาดไปเส้นหนึ่งก็ไม่สู้กระไรนัก แต่เมื่อขาดไปหลาย ๆ เส้นก็ดูโหรง แม้ถึงพวกราษฎรก็เหมือนกัน ถ้าตายไปคนหนึ่งก็ไม่รู้สึกกระไรนัก แต่ถ้าตายไปมากบ้านเมืองก็จะเจ็บบาง...

อีกด้านหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลทำให้เกิดการยอมรับว่าราษฎรเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบรัฐ คือความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดึงเอาประชาชนเข้ามาสู่ระบบการแบ่งงานกันทำเฉพาะอย่าง..^๔ เมื่อประกอบเข้ากับการรับรู้อาณาเขตที่ชัดเจนแน่นอนว่าดินแดนนี้เป็นของตน จึงทำให้เกิดการเปรียบเทียบขึ้นมาอีกลักษณะหนึ่งโดยกล่าวถึงการรวมกลุ่มสังคมที่มีการแบ่งแยกหน้าที่กันระหว่างคนในกลุ่มสังคมนั้น ดังความที่ว่า

---

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ระยะเวลาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๗ (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๗๖.

^๕ ดู บทที่ ๔ หัวข้อ “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองกับการเกิดสำนึกเชิงปัจเจกชน”

...แท้จริง ประมุขชนที่ตั้งควบคุมอยู่เป็นหมูกันนี้ มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน แลอาศัยกันแลกัน บ้างก็มีหน้าที่ทำการปกครองป้องกันอาณาเขตแลประชาชน แต่อันตรายภายในคอยห้ามไม่ให้คนทั้งหลายทำลาจลเบียดเบียนกันเอง แต่อันตรายภายนอก อันจะมีมาแต่ฆ่าศึกศัตรูผู้ยกมาย่ำยี รักษาความสงบเรียบร้อยให้เป็นไปเพื่อคนเหล่าอื่นได้โอกาสทำธุระหน้าที่ของตน บางพวกเป็นคนประกอบกิจในศาสนาตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติด้วยตน แลฝึกสอนคนอื่นให้นิยมในธรรมที่ชอบ

...บ้างเป็นครูฝึกสอนศิลปวิทยา...บางพวกเป็นพณิชทำการค้าขาย...บ้างประกอบหัตถกรรม ทำของให้ที่สำเร็จด้วยฝีมือมีประการต่าง ๆ สิ่งสมทรัพย์พัสดุที่เป็นอุปการะแก่ชีวิตแลความสุขของคนทั้งปวงให้บริบูรณ์ขึ้น บางพวกมีแต่ร่างกายก็เที่ยวรับจ้างให้เขาใช้ เป็นกำลังยังการงานนั้น ๆ ให้สำเร็จ ถ้าพวกใดพวกหนึ่งขาดไปพวกอื่นก็จะมีอันตราย หรืออยู่ไปไม่เป็นสุข ความมีอยู่พร้อมเพรียงกันทุกพวกนี้ แล เป็นเหตุแห่งความผาสุกของกันแลกันเหมือนเครื่องสัมภาระอันประกอบอุกที่ ควบคุมกันและกันตั้งอยู่ได้เป็นเรือนฉะนั้น...^{๑๐}

หรือเปรียบเทียบเข้ากับระบบครอบครัว ดังปรากฏในแบบเรียน **ธรรมจรรยา** เล่มที่ ๔ ความว่า

...ในครอบครัวหนึ่ง ๆ จึงต้องมีผู้ปกครองดูแลให้เด็กทุก ๆ คน ได้รับความยุติธรรมทั่วกัน ไม่ให้คนหนึ่งข่มเหงรังแกอีกคนหนึ่งได้และให้เชื่อฟังคำสั่งสอนและคำแนะนำของผู้ใหญ่ทุกคน ครอบครัวนั้นจึงจะมีความเจริญเรียบร้อย บิดามารดาปกครองครอบครัวฉันใด รัฐบาลก็ปกครองบ้านเมืองฉันนั้น...^{๑๑}

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **เบญจศีลเบญจธรรม**, แบบเรียนจรรยา กรมศึกษาธิการ ร.ศ. ๑๒๒ (พระนคร:โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๔๗), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๑๑} เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, **ธรรมจรรยา** เล่ม ๔, หน้า ๑๑๔.

อย่างไรก็ตามแม้การยอมรับว่าราษฎรเป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบของรัฐปรากฏขึ้นในความคิดของชนชั้นสูงก็ตาม แต่ก็เป็นส่วนประกอบที่มีความสำคัญน้อยกว่าส่วนอื่น ๆ คือเป็นเพียง “เส้นผม” ในทฤษฎีองคพยพใหม่ หรือเป็นผู้ต้องรับการคุ้มครองดูแลให้พ้นจากภัยต่าง ๆ จากผู้มีหน้าที่ในการปกครอง

กล่าวได้ว่าผลที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีต่อชนชั้นสูงคือทำให้รับรู้ถึงความสำคัญของการดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มชนทุกกลุ่มในสังคมแม้ว่าจะมีความสำคัญไม่เท่าเทียมกันก็ตาม แต่ “...ความมีอยู่พร้อมเพรียงกันทุกพวกนี้แล เป็นเหตุแห่งความผาสุกของกันแลกัน...”^{๑๒} ซึ่งก็แปลความหมายได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทำให้ชนชั้นสูงในรัชกาลที่ ๕ รับรู้ถึง “ผลรวม” อันเกิดจากการที่กลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ มาอยู่ร่วมกันแลต่างก็ทำหน้าที่ของตนในชุมชนหนึ่ง ๆ ...^{๑๓} การรับรู้ “ผลรวม” ของหน่วยย่อยในสังคมเช่นนี้มีความสำคัญอย่างไพศาล เพราะเมื่อประกอบเข้ากับขอบเขตของรัฐที่อำนาจขององค์อธิปัตย์แผ่ออกไปถึงอย่างเป็นทางการที่จะชี้ได้ว่ากลุ่มคนกลุ่มไหนเป็นกลุ่มคนที่อยู่ใต้อำนาจตนเองแล้วได้ทำให้เกิดการอธิบาย “การที่คนอยู่ร่วมกันในพื้นที่หนึ่งและทำให้เกิดผลรวมขึ้นมา” ว่าเป็นการรวมกันเป็น “ชาติ” ขึ้นในรัชกาลที่ ๕ นี้เป็นครั้งแรก

ในช่วงแรก ๆ ของการใช้คำว่า “ชาติ” นั้น จะเห็นได้ว่ามักจะถูกเทียบเคียงหรือใช้ร่วมกับคำว่า “บ้านเมือง” เช่น ในหนังสือธรรมจริยา เล่มที่ ๔ ปรากฏว่าใช้คำว่า “บ้านเมือง” ในเนื้อหาบทที่ว่าด้วย “รักชาติ”^{๑๔} หรือมีการใช้ทั้งสองคำประกอบกัน ดังเช่น

^{๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *เบญจศีลเบญจธรรม*, หน้า ๗๖.

^{๑๓} การรับรู้ “ผลรวมของหน่วยย่อยในสังคม” ของชนชั้นสูง ยังสะท้อนออกมาอย่างชัดเจนในหนังสือแบบเรียน *ธรรมจริยา เล่ม ๔* โดยสอนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจของคนในชาติอย่างชัดเจน ดังปรากฏใน บทที่ ๑ และ ๒ ภาค ๒.

^{๑๔} ในบทนี้จะปรากฏการใช้คำ “บ้านเมือง” มากกว่าคำว่า “ชาติ”

...อย่าลืมว่า เราเป็นคนรักชาติของเรา และรักพระเจ้าอยู่หัว
ของเรามากกว่าตัวเราเอง และเมื่อโตขึ้นเราจะทำงานให้เป็น
ประโยชน์แก่บ้านเมืองและชาติของเรา ให้บ้านเมืองและชาติของเรา
ดีเทียบบ้านเมืองและชาติอื่น ๆ เขา...^{๑๕}

และปรากฏการเปรียบเทียบที่น่าสนใจไว้ คือ

...เมื่อเป็นเด็ก ๆ เราก็มักบ้านของเรา เมื่อโตขึ้นแล้วก็รู้สึกว่
ต้องรักบ้านเมืองมากกว่ารักบ้าน ความรักบ้านเมืองนี้ก็อย่างเดียวกับ
ความรักบ้านเหมือนกัน แปลกแต่ใหญ่โตกว้างขวางออกไปเท่านั้น...มี
คนเป็นอันมาก ผู้ที่เข้าใจว่าบ้านเมืองของตนเป็นประเทศที่พิเศษกว่า
ประเทศอื่น ๆ หมดในโลก แต่คนจำพวกนี้จะมีเหตุผลที่พอให้ผู้อื่น
เห็นได้ว่า ทำไมตนจึงเข้าใจว่าดังนั้นก็หาไม่ ต่อคนที่เป็นพวกเดียวชาติ
เดียวกันที่เกิดร่วมบ้านเมืองกันนั้นแหละจึงจะแลเห็นตามไปด้วย...^{๑๖}

ในการเปรียบเทียบความคิดเรื่อง “ชาติ” กับตัวอย่างที่เล็กลงมาคือบ้าน
ประเด็นที่ถูกเน้นก็คือความรักระหว่างสมาชิกในบ้าน พ่อแม่ ลูก และหน้าที่ของ
สมาชิกแต่ละคนที่จะต้องทำในบ้าน โดยเน้นว่า “...ความรักอย่างเดียวกันไม่อาจทำให้
บ้านเรือนเรียบร้อยตลอดได้ จำเป็นที่ผู้อยู่ในบ้านจะต้องประกอบกิจธุระอันเป็น
หน้าที่จำเป็นต้องทำด้วยเหมือนกัน บ้านเรือนจึงจะเรียบร้อยเป็นปรกติ...”^{๑๗} ซึ่งนำ
มาเชื่อมโยงได้กับการเน้นให้มีความรักกันในกลุ่มสังคมเดียวกัน รักบ้านเมือง และ
ตั้งใจปฏิบัติตามหน้าที่ของตนอันจะยังผลดีให้เกิดแก่บ้านเมืองหรือ “ชาติ” ดังที่
ปรากฏในบทที่ ๑๐ ว่าด้วย “รักชาติ” ในหนังสือธรรมจริยา ของเจ้าพระยาธรรม
ศักดิ์มนตรี

^{๑๕} เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และหลวงญาณวิจิตร, ธรรมจริยา เล่ม ๖ (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์อักษรนิติ.) รศ. ๑๒๔. หน้า ๗๙-๘๐.

^{๑๖} เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, ธรรมจริยา เล่ม ๔, หน้า ๑๒๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

ความคิดเรื่อง “ชาติ” ที่เกิดขึ้นนี้ก็ได้อุบัติปลุกฝังทั้งทางการศึกษาและด้านอื่นๆ เช่น การแสดงพระราโชวาทในที่ต่าง ๆ^{๑๘} “ชาติ” ได้เริ่มเป็นจุดหมายที่ทุกคนจะต้องพลีแรงกายแรงใจเพื่อที่จะก่อเกิดประโยชน์แก่ชาติ ซึ่งท่ามกลางการเกิดความคิดเรื่อง “ชาติ” ก็ได้ก่อให้เกิดความคิดเรื่อง “หน้าที่พลเมือง” ขึ้นมาด้วย อันเป็นความคิดที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นอยู่กับความคิดเรื่อง “ชาติ” นี้ กล่าวคือด้วยการที่ชนชั้นนำมีความคิดทางเวลาแบบใหม่คือความคิดที่ว่าชีวิตมนุษย์และสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าขึ้นด้วยสติปัญญาความสามารถของมนุษย์เองและชีวิตมนุษย์นั้นสิ้นส่วนเวลาของสังคมนั้นยาวนานกว่า^{๑๙} เมื่อประกอบเข้ากับความคิดเรื่อง “ชาติ” ดังที่ได้กล่าวมาแล้วจึงทำให้เกิดความคิดเรื่อง “หน้าที่พลเมือง” หรือ “พลเมืองดี” ขึ้นมา ซึ่งก็คือความคิดที่ว่าพลเมืองของชาติพึงทำหน้าที่อย่างไรให้ตนเองและชาติก้าวหน้าขึ้นเอง ในด้านหนึ่งนั้นถ้าหากแต่ละคนทำให้ชีวิตของตนเจริญก้าวหน้า “ชาติ” อันเป็นผลรวมของหน่วยย่อยที่เจริญก้าวหน้าก็ย่อมเจริญก้าวหน้าด้วย ผู้ที่ทำหน้าที่ปลุกฝังให้คนทำหน้าที่ของพลเมือง ดี เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงมุ่งสอนให้พลเมืองแต่ละคนหมั่นเพียรทำมาหากิน มีศีลธรรม และมีสุขภาพที่ดี^{๒๐} อันหมาย

---

^{๑๘} เช่น “พระบรมราโชวาทว่าด้วยความสามัคคี” และ “พระราชดำรัสตอบแก่พ่อค้าต่าง ๆ” เป็นต้น

^{๑๙} ดูรายละเอียดในบทที่ ๒ หัวข้อ “ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา”

^{๒๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ระยะเวลาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๙๑-๙๒ และ พระธรรมเทศนา พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑-๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔, หน้า ๗๖. และการเน้นสุขภาพของพลเมืองยังปรากฏอย่างชัดเจนในแบบเรียน ธรรมจริยา เล่ม ๕ บทที่ ๒ “กิจของมนุษย์ที่จะต้องกระทำสำหรับตัวเอง : ความบำรุงร่างกาย”

ถึงการทำร่างกายและจิตใจให้เจริญขึ้นซึ่งจะทำให้สังคมมีความก้าวหน้าและมั่นคง^{๒๑}
หรือปรากฏในแบบเรียนความทำนองเดียวกันว่า

...คำ ศีวิสัยส์...ก็คล้ายกับคำในภาษาไทยเราว่า “เจริญดีแล้ว”
นั่นเอง และจงอธิบายออกไปอีกให้กว้างขวางก็คือ มนุษย์ ชาติใดที่
เรียกว่าศีวิสัยส์แล้วนั่นคือ เป็นผู้ที่มีความรู้จักผิดชอบ ประพฤติตน ถูก
ต้องตามธรรมจริยา...พูดแต่่ง่ายๆ ก็คือ คนชาติศีวิสัยส์นั่น คือคน
ประพฤติดนเป็นผู้ดี มีความสุภาพราบเรียบ...และมีความตั้งใจที่จะทำ
ประโยชน์ให้บ้านเมืองของตนเจริญขึ้นอยู่เสมอ...บ้านเมืองที่ศีวิสัยส์
มากนั้นก็คือนบ้านเมืองที่ราษฎรพลเมืองเป็นคนศีวิสัยส์โดยมาก ราษฎร
พลเมืองเหล่านี้ ย่อมตั้งใจช่วยกันทำกรงานบ้านเมืองจึงเจริญ...^{๒๒}

ในอีกด้านหนึ่ง “พลเมืองดี” แต่ละคนมีหน้าที่เสียสละทุกสิ่งที่ดินมืออยู่เพื่อ
ทำให้ชาติมั่นคงและก้าวหน้า ทั้งทรัพย์และแม้แต่ชีวิตด้วย ดังปรากฏการเน้นใน
แบบเรียนธรรมจริยา ความว่า

...ผู้ที่รักบ้านเมืองจริง ย่อมตั้งใจที่จะช่วยให้บ้านเมืองเจริญขึ้นที่
ถึงแก่มอบชีวิตให้แก่บ้านเมืองก็มี ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนสิ่งใดที่
เห็นว่าจะเป็นการดีแก่บ้านเมือง ถึงหากจะได้รับความลำบากยากใจ ก็
คงจะฝ่าฝืนความลำบากทำไปจนสำเร็จ หรือจนชีวิตจะหาไม่...^{๒๓}

---

^{๒๑} การเรียกร้องให้พลเมืองรักษาสุขภาพของตนให้ดีขึ้น จะถูกเชื่อมโยงเข้ากับความเจริญ
ก้าวหน้าของชาติ ดังนั้นน่าจะเป็นไปได้ที่จะอธิบายการขยายตัวของวงการแพทย์ สาธารณสุขตั้งแต่
รัชกาลที่ ๕ ในแง่มุมของความต้องการของรัฐที่จะมีพลเมืองที่มีสุขภาพอนามัยที่ดี ซึ่งมีเหตุผล
มากกว่าจะอธิบายด้วยสาเหตุความที่ “มนุษยธรรม” ของชนชั้นสูงเท่านั้น

^{๒๒} ขุนธรรมาศพาที, หนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม ๒ (พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ.
๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗), หน้า ๑๕๗-๑๕๙.

^{๒๓} เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, ธรรมจริยา เล่ม ๔, หน้า ๑๒๙.

และความคิดเรื่อง “ชาติ” นี้ก็ได้ถูกนำไปอธิบายหรือใช้แทนการรวมกลุ่มของคนในประวัติศาสตร์ด้วย ดังปรากฏในงานพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส ความว่า “พวกที่อยู่ในอำนาจ คิดฝักตัวต่อข้างนี้บ้างข้างโน้นบ้าง ซึ่งอยู่ใกล้กับถิ่นของตัว คอยเอาอำนาจของข้างหนึ่ง มิได้นับถือชาติของตนโดยซื่อสัตย์ ข้อเหล่านี้เป็นเครื่องขัดขวางแก่ความเจริญของชาติสยามเสมอมาโดยลำดับ”...^{๒๔} ซึ่งต่อมาก็ปรากฏงานเขียนประวัติศาสตร์ที่ใช้ความคิดเรื่อง “ชาติ” เป็นแกนอย่างมากมาย

ความคิดเรื่อง “ชาติ” และความคิดที่มีความสัมพันธ์อยู่ดังที่ได้กล่าวมาได้ถ่ายทอดลงสู่ราษฎร และได้กลายมาเป็นความคิดที่มีพลังอย่างมากที่เดียวต่อกลุ่มคนที่ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ดังจะกล่าวต่อไป

อย่างไรก็ตามแม้ว่ามีการเน้นถึง “ผลรวมของหน่วยย่อยทั้งหลายในสังคม” แต่การให้ความสำคัญแก่กลุ่มคนต่าง ๆ ใน “ชาติ” ก็ไม่เท่ากัน ดังปรากฏว่ามีการแบ่งกลุ่มคนออกตามหน้าที่ว่าใครมีหน้าที่ในการปกครอง หรือใครมีหน้าที่เพียงแค่เสียดาษี^{๒๕} ซึ่งก็ได้ทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มยอมรับและนับถือความคิดเช่นนี้ในระดับที่เป็นบรรทัดฐานของสังคม เช่นในคำบอกเล่าของพระยาอนุমানราชธนะที่เล่าไว้ว่ามีผู้มาเรียรายเงินเพื่อนำไปร่วมสร้างถนนในขณะที่ท่านอยู่กับพระยาอีกท่านหนึ่ง พระยาท่านนั้นพยายามที่จะให้ท่านปฏิเสธ โดยอ้างเหตุผลว่าการทำเช่นนั้นเป็นการละเมิด และผิดบรรทัดฐานของสังคม^{๒๖} ทั้งนี้เพราะหน้าที่ในการสร้างถนนหรือสร้างสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นของสาธารณะในรัฐเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ ประการสำคัญก็คือ ความคิดที่แบ่งกลุ่มคนตามหน้าที่ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ก็คือการ

^{๒๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประวัติศาสตร์-โบราณคดี, หน้า ๙.

^{๒๕} ดูการเน้นความคิดนี้ในการวิเคราะห์ของ สุมินทร์ จุฑางกูร, “การกล่อมเกลางานการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ ๕,” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙).

^{๒๖} พระยาอนุমানราชธนะ, **พื้นความหลัง** เล่ม ๓, หน้า ๒๖-๒๗.

แบ่งคนออกตามสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ในการ “กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า ดังปรากฏในแบบเรียน ความว่า

...ผู้ที่กระทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเราอย่างสูงสุดในปัจจุบันนี้ ซึ่งควรที่เราทั้งหลายจะพึงระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณและทั้งจะเป็นที่ฝังอยู่ในน้ำใจของเรา และคนทั้งหลายที่จะเกิดมาในภายหลังก ๆ ต่อไปไม่รู้จักเสื่อมนั้น ก็คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งเป็นที่ซึ้งตราบอยู่ในใจของเราทั้งหลายทั่วทุกคนแล้วว่า ไม่อาจจะพรรณนาพระมหากษัตริย์คุณ ซึ่งพระองค์ได้มีต่อเราทั้งหลายให้สิ้นสุดลงได้ กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความสุขสำราญและทรงจัดการให้ชาติและบ้านเมืองเจริญขึ้น พ้นจากอำนาจภัยของประเทศต่าง ๆ ที่มีกำลังยังอยู่ในโลก ในสมัยอันนับว่าสำคัญที่สุด คือเป็นหัวต่อแห่งสมัยที่เราจะก้าวล่วงจากความทึบเข้าสู่ความศิวิลิส เป็นการยากที่จะดำเนินข้ามให้พ้นปราศจากอันตราย

...เมื่อ ศก ๑๑๖ พระองค์ก็ทรงพระราชอุทิศสาธุทรงทรมานพระกายเสด็จพระราชดำเนินจากพระนครฝ่าคลื่นลมออกไปประพาสนานาประเทศในทวีปยุโรป เพื่อประโยชน์สำหรับความเรียบร้อยและความเจริญแก่ประเทศเรา โดยมีได้ทรงคิดแก่ความยากลำบาก...^{๒๗}

แม้ในกลุ่มพระราชวงศ์เองที่ถูกกำหนดหน้าที่ไว้ให้มีส่วนในการปกครองก็ยอมรับต่อการกำหนดของพระมหากษัตริย์เช่นกัน แม้ว่าการปฏิบัติราชการบางกรณีจะมีความคิดเห็นขัดแย้งอยู่แต่ท้ายที่สุดแล้วนั้นการวินิจฉัยสิ่งใดล้วนเป็นไปตามพระบรมราชวินิจฉัยทั้งสิ้น ดังปรากฏในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แม้ว่าสมเด็จพระ

^{๒๗} พระไพศาลศิลปศาสตร์ และ หลวงญาณวิจิตร, ธรรมวิจิตร เล่ม ๖ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๔๘), หน้า ๒๒๙-๒๓๑.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงมีพระราชดำริเห็นชอบในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบางระดับ เช่นการตั้งอภิรัฐมนตรีเป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์แต่ก็ได้ทรงแสดงออกซึ่งสำนึกที่เชื่อมั่นในความเป็น “ผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์” ของพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจนโดยย้ำว่าในท้ายที่สุดแล้วย่อมขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์และยังแสดงความปริวิตกไว้ด้วยว่าการตั้งอภิรัฐมนตรีอาจทำให้คนเข้าใจผิดไปได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงอ่อนแอหรืออย่างไรจึงจำเป็นต้องมีที่ปรึกษา^{๒๔}

ด้วยความสำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่มีพันธกิจในการปกครองและการแบ่งกลุ่มคนในสังคมตามหน้าที่ ดังที่กล่าวมาแล้วได้ทำให้หลักเกณฑ์เดิมที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการ “ให้” สถานภาพทางสังคมแก่ชนใต้ปกครองยังดำรงอยู่ คือเกณฑ์ทางสายเลือด หรือหลักชาติวุฒิ ที่เน้นการสืบสายตระกูลในการที่จะรับคนเข้ารับราชการ หรือให้มีโอกาสมากกว่าผู้อื่นที่ไม่มีบรรพบุรุษเคยรับราชการมาก่อน หลักชาติวุฒิหรือการให้ความสำคัญแก่ชาติกำเนิดนี้ กล่าวได้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงยึดถือเป็นหลักเกณฑ์อันดับแรกในการรับข้าราชการเลยทีเดียว ดังปรากฏในหลักเกณฑ์การรับผู้ที่ศึกษาในโรงเรียนทหารบก^{๒๕} หรือในพระราชปรรากที่ทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่พระราชวงศ์เช่น พระราชปรรากเกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งมีความทำนองว่าทรงเป็นห่วง “ลูกหลานของพระองค์

^{๒๔} หจ.ช. สบ.๒.๕๗/๓๒ “Memorandum” ๑ สิงหาคม ๒๔๖๕ อ้างถึงใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองสยามระหว่างพ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๘๐,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๕๗.

^{๒๕} ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, อนุสรณ์ครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ๒๕๑๐), หน้า ๑๔ อย่างไรก็ตามความเข้มงวดได้คลายลงในเวลาที่มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหลวงพิษณุประสาธน์ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยทหารบกและโรงเรียนเสนาธิการ ดู อัจฉราพร กุณฑ์สมัย, “กบฏ รศ.๑๓๐ : ศึกษารณการปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่ม “ทหารใหม่,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ว่าจะต้องเสื่อมสภาพเพราะขาดการศึกษาซึ่งจะทำให้หมดโอกาสที่จะเข้ารับราชการในระบบราชการแบบใหม่^{๓๐}

อย่างไรก็ตามเกณฑ์ทางชาติกำเนิดหรือหลักชาติวุฒิในรัชกาลที่ ๕ เริ่มมีความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ นอกจากบรรดาเชื้อพระวงศ์แล้ว การสืบต่อหน้าที่ของบุตรขุนนางได้ลดน้อยลง ทั้งนี้เนื่องมาจากอำนาจการต่อรองของบรรดาขุนนางหมดไปหลังจากการรวมศูนย์อำนาจของพระมหากษัตริย์จึงทำให้การสืบต่อตำแหน่งราชการตามสายตระกูลของขุนนางลดลง ประกอบกับระบอบราชการสมัยใหม่นั้นต้องการผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่มากกว่าการเรียนรู้ภายในครอบครัว จึงทำให้บุตรขุนนางผู้ใหญ่ไม่ได้รับสถานภาพที่ดีแม้ว่าบรรดาชนชั้นนำในรัชกาลที่ ๕ จะรับรู้ถึงชาติกำหนด ดังปรากฏความพยายามหาผู้ที่มีความรู้ความสามารถแบบใหม่จากระบบการศึกษา^{๓๑}

หลักชาติวุฒิที่ได้รับการเน้นมากที่สุดในทางปฏิบัติก็จะจำกัดตัวเหลือเพียงกลุ่มเดียวที่โดดเด่นกว่ากลุ่มอื่น ๆ คือ พระราชวงศ์ ซึ่งถูกถือว่ากำเนิดมาพร้อมกับพันธกิจที่จะต้องรับใช้พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขของราชวงศ์อยู่แล้วดังนั้นจึงปรากฏว่าขุนนางระดับสูงหรือเสนาบดีในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระราชวงศ์เป็นส่วนใหญ่ อันเป็นสาเหตุความไม่พอใจของกลุ่มคนเบื้องล่างในเวลาต่อมา

การเน้นอยู่ที่พระราชวงศ์นี้เป็นไปตามความสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ด้วยดังที่ปรากฏว่า พระองค์ทรงพยายามที่จะจัดระดับของเจ้านาย

^{๓๐} ดังปรากฏใน พระราชดำรัสในที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์แล้วราชการ ณ. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ใน สำนักกระแสพระบรมราชโองการ พระราชดำรัส พระราชบัญญัติพระราชทัณฑ์และประกาศการศึกษา (กรุงเทพมหานคร:กรมศึกษาธิการ, ร.ศ. ๑๒๐ หน้า ๑๙-๒๐.

^{๓๑} วารุณี โอสธารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-พ.ศ. ๒๔๗๕” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓)

ให้ชัดเจน พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง **ธรรมเนียมราชตระกูล** ในกรุงสยาม ที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนในความพยายามที่จะแยกให้พระราชวงศ์เด่นชัดกว่าชนชั้นอื่น^{๓๒} และในการถ่ายทอดแก่นกลุ่มอื่นโดยผ่านทางการศึกษาที่ปรากฏอย่างชัดเจนเช่นกันว่าพระราชวงศ์นั้นมี “หน้าที่” สำคัญ และเป็นกลุ่มบุคคลที่อยู่ในระดับสูงมากกว่ากลุ่มอื่นๆ ในสังคม ดังเช่น คำบรรยายในหนังสือเรียนของกระทรวงธรรมการ ที่ได้จำแนกพระราชวงศ์ให้อยู่ในระดับสูงสุดของลำดับชั้นทางสังคม^{๓๓}

เรื่องสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในการกระทำทาง “การเมืองของราชวงศ์จักรี” ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้แก่การกระทำที่อาจเรียกว่า “การสลายสำนักเชิงปัจเจกชน” กล่าวคือ นอกจากจะพยายามย่ำว่าบุคคลใน “ชาติ” มีหน้าที่ต่างกันอันจะยังผลให้เกิดการยอมรับสถานภาพที่แตกต่างกัน พร้อมทั้งเน้นเรื่องชาติกำเนิดดังกล่าวมาแล้ว องค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังทรงทำหน้าที่อย่างหนึ่งคือ “...เป็นที่เกิดแห่งyclonanันดรศักดิ์...”^{๓๔} ซึ่งการทำหน้าที่นี้จะส่งผลในทางยับยั้งหรือสลายสำนักเชิงปัจเจกชนดังจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้าในตอนนี้นำกล่าวเสียก่อนว่าการที่พระมหากษัตริย์ทรง “เป็นที่เกิดแห่งyclonanันดรศักดิ์” นี้เป็นราชประเพณีที่มีมานานแล้ว และมีผลในทางสลายสำนักเชิงปัจเจกชนด้วยเหมือนกัน ดังที่นักเขียนประวัติศาสตร์เชื้อพระวงศ์ท่านหนึ่งให้คำอธิบายไว้ว่า

...ทำเนียบข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนของกรุงศรีอยุธยา
กำหนดราชทินนามไว้ประจำตำแหน่งหน้าที่ราชการทุกตำแหน่งเมื่อ

^{๓๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ธรรมเนียมราชตระกูล** ในสยาม คณะพระภิกษุสามเณร วัดบวรนิเวศวิหาร พิมพ์อุทิศถวายส่วนกุศลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ พระนคร. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

^{๓๓} หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, แบบสอบอ่าน เล่ม ๕ (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ์, ๒๔๔๔), หน้า ๕๓.

^{๓๔} ห.จ.ช., ร.๕ บ.๑๔/๕ ราชประเพณีกรุงสยาม (ม.ท.).ร.๕ ๐.๒/๘ ร่างกฎปฏิการว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม

ผู้ใดพ้นจากตำแหน่งเดิมไปรับตำแหน่งใหม่ก็ต้องเปลี่ยนราชทินนาม
 ...มีผลทางใจอย่างหนึ่งเกิดขึ้น กล่าวคือทำให้บุคคลนั้นละลาย
 หายไปในราชการโดยสิ้นเชิง เมื่อบุคคลได้เข้ารับราชการแล้วชื่อเสียง
 ส่วนตัวก็สิ้นไปเหลือแต่บรรดาศักดิ์และราชทินนามอันเป็นของ
 เปลี่ยนแปลงไปตามโชคชะตาของตนในราชการ...เหตุที่ออกจาก
 ราชการนั้น ทำให้ขุนนางต้องสูญเสียทุกอย่างที่ตนเห็นว่าเป็นความดี
 ความเจริญ...^{๑๔}

การประกาศว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นที่เกิดแห่งศถานันดรศักดิ์สามารถ
 เห็นแนวพระราชดำริได้อย่างชัดเจนว่า พระองค์ทรงเชื่อมั่นว่าสถานภาพของปัจเจก
 ชนจะเกิดได้ก็เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ปัจเจกชนนั้นไม่สามารถ
 ที่จะมีส่วนภาพได้ด้วยตนเอง การพระราชทานยศถานันดรศักดิ์นี้เป็นการ “ให้”
 สถานภาพทางสังคมซึ่งในแง่หนึ่งก็เป็น “การสลายปัจเจกชน” โดยการทำให้ชนกลุ่ม
 ต่าง ๆ ยอมรับในสถานภาพที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้ ประเด็นสำคัญที่จะ
 หยิบยกมาศึกษาในที่นี้ คือ กระบวนการสลายปัจเจกชน ซึ่งจะแบ่งการศึกษาออก
 เป็น ๒ ประเด็นคือ การสลายปัจเจกชนในระบบราชการแบบใหม่ และการสลาย
 ปัจเจกชนในสังคม

ก่อนที่จะอธิบายถึงกระบวนการสลายปัจเจกชน จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจ
 เข้าใจในความเปลี่ยนแปลงบางประการอันเป็นผลมาจากการสร้างรัฐที่องค์อธิปัตย์มี
 อำนาจสูงสุดครอบคลุมพื้นที่ที่แน่นอน หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นผลมา
 จากความเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ ในกระบวนการการสร้างรัฐลักษณะ
 ดังกล่าว เครื่องมือที่สำคัญที่องค์อธิปัตย์ได้ใช้เพื่อที่ตนเองจะสามารถขยายอำนาจ
 และรวมศูนย์อำนาจคือระบบราชการแบบใหม่ การสถาปนาระบบราชการสมัยใหม่นี้
 ขึ้นถือได้ว่าเป็นความจำเป็นอย่างแท้จริงขององค์อธิปัตย์ในการที่จะขยายอำนาจของ

^{๑๔} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “สังคมสมัยอยุธยา,” ในประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า

ตนและใช้อำนาจของตน แต่ในขณะเดียวกันระบบราชการแบบใหม่ที่ตั้งสถาปนาขึ้นมา นี้กลับส่งผลกระทบต่อข้าราชการรุ่นใหม่ทำให้มีความรู้สึกนึกคิดที่เบี่ยงเบนไปจากความต้องการขององค์อธิปัตย์และในที่สุดก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กระบวนการนี้เกิดขึ้นได้อย่างไรจะได้อธิบายโดยละเอียดต่อไป

ระบบราชการสมัยใหม่ถูกสถาปนาขึ้นโดยวัตถุประสงค์ที่จะให้ข้าราชการเป็น “แซน - ชา” ที่จะทำให้สังคมมีความก้าวหน้า ดังนั้นในความรู้สึกนึกคิดของผู้สถาปนาระบบราชการจึงเห็นว่าบรรดาข้าราชการนั้นเป็นข้าแผ่นดินที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้พระราชทานโภคทรัพย์ต่างๆ รวมทั้งสถานภาพให้แก่ขณะเดียวกันระบบราชการสมัยใหม่กลับต้องการข้าราชการที่ต้องมีความรู้ความสามารถ จึงทำให้การตอบแทนแก่ข้าราชการด้านหนึ่งเป็นตอบแทนโดยขึ้นอยู่กับความสามารถในการปฏิบัติราชการของข้าราชการแต่ละคน อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ข้าราชการเกิดความสำนึกในความเป็นปัจเจกชน (จะกล่าวละเอียดในส่วนต่อไป)

ด้วยความรู้สึกนึกคิดของพระมหากษัตริย์ที่มองว่าข้าราชการนั้นเป็นข้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงทรง “กระทำ” หลายประการเพื่อที่จะทำให้ข้าราชการนั้นมีความสำนึกว่าตนคือข้าแผ่นดิน โดยเฉพาะเมื่อบรรดาข้าราชการส่วนหนึ่งได้เริ่มแสดงออกมาให้เห็นถึงความสำนึกเชิงปัจเจกชน กระบวนการต่างๆ ที่องค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรง “กระทำ” ที่จะอธิบายต่อไปนี้คือกระบวนการ “สลายปัจเจกชน”

ความเปลี่ยนแปลงในระบบราชการในรัชกาลที่ ๕ ทำให้จำนวนคนที่เข้ารับราชการมีจำนวนมากและมาจากกลุ่มที่หลากหลายมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีความรู้สึกที่แตกต่างจากเดิมถึงกับทรงมีพระราชปรารภกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ รัชทายาทว่า

...ขุนนางที่เป็นขึ้นใหม่ ๆ ในชั้นนี้ไม่มีใครทรงรู้จัก แต่ก่อนมาลูกผู้ดีที่จะทำราชการ ยอมถวายตัวเป็นมหาดเล็กตั้งแต่วัยหนุ่ม ในเวลาที่เป็นมหาดเล็กได้เข้าเฝ้าแทนรับราชการอยู่ในราชสำนักทรงรู้จักแทบทุก

คน แต่เดี๋ยวนี้นางขึ้นจากเป็นเสมียนตามกระทรวงเป็นพื้น ไม่เคย
เป็นมหาดเล็กจึงไม่ทรงรู้จัก...^{๓๖}

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าระบอบราชการแบบใหม่จะมีข้าราชการที่มาจากหลาย
กลุ่มคน แต่ผู้บังคับบัญชาสูงสุดที่เป็นเสนาบดีเกือบทุกกระทรวงก็คือพระราชวงศ์
และระบอบราชการนี้ก็มิกลไกภายในที่ทำหน้าที่สลายปัจเจกชนอยู่ กล่าวคือ
ข้าราชการสมัยใหม่นั้นได้รับเงินเดือนเป็นค่าตอบแทน แต่ขณะเดียวกันในความรู้สึก
นึกคิดของชนชั้นนำในเวลานั้นมักจะเน้นให้ข้าราชการติดอยู่เสมอว่าการรับเงินเดือน
นั้นมีใช้การได้รับเงินค่าจ้าง แต่เป็นเงินเบี้ยหวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณา
พระราชทานให้^{๓๗} และการทำราชการก็ให้ถือว่าเป็นการทำงานให้พระเจ้าแผ่นดิน^{๓๘}
ประการสำคัญเมื่อมีข้าราชการใหม่จำนวนมากขึ้นในหลายกระทรวงข้าราชการเหล่านี้
นี้ก็ถูกดึงเข้ามาในกระบวนการสลายสำนักเชิงปัจเจกชนโดยผู้บังคับบัญชาจะเป็นผู้
ขอพระราชทานศักดินาให้^{๓๙} ถึงแม้ว่าองค์อธิปัตย์จะทรงตระหนักดีว่าข้าราชการใน
เวลานั้น “ทำการตามความสามารถเป็นที่ตั้ง” แต่ก็ทรงเห็นว่า “ยศบันดาศักดิ์...เป็น
สิ่งสำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบต่างหาก” ดังปรากฏในประกาศเรื่อง
ศักดินา ความว่า

...พระบาทสมเด็จพระปิ่นเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอัน
ประเสริฐ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ข้าราชการซึ่งรับราชการในตำแหน่ง

^{๓๖} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง,” นิทาน
โบราณคดี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางศรีราชบุรุษ (สารี ปุณศรี) ณ เมรุวัดธาตุ
ทอง ๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๓, หน้า ๑๔๔.

^{๓๗} ท.จ.ช., ร.๗๓ ๑๑/๕ สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ ๓๓/๒๔๖๙, ๙ มีนาคม
๒๔๖๙.

^{๓๘} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “หลักราชการ”, ในวาทะพระมงกุฎ, หน้า
๒๖๓-๒๖๖.

^{๓๙} จักรกฤษณ์ นรินดิผดุงการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุ
ภาพกับกระทรวงมหาดไทย, หน้า ๓๓๙-๓๔๓.

หน้าที่ต่าง ๆ ที่เป็นตำแหน่งสำคัญในกรุง และเป็นข้าหลวงชนิดต่าง ๆ ออกไปหัวเมืองเป็นอันมาก ตามกาลสมัยที่ราชการเจริญทวียิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า ข้าราชการแลข้าหลวงเหล่านี้ หาได้เป็นไปโดยนิยมแห่งยศแลนามสัญญาบัตรตั้งธรรมเนียมแต่ก่อนไม่ อาใครยเลือกสรรผู้ที่สามารถที่จะรับราชการให้ได้ทำการตามความสามารถเป็นที่ตั้ง เพื่อให้เป็นคุณความดีความเจริญแก่ราชการยิ่งขึ้น นำที่ราชการจึงไม่เกี่ยวกับยศถาบันตาศักดิ์ ซึ่งเป็นสิ่งสำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบต่างหาก...^{๕๐}

อย่างไรก็ตาม การที่ระบบราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและคุณสมบัติของข้าราชการที่ปฏิบัติงานในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ก็เปลี่ยนไปมากทำให้ “ระบบศักดินา” ไม่สอดคล้องกับระบบราชการในเวลานั้น ดังปรากฏในหลักฐานร่วมสมัยว่า

...เมื่อเป็นฉะนั้นข้าราชการผู้น้อยซึ่งรับตำแหน่งสูง ถ้าผู้มีศักดินาสูงรับตำแหน่งต่ำ บางทีรับราชการแทนชั่วคราวหนึ่งครั้งหนึ่ง การที่จะเทียบศักดินาเพื่อใช้ในการปรับหัวตัดสินแผ่นดินนั้นย่อมยังเป็นการขัดขวางอยู่เพราะยังไม่มีพระราชบัญญัติชัดเจน...^{๕๑}

ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ จึงมีการปรับระบบศักดินาใหม่โดยเริ่มจากการวางระเบียบศักดินาทหารให้เหมือนกันทั้งทหารบกและทหารเรือ ^{๕๒}

จะเห็นได้ว่าแม้ระบบศักดินาจะมีปัญหาในทางปฏิบัติ แต่ชนชั้นน่านได้ล้มเลิกระบบนี้ไป กลับหาทางปรับเปลี่ยนบางส่วนเพื่อธำรงรักษาระบบนี้ไว้ต่อไป เพราะระบบศักดินายังคงมีความสำคัญต่อชนชั้นน่านในรัชกาลที่ ๕ เนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยยืนยันว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นบ่อเกิดของยศและฐานันดรศักดิ์หรือความ

^{๕๐} เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ ๑๓, หน้า ๑๓๔.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ ๑๑, หน้า ๑๓๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๙-๒๖๒.

ก้าวหน้าในชีวิตราชการนั่นเอง

นอกจากระบบศักดินาแล้ว การพระราชทานราชทินนามและการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ก็มีความหมายเช่นเดียวกัน นั่นคือเป็นการทำให้คนในรัฐยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “ให้” หรือ “กำหนด” สถานภาพของคนทั้งหลาย และประการสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือทรงติดตามให้ความพิทักษ์คุ้มครองผู้ที่พระองค์ทรง “ให้” สถานภาพด้วย ดังปรากฏในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

...อนึ่ง ขอกล่าวโดยแยงแรงว่า ถ้าการช่มเหงและหมิ่นประมาท ข้าราชการผู้มีตระกูลแลมีบรรดาศักดิ์เช่นนี้ จะถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทต่อเราผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน ผู้ที่ยกย่องยศศักดิ์และซุบเสียงวงษตระกูลข้าราชการเก่าใหม่ทั้งปวง ซึ่งเราจำต้องป้องกันแลปราบปรามโดยแยง...^{๕๓}

จะเห็นได้ว่าองค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงผูกพันผู้ที่พระองค์ทรง “ให้” สถานภาพ ไว้กับพระองค์อย่างแน่นแฟ้น ดังนั้น นอกจากการ “ให้” สถานภาพแก่คนเหล่านี้จะเท่ากับเป็นการยืนยันว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดทุกสิ่งทุกอย่างที่สำคัญในชีวิต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือทรงเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงแล้ว ยังเป็นการสลายความสำนึกเชิงปัจเจกชนด้วย เพราะถ้าผู้ใดยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น “ผู้ให้” และ “ผู้คุ้มครอง” สถานภาพของตนแล้ว ย่อมจะไม่เกิดความสำนึกว่าตนมีศักยภาพที่จะบรรลุเป้าหมายใด ๆ ด้วยตนเอง ต้องเป็นส่วนหนึ่งของสังคมหรือรัฐและต้องพึ่งพระมหากษัตริย์ตลอดไป

นอกจากการสลายสำนึกเชิงปัจเจกชนภายในระบบราชการแล้วในท่ามกลาง

^{๕๓} กระทรวงมหาดไทย, ประมวลพระราชหัตถเลขาธิราชกาลที่ ๕ ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 และ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น), หน้า ๓๒๗.

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเงินตราทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคม เป็นกลุ่มคนซึ่งมีฐานะทางการเงินดีขึ้นจากการทำ
งานหรือลงทุนทางธุรกิจในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ซึ่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอง
ก็สนับสนุนส่งเสริมให้คนในรัฐสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจทั้งแก่ตนเองและแก่รัฐ
อยู่แล้ว เช่นมีการรื้อให้ราษฎรขวนขวายหาเงินตราทั้งโดยผ่านแบบเรียนและ
ประกาศต่าง ๆ^{๔๔} คนกลุ่มใหม่ที่ประสบความสำเร็จทางด้านนี้ถูกดึงเข้ามาสู่
กระบวนการสลายความสำนึกเชิงปัจเจกชนเช่นกันโดยพระมหากษัตริย์ทรงทำ
การ “ให้” สถานภาพแก่คนเหล่านี้ ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวพระราชทานราชทินนามให้แก่คนจีนที่มั่งคั่งจำนวนหนึ่ง ตัวอย่างเช่น
พระยาภิรมย์ภักดี (บุญรอด ภิรมย์ภักดี) หลวงอุดมภัณฑพานิช (เต็ง) พระยารัตน-
ราชมานิต (โต) การดึงกลุ่มคนกลุ่มนี้เข้าสู่พระมหากษัตริย์ในด้านสถานภาพนี้เนื่อง
ด้วย พระองค์ทรงมีพระราชดำริทำนองว่าคนเหล่านี้ได้ทำให้เกิดประโยชน์แก่ชาติ
บ้านเมือง และประการสำคัญก็คือพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าคนเหล่านี้ล้วนพึง
พระบรมโพธิสมภาร มีส่วนที่ได้รับผลจากความเจริญที่พระองค์ทรงสร้างขึ้น ดังพระ
ราชดำรัสความว่า “...เราถือว่าพวกจีนนั้นเหมือนไม่เป็นคนต่างประเทศ แต่หากว่า
จะเป็นในเมืองเราส่วนหนึ่ง และมีส่วนได้รับผลในความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง
ด้วยเหมือนกัน...”^{๔๕}

กระบวนการดึงคนจีนเข้ามาอยู่ภายใต้ “พระบรมโพธิสมภาร” ของ
พระมหากษัตริย์ ถ้าพิจารณาอย่างผิวเผิน อาจจะเห็นได้ว่าไม่ได้แตกต่างจากสิ่งที่
พระมหากษัตริย์รัชกาลก่อน ๆ ทรงทำมา เช่น การพระราชทานยศศักดิ์ให้แก่เจ้า
ภานีนายอากรคนจีน แต่ในความเป็นจริงของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการ
แสวงหารายได้ของคนจีนกลุ่มใหม่ไม่ได้พึ่งพากับอำนาจที่พระมหากษัตริย์ทรง
มอบหมายพร้อมยศศักดิ์ เหมือนเจ้าภานีนายอากร หากแต่เป็นการแสวงหาด้วย

^{๔๔} โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อ “ความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในหน้าที่”

^{๔๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน, หน้า

ความสามารถของตนในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา และด้วยเหตุนี้เองกระบวนการดึงคนจีนเข้ามาอยู่ภายใต้ “พระบรมโพธิสมภาร” จึงไม่บรรลุผลสำเร็จเท่าที่ควร

ในช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมได้เริ่มส่งผลให้เกิดกลุ่มคนที่ต่อต้านและคัดค้านหรือออกความคิดเห็นในทางที่ไม่ยอมรับการมีอำนาจเพียงผู้เดียวของพระมหากษัตริย์^{๔๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงแสดงพระราชดำริประการหนึ่งที่มีจุดประสงค์เพื่อที่จะทำให้ข้อขัดแย้งนั้นหมดความแหลมคมลง โดยที่พระองค์ทรงหยิบยกเรื่อง “ความสามัคคี” มาเน้นแก่กลุ่มคนต่าง ๆ ในพระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคีแก้ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖

ตอนต้นของพระบรมราชาธิบายชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับรู้ว่ามีผู้ที่มีความคิดเห็นที่ไม่ยอมรับในพระราชอำนาจของพระองค์อยู่จำนวนหนึ่ง และคนกลุ่มนี้เสนอความคิดเรื่องความสามัคคีในอีกลักษณะหนึ่งดังความที่ว่า

...ข้าพเจ้าจะขอยกข้อความซึ่งมีผู้พูดกันด้วยความสามัคคีขึ้นกล่าวก่อน มีคนบางพวกที่เป็นคนมีความคิดสูง...มักจะพูดกันว่าคนยุโรปเขาทำการอันใด ๆ สำเร็จไปได้ตลอด เพราะเขาเป็นสามัคคีไม่ขัดขวางกัน...พูดกว้าง ๆ เข้าใจเอาโดยอนุมานว่าข้างฝ่ายเขานั้นผู้ใดคิดทำการขึ้นมาแล้ว ผู้อื่นคงต้องตามกัน...^{๔๗}

และ

^{๔๖} ดังปรากฏในการรับรู้ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เกี่ยวกับระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในรัชกาลที่ ๕ ดู ชัยอนันต์ สทวนณิช และ สุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ) การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์, หน้า ๒๒๖-๒๒๗.

^{๔๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี แก่ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน, “ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า ๑๗๓.

...ฝ่ายพวกที่รู้ภาษาอังกฤษ และรู้พื้นเพราชการในประเทศยุโรป
...เห็นว่าจำเป็นจะต้องมีปาลิเมนต์ที่ราษฎรประชุมปรึกษาราชการ...
เพราะเมืองไทยไม่ยอมให้มีความคิดเห็นต่าง ๆ กัน เป็นพวกเป็นเหล่า
พูดได้คิดได้ตามใจ บ้านเมืองจึงไม่มีความเจริญเหมือนประเทศยุโรป
รวมใจความว่า ปกครองบ้านเมืองแต่ด้วยอำนาจผู้ปกครองไม่พร้อม
ด้วยราษฎรซึ่งนับว่าเป็นการปกครองด้วยความสามัคคีในคนหมู่มาก...^{๕๘}

พระองค์ทรงมีพระราชดำริต่อความคิดเรื่องความสามัคคีของคนทั้งสอง
กลุ่มว่า

...ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าความคิดสองพวกซึ่งกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น
ไม่ถูกแก่กาลเวลาของบ้านเมือง ไม่เป็นเครื่องที่จะทำให้บ้านเมืองมี
ความเจริญไปได้โดยเร็ว เพราะเหตุที่จะเป็นสามัคคีไปไม่ได้ตามคาถาที่
กล่าวมาแล้ว...^{๕๙}

และความสามัคคีที่พระองค์ทรงพระราชดำริว่าจะเป็นทางที่นำไปสู่ความ
เจริญของบ้านเมืองอย่างแท้จริงก็คือความสามัคคีที่คนทุกกลุ่มในรัฐ “รวบรวมกัน
เป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียว คือ เอกกระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็น
ประมาณ”^{๖๐} โดยพระองค์ทรงให้เหตุผลว่า

...เหตุว่าคนในเมืองไทยเคยรวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอัน
เดียว คือเอกกระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณเมื่อ
กระแสพระราชดำริเป็นไปอย่างไร คนทั้งปวงเห็นตามโดยจริงเป็น
ตกลงไปได้โดยง่าย เป็นธรรมยั่งยืน เคยฝึกหัดมาหลายชั่วคนแล้ว เหตุ
ว่ากระแสพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดิน ว่าเอาแต่เพียงในพระบรม
ราชวงศ์ปัจจุบันนี้เป็นประมาณก็ย่อมตั้งอยู่ในความชอบธรรม...คนทั้ง

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

ปวงเคยอ่อนน้อมยอมตามมา ไม่มีผู้ใดจะคิดฝ่าฝืน...เป็นธรรมเนียมยั้ง
ยืมนานาน เป็นพื้นเพอันดีอยู่แล้ว ต่อมาเมื่อคบกับประเทศต่าง ๆ จึง
มามีความคิดต่าง ๆ เกิดขึ้น คือพวกหนึ่งไม่ชอบในการเปลี่ยนแปลง...
อีกพวกหนึ่งนั้น...อย่างไรก็คิดแต่จะเปลี่ยนแปลงใหม่...แต่คนสองพวก
นี้คงจะมีพวกน้อยกว่าผู้ที่ถือธรรมเนียมเดิม คือถือเอาพระราชดำริ
เป็นประมาณ...เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าเห็นควรว่าควรจะรวมความคิดเข้า
เป็นกลางให้ลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...อาศัยเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก...^{๕๑}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ำว่า พระมหากษัตริย์ทรงมี
ความเหมาะสมที่สุดที่จะเป็น “ศูนย์กลาง” ของความสามัคคี นอกจากด้วยเหตุผลที่
ว่า “...กระแสพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดิน ว่าเอาแต่เพียงในพระบรมราชวงศ์
ปัจจุบันนี้เป็นประมาณก็ย่อมตั้งอยู่ในความชอบธรรม” ดังกล่าวมาแล้ว พระองค์เอง
ยังทรง “ประกาศ” ว่า “ตัวข้าพเจ้าเองเป็นคนแรกหรือเป็นคนหนึ่ง ซึ่งได้มีความ
อุตสาหะคิดอ่านที่จะเปลี่ยนแปลงการบ้านเมืองให้มีความเจริญก่อนบ้านเมืองจะ
ต้องการเร่งรัดเอาเสียอีก” ^{๕๒} จะเห็นได้ว่าความสามัคคีในพระราชดำริของพระองค์
เป็นความคิดที่มีพื้นฐานอยู่บนสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น
ผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน

จำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงความสามัคคีในพระราชดำริของพระมหากษัตริย์
ในราชวงศ์จักรีและชนชั้นนำในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ชัดเจน เพราะว่ามีในรัช
สมัยต่อ ๆ มาความคิดเรื่อง “ความสามัคคี” นี้จะถูกเน้นมากขึ้นเมื่อชนชั้นสูงได้รับรู้
ถึงแรงต่อต้านจากกลุ่มคนอื่น ๆ ดังปรากฏในรัชกาลที่ ๖ ที่สมเด็จพระกรมพระยาดำรง
ราชานุภาพทรงอธิบายถึงสาเหตุหนึ่งที่ชุมชนไทยดำรงความเป็นเอกราชได้คือ ความ
สามัคคี (ภายใต้พระมหากษัตริย์) นี้เอง ^{๕๓}

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๙-๑๘๑.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

^{๕๓} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์อธิบาย,” ในพระราชพงศาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๓๓๗.

และประการสำคัญคือความคิดเรื่อง “ความสามัคคี” นี้เกิดขึ้นได้เนื่องจาก มีพื้นฐานบางประการรองรับอยู่ ได้แก่ การยอมรับว่าราชฎรเป็นองค์ประกอบของรัฐ อันเป็นผลเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังได้กล่าวมาแล้ว หากปราศจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ตั้งเอาราชฎรเข้ามามีส่วนร่วมด้วย “ความสามัคคี” ในลักษณะเช่นนี้ก็ย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นมาได้ดังที่ สมเกียรติ วันทะนะ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “แนวความคิดเรื่องความสามัคคีมีปรากฏอยู่แล้วในหลาย ๆ ชาดกของพระพุทธศาสนา แต่แนวคิดดังกล่าวไม่เคยเป็นองค์ประกอบสำคัญในการอธิบายความเจริญหรือความเสื่อมของสังคมการเมืองทั้งระบบ...”^{๕๕}

ในอีกด้านหนึ่งนอกเหนือจากความคิดอันนำไปสู่การปฏิบัติจริงในสังคมดังได้กล่าวมาทั้งหมดนั้น ความพยายามที่จะสร้าง “ราชฎร” ให้เป็นไปตามความต้องการขององค์การอธิปัตย์ก็ได้รับการดำเนินการอย่างแข็งขันโดยผ่านทางด้านการศึกษา เนื่องจากมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอยู่กับเนื้อหาของวิชาต่าง ๆ ของการศึกษาอยู่แล้วจำนวนหนึ่ง ^{๕๕} ในที่นี้จึงจะหยิบยกเพียงบางประเด็นมาศึกษา

กล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในรัชสมัยนี้ ก็เพื่อที่จะสร้างความซื่อสัตย์และ ความจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์ โดยแต่ละคนทำหน้าที่ของตนเพื่อทำให้ชาติเจริญรุดหน้าเท่าเทียมอารยประเทศ ^{๕๖} ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือว่าเมื่อใดก็ตาม

^{๕๕} สมเกียรติ วันทะนะ, เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก, ใน *อยู่เมืองไทย* รวมบทความทางสังคมและการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐) หน้า ๑๑๑.

^{๕๕} เช่น วารุณี โอธการมย์, “การศึกษา กับสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

^{๕๖} สุมินทร จูฑางกูร, “กระบวนการกล่อมเกลาสถาถการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวง...” หน้า ๑๖๙.

...หากความรู้สึกต่อหน้าที่เหล่านี้ทั้งหมดได้เข้าฝังอยู่ในสันดานจนปรากฏด้วยอาการกริยาภายนอกแล้ว เมื่อนั้นความสั่งสอนฝึกหัดชื่อว่าสำเร็จ และผู้ใดเล่าเรียนถึงผลสำเร็จเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นถือว่าเป็นราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยามยิ่งนัก...^{๕๗}

การจัดการศึกษาที่จะกล่าวถึงในที่นี้จะเริ่มจากช่วงเวลาที่มีการขยายการศึกษาออกไปสู่ราษฎรแล้ว คือหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ที่โรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรแห่งแรกได้รับการจัดตั้งขึ้นในวัดมหรณพาราม เพราะการศึกษาที่จัดขึ้นในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๒๗ นั้นจำกัดตัวอยู่เฉพาะในกลุ่มลูกหลานขุนนางและบรรดาเชื้อพระวงศ์เท่านั้น การถ่ายทอดทางด้านการเมืองโดยผ่านการศึกษายังไม่จำเป็นเท่าใดนัก เพราะคนกลุ่มนี้มีกระบวนการถ่ายทอดความสำคัญทางการเมืองอย่างไม่เป็นทางการอยู่แล้วโดยผ่านทางครอบครัวและการพบปะสมาคมกันในทางตรง ดังเช่นมีการถ่ายทอดการยอมรับและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ในวังต่าง ๆ เป็นต้น^{๕๘} ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาฉบับหนึ่งจะพบว่า “...แบบเรียนในช่วงนี้จะไม่พบลักษณะของการกล่อมเกลាทางการเมืองโดยตรงในเนื้อหาของแบบเรียน...”^{๕๙}

^{๕๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม” อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๒๖), หน้า ๖๑-๖๒.

^{๕๘} พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร, อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยพานิช, ๒๔๘๘), หน้า ๔๐-๔๑. และ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ความสำเร็จและความล้มเหลว (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๕๙} สุมินทร์ จุฑาทู, “การกล่อมเกลาทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวง...” หน้า ๕๐.

ภายหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๒๗ แล้วปรากฏความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาอย่างมากที่สุดที่เดียว ที่สำคัญคือความเปลี่ยนแปลงในการบรรจุและเพิ่มเติมวิชาใหม่ ๆ ให้เรียนกัน ซึ่งในหลายวิชานี้จะถ่ายทอดความคิดทางการเมืองโดยตรง เนื่องจากกลุ่มนักเรียนในช่วงนี้เปลี่ยนจากกลุ่มเดิมไปแล้ว วิชาสำคัญวิชาหนึ่งที่เพิ่มเข้ามาก็คือวิชาภาษาไทยที่มีการกำหนดให้อ่านหนังสือพงศาวดาร กล่าวคือ ในประโยค ๑ ชั้น ๓ กำหนดให้อ่านพงศาวดารฉบับย่อ (ตอนกรุงเก่า) ประโยค ๒ ชั้น ๑ กำหนดให้อ่านพระราชพงศาวดารราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ประโยค ๒ ชั้น ๒ อ่านพระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม ๑ ประโยค ๒ ชั้น ๓ อ่านพระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม ๒ เป็นต้น ^{๖๐} การเล่าเรียนพระราชพงศาวดารเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายไว้ว่า

...หนังสือพระราชพงศาวดารนี้ เราย่อมนับถือว่าเป็นหนังสือสำหรับชาติของเรา ๆ ที่จะไม่รู้จักกันเลยนั้น เท่ากับเราไม่รู้จักตัวเราเอง ก็ถ้าตัวเราเองไม่รู้จักแล้ว จะรู้จักคนอื่นอย่างไรได้...^{๖๑}

ซึ่งการรู้จักตนเองตามจุดหมายของแบบเรียนพระราชพงศาวดารก็คือ การรับรู้ว่พระมหากษัตริย์ทรง “กระทำ” อะไร และอย่างไรทำให้ “ชาติ” ดำรงอยู่มาได้และให้เกิดสำนึกในบุญคุณ ตลอดจนความสูงส่งอันหาที่เปรียบมิได้เลยของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ทรงครองราชย์มา เมื่อเรียนจบแล้ว ให้เรียนหรือผู้อ่านทดสอบโดยการ “เล่าเรื่องปากเปล่า” ^{๖๒} หรือตอบข้อสอบที่จะถามถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่มีผลต่อชาติบ้านเมือง ^{๖๓} การเรียนการสอนวิชาพระราชพงศาวดารในลักษณะนี้ดำรงอยู่จนกระทั่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

^{๖๐} กรมวิชาการ, *ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา* (กรุงเทพมหานคร:กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๓), หน้า ๓๓-๓๔.

^{๖๑} กรมศึกษาธิการ, *พระราชพงศาวดาร เล่ม ๑* (พระนคร:โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี, ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔)), หน้า “คำนำ”.

^{๖๒} “บทนำ,” *พระราชพงศาวดาร เล่ม ๑* (พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. ๑๒๑).

^{๖๓} โปรตดูรายละเอียดยใน วารุณี โอสธารมย์, “การศึกษา กับ สังคมไทย...,” หน้า ๑๕๐-๑๕๒.

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้มีวิชาใหม่ขึ้นอีกวิชาหนึ่ง คือวิชา “ธรรมจริยา” ซึ่งวิชาเหล่านี้เป็นส่วนเพิ่มและเสริมวิชาพระราชพงศาวดาร เพราะมีเนื้อหาที่เล่าถึงความคลี่คลายของสังคมมนุษย์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ “กำหนด” ไว้ด้วย และเน้นให้ทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีเพื่อจะได้เกิดความ “ศิวิลิส”^{๖๔} นอกจากธรรมจริยาแล้ว ยังมีอีกหลายวิชาที่ได้ทำหน้าที่ประการสำคัญนี้ คือการเน้นให้ผู้เรียนสำนึกว่าตนเองได้รับผลดีจากความเจริญที่พระมหากษัตริย์ทรง “กระทำ” ไว้เช่นในหนังสือแบบสอนอ่าน ที่เปรียบเทียบพระมหากษัตริย์ไว้ว่าเป็นเสมือนดวงอาทิตย์ดังความว่า

ถามว่า, คนเราได้อาศัยอยู่เย็นเป็นสุข, ตั้งหน้าทำมาหากินต่างคนต่างกลัวไม่อาจข่มเหงกันได้; ด้วยเหตุอันใด?

ตอบว่า, ชาวเมืองได้อาศัยพระเดชพระคุณฯ พระมหากษัตริย์แผ่คุ้มครองอยู่จึงได้มีความสุข ประกอบการงาน แลตั้งบ้านเรือนเป็นถิ่นสถานอยู่ได้

ถามว่า, พระมหากษัตริย์องค์เดียว ทำไมจึงมีพระเดชานุภาพปราบร้ายคุ้มครองความสุขของคนได้ตลอดพระราชอาณาเขต?

ตอบว่า, ข้อนี้พึงแลดูดวงอาทิตย์ในฟ้านั้นเถิด, ดวงเดียวเท่านั้นเวลากลางวันทำไมจึงมีรัศมีส่องแสงสว่างทั่วไปได้ตลอดโลก; ถ้าหากเป็นคราวเกิดโลกมืดเราจะจุดโคมขึ้นให้มาสัก ๑๐๐ ดวง, ก็คงไม่สว่างเท่าดวงอาทิตย์; พระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ก็พระเดชานุภาพปกครองแผ่ไปได้ทั่วพระราชอาณาเขต, เหมือนดวงอาทิตย์ดวงเดียว ส่องสว่างไปได้ทั่วโลก...^{๖๕}

และขณะเดียวกันก็ตอกย้ำถึงหลักชาติวุฒินที่เน้นเชื่อพระวงศ์ไว้ ความว่า

^{๖๔} ดังปรากฏในธรรมจริยา เล่ม ๔, บทที่ ๔-๙. และ ธรรมจริยา เล่มที่ ๖, บทที่ ๑๖.

^{๖๕} หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, แบบสอนอ่าน เล่ม ๔ (พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ์, ๒๔๔๔), หน้า ๔๓.

ถามว่า, เจ้านายนั้นแปลกกับไพร่พลเมืองอย่างไร, มีสิ่งไรเป็นสำคัญ?

ตอบว่า, แปลกหลายประการ; เพราะเจ้าเป็นชัตติยวงศ์ มีตระกูลสูงกว่าตระกูลอื่น ๆ, ตระกูลเจ้านี้เป็นของเนื่องมาแต่บุรณ; คือเรียกว่าชาติกษัตริย์ สืบวงศ์กันมาเป็นลำดับ, ทำความประพฤติแปลกกว่าพลเมือง, เพราะพลเมืองต้องนับถือและเกรงกลัว, ตั้งอยู่ในอำนาจทั้งสิ้น ถ้าพบปะเจ้ากลางถนนหนทาง, ต้องหลีกทางให้, ต้องทำความคำนับ;...เจ้านั้นต้องประพฤติอยู่ในมารยาทของเจ้า,...เปรียบเทียบประพฤติและสะอาด ก็คล้าย ๆ พระอรหันต์ ซึ่งเป็นสาวกชั้นสูงของพระพุทธเจ้า...^{๖๖}

ท่ามกลาง “มรดกทางการเมือง” ที่ได้รับมาจากรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงกระทำการหลายอย่างตามความสำคัญของความเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีแต่ก่อนที่จะกล่าวถึง “การเมืองของราชวงศ์จักรี” สมัยรัชกาลที่ ๖ จำเป็นต้องทำความเข้าใจเงื่อนไขสภาพแวดล้อมซึ่งมีส่วนกำหนดทางเลือกของพระองค์ว่าจะทรง “กระทำ” อะไรเพียงใด และอย่างไร เงื่อนไขสภาพแวดล้อมสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่ควรกล่าวในที่นี้มีหลายประการ ได้แก่ ตั้งแต่สมัยรัชการที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์เป็นเสนาบดีคุมกระทรวงสำคัญ ๆ ทำให้เจ้านายเหล่านี้ทรงมีพระอำนาจสูงในสมัยนั้นสภาพเช่นนี้ไม่ก่อปัญหาทางการเมืองแก่พระมหากษัตริย์ เพราะพระองค์ทรงได้รับการยอมรับนับถืออย่างสูงจากบรรดาพระเจ้าน้องยาเธอ แต่เมื่อเปลี่ยนรัชกาลเจ้านายผู้ทรงมีพระอำนาจสูงหลายพระองค์ เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีฐานะเป็นพระบิดุลา ทั้งยังทรงสั่งสมประสบการณ์และบารมีในระบบราชการมาเนิ่นนาน ปัญหาบางประการจึงเกิดขึ้นดังจะกล่าวต่อไปประการที่สอง นับตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ ปัญหาเกี่ยวกับ

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑-๕๒.

เขตแดนเริ่มลดน้อยลงหลังจากที่ไทยเสียดินแดนครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๖ การยอมรับฐานะที่เป็นเอกราชของไทยโดยประเทศตะวันตกก็ชัดเจนขึ้น การปราศจากภัยที่เห็นได้ชัดจากภายนอกเช่นนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงมีบทบาทในอีกลักษณะหนึ่งที่แตกต่างกันไปจากพระราชบิดาของพระองค์ ประการที่สามภายหลังการสร้างโครงสร้างพื้นฐานในสมัยรัชกาลที่ ๕ เศรษฐกิจของไทยถูกผลักดันให้ต้อง “พึ่งพา” ระบบทุนนิยมโลกมากขึ้น เงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่สำคัญที่กล่าวมานี้ล้วนมีผลต่อ “การเมืองของราชวงศ์จักรี” สมัยรัชกาลที่ ๖ ทั้งสิ้น การศึกษาที่มองเห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไขสภาพแวดล้อมกับองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดังที่จะพยายามกระทำในที่นี้น่าจะช่วยให้เข้าใจพระราชดำริและการกระทำทางการเมืองของพระองค์ได้ชัดเจนกว่าการพยายามมองหาร่องรอยของแนวความคิดประชาธิปไตยดังที่นิยมทำกัน และที่สำคัญก็คือจะช่วยให้เข้าใจเงื่อนไขสภาพแวดล้อมในสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่มีผลต่อ “ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ของสามัญชน” ด้วย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงรู้พระองค์ล่วงหน้าเป็นเวลานานถึงการที่จะได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ทรงรู้ล่วงหน้าเป็นเวลาถึง ๑๗ ปีก่อนขึ้นครองราชย์ แม้ว่าในเวลา ๑๗ ปีนี้พระองค์จะทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษถึง ๙ ปี แต่พระองค์ก็ได้ทรงซึมซับธรรมชาติของการเป็นองค์อธิปัตย์ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จากประสบการณ์ที่พระองค์ได้รับในสังคมไทยได้อย่างเต็มเปี่ยมทีเดียว เพราะเมื่อเสด็จกลับมายังประเทศไทยแล้ว ในฐานะขององค์รัชทายาทจึงทรงได้รับโอกาสเรียนรู้กิจการต่าง ๆ ของราชการบ้านเมือง และในปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป พระองค์ได้ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นเวลา ๗ เดือนในปีพ.ศ. ๒๔๕๐ ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระองค์ทรงซึมซับธรรมชาติของการเป็นองค์อธิปัตย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุรายวันในช่วงที่พระองค์ยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์ที่แสดงว่าพระองค์ทรงรับรู้ปัญหาต่าง ๆ ที่พระราชบิดาทรงรับรู้ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางกับเมืองประเทศราชที่วางอยู่บนความสัมพันธ์กับ

พระมหากษัตริย์^{๖๓} การวางระเบียบยศบรรดาศักดิ์ขุนนาง ที่พระองค์ทรงแสดงอย่างแจ่มชัดว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดหรือก่อกำเนิดขึ้น^{๖๔} หรือความสำคัญที่พระองค์ทรงมีต่อพลนิกรของพระองค์ “...คนไทยเราต้องการมีผู้ชักจูง... ฉะนั้นผู้ที่มีอำนาจวาสนาจึงต้องช่วยกันประพฤติดันให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้น้อย...”^{๖๕} ซึ่งการซึมซับเช่นนี้ได้แสดงออกมาทางกิจกรรมทางการเมืองของพระองค์ในรัชสมัยของพระองค์ดังจะชี้ให้เห็นในส่วนต่อไป

ถ้าจะสำรวจถึงการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ แล้ว ก็พบว่าการศึกษาจำนวนหนึ่งจะให้ความสำคัญแก่ต้นกำเนิดทางความคิดที่ส่งผลทำให้พระองค์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจบางประการว่าเป็นการยืมหรือได้รับอิทธิพลตะวันตก เช่น ทรงยืมหรือได้รับอิทธิพลจากอังกฤษในการใช้ศัพท์ว่า “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” หรือทรงตั้งกองเสือป่าเพราะได้รับอิทธิพลจากการตั้งลูกเสือจากสมัยที่พระองค์ไปเรียนที่อังกฤษเช่นกัน^{๖๖} การอธิบายเช่นที่ผ่านนี้ไม่สามารถที่จะทำให้เข้าใจสิ่งใดได้เลยเช่นเดียวกับการศึกษาเรื่องความก้าวหน้า^{๖๗} ในที่นี้จึงจะเสนอแนวคิดที่จะพิสูจน์ในส่วนต่อไปว่าพระราชกรณียกิจที่ทรง “กระทำ” นั้นมีความหมายทางการเมืองเช่นเดียวกับที่พระราชบิดาทรงกระทำมา ซึ่งอยู่ภายในโครงกรอบใหญ่ทางความคิดของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยจะศึกษาอย่างมีปฏิสัมพันธ์กับสถานการณ์แวดล้อมพระองค์

---

^{๖๓} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวง ชวัลลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑ สิงหาคม ๒๕๑๗, หน้า ๑๑-๑๓.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๖๖} Stephen Green, “King Wachirawat’s Policy of Nationalism,” In *memorian Phya Anuman Rajauhon Tej bunnag and Michal Smith* (ed.) (Bangkok: The Siam Society, 1970), p. 254.

^{๖๗} ดูในบทที่ ๓ “ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จขึ้นครองราชย์ ด้วยความสำนึก
ในความเป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้องมีพระราชอำนาจสูงสุดเพียงพระองค์เดียวจึง
ทำให้พระองค์ทรงไม่พอพระทัยที่มีผู้อื่นมีอำนาจซ้อนอำนาจของพระองค์อยู่โดย
เฉพาะกลุ่มเสนาบดีแม้ว่ากลุ่มนี้จะเป็นพระราชวงศ์ก็ตาม ดังปรากฏในพระราช
ปรารภความว่า

..แต่ก่อนนี้ความสามัคคีในหมู่ข้าราชการต่างกระทรวงไม่มีใครจะ
มีต่อกัน เพราะต่างคนต่างมุ่งนิยมอยู่แต่เฉพาะในตัวบุคคลผู้เป็นนาย
เหนือตน...^{๗๒}

และ

...ข้าราชการในเวลานี้ เรามีความเสียใจที่สังเกตเห็นว่าผิดกับแต่
ก่อนไปเป็นอันมาก...คำว่าจงรักภักดีแปลเฉไปเสียหมด คือมักแปลว่า
จงรักภักดีต่อเจ้ากระทรวง เพราะฉะนั้นผู้ใดไม่ฝากเนื้อฝากตัวกับเจ้า
กระทรวงมาทำตัวเป็นผู้เฝ้าแทนตัวเราผู้เป็นเจ้าของแผ่นดิน เขาก็หาว่าเป็น
ผู้ไม่จงรักภักดี กลับเรียกว่าเป็นคนหัวประจบ...^{๗๓}

สภาพแวดล้อมพระองค์ที่เป็นผลมาจากการสถาปนาระบบราชการของ
พระราชบิดาทำให้พระองค์ทรงรู้สึกว่าการไม่มีอำนาจอย่างแท้จริงเนื่องจากอำนาจ
การให้คุณให้โทษแก่ข้าราชการนั้นตกเป็นของเสนาบดีเจ้ากระทรวงเสียหมดโดย
เฉพาะเสนาบดีเจ้ากระทรวงส่วนมากแล้วก็ยังเป็นพระราชวงศ์ที่มีพระชนมายุสูงกว่าทั้งสิ้น
พระองค์ทรงสะท้อนความรู้สึกของพระองค์ในการที่เป็นพระมหากษัตริย์ในสภาพ
แวดล้อมเช่นนี้ไว้ว่า

^{๗๒} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๕.

^{๗๓} หจข. ร. ๖ บ.๒ ๑/๓๕ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
เจ้าพระยามรราช, ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐.

...ตัวเราเวลานี้ตกอยู่ในที่ลำบาก ยากที่จะรู้ได้ว่าภัยอันตรายจะมาถึงตัวเวลาใด เพราะเรารู้สึกประหนึ่งว่าเป็นตัวคนเดียวหากพวกพ้องมิได้ ญาติที่เป็นพวกพ้องก็พะเอินเป็นผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอันหาอำนาจมิได้ ส่วนผู้ที่มิอำนาจหน้าที่ใหญ่ในราชการนั้น เรารู้สึกว่ามีความเชื่อมั่นในตัวเราน้อยกว่าที่ควรจะมี เพราะฉะนั้นเราจะคิดว่ากล่าวเตือนอย่างใดมักจะไม่ใช่เรื่องดี ถือที่รู้มานะไปว่าตนได้เคยเป็นราชการมาก่อนเราบ้าง ญาติถือว่ามีความรู้และเข้าใจความประสงค์และความคิดของประชาชนดี กว่าเราบ้าง...^{๗๔}

กล่าวได้ว่าแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ในการที่จะแก้ปัญหาที่ประสบอยู่เป็นแนวพระราชดำริที่ต่อเนื่องมาจากพระราชบิดาของพระองค์ ดังปรากฏในปลายรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงประสบปัญหาที่มีผู้คัดค้านต่อต้านการใช้อำนาจ พระองค์ก็ทรงเสนอความคิดเรื่องความสามัคคีเพื่อแก้ไขปัญหาโดยที่พระองค์ทรงเห็นว่าปัญหาเกิดขึ้นเนื่องจากขาดความสามัคคี^{๗๕} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระองค์ทรงรับรู้ปัญหานี้เช่นเดียวกับพระราชบิดา ดังปรากฏในพระราชปรารภว่า “...แต่ก่อนนี้ความสามัคคีในหมู่ข้าราชการต่างกระทรวงไม่มีใครจะมีต่อกัน...ได้เคยมีผู้บ่อนอยู่มากแล้วในตอนปลายรัชกาลที่ ๕ แต่ยังมีได้มีใครพยายามให้ถูกได้เสีย...”^{๗๖} และพระองค์เองทรงมีพระราชดำริว่าพระองค์ทรงมี “ยาขนานที่ถูก” ที่จะทำให้ “...คนไทยรู้จักรักชาติของตน และรู้จักประโยชน์ของความสามัคคี...”^{๗๗}

^{๗๔} หจข. ร. ๖ ม.๓ ๖ก/๖ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาเทพอรชุน, พระยาอุไทยมนตรี และพระยาศรีธมมสุกราช, ๘ มิถุนายน ๒๔๕๕.

^{๗๕} ความสามัคคีที่องค์อธิปัตย์ทั้งสองพระองค์ทรงเน้นนั้นมีกรอบความคิดหลักก็คือความสามัคคีภายใต้พระมหากษัตริย์นั่นเอง

^{๗๖} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุร้ายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๕.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

ซึ่งพระองค์ก็ทรงแสดงว่าพระองค์ทรงรับรู้และมองเห็นหนทางแก้ไขตั้งแต่พระองค์ยังดำรงเป็นสยามมกุฎราชกุมารแล้ว หากแต่เวลานั้นยังไม่เหมาะสมที่จะทรงกระทำสิ่งใด ^{๗๘} “ยาขนานที่ถูกลง” ในพระราชดำริของพระองค์ที่จะแก้ไขปัญหาที่เล็งเห็นคือ เสือป่า ดังปรากฏในพระราชดำรัสว่า “...ฝ่ายตัวเรานี้ ได้นึกอยู่ว่าเสือป่านี้เองจะเป็นยาขนานที่ถูกลง...” ^{๗๙}

ก่อนที่จะอธิบายถึงความเป็น “ยาขนานที่ถูกลง” ของเสือป่า ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะขอชี้ให้เห็นถึงการใช้สามัญสำนึกของยุคสมัยปัจจุบันไปอธิบายอดีตของนักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับ “เสือป่า” ก่อนเนื่องจากผลสรุปจากการศึกษาแนวคิดกล่าวดูเหมือนจะถูกยึดถือเป็นคำตอบมาตรฐานไปแล้ว กล่าวคือ มักจะสรุปว่า “เสือป่าเป็นกองทัพส่วนพระองค์” ^{๘๐} ซึ่งมีผู้ยึดถือนำมาขยายความไปในทำนองว่าเป็นการสร้างฐานพระราชอำนาจกลุ่มใหม่ขึ้นแทนที่ฐานอำนาจเก่าที่พระองค์ทรงประสบปัญหาอยู่ ^{๘๑} ผลสรุปของการศึกษาเหล่านี้วางอยู่บนความคิดเรื่องดุลอำนาจ (balance of power) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะเป็นตัวชี้ขาดในการเมืองสมัยใหม่ ^{๘๒} ความขัดแย้งระหว่างทหารกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมักถูกมองเป็นสาเหตุที่ทำให้พระองค์ทรงตั้งเสือป่าเป็นกองกำลังส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นการพิจารณาที่ยังอาจโต้แย้งได้อยู่ ในที่นี้ใครขอเสนอว่า ความขัดแย้งที่ปะทุออกมาเป็นการก่อกบฏในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) นั้น เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากมีความเปลี่ยนแปลงทางความ

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๘๐} เช่น อัจฉราพร กมุทพิสมัย, “กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการเมืองปกครองและกลุ่ม “ทหารใหม่,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

^{๘๑} ยูภาพร เจือจินดา, “เสือป่า : โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

^{๘๒} ดังที่ปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์โดยทั่วไปในการวิเคราะห์ถึงแนวโน้มทางการเมืองชั้นสูง การโยกย้ายนายทหารอันจะมีผลถึงดุลอำนาจของผู้บังคับบัญชาชั้นสูง

คิดในกลุ่มทหารหนุ่มที่ทำให้ไม่ยอมรับการใช้อำนาจของรัชกาลที่ ๖ (จะกล่าวละเอียดต่อไป) ส่วนองค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นก็หาได้มีพระราชดำริที่จะสถาปนาเสื่อป่า ขึ้นมาคานอำนาจฝ่ายทหารไม่ เพราะพระองค์เองก็ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการทหารและทรงให้ความสำคัญ ให้ความสำคัญสนับสนุนส่งเสริมกองทัพประจำการ เช่น โปรดให้เรียกรื้อเรือรบพระร่วงและทรงส่งกองทหารเข้าร่วมสงครามโลกในยุโรป เป็นต้น พระองค์มิได้ทรงถือว่าทหารนั้นเป็นอีกกลุ่มการเมืองต่างหากเลย ดังปรากฏในพระราชปรารภแก่เสนาบดีกระทรวงกลาโหมที่ทรงเรียกเหล่าทหารว่าทหารของฉันท^๓ ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่าในกรอบความคิดขององค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นกองทัพก็เป็นขององค์อธิปัตย์อยู่แล้ว และกล่าวได้ว่าไม่ปรากฏหลักฐานใดที่จะชี้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะนำเอาเสื่อป่ามาเป็นฐานอำนาจ นอกจากการตีความจากการที่พระองค์ทรงใช้เสื่อป่าทำหน้าที่ช่วยทหารในบางขณะบางหน้าที่ และมักใช้หลักฐานจากทางทหารบางกลุ่ม เช่น กลุ่มก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ มายืนยันว่าเสื่อป่าแย่งหน้าที่ทหาร^๔

อนึ่ง หลักฐานเกี่ยวกับการฝึกหัดเสื่อป่าเองก็สามารถที่จะชี้ได้ถึงความรู้ประสิทธิภาพของเสื่อป่าในทางทหาร ยิ่งเป็นการยืนยันได้มากขึ้นอีกว่าแท้จริงแล้วจุดประสงค์ของการก่อตั้งเสื่อป่าอาจจะไม่ใช่เรื่องกองทัพส่วนพระองค์หรือฐานอำนาจแข่งกับสถาบันทหารเพราะเสื่อป่าเองปราศจากความสามารถในลักษณะที่ควร

^๓ หจข. ร.๖ ก.๑/๑๑, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาสิทธิราชเดโช, ๓๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑.

^๔ งานที่แสดงความคิดเห็นเช่นนี้ คือ แกมสุข นุ่มนนท์, ยังเตอร์กรุ่นแรก ร.ศ. ๑๓๐ (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒).

อัจฉราพร กุมพพิสมัย, “กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ : ศักยภาพปฏิรูปการปกครองกับกลุ่ม “ทหารใหม่,”

ยูภาพร เจือจินดา, “เสื่อป่า” : โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง,” ซึ่งล้วนแล้วแต่ใช้หลักฐานจากทางกลุ่มทหาร ร.ศ. ๑๓๐ ทั้งหมด

จะเป็นในรูปของกองทัพ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีข้อโต้แย้งได้ในบางประการตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็มิได้หมายความว่าข้อเสนอดังกล่าวคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงทั้งหมดและการพิจารณา “เสือป่า” ดังที่จะทำต่อไปนี้ก็จะเป็นเพียงความพยายามที่จะมอง “เสือป่า” ในอีกแนวทางหนึ่งอันน่าจะทำให้เราเข้าใจ “เสือป่า” ได้ลุ่มลึกขึ้นในอนาคต

ความหมายทางการเมืองที่สำคัญของเสือป่าที่เป็น “ยาขนานที่ถูก” ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็คือ “...การที่ได้ตั้งเสือป่าขึ้นสำเร็จเช่นนี้ ทำให้เกิดปิติยิ่งกว่าได้ทำสิ่งใด ๆ มาแล้ว เพราะรู้สึกว่าได้เป็นผู้นำทางให้คนไทยรู้จักรักชาติของตน และรู้จักประโยชน์แห่งความสามัคคี...”^{๔๕} และความสำคัญของการเป็นผู้นำทาง เช่นคำกล่าวข้างต้นก็สามารถที่จะเทียบได้กับ คำกล่าวอีกตอนหนึ่งที่ว่า

...ในประเทศซึ่งใช้วิธีการปกครองโดยมีพระเจ้าแผ่นดินทรงอำนาจสิทธิ์ขาดอย่างในเมืองเรานี้ ถ้าคนทั้งหลายมีความเชื่อถือในตัวพระเจ้าแผ่นดินแล้ว การงานก็อาจจะดำเนินไปโดยเรียบร้อยทั้งพสกนิกรก็จะไม่มีความเห็นผิดคิดกระด้างกระเดื่องไปต่าง ๆ แต่ถึงแม้ว่า พระเจ้าแผ่นดินจะเป็นผู้ที่มีความมุ่งดีปานใด ๆ ก็ตาม ถ้าผู้ที่รับใช้ไม่พยายามทำกิจการตามหน้าที่ของตน ๆ โดยเต็มสติกำลังและความสามารถแล้ว ก็ยากที่พระเจ้าแผ่นดินจะทำการให้สำเร็จไปด้วยดีได้...^{๔๖}

กล่าวโดยสรุปถึงจุดประสงค์ของการตั้งเสือป่าได้ว่าในด้านแรกคือเป็นการยืนยันว่าพระองค์ในฐานะขององค์อธิปัตย์นั้นทรงเป็นผู้ “กำหนด” วิถีแห่ง

---

^{๔๕} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๓๕.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

ประวัติศาสตร์ หรือเป็นผู้นำทาง ปรากฏว่าเมื่อพระองค์ทรงรู้สึกว่าการตั้งเสื่อป่าได้ประสพผลดี พระองค์ทรงพระราชปรารภว่า “...รู้สึว่าถึงอย่างไร ๆ ก็จะได้เขียนชื่อตัวเองไว้ในพงศาวดารตำนานของชาติไทยแล้ว...”^{๔๗} และในอีกด้านหนึ่งที่สอดคล้องกันไปก็คือเป็นการสลายความสำนึกเชิงปัจเจกชนของคนในรัฐ เพื่อที่จะทำให้ทุกคนยอมรับการ “กำหนด” ของพระมหากษัตริย์ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์สำนึกเชิงปัจเจกชนในกลุ่มคนเบื้องล่างเริ่มแรงขึ้น^{๔๘} จึงทำให้การสลายปัจเจกชนที่เป็นกระบวนการทางการเมืองที่สำคัญนั้นต้องเข้มข้นตามไปด้วย (การกระทำการเพื่อสลายสำนึกเชิงปัจเจกชนในรัชกาลที่ ๖ ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า มีความเข้มข้นมากถึงระดับที่เรียกได้ว่าเป็นการต่อต้านสำนึกเชิงปัจเจกชนทีเดียว) และนอกจากการต่อต้านสำนึกเชิงปัจเจกชนแล้วก็ยังประกอบไปด้วยการเน้นให้บุคคลสำนึกที่จะต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเพื่อที่จะยังให้เกิด “ผลรวมของหน่วยย่อย” ในสังคมอีกด้วย ทั้งหมดนี้มีดำรงอยู่ใน “เสื่อป่า” ทั้งในกระบวนการปฏิบัติการของเสื่อป่า และการถ่ายทอดสำนึกทางประวัติศาสตร์แก่เสื่อป่า และทั้งหมดนี้มีความต่อเนื่องมาจากรัชสมัยก่อนหน้า แต่ก็มีความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อมด้วย

ประเด็นแรกที่จะกล่าวถึงก่อนในเรื่อง “เสื่อป่า” คือการแต่งตั้งผู้บังคับบัญชา ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการแต่งตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ แต่เป็นไปในทางกลับกันกับระบบราชการ กล่าวคือ ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บังคับบัญชาระดับต่าง ๆ ของเสื่อป่ามักจะเป็นข้าราชการผู้น้อยที่มีความสนิทใกล้ชิดพระองค์^{๔๙} ส่วนพระราชวงศ์หรือข้าราชการชั้นสูงมักจะถูกกีดกันให้ได้รับตำแหน่งที่ไม่มี

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๔๘} ดังปรากฏในปี.ศ. ๑๓๐ มีกลุ่มทหารหนุ่มได้ก่อการกบฏขึ้นมาเอกสารของทหารกลุ่มนี้ที่ยืนยันถึงสำนึกเชิงปัจเจกชน ได้แก่ “บันทึกว่าด้วยความเจริญและเสื่อมชามของชาติ” ดูประกอบในหัวข้อเรื่อง การขยายตัวของระบบราชการ

^{๔๙} มัทนา เกษกมล, “การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘),” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๗๑-๗๔.

สำคัญในสายการบังคับบัญชา และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงย้ำว่าเสื่อป่าจะต้องเชื่อฟังผู้บังคับบัญชาผู้เป็นหัวหน้าของตนไม่ว่าผู้นั้นจะมียศ มีตำแหน่งทางราชการสูงหรือต่ำกว่าตนในเวลาปกติ สมาชิกเสื่อป่าทุกคนไม่ว่าจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางหรือสามัญชนโดยทั่วไป ต้องปฏิบัติตนในข้อนี้เหมือนกันหมดไม่มีข้อยกเว้น^{๙๐} กระบวนการนี้มีความสำคัญอย่างไรศาลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เพราะนอกจากจะเป็นการสลายสำนักเชิงปัจเจกชนแล้วยังเป็นการแก้ปัญหาทางการเมืองที่พระองค์ประสบอยู่คือ ความรู้สึกของพระองค์ที่ว่าความจงรักภักดีของข้าราชการไปอยู่ที่เสนาบดีเจ้ากระทรวงโดยเหตุที่เสนาบดีเจ้ากระทรวงส่วนใหญ่เป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงซึ่งได้รับการแต่งตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ และสืบทอดอำนาจบริหารราชการมาจากรัชกาลนั้น มิใช่มาจากการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งของพระองค์เอง ยิ่งในระดับข้าราชการชั้นรองลงไป เมื่อระบบราชการพัฒนาขึ้นจนค่อนข้างอยู่ตัวแล้วในช่วงรัชกาลที่ ๖ ข้าราชการจะปฏิบัติงานในกระทรวงและกรมกองต่าง ๆ ตามระเบียบปฏิบัติที่มีอยู่แล้วมากกว่าจะปฏิบัติตามพระบรมราชโองการเป็นเรื่อง ๆ ไป การเลื่อนยศ เลื่อนขั้นเงินเดือนก็ขึ้นอยู่กับผู้บังคับบัญชาโดยตรงดังนั้นพระมหากษัตริย์ย่อมจะทรงรู้สึกว่าข้าราชการห่างเหินจากพระองค์ กระบวนการแต่งตั้งข้าราชการชั้นผู้น้อยเป็นผู้บังคับบัญชาเสื่อป่าระดับต่าง ๆ เป็นการยืนยันอย่างเข้มแข็งต่อข้าราชการทั้งหลายทั้งปวงว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ก่อเกิดศกศักดิ์ทั้งหลาย รวมทั้งการที่จะทำให้ผู้ใหญ่เป็นผู้น้อย ผู้น้อยเป็นผู้ใหญ่ ไม่ใช่ช่วยศกศักดิ์นั้นจะเกิดเพราะตัวข้าราชการเอง ซึ่งพระองค์ก็ทรงแสดงพระราชดำรินำตนเองเดียวกันกับที่ทรงปฏิบัติไว้ในงานพระราชนิพนธ์เรื่องหลักราชการในปี พ.ศ. “๒๔๕๗ ที่ทรงย้ำว่าข้าราชการรุ่นใหม่ที่ทรงเห็นว่าคนมีความรู้และคาดหวังว่าจะได้รับความสำเร็จในวงราชการ จะต้องเข้าใจว่าวิชาการความรู้อย่างเดียวไม่เพียงพอจะต้องประกอบไปด้วยคุณสมบัติอีกหลายประการ และข้อที่ถือว่าเป็นคุณวิเศษที่จะ

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน แจ่มจันทน์ วงศ์วิเศษ, “การปรับปรุงกองทัพของไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๒๖๖-๒๖๘.

ทำให้ประสบกับความเจริญก้าวหน้าได้คือ ความจงรักภักดี^{๙๑} ซึ่งความทั้งหมดในพระราชนิพนธ์เรื่อง หลักราชการนี้ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความขัดแย้งอยู่กับระบบราชการสมัยใหม่และรากฐานความขัดแย้งที่สำคัญที่เห็นได้คือ ความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ก่อกำเนิดสรรพลสิ่งต่าง ๆ นี้เอง

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งใน “เสือป่า” ก็คือการถ่ายทอดความคิดโดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเป็นผู้ถ่ายทอดเองโดยตลอด แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงส่วนสำคัญส่วนที่สองนี้ จำเป็นต้องเข้าใจพื้นฐานทางความคิดบางประการที่พระองค์ทรงได้รับหรือมีร่วมกับพระราชบิดาของพระองค์ก็คือ การรับรู้ถึงการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนทุกกลุ่มในรัฐที่จะยังผลทำให้เกิด “ผลรวมของหน่วยย่อยในสังคม” และผลรวมนี้จะนำมาซึ่งความเจริญของชาติ^{๙๒} ดังปรากฏในพระราชดำรัสของพระองค์ ความว่า

...บุคคลในขณะเป็นอวัยวะส่วนหนึ่ง ๆ ของร่างกาย ถ้าอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง จะงดไม่กระทำการตามหน้าที่ อวัยวะส่วนอื่น ๆ อาจที่จะพลอยชำรุดทรุดโทรมไปด้วยทั่วกัน และอวัยวะส่วนที่งดเสียไม่ทำงานนั้น ไซ้ว่าจะได้รับผลดีอันใดก็หามิได้เลย คงต้องพลอยทรุดโทรมไปพร้อมกับอวัยวะส่วนอื่น ๆ เหมือนกับ...

แม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โดยส่วนรวมแล้ว เศรษฐกิจจะซบเซาลง แต่ระบบเศรษฐกิจก็เป็นไปในทิศทางเดิม ดังนั้นความคิดนี้จึงดำรงอยู่อย่างมั่นคงในพระราชดำรัสของพระองค์ และจากการที่พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ได้ในทางเศรษฐกิจด้วยภาษีที่เก็บจากราษฎรส่วนใหญ่ จึงยิ่งทำให้องค์

^{๙๑} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “หลักราชการ,” ในวาทะพระมงกุฎ, หน้า ๒๒๙-๒๖๘, ส. วัฒนธรรม, รวบรวม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมเสวี, ๒๕๐๖).

^{๙๒} ดูการก่อตัวความคิดนี้ในหัวข้อรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับการเกิดสำนักเชิงปัจเจกชน.

^{๙๓} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลุกใจเสือป่าและโคลนตืดล้อ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี สวัสดิ์ สีมานนท์ปริญา ณ. วัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๙๕, หน้า ๙๕.

อธิปไตยแห่งรัฐสมบูรณ์ตามสิทธิราชย์เน้นถึง “ผลรวมของหน่วยย่อย” มากยิ่งขึ้น และความคิดนี้เองเป็นพื้นฐานที่สำคัญของพระองค์ที่ทรงถ่ายทอดใน “เสือป่า”

สาระที่สำคัญที่สุดในกระบวนการถ่ายทอดใน “เสือป่า” ก็คือ การย้ำให้เห็นถึงผลรวมของคนทุกคนในสังคมไทย อันนำมาสู่การต่อต้านอย่างแข็งขันต่อสำนักเชิงปัจเจกชน และผลรวมจะเกิดขึ้นได้ก็ภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์เท่านั้น

การย้ำให้เห็นถึงผลรวมของคนทุกคนในสังคมไทยอันจะนำความเจริญมาสู่สังคมปรากฏอย่างดาษดื่นในงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทุกฉบับ ตัวอย่างที่จะยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่างเดียวเท่านั้น แต่ก็มีข้อความชัดเจนพอที่จะทำให้เข้าใจถึงพระราชดำริของพระองค์ คือ

...คนไทยซึ่งรักชาติไทยจริง ควรที่จะตั้งหน้าบ่าเพียรช่วยกัน รักษาธรรมแห่งชาติเราให้มั่นคงอยู่ต่อไปและอาศัยเหตุที่คนไทยทุกคน ๆ เป็นส่วนหนึ่งแห่งชาติไทย จึงจำเป็นที่จะต้องต่างคนต่างประพฤติสัมมา จารีรักษาธรรมสุจริต, เพื่อประโยชน์แห่งชาติเราทั้งหลาย ขอจงเข้าใจ เสียเถิดว่า ชาติใดมีพลเมืองที่ประพฤติอยู่ในทำนองคลองธรรมมากที่สุด ชาตินั้นแหละเป็นชาติที่ศิวิไลซ์...ขอคนไทยทั้งหลาย ที่อยากเห็นความ เจริญรุ่งเรืองแห่งชาติไทย จงตั้งใจปฏิบัติกิจการทั้งปวงให้อยู่ในทำนอง คลองธรรม...^{๙๔}

ในขณะที่เดียวกับที่พระองค์ทรงมุ่งเน้นที่ผลรวมของหน่วยย่อยที่จะต้อง ประกอบกัน จึงทำให้ทรงปักใจเชื่อว่าคนที่ไม่ยอมเห็นด้วยและปฏิบัติตามส่วนรวม เป็นผู้ “เห็นแก่ตัว”^{๙๕} หรือกล่าวได้ว่าในรัชสมัยของพระองค์นั้น ปรากฏคนที่มี ความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนมากขึ้น แต่พระองค์ทรงเห็นว่าไม่ว่าคนนั้นจะมี

^{๙๔} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า, หน้า ๑๐๓.

^{๙๕} ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงดังจะอภิปรายต่อไปว่า ความเข้าใจผิดดังกล่าวเกิดขึ้นจากพื้นฐานเช่นไร

ความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเพียงใด แต่ก็ต้องคิดถึงส่วนรวมด้วยเพราะส่วนรวมนั้นเป็นส่วนสนับสนุนศักยภาพนั้น ดังปรากฏในพระราชดำรัสว่า

...คนเราถึงแม้ว่าจะเป็นผู้ที่มีกำลังกาย, กำลังทรัพย์, และกำลังปัญญาสามารถเกินกว่าสามัญชนปานใดก็ดี, ที่จะอยู่โดยลำพังตน ไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือของผู้อื่นบ้างเลยนั้นหาไม่ได้ อย่างน้อยก็มีบิดามารดา, วงศาคณาญาติ, บุตร ภรรยา, หรือชาติที่ใส่สอยซึ่งทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องระลึกถึงประโยชน์และความผาสุกของผู้อื่นบ้าง นอกจากตนเองผู้เดียว...การตามใจตนเองผู้เดียวย่อมจะมีผลร้ายหาผลดีมิได้เลย...^{๙๖}

และด้วยเหตุที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริดังกล่าวข้างต้น “สาระ” ที่สำคัญที่ปรากฏอยู่เสมอในการถ่ายทอดหรือให้การศึกษาใน “เสือป่า” ก็คือ ความต้องการที่จะสลายสำนึกเชิงปัจเจกชน ดังปรากฏว่าพระองค์ทรงโจมตีกลุ่มที่มีสำนึกเชิงปัจเจกชนไว้มากมาย ดังตัวอย่างก็คือ

...พลเมือง ผู้ที่ประพฤติดนไม่อยู่ในศีลในธรรม, ประพฤติตามใจตนเอง, นึกจะทำอะไรก็ทำไม่ต้องนึกถึงผู้อื่น, จะเป็น ชิวไลซ์ไม่ได้...เพราะฉะนั้นเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่คนชั้นใหม่บางจำพวกอ้างตนว่าชิวไลซ์ แต่ความประพฤติไม่ชิวไลซ์เลย, คือความประพฤตินึกแต่จะตามใจตัวเองอย่างเดียว, สิ่งใดสะดวกแก่ตนเองแล้ว สิ่งนั้นนับว่าใช้ได้ทั้งนั้น

คำที่ยกขึ้นแก้ว่า คนเรา ชิวไลซ์แล้ว, มีอิสระภาพแก่ตนเช่นนี้, มาจากอะไร พุดตามปากของคนที่ไม่เข้าใจคำว่าอิสรภาพเลยคำว่าอิสรภาพดูเหมือนจะตั้งใจแปลภาษาฝรั่งว่า อินดิเพนเดนด์ ซึ่งแปลว่าไม่ได้ขึ้นอยู่กับใคร, ไม่ได้อาศัยใครเลี้ยงตัวเอง...^{๙๗}

^{๙๖} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า, หน้า ๙๕.

^{๙๗} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า, หน้า ๑๐๖.

จะเห็นได้ว่าพื้นฐานทางความคิดที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริในทำนองที่ว่า ผู้ที่มีสำนึกของความเป็นปัจเจกชนนั้นเป็นผู้ที่เห็นแก่ตัวและจะทำให้เกิดผลร้ายแก่ชาติ ก็เนื่องจากการที่พระองค์ทรงเน้นอยู่ที่ผลรวมของหน่วยย่อยที่มีแต่ละหน่วยควรทำตามหน้าที่ของตน ดังที่พระองค์ทรงพยายามแสดงความคิดแก่ชนกลุ่มอื่นว่า

...การที่จะแสดงให้เห็นปรากฏว่ารักชาติมากกว่ารักตน มุ่งประโยชน์ของชาติยิ่งกว่าของตน...ที่เป็นทางดีที่สุดคือผู้ใดมีหน้าที่อย่างไรควรตั้งใจกระทำหน้าที่อันนั้นไปให้ดีที่สุดที่สามารถจะกระทำได้

...ทุก ๆ คนมีหน้าที่อันควรจะทำเพื่อประโยชน์แก่บ้านเมือง แต่หากยังมีผู้ซู้ให้แลเห็นจึงมีผู้รู้สึกน้อยนัก ประหนึ่งเส้นผมบังภูเขาอยู่เท่านั้น...^{๙๘}

และประการสำคัญก็คือหน่วยย่อยของสังคมจะสามารถทำงานหรือดำเนินไปได้ด้วยดีนั้นก็ต้องมีผู้รับผิดชอบคอยสอดส่องดูแลเพราะ “...ถ้าแม้ปล่อยให้ต่างคนคิดหรือต่างประพฤติไปตามความพอใจของตน เมื่อมีภัยอันตรายมาถึงคณะ ก็ต่างคนต่างเอาตัวรอด ตกกลงเป็นการที่ได้อุตสาหกรรมรวบรวมกันเข้าเป็นคณะนั้น ไม่มีผลอันใดเลย เท่ากับต่างคนต่างอยู่กันตามลำพัง...”^{๙๙} และพระองค์ก็ได้ทรงแสดงพระองค์ว่า “...ชาติบ้านเมืองเปรียบเทียบเสมือนเรือ พระราชาบดีก็คือนายท้ายเรือ ประชาชนคือผู้ที่ไปด้วยกันในเรือลำนั้น...”^{๑๐๐} และได้ทรงแสดงถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ออกมาอย่างชัดเจน คือ ทรงประกาศตนว่า “...ชาติไทยเราซึ่งข้าพเจ้าได้รับเกียรติยศเป็นผู้นำให้ไปสู่ความเจริญ...”^{๑๐๑}

^{๙๘} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปลุกใจเสือป่าและโคลนตมดิลก*, หน้า ๓๐.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗-๓๘.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๑๐๑} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า*, หน้า ๑๓๔.

ด้วยพื้นฐานทางความคิดดังกล่าวมาข้างต้น จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปลงพระทัยว่า กลุ่มคนที่ทำงานนอกเหนือจากหน้าที่ของตนนั้น เป็นกลุ่มที่ทำงานด้วยความต้องการส่วนตัว ดังที่พระองค์ทรงเรียกกลุ่มที่แสดงความคิดเห็นทางการเมืองว่า “ปอลิติค” ^{๑๐๒} ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์นั้นปรากฏขึ้นมากกว่าเดิม จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงรับรู้ความสำนึกเชิงปัจเจกชนที่มีในกลุ่มข้าราชการแลพลเมืองบางกลุ่มนั้นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงไป อันเกิดขึ้นจากรากฐานทางความคิดของพระองค์เองนั่นเอง

ในขณะที่เดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสลายสำนักเชิงปัจเจกชนด้วยการสร้าง “เสือป่า” ขึ้นมา อีกด้านหนึ่งพระองค์ก็ได้ทรงพยายามแก้ไขความสำนึกเชิงปัจเจกชนในหมู่ชนที่อยู่เบื้องล่างลงไปให้กว้างขวางมากขึ้น ความพยายามที่จะแก้ไขนี้กล่าวได้ว่าเป็นความพยายามที่จะทดแทนการควบคุมคนแบบระบบไพร่ที่สูญสลายไปแล้ว คือ ความพยายามที่จะสร้างความรู้สึกลงทางด้านสายสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมให้แน่นแฟ้นมากขึ้น พระองค์ทรงมีพระราชดำริในเรื่องนี้ว่า

...ยังมีอีกเรื่อง ๑ ซึ่งได้พูดกันลงความเห็นกัน คือว่าด้วยชื่อแลฤๅตระกูล ซึ่งในเมืองอื่น ๆ เขาก็มีกันแบบทั่วไป แต่ในเมืองเรายังหาไม่ เห็นว่าดูถึงเวลาอยู่แล้วที่จะต้องจัดให้ดีขึ้น...มีผลสำคัญยิ่งกว่านั้นคือจะทำให้คนเรารู้จักรำลึกถึงบรรพบุรุษของตนผู้ได้อุตสาหกรรมการก่อสร้างตัวมา และได้ตั้งตระกูล ไว้ให้มีชื่อในแผ่นดิน เราผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของท่านได้รับมรดกมาแล้ว จำจะต้องประพฤติตนให้สมกับที่ท่านได้ทำดีมาไว้และการที่จะตั้งใจเช่นนั้น ถ้ามีชื่อที่ต้องรักษามิให้เสื่อมทรามลงไปแล้ว ย่อมจะทำให้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวห่วงหัวใจคนมิให้ตามใจตน

---

^{๑๐๒} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตुरาวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๕๔.

ไปฝ่ายเดียว จะถือว่า ตัวใครก็ตัวใคร ไม่ได้อีกต่อไป จะต้องรักษาทั้ง
ชื่อของตนเอง ทั้งชื่อของตระกูลด้วยอีกส่วน ๑...^{๑๐๓}

ความพยายามที่จะผูกพันด้วยความสำนึกที่จะต้องรักษาชื่อเสียงวงศ์
ตระกูลโดยการตั้งนามสกุลขึ้นนี้^{๑๐๔} กล่าวได้ว่าเป็นภาพสะท้อนของสำนึกในความ
เป็นราชวงศ์จักรีของพระองค์ได้อย่างชัดเจน ว่ามาตรฐานที่พระองค์ทรงเล็งเห็นว่า
สายสัมพันธ์ทางสายตระกูลเช่นนี้ส่งผลต่อคนอย่างไรนั้นก็คือมาตรฐานที่เกิดขึ้น
เนื่องมาจากความสำนึกที่พระองค์ทรงมีอยู่ในความเป็นราชวงศ์จักรี ดังที่พระองค์
ทรงย้ายอยู่เสมอว่าพระองค์จะทรงรักษาพระเกียรติยศของราชวงศ์จักรี^{๑๐๕} และได้
ทรงสถาปนาวันที่ ๖ เมษายน อันเป็นวันเฉลิมฉลองรัชสมบัดในรัชกาลที่ ๑ เป็นวัน
สำหรับชาติไทยขึ้นมา ซึ่งเป็นการสถาปนาความสำนึกของความเป็นราชวงศ์จักรี
อย่างชัดเจน^{๑๐๖}

และเมื่อตั้งนามสกุลอันมีความหมายไปถึงการปล่อยให้กำเนิดเป็นเครื่อง
กำหนดและผูกพันคน พระองค์ในฐานะองค์อภิปัตย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่
มีความคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ก่อให้เกิดสรรพสิ่งต่าง ๆ จึงทรงเป็นผู้
พระราชทานนามสกุล ขณะเดียวกันก็ทรงอธิบายว่า

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๘.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเน้นถึงการรักษา
ชื่อเสียงในที่ต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น การอธิบายเรื่องการตั้งนามสกุล

^{๑๐๕} พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทในงานเฉลิมพระ
ชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ อ้างจาก ศ. วัฒนเศรษต์, วาทะพระมงกุฎ หน้า
๒๗๗-๒๘๐.

^{๑๐๖} ดู “เรื่องรัฐบาลสเปนขอทราบวันกำหนดสำหรับชาติแห่งกรุงสยามและมีพระราชนิยม
ให้ใช้วันที่ ๖ เมษายน” ใน พระราชบัญญัติชานานามสกุลพุทธศักราช ๒๔๕๖ พระราชนิยมใน
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๔๓-๔๔, อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ
พลโท อรรถ ศติประภา ณ. เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๑๕.

...ข้าพเจ้ามีหน้าที่เป็นประมุขแห่งรัฐบาลสยาม...ข้าพเจ้าเป็น
 กุลเชษฐแห่งสกุลใหม่อันหนึ่งกล่าวคือชาติไทย ความผาสุกและความ
 เจริญของชาติ จึงเป็นข้อคำนึงอันใหญ่ของข้าพเจ้า ส่วนท่านทั้งหลายก็
 เป็นส่วนหนึ่งแห่งชาติไทยจึงนับว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งสกุลของข้าพเจ้าอยู่
 แล้ว แต่นอกจากนั้นท่านยังเป็นราชสกุลหรือสกุลอำมาตย์ในบ้านเมือง
 ซึ่งเป็นเหมือนหนึ่งสกุลย่อยขึ้นอยู่ในสกุลใหญ่อันข้าพเจ้ามีหน้าที่เป็น
 หัวหน้าโดยตรงอีกชั้นหนึ่ง...^{๑๐๗}

ซึ่งก็มีความหมายชัดเจนว่าพระองค์ก็ยังคงทรงอยู่ในที่สูงที่สุดของสายสกุล
 ทั้งหมดเพราะ “สกุล” ของพระองค์คือชาตินั้นเอง

อนึ่งนอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะทรงใช้ “เสือป่า” เป็น
 เครื่องแก้ปัญหาในการที่เสนาบดีเจ้ากระทรวงมีอำนาจมากเกินไปแล้ว พระองค์ยัง
 ได้ทรง “กระทำการ” ที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระองค์ไม่
 ทรงพอพระราชหฤทัยที่จะให้มีอำนาจเด็ดขาด คือในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ทรง
 เปลี่ยนแปลงระบบราชการเพื่อที่จะดึงอำนาจสู่พระองค์โดยมีพระบรมราชโองการ
 โปรดเกล้าฯ ให้โอนตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลประจำมณฑลที่เคยขึ้นกับกระทรวง
 มหาดไทยมาขึ้นตรงต่อพระองค์ กับได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมเขตการปกครองมณฑลที่
 ใกล้เคียงขึ้นเป็นภาค และตั้งตำแหน่งอุปราชเป็นผู้บังคับบัญชาแต่ละภาคอุปราช
 เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีฐานันดรระหว่างเสนาบดีและสมุหเทศาภิบาลทำหน้าที่
 ต่างองค์พระมหากษัตริย์ มีอำนาจเหนือข้าราชการทั้งปวงและที่สำคัญคือขึ้นตรงต่อ
 พระมหากษัตริย์เช่นเดียวกับสมุหเทศาภิบาล^{๑๐๘} ซึ่งกระบวนการนี้เองถือได้ว่า

^{๑๐๗} พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท, ใน วาตะ
 พระมงกุฎ, หน้า ๑๘๓.

^{๑๐๘} กองวิชาการ กรมการปกครอง, การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระมหา
 ธีรราชเจ้า (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๘-๒๔๖๔) (พระนคร:กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย,
 ๒๔๖๐), หน้า ๒๙.

เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์อย่างแท้จริงที่สุดอันเกิดมาจากสำนึกขององค์อภิปัตย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีต่อสภาวะแวดล้อมทางการเมืองของยุคสมัยนั่นเอง

ผู้ที่ศึกษาที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ ๖ หลายคนมักจะลงความเห็นว่าเป็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ไม่ทรงใช้เวลาในการบริหารงานราชการ^{๑๐๙} ซึ่งโดยมากแล้วมักจะมองเปรียบเทียบกับกรปฏิบัติราชการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ทรงสร้างสิ่งต่าง ๆ ที่เห็นได้ว่ามากมาย ในความเป็นจริงนั้นเราต้องพิจารณาเงื่อนไขสภาพแวดล้อมทางด้านต่าง ๆ ด้วย เช่น รัชกาลที่ ๕ ทรงใช้เวลาอย่างมากในการสร้างหรือสั่งการเกี่ยวกับระบบราชการ แต่เมื่อระบบราชการลงหลักหรือมีระบบแล้วในระดับหนึ่งในรัชกาลที่ ๖ ระบบราชการนี้ก็ “ทำงาน” เองได้โดยที่องค์อภิปัตย์ไม่จำเป็นต้องใช้เวลามากเท่าในระยะเริ่มแรก^{๑๑๐} เงื่อนไขสภาพแวดล้อมนี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นระบบราชการที่เป็นระบบมากขึ้นนี้เป็นปัญหาที่พระองค์จะต้องทรงแก้ไขในฐานะขององค์อภิปัตย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังได้กล่าวมาแล้ว

เงื่อนไขมลภาวะแวดล้อมอีกประการหนึ่งที่มีผลอย่างสำคัญต่อการเมืองของราชวงศ์จักรีในรัชกาลที่ ๖ คือนับตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ ปัญหาเรื่องเขตแดนเริ่มทดลอง และเมื่อขึ้นรัชกาลที่ ๖ การยอมรับฐานะที่เป็นเอกราชของประเทศไทยโดยประเทศจากตะวันตกก็ชัดเจนมากขึ้น ในฐานะขององค์อภิปัตย์ของรัฐที่พึงปรากฏในนานาประเทศประกอบกับสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระมหากษัตริย์จะต้องทำให้ประเทศไปสู่ความก้าวหน้าหรือความเจริญ จึงเป็นปัจจัยที่ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรง “กระทำ” ในสิ่งที่พระองค์ทรงเห็นว่าเป็น

^{๑๐๙} โดยเฉพาะผู้ที่ใช้ข้อมูลจาก เจริญ ศรีจันทร์, “กบฏ ร.ศ. ๑๓๐,”

^{๑๑๐} ในที่นี้ การพิจารณาว่าระบบราชการนั้นจะ “ทำงาน” เองได้มีผลสัมฤทธิ์ของการ “ทำงาน” ของระบบราชการ เพราะว่ามิทางเป็นไปได้อย่างมากที่ระบบราชการจะ “ทำงาน” เพื่อตัวเอง

เครื่องหมายที่บ่งบอกถึงความเจริญของประเทศที่ทำให้นานาชาติยอมรับประเทศไทยว่าเป็นหนึ่งในบรรดาประเทศทั่วโลก ดังปรากฏเมื่อพระองค์ทรงได้รับตำแหน่งนายพลเอกพิเศษในกองทัพอังกฤษ พระองค์ทรงแสดงความรู้สึกไว้ความว่า

...การที่พระราชาธิบดีประเทศใด ๆ ในบูรพาทิศจะได้รับเกียรติยศเป็นนายพลพิเศษในกองทัพบกประเทศยุโรปยังหาได้เคยมีมาแต่ก่อนไม่ และการที่พระราชาธิบดีแห่งมหาประเทศใด ๆ ในยุโรป จะได้ทรงรับพระยศเป็นนายพลพิเศษในกองทัพบก ของประเทศใด ๆ ในบูรพาทิศนี้ ก็ยังไม่เคยมีมาเลยเหมือนกัน...^{๑๑๑}

จะเห็นได้ว่าบนเงื่อนไขสภาวะแวดล้อมที่ระบบราชการสามารถที่จะ“ทำงาน”ไปได้แล้วระดับหนึ่งประกอบกับเงื่อนไขของการก่อกำเนิดของรัฐแบบใหม่ท่ามกลางรัฐอื่น ๆ อีกมากมาย จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมีความพยายามที่จะผลักดันให้ประเทศไทยให้เป็นที่ยอมรับในนานาชาติประเทศมากขึ้นกระบวนการนี้ในท้ายที่สุดที่ปรากฏอย่างชัดเจนก็คือ การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๑ ที่พระองค์ทรงถือว่าการนำประเทศเข้าร่วมสงครามโลกครั้งนี้เท่ากับการเชิดชูประเทศไทยให้ก้าวสู่ความเสมอภาคกับนานาชาติประเทศดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งว่า

...ผู้ปกครองของชาติเราตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงมาได้อุตสาหะพยายามที่จะให้กรุงเทพฯ ได้รับความเสมอหน้ากับนานาชาติประเทศมานานแล้ว ฟังจะได้มาถึงความสำเร็จปรารถนาโดยบริบูรณ์เมื่ออาทิตย์ที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ อันจะต้อนับเป็นศุภวาระดิถีในพระราชพงศาวดารและตำนานของชาติเราสืบไปชั่วดินฟ้า...^{๑๑๒}

^{๑๑๑} พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทในงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ใน ศ. วัฒนเศรษฐ์, วาทะพระมงกุฎ, หน้า ๑๔๖.

^{๑๑๒} หอวชิราวุธานุสรณ์, แฟ้มที่ ๒.๐๑๑๒๔/บ.๓ สำเนาร่างบทความพระราชนิพนธ์เรื่อง “ของควรวีเคราะห์”

และเมื่อทรงส่งทหารอาสาไปยังยุโรป พระองค์ก็ทรงแสดงออกถึงความรู้สึกอย่างเด่นชัด ดังปรากฏความว่า “...เป็นโอกาสสำคัญอย่างยิ่ง...ที่จะแสดงแก่ชาติที่อย่างไร ๆ เราก็ต้องยอมรับว่าเคยคร่ำครวญเข้ามาแล้ว แต่เวลานี้เราได้เดินขึ้นแล้ว...ในครั้งนี้อย่างไรก็ตามต่อไปประเทศสยามจะขึ้นเสมอและเทียบกับชาติอื่น...”^{๑๑๓} เมื่อสงครามยุติ สถานะของประเทศก็ได้รับการยอมรับจากประเทศต่าง ๆ มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการยอมรับในฐานะประเทศผู้ชนะสงครามอันนำมาสู่การเป็นสมาชิกริเริ่มขององค์การสันนิบาตชาติตลอดจนการแก้ไขสนธิสัญญาเกี่ยวกับบางประเทศ^{๑๑๔} และก็ได้ขยายความสัมพันธ์ทางการทูตออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น^{๑๑๕} ดังปรากฏว่าในรัชสมัยของพระองค์มีการส่งทูตไทยไปประจำประเทศต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น ๑๖ ประเทศ ส่งกงสุลประจำตำแหน่ง (de service) และกงสุลกิตติมศักดิ์ (howary) อีก ๕๙ เมืองใน ๒๔ ประเทศ ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยนผู้ช่วยทูตทหารไปประจำเป็นครั้งแรกที่ยุโรปถึง ๙ ประเทศ^{๑๑๖}

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรง“กระทำ” การต่าง ๆ ไม่น้อยทีเดียวซึ่งเป็นการกระทำตามความสำนึกของความเป็นพระมหากษัตริย์ที่จะต้องนำพาชาติไปสู่ความก้าวหน้า แต่อย่างไรก็ตามกระแสของความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมก็ได้ทำให้กลุ่มคนกลุ่มอื่นมีมาตรฐานการตัดสินให้คุณค่ากับสิ่งต่าง ๆ แตกต่างออกไปแล้ว ดังนั้น การกระทำของพระองค์จึง

^{๑๑๓} “พระบรมราชาบาทแห่งทหารไทยที่ไปราชการสงคราม ณ ประเทศยุโรป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐, “ใน ศ. วัฒนธรรม, วาทะพระมงกุฎ, หน้า ๑๗๒.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน อัญชลารักษ์ โกมลเสวิน, “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘),” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๓๕.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕, ๑๗๗.

สื่อสารได้กับคนเพียงบางกลุ่ม ว่าเป็นการกระทำอันมีค่า มีความหมายแก่ชาติ ส่วนกลุ่มคนกลุ่มใหม่ที่เป็นผลผลิตจากกระแสความเปลี่ยนแปลงนี้ก็จะได้สร้างคำอธิบายใหม่ที่มีความหมายแก่คนชั้นมาอีกชุดหนึ่ง^{๑๑๗}

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ นี้เอง ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดความรู้สึกไม่เห็นด้วยและต่อต้านกรอบโครงสร้างความคิดของรัฐในกลุ่มคนหลายกลุ่ม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ก็ทรงรับรู้และพยายามที่จะแก้ไขอยู่ในหลายแนวทางดังที่ได้กล่าวมา อีกด้านหนึ่งที่เป็นความพยายามที่สำคัญของพระองค์ที่จะเป็นตัวชี้ให้เห็นว่าสำนักทางประวัติศาสตร์นี้เป็นปัจจัยสำคัญของการเมืองในราชวงศ์จักรี ก็คือ ความพยายามที่จะชี้ให้คนทั่วไปรับรู้ ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเป็นผู้ที่ทำให้ชาติก้าวหน้า อันความพยายามนี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นหลังจากที่สำนักทางประวัติศาสตร์ที่เดิมเป็นพลังผลักดันพระมหากษัตริย์ให้ทรง “กระทำ” การต่าง ๆ ได้ถูกถ่ายทอดไปสู่ประชาชนในวงกว้างแล้ว ความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงทำให้ชาติก้าวหน้าจึงมีฐานะใหม่เพิ่มขึ้น คือกลายเป็นสิทธิธรรมขององค์อธิปัตย์กล่าวคือ องค์อธิปัตย์จะมีสิทธิธรรมก็ต่อเมื่อพิสูจน์ได้ว่าทรงทำให้ชาติก้าวหน้าจริงดังนั้นเมื่อเริ่มมีเสียงต่อต้านขัดขวางหรือไม่ยอมรับองค์อธิปัตย์ขึ้นมา จึงได้มีการตอบโต้โดยพยายามที่จะชี้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงได้ทำให้ชาติก้าวหน้า ดังปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในหนังสือที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑสถานลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘ ที่ย้ำไว้ว่า “...ถ้าเราท่านลองย้อนกลับไปพิจารณาเหตุการณ์ในเบื้องหลัง...จะรู้สึกได้ทันทีว่าโดยความเป็นอยู่ของชาติภายใต้ลัทธิรัฐบาลชนนิตรชาติปัตย์เป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์...การที่พลเมืองจะเจริญเปลี่ยนสภาพจากอนารยชน ขึ้นเป็นอารยชาติอันไพบุลย์พร้อมนั้น ย่อมอาศัยอุปกรณ์อันเกี่ยวพันอยู่กับประมุขของชาติเป็นข้อ

^{๑๑๗} ดูหัวข้อ “สำนักทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง”

ใหญ่...^{๑๑๘} และได้ใช้เนื้อที่ของหนังสือกว่าครึ่ง ที่จะแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมีพระราชหฤทัยที่ฝึกฝอยอยู่ในการที่จะทำให้ชาติก้าวหน้า^{๑๑๙} และพระราชกรณียกิจที่พระองค์ได้ทรงกระทำลงไปก็ล้วนแต่นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ชาติทั้งสิ้น^{๑๒๐} อาจจะถูกกล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้มีใช้เพียงการเขียนประวัติศาสตร์เท่านั้นหากแต่ชี้ให้เห็นถึงความพยายามที่จะสร้างสิทธิธรรมให้ชัดเจนมากขึ้นในขณะที่เกิดวิกฤตการณ์ในสิทธิธรรม (Crisis of Legitimacy)^{๑๒๑} นอกจากหนังสือเล่มนี้แล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เองก็ได้ทรงพยายามที่จะชี้ให้กลุ่มพระราชวงศ์ข้าราชการให้เห็นถึงความพยายามที่จะทำให้เกิดความก้าวหน้าจนทำให้มีการรายงานผลงานของรัฐขึ้นมาว่าได้ทำความก้าวหน้าอะไรไปบ้างดังปรากฏในพระราชดำรัสตอบงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๒^{๑๒๒} ซึ่งน่าจะถือได้ว่าเป็นรายงานผลงานของรัฐครั้งแรก

อย่างไรก็ตามไม่ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จะทรง “กระทำ” ในหลายแนวทางเพื่อที่จะยืนยันแก่กลุ่มคนทั่วไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าแสดงตนว่าเป็นผู้ทำให้ชาติก้าวหน้า แต่เงื่อนไขสำคัญที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยได้อยู่ในระบบของการพึ่งพามากขึ้น เพราะสินค้าออกที่เป็นที่มาแหล่งเดียวของประเทศคือข้าวนั้นได้ประสบกับปัญหาล้มเหลวในการผลิตข้าวไม่พอบริโภคในประเทศจนถึงขนาดที่ต้องระงับการส่งออก^{๑๒๓} จึงทำให้สังคมโดยรวมประสบกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจอันนำไปสู่วิกฤตความชอบธรรมขึ้นมา (ดังจะกล่าวในส่วนต่อไป)

^{๑๑๘} หนังสือที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑสถานลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘, (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพเดลิแมส, ๒๔๗๐), หน้า ๑๐๙.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๒๕๒ หนังสือทั้งหมดมี ๒๕๖ หน้า

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓-๒๕๒.

^{๑๒๑} ในรัชสมัยของพระองค์ได้ปรากฏมีผู้ “ต่อต้าน” และไม่ยอมรับระบอบการปกครองของพระองค์แล้ว ดังเช่น กบฏ ร.ศ. ๑๓๐.

^{๑๒๒} พระราชดำรัสตอบงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๖๒, อ้างแล้ว

^{๑๒๓} จูร์รีตัน เกียรติมพินธ์, ประมุข ทรัพย์สินสาร และ อัจฉรา ชุมดี, “วิกฤตการณ์ข้าวกับปัญหาเศรษฐกิจไทย,” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔, หน้า ๕๔๓.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงครองราชย์ พระองค์ทรงรับรู้ยู่ว่า ทรงได้รับปัญหาอันต่อเนื่องมาจากพระมหากษัตริย์องค์ก่อนหน้า และปัญหาต่าง ๆ เริ่มสั่นคลอนความเชื่อมั่นของราษฎรที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ดังที่พระองค์ทรงพระราชปรารภไว้ว่า “...ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นที่เกรงกลัว และเคารพนับถือ แม้กระนั้นในปลายรัชสมัยของพระองค์ ก็ยังมีคนหนุ่มคนหนึ่งเริ่มวิจารณ์พระองค์ในหลายเรื่องด้วยกัน แต่ก็มิได้กระทำอย่างเปิดเผย ในรัชกาลที่เพิ่งจะสิ้นไปเร็ว ๆ นี้สภาพการณ์ยิ่งเลวร้ายลงไปมากด้วยเหตุผลหลายประการ...”^{๑๒๔} และพระองค์ก็ทรงตระหนักดีว่า “...ความเคลื่อนไหวทางความคิดในทางประเทศนี้ชี้ให้เห็นสัญญาอันแนชัดว่า วันเวลาของการปกครองแบบผู้นำถืออำนาจสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียวใกล้จะหมดลงทุกที...”^{๑๒๕}

แม้ว่ารัชกาลที่ ๗ จะทรงมองเห็นหรือคาดการณ์ถึงอนาคตของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ว่าใกล้จะหมดเวลาแล้วก็ตาม แต่กระบวนการแก้ปัญหาของพระองค์ก็เป็นไปตามสำนักทางประวัติศาสตร์เดิมที่หล่อหลอมมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังปรากฏในพระราชดำรัสอย่างชัดเจนความว่า

...ฉันรู้สึกดีว่า เวลาถึงเวลาแล้วที่จะต้องคิดแก้ไขระเบียบการหลายอย่าง แต่จะทำไปโดยรีบด่วนหาไม่ได้ เพราะเป็นการรับผิดชอบต่อบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวงนัก...ส่วนที่ว่าถ้าอะไรไม่ดีมันก็จะดี และโทษพระองค์พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวเท่านั้น...พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทรงรับถูกขัดทุกอย่าง...”^{๑๒๖}

---

^{๑๒๔} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ ราวงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์, หน้า ๒๒๗.

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

และทรงยืนยันไว้ว่าหลักการที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาดในทุกสิ่งทุกอย่างเป็นหลักการที่ดีมาก “ทราบเท่าที่เรามีพระมหากษัตริย์ที่ดี”^{๑๒๗}

ดังนั้นการแก้ไขปัญหาของรัชกาลที่ ๗ จึงออกมาในรูปของความพยายามที่จะอ้างอำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ไว้ แต่มีหลักเกณฑ์บางอย่างคอยป้องกันไม่ให้พระมหากษัตริย์ที่ไม่ดีมีอำนาจมากนัก ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนในการที่พระองค์ทรงตั้งอภิรัฐมนตรีขึ้นมาคอยช่วยราชการบ้านเมือง^{๑๒๘} หรือความพยายามที่จะลดความตึงเครียดของราษฎรลงด้วยการดำริที่จะใช้รัฐธรรมนูญทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าไม่เหมาะสมกับสังคมไทย ดังพระราชปรารภที่ว่า “...ประเทศบางประเทศได้นำประชาธิปไตยมาใช้ด้วยความจำเป็นเท่านั้นเองโดยที่รู้อยู่เต็มอกว่าไม่เหมาะสมกับลักษณะนิสัยของประชาชน นั่นคือคำอธิบายว่าเหตุใดจึงมีหลายประเทศที่เล่นกับการมีรัฐสภา ข้าพเจ้ารู้สึกที่เราต้องเล่นไพ่แบบนี้ ในสยามในเวลาใดเวลาหนึ่ง...”^{๑๒๙} และร่างรัฐธรรมนูญที่พระองค์ทรงเสนอให้ร่างขึ้นนั้นก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงยังมีอำนาจอย่างสูงอีกด้วย^{๑๓๐}

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐.

^{๑๒๘} ชายชัย รัตนบริบูรณ์, “บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), ๒๕๑๙.

^{๑๒๙} ดูการวิเคราะห์ประเด็นนี้ใน เสกสรรค์ ประเสริฐกุล “ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหว ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕,” วารสารธรรมศาสตร์ ๑๑ (มิถุนายน ๒๕๒๕): ๖๒-๖๙.

^{๑๓๐} ดูการวิเคราะห์ใน เรื่องเดียวกัน

สำหรับการแก้ปัญหาความไม่พอใจในหมู่ราษฎรที่พระมหากษัตริย์ทรงไม่ “กระทำ” ให้สภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้น อภิรัฐมนตรีมีมติให้ร่าง “ประกาศตักเตือนราษฎรชาวนา” ในวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่า “...มูลเหตุแห่งความอดคัดผิดเคืองครั้งนี้มิได้เกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต อันพึงจะปกป้องได้ด้วยพระบรมเดชานุภาพ...”^{๑๓๑} ผลด้านหนึ่งของการยอมรับว่าปัญหาอยู่นอกเหนือพระราชอำนาจ เช่นนี้ก็กลับยังผลเสียให้แก่พระมหากษัตริย์ เพราะราษฎรจะมองว่าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงมีศักยภาพและพระปรีชาสามารถที่จะทรงกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ไทยได้อย่างแท้จริง

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองกับการเกิดสำนักเชิงปัจเจกชน

ในที่นี่จะอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาที่เปลี่ยนแปลงไปในแนวทางที่ขัดแย้งกับภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มคนหลายกลุ่มในสังคมก่อนการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่าความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นมาได้ด้วยสาเหตุใดภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สถาบันและระบบต่าง ๆ ล้วนรวมศูนย์อยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์ และความคิดหรือภูมิปัญญาของคนเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญประการใด โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเด็น คือ การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา การขยายตัวของระบบราชการ อันนำไปสู่การเกิดสำนักเชิงปัจเจกชนซึ่งเป็นสำนักที่ขัดแย้งกับภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา

ภายหลังการทำสนธิสัญญาการค้าเสรี ปี พ.ศ. ๒๓๙๘ แล้ว สังคมไทยก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอันยังผลอย่างไร้พินาศต่อคนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีส่วน

^{๑๓๑} หจข. ร. ๗ รล. ๒๐ สำเนารายงานการประชุมเสนาบดีสภา ครั้งที่ ๘/๒๔๗๕ ๑๖

เกี่ยวข้องกับ กล่าวคือ นอกจากในส่วนที่กระทบชนชั้นสูงที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมก็คือ การเลิกไพร่เลิกทาสแล้วผลกระทบของการค้าเสรีที่ขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ ก็ได้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมเช่นกัน

ความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดภายหลังการทำสนธิสัญญาก็คือ การเกิดอาชีพเฉพาะใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย สินค้าหรือเครื่องมือเครื่องใช้ที่แต่ละครอบครัวเคยผลิตเองใช้เองก็ได้เริ่มหันมาพึ่งตลาดมากยิ่งขึ้น อาชีพค้าขายและอาชีพบริการต่าง ๆ ได้เริ่มขยายตัวไปตามเมืองแถบที่ราบลุ่มภาคกลางและตามหัวเมืองที่เป็นศูนย์กลางถ่ายสินค้า ส่วนในกรุงเทพฯที่เป็นศูนย์กลางของการค้ากับต่างประเทศก็ปรากฏมีร้านค้าต่าง ๆ มากมาย ดังที่หลักฐานร่วมสมัยบันทึกไว้ว่ามีร้านค้าเพิ่มขึ้นตามการขยายตัวของการค้าในเมืองทำให้เกิดการค้าที่ดินและสร้างตึกแถวให้เช่า ปรากฏมีการขยายตัวของย่านการค้าตามแนวถนนเพิ่มขึ้น ตลาดที่สำคัญในช่วงนี้ได้แก่ ตลาดปากคลองตลาด ตลาดท่าเตียน ตลาดบำเพ็ญบุญ ตลาดน้อยที่ถนนเจริญกรุง ตลาดบางรัก ตลาดยอดที่บางลำภู พาหุรัด สะพานหัน และที่สำคัญที่สุดได้แก่สำเพ็ง นอกจากนี้ยังปรากฏมีห้างร้านของฝรั่งและไทยเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ห้างบิกิริมแอนดโกที่ปากคลองตลาด ห้างสรรพสินค้า เอ. แบคแมนที่ถนนบำรุงเมือง เซิงสะพานข้างโรงสี ห้างเอสทิสแมนชายนานาฬิกาที่ถนนเฟื่องนคร ห้าง ย.ร.อันเดรเยอร์มัน และห้างแอล.บี. รินกันตี ที่สี่กั๊กพระยาศรี ห้างโฮวาร์ดเอสกินที่พาหุรัด ห้างโรเบิตเลนซ์ที่สี่แยกถนนเจริญกรุง ห้างเอสสมิธแอนสันที่ริมคลองโอ่งอ่าง ห้างปีกเกนปีกที่เซิงสะพานมอญ ห้างบัดเลอร์ที่ถนนเฟื่องนครใกล้สี่กั๊กพระยาศรี ห้างบาโรบราวนที่เซิงสะพานหัวตะเข้ นอกจากนี้ยังมีห้างฝรั่งนอกกำแพงเมืองอีก เช่น ห้างยอนแซมสันที่เซิงสะพานผ่านฟ้า ชายผ้าฝรั่ง และตัดสูท ห้างเอส.เอ.บี. ชายนานาฬิกาห้างเฟรเซอร์แอนนีพ่าน้ำโชดาสมิธอนเนด และน้ำซิงที่สี่พระยา ห้างไวท้อเวเลคเลอ ที่หน้ากรมไปรษณีย์ ห้างฟอกแอนดไปเด็ก ห้างคล้าก และห้างหลุยส์ที่เสียวโนเวนส์ที่ตรอกชาเตอร์แบงค์ เป็นต้น ตลอดจนมีห้างของคนไทยที่สำคัญ เช่น ลิทธิพันธ์ที่ถนนเฟื่องนครรับตกแต่งบ้าน ห้าง

สันตโกชนทำกิจการด้านขนมและอาหารที่ถนนเจริญกรุง บริษัทหลวงสุวรรณกิจ
ขำณูญทำการค้าเพชรพลอยที่ถนนวรจักรร้านขายยาวิรัตน์จันทร์ ดิสเปนซารี บริษัท
สุวรรณิจค้าเพชรพลอยที่ถนนเจริญกรุงมีพนักงานถึง ๔๐ คน และกิจการโรงพิมพ์ที่
สำคัญ เช่น โรงพิมพ์บำรุงนุกูล และโรงพิมพ์อักษรนิติ เป็นต้น ^{๑๓๒}

ในกิจการอุตสาหกรรมที่สำคัญที่ก่อกำเนิดขึ้นมาในสมัยนี้คือกิจการโรงสี
ในระยะแรกเป็นโรงสีมือ ต่อมาได้พัฒนามาเป็นโรงสีเครื่องจักร โรงสีเครื่องจักรโรง
แรกเป็นของชาวอเมริกันตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ซึ่งต่อมาโรงสีที่ดำเนินโดยชาวจีนก็
ขยายตัวขึ้นตามลำดับ ^{๑๓๓}

จำนวนของผู้ประกอบอาชีพเฉพาะหรือประกอบอาชีพด้วยวิชาชีพอิสระได้
ขยายตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาการค้าเสรี การสำรวจกลุ่มอาชีพ
ของรัฐบาลในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ พบว่ามีผู้ประกอบการด้านวิชาชีพอิสระอยู่จำนวน
ไม่น้อยทีเดียว ^{๑๓๔} การขยายตัวของผู้ประกอบอาชีพอิสระเช่นนี้มีความหมายที่เกี่ยว
พันอยู่กับตัวผู้ประกอบการเองและสังคมทั้งสังคมด้วย

ในด้านแรกคือส่วนที่เกี่ยวพันอยู่กับตัวผู้ประกอบการเองนั้น จะเห็นได้ว่า
การประกอบการในลักษณะนี้เป็นการดำรงชีพที่ขึ้นอยู่กับความสามารถหรือ
ศักยภาพทั้งหมดของผู้ประกอบการ แม้ว่าปรากฏอยู่บ้างที่ผู้ประกอบการร้องขอ
ความช่วยเหลือจากรัฐแต่ก็เป็นส่วนน้อย และการได้รับการช่วยเหลือหรือไม่ขึ้น

^{๑๓๒} โปรดดูรายละเอียดใน Arnold Wright & Oliver T. Breakspear, *Twentieth Century Impression of Siam* (London: Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1908).

^{๑๓๓} ทวีศิลป์ สิวัดณะ, “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕),”
ใน *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔*, หน้า ๒๔๘.

^{๑๓๔} ข้อมูลทางสถิติในรายงานฉบับนี้แม้ว่ายังมีข้อสับสนอยู่ แต่ก็สามารถยืนยันได้ว่า
ผู้ประกอบการด้วยอาชีพอิสระนั้นมีอยู่จริงและมีจำนวนไม่น้อยทีเดียว *Statistica year Book*,
No. 19.

อยู่กับอำเภอใจของรัฐบาลอย่างมาก ดังปรากฏในกรณีของบริษัทเดินเรือที่พยายามจะชูเรื่องชาตินิยมเพื่อขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลในการต่อสู้ทางการค้ากับบริษัทเดินเรือตะวันตกก็ได้รับการปฏิเสธที่จะช่วยเหลือจากรัฐบาล^{๑๓๔} การปราศจากความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างเป็นทางการ ทำให้ในความสัมพันธ์ของผู้ประกอบการนั้น การดำรงอยู่หรือเสื่อมสลายของธุรกิจหรือผู้ประกอบการใด ๆ ล้วนขึ้นอยู่กับศักยภาพและความสามารถของตนเป็นหลัก

ในระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งอยู่กับความสามารถหรือศักยภาพของตนเองเป็นหลักเช่นนี้จึงทำให้บรรดาผู้ประกอบการต่าง ๆ พยายามขวนขวายที่จะพัฒนาหรือเพิ่มศักยภาพของตน ดังปรากฏว่าชาวเงินจำนวนหนึ่งได้ส่งลูกหลานของตนเองไปศึกษาวิชาค้าขายในต่างประเทศทั้งที่ประเทศจีน ฮองกง สิงคโปร์ และในยุโรป เช่น นายจุลินทร์ ล่ำซำ นายตัน บุญเด็ก นายกิจ จงวัฒนา เป็นต้น นอกจากนี้ที่ทำการค้าขายแล้ว อาชีพอิสระอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นก็ล้วนแต่เรียกร้องศักยภาพส่วนตัวของผู้ประกอบการทั้งสิ้น อาชีพเสมียนในบริษัทห้างร้านไม่ว่าจะเป็นของคนต่างชาติหรือคนไทยก็เรียกร้องให้ผู้ประกอบการมีความรู้พิเศษ เช่น การทำบัญชี ความสามารถในการใช้ภาษาต่างประเทศ อาชีพหนังสือพิมพ์ยังต้องการมากกว่าปกติเสียอีก แม้ว่าด้านหนึ่งการดำรงอยู่ของหนังสือพิมพ์นั้นได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากหลาย ๆ ฝ่าย^{๑๓๖} แต่ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ผู้ประกอบการหนังสือพิมพ์จำเป็นที่จะต้องมีความรู้ทางปัญญาและจิตใจที่ค่อนข้างสูง เพราะต้องทำงานภายใต้การควบคุมดูแลของผู้มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด

^{๑๓๔} ตัวอย่างของการปฏิเสธไม่ช่วยเหลือแก่ธุรกิจเอกชน ปรากฏในเอกสารการประชุมอภิรัฐมนตรีที่ปรากฏการแสดงความเห็นว่า “...รัฐบาลที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการค้าของราษฎร ก็มีแต่รัฐบาลโซเวียตและญี่ปุ่น...” (ห.จ.ช. ร.๗ พ ๘/๘ สำนักการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ ๒๙/๒๔๗๓ อ้างถึงใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๐-พ.ศ. ๒๔๘๐, หน้า ๑๒๗).

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙.

ในอีกด้านหนึ่ง การขยายตัวของผู้ประกอบการอาชีพอิสระหมายถึงระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรานั้นขยายตัวตามไปด้วย งานวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจแบบเงินตรานั้นขยายตัวจากที่ราบภาคกลางไปสู่หัวเมืองเข้มนชั้นขึ้นตามลำดับ^{๑๓๗} จำนวนประชากรที่ถูกดึงเข้าสู่ระบบการดำรงชีวิตด้วยเศรษฐกิจแบบใหม่จึงทวีเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ ข้าราชการที่พึ่งได้รับเงินเดือนเป็นค่าตอบแทนในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ขยายตัวตามไปจนกระทั่งมีความพยายามที่จะจัดระบบเงินเดือนให้อยู่ในระบบเดียวกันทั้งหมดในปี พ.ศ. ๒๔๗๑

การขยายตัวของระบบเงินตรานี้ได้ทำให้การปะทะสังสรรค์ทางสังคมมีสื่อกลางเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมาก เกณฑ์วัดความสำเร็จของคนเริ่มกลายมาเป็นการครอบครองทรัพย์สินหรือเงินตรามากขึ้นเพราะเงินตรากลายมาเป็นการดำเนินชีวิตมากขึ้นทุกขณะ ดังปรากฏในการรับรู้ของชนชั้นสูงในขณะนั้นว่า “...แต่ก่อนคนมักจะนิยมศรรดาศักดิ์มาก อยากเป็นขุนนางมากกว่าอื่น แต่เดี๋ยวนี้นึกถึงเงินกันมากกว่าทั้งลาภและยศรวมกันยอมเป็นสิ่งที่แสวงหากันมากที่สุดเป็นธรรมดาแต่ถ้าไม่ได้ตั้งนี้แล้วก็ชวนจะหันไปข้างเงินมากกว่า...”^{๑๓๘} ในแถบที่ราบภาคกลางและกรุงเทพฯ นั้นรัฐบาลไม่สามารถที่จะเกณฑ์แรงงานได้แล้ว ต้องใช้การจ้างในกรณีที่ต้องการก่อสร้างหรือปรับปรุงสิ่งใด ดังปรากฏในหลักฐานราชการของรัชกาลที่ ๖ ว่า “...พลเมืองกรุงเทพไม่คุ้นเคยต่อการเกณฑ์ จึงแนะนำให้อ้างคนมา...”^{๑๓๙} และคนที่มีความสามารถพิเศษเฉพาะตัว เช่น ภาษาอังกฤษ ก็

^{๑๓๗} จิตรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์).

^{๑๓๘} รายงานของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เตรียมเสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการดำรงรูปการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๕.

^{๑๓๙} พ.จ.ช., ร.๖ น. ๑/๓๓ อ้างถึงใน เยาวรัตน์ ทุติมานรดีกุล, “การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพในช่วงรัชกาลที่ ๕-๗ และผลกระทบทางสภาวะแวดล้อมต่อประชาชน, “(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๓๔.

มักจะมุ่งไปทำงานในที่ทำงานที่ให้เงินเดือนมากกว่า ดังที่มีผู้บันทึกไว้ว่ามีผู้ทำงานกับฝรั่งเพราะเงินมากกว่า” ...เสมียนฝรั่ง...ได้เงินเดือนอย่างต่ำ ๕๐ บาท อย่างสูงถึง ๒๕๐ บาท ส่วนเสมียนที่เป็นข้าราชการได้เงินเดือนดูเหมือน ๒๐ บาทเท่านั้น ซึ่งเป็นขั้นต่ำ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่มีความรู้ภาษาอังกฤษไปทำงานตามห้างฝรั่งมากกว่าสมัครมาทำงานตามกรมต่าง ๆ ของทางราชการ...^{๑๕๐}

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมของชนชั้นสูง คือ การยกเลิกระบบไพร่และทาสนั้นได้ยังผลทำให้โอกาสในการเลือกทางดำเนินชีวิตของไพร่ที่กลายมาเป็นราษฎรเปิดกว้างมากขึ้น แม้ว่าจะยังคงต้องเสียเงินรัชชูปการอยู่ก็ตาม แต่ก็กล่าวได้ว่าราษฎรสามารถที่จะเลือกทางเดินชีวิตของตนได้กว้างขวางมากขึ้น และเมื่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงมาสู่ระบบเงินตรามากขึ้นจึงทำให้ราษฎรสามารถที่จะครอบครองโภคทรัพย์ได้หากมีโอกาสและความสามารถเพียงพอ หรือแม้ว่าไม่มีความสามารถพิเศษใด ๆ ก็สามารถที่จะขายแรงงานที่ใด ๆ กับใครก็ได้

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมานี้ ได้หล่อนหลอมคนที่มีส่วนสัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวให้มีความรู้สึกนึกคิดที่เกี่ยวกับตนเองในฐานะ “มนุษย์” ที่แตกต่างไปจากเดิม กล่าวคือ ได้ทำให้เกิดสำนึกที่ว่าตนเองก็เป็นมนุษย์ เช่นเดียวกับมนุษย์คนอื่น ๆ เป็นมนุษย์ที่สามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้ และตนเองเป็นผู้ที่หาเลี้ยงตัวด้วยศักยภาพของตน

ความสำนึกในความเป็น “มนุษย์” ของสามัญชนที่เกี่ยวข้องอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา นี้ ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในวิถีคิดของเขา ในกลุ่มพ่อค้าหรือผู้ประกอบการอุตสาหกรรม ผู้ประสบผลสำเร็จจะได้รับยกย่องว่าสร้างตัวขึ้นมาได้ด้วยตนเอง ดังที่เพื่อนที่อยู่ในวงการค้าของพระยาภักตินรเศรษฐ์ (เลิศ เศรษฐบุตร) ได้กล่าวยกย่องท่านไว้ว่า “...ถ้าจะกล่าวว่า เจ้าคุณภักตินรเศรษฐ์เป็นผู้ปลูกปล้ำ ตั้งตนเองด้วยลำแข้งอย่างี่ฝรั่งเรียกว่าเซลฟเมคเมอร์เซนต์...”^{๑๕๑} ซึ่งมีความ

^{๑๕๐} พระยาอนุমানราชธนะ, **พื้นความหลัง** เล่ม ๓, หน้า ๑๒๒.

^{๑๕๑} พระยาภักตินรเศรษฐ์ **เกร็ดความเป็นอยู่บางเรื่อง** พระนคร:โรงพิมพ์ตรีหังค์

หมายความว่ากลุ่มผู้ประกอบการนั้นมีความสำคัญว่าตนเองในฐานะปัจเจกชนมีความหมายและความสำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตของตนซึ่งความสำคัญเชิงปัจเจกชนในกลุ่มผู้ประกอบการนี้แสดงออกอย่างชัดเจนในการคัดค้านและต่อต้านระบบชาตินิยม (ดังจะกล่าวในส่วนต่อไป)

ความสำคัญในศักยภาพของปัจเจกชนนี้ ยังได้แสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนในการสื่อสารในสังคมด้วย ดังจะเห็นได้ว่านับตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมาปรากฏว่ามีหนังสือพิมพ์ออกจำหน่ายอย่างกว้างขวางมากขึ้น การเกิดขึ้นมาของหนังสือพิมพ์ก็มิได้มีความหมายเพียงแค่ว่ารัฐบาลเปิดโอกาสให้สิทธิเสรีในการทำหนังสือพิมพ์จึงทำให้จำนวนของหนังสือพิมพ์มากขึ้นเท่านั้น หากแต่ปัจจัยสำคัญคือการเกิดความสำคัญในศักยภาพของปัจเจกชนในกลุ่มคนที่ต้องการรับรู้ข่าวสารให้มากขึ้นกว่าเดิม และในกลุ่มผู้ประกอบการหนังสือพิมพ์ จึงทำให้หนังสือพิมพ์ปรากฏขึ้นมาในบรรณพิภพอย่างมากมาย หลวงวิจิตรวาทการได้เปรียบเทียบกล่าวไว้ให้เห็นว่าความสำคัญในศักยภาพของปัจเจกชนนั้นมีผลต่อการเกิดหนังสือพิมพ์ ความว่า “...หนังสือพิมพ์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุด...คนที่มิหนังสือพิมพ์อ่าน ก็เหมือนพระเจ้าแผ่นดิน พอตื่นเช้าก็ได้รับรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั่วประเทศ...”^{๑๔๒} ซึ่งมีความหมายได้ว่าศักยภาพของปัจเจกชนนั้นสามารถที่จะพัฒนาได้โดยการรับรู้เรียนรู้ที่กว้างขวางโดยผ่านทางหนังสือพิมพ์ และสถานภาพเองก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะมีมาได้ด้วยการพัฒนาศักยภาพดังกล่าว ซึ่งความคิดเช่นนี้ก็เป็นที่ไปในทำนองเดียวกันกับที่หลวงวิจิตรวาทการเสนอไว้ในหนังสือ “มันสมอง” ดังจะกล่าวต่อไป

การพิจารณาการออกหนังสือพิมพ์จำนวนมากในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในแง่มุมของความต้องการของผู้อ่านและผู้ผลิตจากความสำคัญเชิงปัจเจกชนดังกล่าวข้างต้น น่าจะทำให้เข้าใจถึงกระบวนการสื่อสารในสังคมแจ่มชัดมากขึ้น หากไม่

---

^{๑๔๒} หลวงวิจิตรวาทการ, “กำเนิดหนังสือพิมพ์”, ใน ปารุกถาและคำบรรยาย (กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์บรรณาคาร แสดงในเครื่องกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์ ที่ สถานีศาลาแดง วันเสาร์ที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๓), หน้า ๔๔.

เข้าใจพื้นฐานทางความคิดของการเกิดหนังสือพิมพ์เช่นนี้แล้วก็ไม่อาจจะอธิบายถึงการแสดงออกของหนังสือพิมพ์ที่ต่อต้านขัดขวางหรือแสดงความไม่พอใจต่อระเบียบทางสังคมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่ยอมรับในการมีสำนักเชิงปัจเจกชนของคนภายในรัฐ^{๑๔๓} นอกจากจะอธิบายการแสดงออกของหนังสือพิมพ์ทำนองดังกล่าวว่าได้รับ “ความคิด” บางประการมาจากตะวันตก

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่เกิดการขยายตัวของหนังสือพิมพ์ งานเขียนทางด้านวรรณกรรมก็ขยายตัวด้วยเช่นกัน โดยมากแล้วนักหนังสือพิมพ์และนักประพันธ์มักจะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน หรือไม่ก็มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดดังเช่น หลวงสารานุกรมประพันธ์ซึ่งเป็นนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงและขณะเดียวกันก็เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์ ต่อมาก็มาทำหนังสือสารานุกรม ซึ่งได้รับความนิยมมากก่อนปี พ.ศ. ๒๔๖๗ หรือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ที่แรกเริ่มนั้นเขียนวรรณกรรมเพียงอย่างเดียว แต่ต่อมาก็ได้ทำหนังสือพิมพ์เชิงเรีงรมย์ชื่อ สุภาพบุรุษ และในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้ออกหนังสือรายวันขึ้นโดยใช้หัวหนังสือว่า บางกอกการเมือง^{๑๔๔} และบางกอกการเมืองนี้ก็ได้ออกความคิดเห็นต่อระเบียบทางสังคมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ไม่ยอมรับการมีสำนักเชิงปัจเจกชนของคนอย่างรุนแรงทีเดียว หม่อมเจ้าอากาศคำแกเองก็มีความใฝ่ฝันที่จะเป็นนักหนังสือพิมพ์อย่างแรงกล้าดังที่ทรงแสดงออกในงานวรรณกรรมของพระองค์^{๑๔๕}

งานวรรณกรรมที่ขยายตัวในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ได้ปรากฏการแสดงออกเช่นเดียวกันกับปัจจัยพื้นฐานทางความคิดที่ทำให้เกิดหนังสือพิมพ์ พฤติกรรมและความรู้สึกต่าง ๆ ของตัวละครที่ถูกบรรจงสร้างขึ้นในงานวรรณกรรม

^{๑๔๓} ดูในหัวข้อ “สำนักทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง.”

^{๑๔๔} สุภา ศิริมานนท์, “ความทรงจำ : ชีวิตและการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์,” ใน โลกหนังสือ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๑): ๖๕-๖๖.

^{๑๔๕} หม่อมเจ้าอากาศคำแก, **ละครแห่งชีวิต** (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๓๔).

นั้น กล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสารอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของยุคสมัยโดยแท้พฤติกรรมทั้งหมดของตัวละครแต่ละตัวถูกสร้างขึ้นให้มาจากการกำหนดโดยอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของตัวละครนั่นเอง ซึ่งตัวละครแต่ละตัวจะมีบุคลิกภาพเฉพาะ หรือมีปัจเจกภาพที่มาจากภูมิหลังและประสบการณ์อันแตกต่างจากผู้อื่นของตัวละครนั้น ๆ ไม่ว่าจะจะเป็นความต้องการสร้างฐานะหรือความต้องการเอาชนะอุปสรรคใด ๆ ดังปรากฏอย่างชัดเจนในบทบาทของตัวละครที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียน เช่น ความพยายามทำงานอย่างหนักเพื่อคนที่ตนเองรักและความเสียใจที่ถูกสลัดรักอันยังให้เกิดการตัดสินใจที่มีผลทำให้เหตุการณ์อันน่าสลดใจเกิดขึ้นของ นายประยูร และจิตใจที่เลวร้ายที่ทำให้พระอารีอดิษฐ์ทำในสิ่งที่ก่อความกระทบกระเทือนแก่คนรอบข้างใน “มารมุษย์”^{๑๔๖} การต่อสู้และขับเคี่ยวกันระหว่างศรีกับมานูโซในเรื่อง “ลูกผู้ชาย” ก็เป็นไปเพราะความเป็นมนุษย์ปุถุชนของทั้งสองคน^{๑๔๗} ในงานเขียนวรรณกรรมของ ยศ วัชรเสถียร บทบาทของ แผน และ ผุส ไททยวิทย์ สองพี่น้องในเรื่อง “ชาติชาย” ก็ดำเนินไปโดยแรงผลักดันจากวิถีคิดของคนทั้งสองเอง^{๑๔๘} ตัวละครที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ยังปรากฏในงานของดอกไม้สด ป.อินทรปาลิต ยาขอบ มาลัย ชูพินิจ บ.กาละบัด และท่านอื่น ๆ อีกมากมาย

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งนอกเหนือจากการสร้างตัวละครให้เป็นมนุษย์ซึ่งเป็นผู้กำหนดทางเดินชีวิตของตนแล้ว บรรดานักประพันธ์ยังได้สร้างอารมณ์ของตัวละครที่เน้นอยู่ที่ความเป็น “มนุษย์” ที่มีความเป็นปัจเจกชนอย่างมากด้วย ตัวอย่างของอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครเช่นนี้ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือความรักการอธิบายหรือกล่าวถึงความรักในวรรณกรรมยุคนี้เป็นการอธิบายหรือกล่าวถึงความรู้สึกรักที่ปัจเจกชนจะมีต่อปัจเจกชนอีกคนหนึ่งโดยขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของคน ๆ นั้นเอง มิได้มีสิ่งแวดล้อมอันใดมากำหนดการเกิดขึ้นของความรักไม่ว่าจะเป็นอำนาจเหนือ

^{๑๔๖} กุหลาบ สายประดิษฐ์, *มารมุษย์* (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ดวงศศึกษา, ๒๕๑๐).

^{๑๔๗} กุหลาบ สายประดิษฐ์, *ลูกผู้ชาย*. (พระนคร:ดวงศศึกษา, ๒๕๑๐).

^{๑๔๘} ยศ วัชรเสถียร, *ชาติชาย*. ม.ป.ท.

ธรรมชาติ ฐานะ ยศศักดิ์ หรือเชื้อชาติ ภาษา ดังปรากฏในความรักระหว่างมาเรียกับ วิสตุร ใน *ละครแห่งชีวิต* การแต่งงานโดยปราศจากความรักก็就会被เสนอแนวคิด ว่านำมาซึ่งความขมขื่นของชีวิตดังปรากฏใน *มารมนุชย์* และ *ผจญมาร* ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ รวมไปถึงการเสนอความคิดที่ปฏิเสธการแต่งงานโดยปราศจากความรัก ใน *ศัตรูของเจ้าหล่อน* ของดอกไม้มัสต^{๑๔๙} หรือการปฏิเสธบุพเพสันนิวาสนิเวศน์โดยหันมา เน้นโลกสันนิวาสนิเวศน์ที่เกิดขึ้นเพราะการกระทำของมนุษย์ ที่ปรากฏในงานของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ในเรื่อง *ลูกผู้ชาย* ที่มีความว่า

...ชาติหน้าสำหรับพวกพระ พวกที่หวังโลกุตตรธรรมจะไป
สำราญอารมณ์กันต่างหาก เราผู้เป็นปุถุชนไม่มีชาติหน้า เรามีของเรา
ชาติเดียว บุพเพสันนิวาสนิเวศน์อะไรที่จะมาข่มเหงรังแกความรักของเรา
เช่นนี้...^{๑๕๐}

และเพราะวรรณกรรมในช่วงนี้ถูกเขียนขึ้นมาบนรากฐานทางความคิดที่ให้ความสำคัญแก่มนุษย์ในฐานะปัจเจกชนอย่างมากนี้เอง จึงทำให้การบรรยายฉาก ประกอบเรื่องเน้นฉากที่เป็นจริงมากขึ้น ดังที่ดอกไม้มัสตได้เขียนคำนำชี้แจงไว้ในงาน วรรณกรรมของเธอว่า “...ข้าพเจ้าหาญที่จะเรียนท่านที่เคารพว่าข้าพเจ้าเขียนเรื่องนี้ โดยอาศัยอุปนิสัยที่ข้าพเจ้าเคยเห็น เคยได้ยิน และเคยเรียนจากบุคคลที่ข้าพเจ้าเคย พบมาเป็นหลัก...”^{๑๕๑} ซึ่งการเน้นฉากประกอบเรื่องที่เป็นจริงหรือเหมือนจริงทำให้เกิดการฟ้องร้องกันขึ้นมาในบางกรณี เนื่องจากมีความเหมือนจริงหรือคล้ายคลึง มากเกินไปกับชีวิตจริงของบุคคลที่ดำรงอยู่ในขณะนั้นจนทำให้เกิดความเสื่อม เสี่ยขึ้น^{๑๕๒}

^{๑๔๙} ดอกไม้มัสต, *ศัตรูของเจ้าหล่อน*, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๕).

^{๑๕๐} กุหลาบ สายประดิษฐ์, *ลูกผู้ชาย*, หน้า ๓๓๐.

^{๑๕๑} ดอกไม้มัสต, *ศัตรูของเจ้าหล่อน*, หน้าคำนำ

^{๑๕๒} ลาวัลย์ โชตามาระ, “นวนิยายของนักประพันธ์ไทย ๒ เรื่อง” *โลกหนังสือ* ๕:๑๒

นอกจากวรรณกรรมที่ถูกเขียนขึ้นใหม่จะมีความเปลี่ยนแปลงปรากฏอยู่ดังที่ได้อกล่าวมา วรรณกรรมอีกประเภทหนึ่งที่มีความนิยมนิยมมากเช่นกัน คือนิทานวัดเกาะ ซึ่งเป็นการหยิบยืมโครงเรื่องเก่าจําพวกจักร ๆ วงศ์ ๆ มาเรียบเรียงและพิมพ์ขึ้นจําหน่ายใหม่ ก็มีความเปลี่ยนแปลงไปในแนวเดียวกันคือแม้ว่าอาศัยโครงเรื่องแบบเก่าแต่ก็ปรากฏความเปลี่ยนแปลงที่เน้นถึงความเป็น “มนุษย์” และความเป็นจริงของฉากประกอบเรื่องมากขึ้นกว่าเดิมเช่นกัน^{๑๕๓}

ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดดังกล่าวยังมีผลกระทบไปถึงการแสดงออกในการเขียนงานประเภทนิราศอีกด้วย นิราศที่ถูกเขียนขึ้นในช่วงนี้ส่วนมากได้สละทิ้งจารีตการเขียนนิราศแบบเดิมที่เน้นการคร่ำครวญหาทางอันเป็นที่รัก และการมีความเปรียบที่เน้นจินตนาการอันเกินเลยจากความจริงเชิงประสบการณ์เสีย โดยหันมาเขียนถึงชีวิตมนุษย์จริง ๆ ที่ดำรงตนอยู่ในระบบสังคมที่เป็นจริง ดังปรากฏในนิราศชานา ที่บรรยายถึงชีวิตชานาโดยสัมพันธ์อยู่กับวิถีการดำเนินชีวิต เช่น บรรยายถึงความรู้สึกของชานาที่ถูกเก็บค่านา^{๑๕๔} เป็นต้น หรือ นายเจริญ ที่เขียนนิราศจำนวนหนึ่งที่เน้นหรือจับต่อนเอาตรงเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นจริง ๆ มาเขียนเป็นเรื่องนิราศ เช่น นิราศมหาสารปีมะเส็ง อันเป็นการเขียนถึงเหตุการณ์ตอนน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐^{๑๕๕} หรือ นิราศเป็นทหาร ที่เขียนขึ้นภายหลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารชั่วคราวอาณาจักรเพียงปีเดียว^{๑๕๖} และปรากฏการเขียนนิราศในลักษณะที่เน้นความเป็นจริงของฉากนี้อย่างหลากหลายมากมายทีเดียว เช่น นิราศชมลำเพ็ญ ที่เป็นการชมร้านขายของและตรอกชอกชอยที่

^{๑๕๓} ดู เตือนใจ สันหะเกิด, “วรรณคดีชาวบ้าน จาก วัดเกาะ,” ปรินฎยานุพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐.

^{๑๕๔} นายชั้น, นิราศชานา, ม.ป.ท. ๒๔๖๐.

^{๑๕๕} นายเจริญ, “นิราศมหาสารปีมะเส็ง,” ใน โสมทัต เทเวศร์, กรุงเทพฯในนิราศ (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เรื่องวิทย์, ๒๕๓๑).

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน

มีชื่อเสียงในด้านต่าง ๆ แถบสำเพ็ง^{๑๕๗} หรือการเขียนเน้นถึงกระบวนการการตัดสินใจของมนุษย์ใน **นิราศเล็กลงไฟ**^{๑๕๘} เป็นต้น

นอกจากนั้นยังปรากฏการเขียนวรรณกรรมที่อิงหรือใช้ฉากในประวัติศาสตร์เกิดขึ้นด้วย ทั้งนี้เพราะเป็นการเน้นว่าเป็นเรื่องเกิดขึ้นจริง และตัวละครแต่ละตัวเคยเป็นปัจเจกบุคคลที่มีชีวิตจริง แต่ประเด็นนี้จะขอล่าละเอียดยในเรื่องความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ในส่วนต่อไป

นอกจากงานวรรณกรรมแล้ว คำสอนของพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ คือ ท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์แห่งวัดบรมนิวาส ซึ่งมีพื้นเพเดิมเป็นลูกชวานาจากหมู่บ้านในเมืองอุบลราชธานีก็สะท้อนความสำนึกในศักยภาพของปัจเจกชนดังความว่า

“...เมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์แล้ว จะปรารถนาสุขหรือทุกข์เพียงชั้นไหนย่อมจะสำเร็จได้ทุกประการ...อดีตภาพซึ่งเป็นมนุษย์นี้เป็นบ่อเกิดแห่งสรรพวิชาในโลก เว้นเสียแต่เป็นคนวิการ...มนุษย์จำพวกเหล่านี้ขาดมนุษย์สมบัติ เป็นผู้ไม่สามารถจะบำรุงมนุษยธรรม...ให้บริบูรณ์ขึ้นในตนเองได้ ไม่นับเข้าในชาติมนุษย์แท้...ถ้าเป็นชาติมนุษย์แท้ก็ต้องเป็นเจ้าวิชาแท้ คือจะเล่าเรียนสิ่งไรอาจสำเร็จได้หมด เป็นแต่ว่าวิชาในโลกไม่ใช่ของเล็กน้อยอายุของมนุษย์เพียง ๗๐ ปี ๘๐ ปีเท่านั้น...แต่พึงเข้าใจว่าวิชาสิ่งใด ที่ตนพอใจแล้วจะต้องสำเร็จหมด เพราะอดีตภาพที่เป็นมนุษย์แท้ที่ตนเองเป็นเจ้าของวิชาอยู่ทั่วโลก...อดีตภาพร่างกายนี้..ส่งถึงเป็นพระราชามหากษัตริย์ เสนาบดีเศรษฐี พ่อค้า นักปราชญ์ราชบัณฑิต เป็นได้ทุกหน้าที่ สุดแต่ความปรารถนา...เพราะมี

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน

^{๑๕๘} นายเจริญ, **นิราศเล็กลงไฟ** (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒).

ตัวอย่างท่านแต่ก่อน ได้เคยซื้บไปถึงแล้วทุกสถาน...”^{๑๕๙}

ข้อความยาว ๆ ที่อ้างอยู่นี้ ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความสำนึกในศักยภาพของปัจเจกชน แต่ละคนว่ามีพลังอย่างไพศาลที่สามารถจะทำอะไรก็ได้ หรือจะเป็นอะไร ทำหน้าที่อะไรก็ได้ทั้งนั้นหากมีความตั้งใจที่จะทำหรือที่จะเป็นจริง ๆ

การที่ความสำนึกในความเป็น “ปัจเจกชน” และสำนึกในศักยภาพของปัจเจกชน ได้แพร่ขยายไปพร้อม ๆ กับการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ทำให้เกิดงานเขียนประเภทหนึ่งขึ้นมา คือ งานเขียนที่มีจุดประสงค์หรือเป้าหมายที่จะพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน งานเขียนประเภทนี้อาจจะแบ่งได้เป็นสองลักษณะ ลักษณะแรกนั้นต้องการที่จะฝึกฝนให้คนมีความสามารถมากขึ้นในวิชาชีพเฉพาะ งานลักษณะแรกนี้ได้แก่ หนังสือ แบบเจรจาค้าขายกับวิธีแสดงสินค้าเล่ม ๑ แบบที่ ๑-๘ เรียบเรียงโดย นาย มารค โมฆดารา ซึ่งต่อมาท่านผู้นี้ได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดขายของขึ้น^{๑๖๐} ซึ่งหนังสือชุดนี้มุ่งที่จะพัฒนานักขายให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ตำราการทำนา โดย ขุนมงคลประศาสน์ ที่มีจุดประสงค์จะพัฒนาการทำนาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น^{๑๖๑} วิชาค้าขาย เขียนโดย พระยาพนิชยศาสตร์^{๑๖๒} การบัญชี โดย นายตันบุญเด็ก เป็นต้น^{๑๖๓}

^{๑๕๙} พระเทพโมลี สิริจันทโร (จันทร์) วัดบรมนิวาศวิหาร, ธรรมวิद्याนาถคัมภีร์แจก ในการณาปนกิจ หม่อมราชวงศ์ ดวงใจ พ.ศ. ๒๔๕๘ อ้างถึงใน สลักขันธ์ ศิวรักษ์ รวบรวม หนังสือสนุก (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๖๐} มารค โมฆดารา แบบเจรจาค้าขายกับวิธีแสดงสินค้า แบบที่ ๑-๘ พระนคร: โรงพิมพ์จันทน์หว้า พ.ศ. ๒๔๗๕.

^{๑๖๑} ขุนมงคลประศาสน์ ตำราการทำนา ม.ป.ท. ๒๔๗๑.

^{๑๖๒} พระยาพนิชยศาสตร์วิธาน, พระยาวิชาค้าขาย พระนคร:โรงพิมพ์ศรีหงส์ ๒๔๗๘.

^{๑๖๓} ตันบุญเด็ก การบัญชี พระนคร : โรงพิมพ์เกสส์เมล์ ๒๔๗๗.

ส่วนงานเขียนที่มีจุดประสงค์เป้าหมายที่จะพัฒนาศักยภาพของมนุษย์โดยรวมที่มีชื่อเสียงได้รับความนิยมมากที่สุด ได้แก่ งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง “มันสมอง” ที่กล่าวว่า ได้รับความนิยมมากก็เพราะว่า ในช่วงเวลาตั้งแต่พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ ปรากฏว่ามีหนังสือ “มันสมอง” อยู่ในมือของราษฎรของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถึง ๔๐๐๐ เล่ม^{๑๖๔} หนังสือเล่มนี้มีแนวคิดที่ชัดเจน คือ ต้องการที่จะพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชนโดยเน้นที่จะพัฒนาสมอง ดังจะเห็นได้จากการประกาศคุณสมบัติของหนังสือในหน้าคำนำ ว่า “...หนังสือนี้จะช่วยให้สมองของท่านดีขึ้น...ถ้าท่านรู้สึกว่ามันสมองของท่านยังไม่ดีพอ และยังไม่ีทางจะอบรมแล้วหนังสือเล่มนี้ช่วยท่านได้เป็นอย่างดี...”^{๑๖๕} โดยความคิดนี้วางอยู่บนความเชื่อมั่นว่า สามารถที่จะพัฒนาศักยภาพของปัจเจกชนบนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่า “...มันสมองเป็นสิ่งเพาะปลูกกันได้...”^{๑๖๖} รากฐานทางความคิดของผู้เขียนที่เสนองานเขียนชิ้นนี้ปรากฏอย่างชัดเจนดังปรากฏในการแนะนำให้คนมีความเชื่อมั่นในตัวเองความว่า

“...ในบรรดาคำร้องทุกซ์ต่าง ๆ (ในหนังสือพิมพ์ : ผู้เขียน) ข้าพเจ้าได้พบเรื่องหนึ่งที่สกิดใจข้าพเจ้า คือ สภาพบุรุษผู้หนึ่งร้องทุกซ์ว่าตนเองเห็นจะเอาตัวไม่ได้แล้วในชาตินี้เพราะไม่มีที่พึ่งไม่มีใครสนับสนุน ต้องพึ่งตนเอง ตกอยู่ในฐานะ อดตาหิ อดตโนนาโถ คำร้องทุกซ์อันนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ร้องทุกซ์ไม่รู้จัก ตนของตนเองว่ามีค่ามากเท่าใด ตีราคาตนเองอย่างต่ำที่สุดเห็นตนของคนอื่นประเสริฐกว่าตนของตัวเอง สิ่งสำคัญที่ตัวมีอยู่อย่างดีที่สุด...ถ้าหากข้าพเจ้าอยู่ในคณะหนังสือพิมพ์ ...ข้าพเจ้าจะออกความเห็นแนะนำว่า ขอให้ท่านที่ร้องทุกซ์มานั้นรู้สึก

---

^{๑๖๔} หลวงวิจิตรวาทการ หลวง มันสมอง พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๐๔.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๖.

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖.

ภูมิใจเสียเถิด เพราะเขาหาที่พึ่งซึ่งเหมาะที่สุดแล้ว และถ้าเขามีความจำเป็นต้องพึ่งตัวเองจริง ดังที่เขาเขียนร้องทุกข์มาแล้วก็เป็นการแน่นอนว่า เขาจะบรรลุผลที่ดีที่สุดวันหนึ่ง...^{๑๖๗}

ในส่วนเนื้อหา “มันสมอง” นั้นปรากฏว่า ในบางตอนมีการเสนอให้สร้าง “สายสัมพันธ์” ของข้อมูล^{๑๖๘} ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางที่น่าสนใจในการสร้างมันสมอง จึงไม่น่าแปลกใจที่หนังสือเล่มนี้ได้รับความนิยมมากในหมู่วรรณกรรมที่เกี่ยวพันอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งได้มีความสำนึกในศักยภาพของปัจเจกชนขึ้นมาอย่างกว้างขวางแล้ว

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวไว้ในที่นี้ก่อนว่า การแสดงออกของสำนักเชิงปัจเจกชนนั้นปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อกลุ่มคนเหล่านี้แสดงออกในการวิพากษ์องค์อธิปัตย์และความคิดที่เป็นกรอบโครงของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งจะกล่าวละเอียดในส่วนต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา คือ ความเท่าเทียมกันในการครอบครองสินค้าต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของยุคสมัยได้อย่างชัดเจน ในรัฐแบบจารีตนั้น สินค้าบางชนิดบางประเภท นอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว ผู้อื่นไม่สามารถที่จะหาหรือมีไว้ครอบครองด้วยตนเอง การที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจในรัฐแบบจารีตนั้นไม่เปิดโอกาสให้มีความเท่าเทียมกันในการครอบครองสินค้าต่าง ๆ^{๑๖๙}

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๐๘-๒๑๑.

^{๑๖๘} ดังปรากฏในบทที่ว่าด้วย **มโนคติ** (imagination) ซึ่งการนำเสนอในทำนองเดียวกันนี้ นักวิชาการสมัยใหม่ก็ให้ความสำคัญเช่นเดียวกัน ดังเช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอความคิดที่คล้ายกับในบทความเรื่อง **ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์** ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ) **ปรัชญาประวัติศาสตร์** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๒๙), หน้า ๒๑๘-๒๑๙.

^{๑๖๙} ดูในหัวข้อ “สำนักทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง.”

มีคนเพียงกลุ่มเดียวสามารถครอบครองสินค้าได้ทำให้ความแตกต่างของกลุ่มคนในสังคมปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดเกือบจะเป็นหนทางเดียวสำหรับขุนนางที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ หรือชนชั้นล่างที่จะได้สินค้าไว้ใช้สอยหรือบริโภคคือ การได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายเท่านั้น

ความสามารถในการครอบครองสินค้าของคนในสังคมเริ่มแปรเปลี่ยนไป ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรี เพราะวาระระบบการผลิตพอยังชีพนั้นเริ่มสลายตัวไป จึงทำให้คนในสังคมไทยต้องการสินค้าจากต่างประเทศมากขึ้น สินค้าเข้ามีจำนวนมากและหลากหลายมากขึ้น และได้กระจายไปสู่คนในสังคมวงที่กว้างมากขึ้น^{๑๗๐} ดังตัวอย่างสินค้าผ้าที่เข้ามาทดแทนการทอผ้าของชาวชนบท ซึ่งยังผลให้ “...ในปีหลัง ๆ นี้การผลิตผ้าฝ้ายด้วยมือแบบพื้นบ้านลดลงอย่างมาก ผ้าจากต่างประเทศแม้ไม่ทนทาน แต่ก็ถูกกว่ามาก...”^{๑๗๑} ซึ่งมีความหมายอย่างชัดเจนว่าสินค้านั้นไม่จำกัดตัวอยู่เพียงกลุ่มคนกลุ่มเดียวอีกแล้ว สินค้าเข้าจากต่างประเทศจะได้รับความนิยมจากคนทั่วไปด้วย ดังคำกล่าวของคนร่วมสมัยว่า “...การที่คนไทยสมัยนั้นนิยมของกินของใช้ที่เป็นของนอกก็เพราะว่าของเหล่านั้นเป็นของดีของแปลกของใหม่ และเมืองไทยไม่มี...”^{๑๗๒} สินค้าต่าง ๆ แต่ละชนิดเหล่านี้ได้มีมาตรฐานกลางไว้สำหรับแบ่งระดับของสินค้าไว้คือ ราคา ตัวอย่างที่เป็นอย่างชัดเจนคือ สินค้าผ้าในหนังสือเกี่ยวกับการค้าขายหรือธุรกิจในสมัยนั้นได้บ่งบอกไว้ถึงการแบ่งคุณภาพของผ้าโดยแบ่งเป็นผ้าดีและผ้าเลวโดยมีราคาเป็นเกณฑ์^{๑๗๓}

^{๑๗๐} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสนเศรษฐ์, “ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๕๓,” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔, หน้า ๑๗๐-๑๗๒.

^{๑๗๑} British Consular Report (๑๘๘๕), P.๖ อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

^{๑๗๒} ลาวลีย์ โชตามาระ, ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว.

^{๑๗๓} สยามพานิช ๒ (ตุลาคม ๒๔๖๔). ๑๒๗๒-๑๒๗๖

งานเขียนจำนวนหนึ่งที่มีลักษณะเป็นงานเขียนเกี่ยวกับความหลังของตนเอง โดยคนที่อยู่ร่วมสมัยกับช่วงที่มีสินค้าจำนวนมากมายล้นไหลเข้าสู่สังคมไทย^{๑๗๔} ล้วนแต่เป็นงานเขียนที่มีความหมายอย่างยิ่งที่ทำให้เข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิดของคนร่วมสมัยที่มีต่อยุคสมัยของตนเอง ความรู้สึกอย่างแรกที่เป็นสาเหตุให้ผู้เขียนเหล่านี้เขียนถึงความหลังของตนเองหรือเล่าเรื่องต่าง ๆ ในช่วงรัชกาลที่ ๕ และ ๖ เป็นส่วนใหญ่ น่าจะได้แก่ ความรู้สึกประทับใจอันเกิดจากประสบการณ์ของตนเองที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงรอบ ๆ ตัว จึงมีการพรรณนาถึงความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อย่างมาก^{๑๗๕} และความเปลี่ยนแปลงที่ผู้เขียนทั้งหลายสะท้อนออกมานี้ก็จะเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดของคนในยุคสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

ในสายตาของผู้ที่มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยได้มองเห็นความหลากหลายและจำนวนที่มากมายของสินค้าซึ่งรอคอยคนซื้อหาไปใช้สอยหรือบริโภคว่า “...ร้อยสีพันอย่าง ขอให้เงินพอเกิดเป็นได้อย่างดี ของสวยงามตามต้องการทั้งสิ้น...ถ้าพอจะมีเงินซื้อหาเอามากินมาใช้ โดยที่ครอบครัวทางบ้านไม่เดือดร้อนแล้วไซ้ร ก็มักจะซื้อหามาให้ตนเองและลูกหลานได้กินได้ใช้...”^{๑๗๖} จะสามารถเห็นได้ถึงความรู้สึกทำนองเดียวกันต่อสินค้าหลายหลากชนิดในเวลานั้นในบันทึกความหลังเรื่องอื่น ๆ เป็นต้นว่า **พื้นความหลัง** นัยยะของความรู้สึกที่ว่ามีสินค้า “ร้อยสีพันอย่าง” ก็คือ “ใครก็ได้” สามารถครอบครอง “สินค้าใดก็ได้” หากมีเงินซึ่งหมายถึงอำนาจซื้อเพียงพอ ดังนั้น คำสรรพนามของลูกค้าที่ร้านค้าต่าง ๆ ใช้ จึงกลายมาเป็นคำกลาง ๆ ที่สามารถ

^{๑๗๔} หนังสือเหล่านี้เช่น ยศวัชรเสถียร **เกร็ดจากอดีต** อัมพร หาญนภา **ประกายพริก** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา) ๒๕๐๖, พระยาอนุমানราชธน **พื้นความหลัง**, พัฒน์ เนตรรังษี **เด็กบ้านสวน** อนุสรณ์งานฌาปนกิจ คุณพัฒน์ เนตรรังษี ณ วัดประยูรวงศาวาส, และงานอีกจำนวนไม่น้อยของ ลาวลีย์ โชตะมาระ

^{๑๗๕} เป็นข้อที่น่าสังเกตว่า งานเขียนประเภทนี้จะกล่าวถึง เรื่องราวที่กระจุกตัวอยู่ในช่วงสมัยเดียวเท่านั้น มีปรากฏน้อยกว่ามีงานเขียนประเภทความหลังนี้ที่เขียนถึงช่วงเวลาอื่นแม้ว่าจะมีอยู่บ้างก็มักจะเป็นการบันทึกเหตุการณ์ทางการเมืองเป็นส่วนใหญ่ดังเช่นงานของนักหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

^{๑๗๖} ลาวลีย์ โชตะมาระ, **ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว**

หมายถึงคนทุกชั้น เช่น ท่าน^{๑๗๗} หรือใช้หลายคำหลายสถานะภาพ เช่น “...กราบทูลกราบเรียนเชิญท่านมาชมเร็ว ของรับประทานได้ส่งเข้ามาใหม่...”^{๑๗๘} ในด้านที่เห็นชัดเจนมากอีกด้านหนึ่งก็คือ ที่อยู่อาศัย จากเดิมที่วังเจ้านายเท่านั้นที่จะมีความโอ้อ่าสมฐานะ แต่เมื่อเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ขยายตัวมากขึ้น รูปแบบความโอ้อ่าก็ได้ถูกถ่ายทอดมาสร้างเป็นที่อยู่ของคนไทยระดับกว้างมากขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า

“...ผู้มีฐานะดีมักทุ่มเทกับการสร้างที่อยู่อาศัยให้ใหญ่โตหรูหรา... มักเป็นตึก ๒ ชั้นขนาดใหญ่ออริอุอูปน มีจำนวนห้องและเนื้อที่ใช้สอยมากเพราะมีจำนวนผู้อยู่อาศัยมาก บริเวณบ้านมีอาณาเขตกว้างขวางมีอาคารหลายหลังในบริเวณเดียวกัน...เริ่มแสดงให้เห็นถึงการใช้บ้านเป็นเครื่องแสดงฐานะของเจ้าของยิ่งกว่าในยุคก่อน ๆ ...มีการตกแต่งประดับประดา...ซึ่งเป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือย ไม่มีความจำเป็นในด้านโครงสร้างและประโยชน์ใช้สอย แต่ก็เป็นที่ลงทุนทำกัน...สำหรับบ้านใหญ่..บางหลังมีการใช้รถม้าเป็นพาหนะ และเริ่มมีการใช้รถยนต์ในหมู่ผู้มีฐานะดี จึงต้องมีโรงเก็บม้า คอกม้าและโรงเก็บรถยนต์ในบริเวณบ้านด้วย...”^{๑๗๘}

การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตราอันส่งผลทำให้มีความเท่าเทียมกันในการครอบครองสินค้าเกิดขึ้น ยังทำให้เกิดปรากฏการณ์บางอย่างที่ดูน่าจะเป็นเรื่องเฉพาะสำหรับบรรดากลุ่มเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ซึ่งเดิมนั้นสามารถที่จะกระทำเป็นเรื่องเฉพาะได้ แต่เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ขยายตัวมากขึ้น ก็ทำให้

^{๑๗๗} อุบลวรรณ ปิติพัฒนะไพชิต และอวยพร พานิช วิวัฒนาการ ภาษาโฆษณาในหนังสือพิมพ์ไทย (๒๓๘๗-๒๕๒๗) งานวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยลำดับที่ ๑๔ หน้า ๖๒-๖๘, ๗๗-๘๔, ๙๓-๑๐๐.

^{๑๗๘} ลาวลีย์ โชติามาระ ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว หน้า ๑๓๓.

^{๑๗๙} ผุสดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, บ้านในกรุงเทพฯ (กรุงเทพมหานคร : เอกสารวิจัยโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔๐๘-๔๑๐.

เรื่องที่น่าจะเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มก็ไม่สามารถที่จะกระทำต่อไป ดังเช่น สร้อยพระศอที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานให้แก่บรรดาเชื้อพระวงศ์ที่ขอพระราชทานชื่อ ซึ่งเมื่อพระองค์พระราชทานให้ก็จะพระราชทานเสมออักษร มีพระปรมาภิไธยย่อว่า ร.ร. ๖ ไว้ด้วย^{๑๘๐} ต่อมาไม่นานร้านทองก็จะทำที่ห้อยคอ ในรูปลักษณะเดียวกันออกมาขาย คือ รูปเสมานั่นเอง หากแต่ไม่มีพระปรมาภิไธยกำกับอยู่เท่านั้น และปรากฏว่าขายดีเป็นอันมาก^{๑๘๑} ในขณะเดียวกันชนชั้นสูงเองก็ทราบถึงสถานะของตนเองดีว่า หากปราศจากเงินตราสถานภาพของตนเองก็ด้อยลง^{๑๘๒} ดังนั้นเมื่อประกอบกับการเห็นความสำคัญของเงินตราจึงทำให้ชนชั้นสูง เช่น บรรดาเชื้อพระวงศ์ได้หันมาทำธุรกิจเพื่อหาเงินตรามากขึ้น^{๑๘๓} เนื่องจากสถานภาพของคนถูกวัดด้วยเงินตรามากขึ้น และชนชั้นสูงเป็นจำนวนมากไม่สามารถรักษาสถานภาพของตนไว้ได้ เนื่องจากไม่สามารถมีเงินตราไว้ครอบครองความพยายามที่จะรักษาสถานภาพเดิมของคนที่เคยเรียกว่า “ผู้ดี” นั้น จึงทำให้มีความคลี่คลายในความคิดเรื่อง “ผู้ดี” จากผู้ดีโดยชาติกำเนิด มาสู่ “ผู้ดี” โดยความประพฤติ ทั้งนี้ โดยพยายามปฏิเสธความสำคัญของเงินตรา^{๑๘๔}

เนื่องมาจากความเท่าเทียมกันในการครอบครองสินค้าอันหมายถึงสถานภาพของคนนั้นเกิดมาจากความสามารถของตนเอง จึงทำให้คนเหล่านี้แสดงความไม่พอใจต่อการถือยศถือศักดิ์ไว้อย่างชัดเจนในหนังสือพิมพ์ทางพาณิชย์ ในบทความที่ชื่อว่า “อย่าให้เงินไปจงดุแต่พ่อคร” ว่า^{๑๘๕}

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน

^{๑๘๑} เรื่องเดียวกัน

^{๑๘๒} ความรู้สึกดังกล่าวเห็นได้อย่างชัดเจนจากงานนวนิยายของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง เรื่อง ละครแห่งชีวิตวิมานหลาย และอีกหลาย ๆ เรื่องที่พระองค์ทรงนิพนธ์ขึ้น

^{๑๘๓} ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การลงทุนทางเศรษฐกิจของเจ้านายไทย,” **รวมบทความประวัติศาสตร์**, ฉบับที่ ๕, หน้า ๕๔-๕๓.

^{๑๘๔} ดูความเปลี่ยนแปลงทางความคิดนี้ได้จาก ดอกไม้สด ผู้ดี หอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๔.

^{๑๘๕} **สยามพานิช** ปีที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๖๕ เล่มที่ ๔ หน้า ๑๐๒๓.

“...เรื่องการถือยศถือศักดิ์ดี ๆ ชาวเราออกจะหนักมือ แต่ความจริงเดี๋ยวนี้ค่อยยังชั่วขึ้น...”

ความสำคัญในศักยภาพของปัจเจกชนนั้น มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มชนผู้ประกอบการธุรกิจเท่านั้น เนื่องจากการปะทะสังสรรค์ในสังคมดูเหมือนว่าแคบเข้าในความรู้สึกของคนในสังคม^{๑๘๖} จำนวนหนังสือพิมพ์ที่ขยายตัวขึ้น ทำการสื่อสารข่าวสารต่าง ๆ ในระหว่างกลุ่มชนทำให้การสื่อสารทางความคิดเป็นไปได้โดยง่าย หรือการสื่อสารกันโดยผ่านทางวารสารของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น วิทยาสารของกลุ่มอาชีพครู และระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรานั้นได้ก่อให้เกิดอาชีพใหม่ขึ้นมา ซึ่งเป็นอาชีพที่ต่ออาศัยศักยภาพของตนเองอย่างมหาศาล เช่น อาชีพนักประพันธ์ นักหนังสือพิมพ์ ดังได้กล่าวมาแล้ว

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดความสำคัญในศักยภาพของปัจเจกชนขึ้นมาในหมู่ราษฎรที่มีการดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสามารถของตนเอง ความสำคัญเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ และความสำคัญนี้เองเป็นรากฐานที่สำคัญเช่นกันที่ทำให้ผู้ที่มีความสำคัญนี้ปฏิเสธ กรอบโครงทางความคิดที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำหนดไว้ หากปราศจากรากฐานนี้ราษฎรก็จะสามารถที่จะยอมรับการกระทำขององค์อธิปัตย์ได้ทุกประการไม่ว่าจะกระทำสิ่งเลวร้ายประการใด

กล่าวได้ว่าสำนักเชิงปัจเจกชนนี้ได้พลังแรงมากขึ้นในความรู้สึกนึกคิดของราษฎรเมื่อประกอบเข้ากับความคิดบางประการที่เป็นผลผลิตจากชนชั้นสูงซึ่งได้กระทำการ “ถ่ายทอด-ปลูกฝัง” ให้แก่ราษฎร เช่น ความคิดเรื่องชาติ ดังจะกล่าวต่อไป

---

^{๑๘๖} ดูรายละเอียดจาก พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ กำเนิดของหนังสือพิมพ์ ปาฐกถาและคำบรรยาย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสรีมิวทิพย์บรรณาการ, ๒๕๑๖), หน้า ๔๕-๕๑.

การขยายตัวของระบบราชการ

ระบบราชการแบบใหม่ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในต้นรัชกาลที่ ๕ และขยายตัวอย่างรวดเร็ว นั้น มีพลวัตภายในที่ส่งผลให้ข้าราชการเกิดความคิดที่ไม่ลงรอยกับกรอบความคิดที่ชนชั้นนำถ่ายทอด-ปลูกฝัง หรืออาจกล่าวได้ว่ามีพลวัตที่ไม่สอดคล้องกับ “การเมืองของราชวงศ์จักรี” หลายประการ ความไม่ลงรอยหรือไม่สอดคล้องนี้เองเมื่อประกอบเข้ากับเงื่อนไขเฉพาะของการรวมกลุ่มของข้าราชการจึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ขึ้นในกลุ่มข้าราชการหลายกลุ่ม และมีผลให้ข้าราชการเหล่านี้เป็นกลุ่มนำในการ “กระทำการ” ที่มีความหมายอย่างยิ่งตามความสำคัญของพวกเขา

ประเด็นสำคัญที่สุดที่ควรทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นเกี่ยวกับพลวัตภายในระบบราชการที่ส่งผลให้ข้าราชการบางกลุ่มมีความคิดและความสำนึกแตกต่างไปจากที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องการ ก็คือ การที่ระบบราชการสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมที่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราขยายตัว ซึ่งมีผลกระทบทั้งต่อตัวข้าราชการโดยตรงและต่อความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างข้าราชการกับคนกลุ่มอื่นอาชีพอื่นในสังคมในสิ่งที่กระทบตัวข้าราชการโดยตรงนั้นภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขจัดกลุ่มอำนาจอื่นหรือบั่นทอนฐานอำนาจของกลุ่มอำนาจอื่น และดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางตั้งได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน ก็ได้เกิดการให้ “เงินเดือน” แก่ข้าราชการโดยในระยะแรกจะให้เงินเดือนแก่ข้าราชการกระทรวงการคลังก่อนเพื่อตัดปัญหาเรื่องการแสวงหารายได้แบบเดิมของข้าราชการที่มีหน้าที่เก็บรวบรวมภาษีให้แก่พระคลังสมบัติ ซึ่งทำให้พระคลังมหาสมบัติได้เงินภาษีไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย^{๑๘๗} ต่อจากนั้นการให้เงินเดือนแก่ข้าราชการก็ขยายไปสู่หน่วยงานอื่น ๆ จนในปีพ.ศ. ๒๔๕๐ ก็ได้มีพระราชบัญญัติปกครองท้องที่

^{๑๘๗} สุทธิพันธ์ ชูทรานนท์, “การจัดเก็บภาษีอากรและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๗๕” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาด้านประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔,

ร.ศ. ๑๑๖ กำหนดให้ข้าราชการรับเงินเดือนจากรัฐบาล อย่างไรก็ตามการกำหนดอัตราเงินเดือนข้าราชการเปรียบร้อยสมบูรณ์ในอีกห้าปีต่อมาคือใน ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕)^{๑๘๘} จึงอาจสรุปได้ว่าหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งเป็นปีที่การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้รับการจัดขึ้นจนครบทุกมณฑลแล้วนั้น การให้เงินเดือนแก่ข้าราชการก็มีอยู่โดยทั่วไปแล้ว

การได้รับเงินเดือนเป็นค่าตอบแทนได้มีผลต่อความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการอย่างมากทีเดียว เพราะข้าราชการเองก็ดำรงอยู่ในสังคมที่เงินตรากลายเป็นเครื่องวัดความสำเร็จหรือศักยภาพของคนและเงินตรากลายเป็นสื่อกลางในการดำรงชีวิตอย่างเต็มที่มากขึ้น จึงทำให้ข้าราชการจำนวนไม่น้อยที่มีความรู้สึกว่าตนเองทำราชการก็เหมือนกับอาชีพอื่น ๆ คือเป็นการเลี้ยงชีพด้วยตัวของตนเอง ดังปรากฏในการปรารภของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถที่สะท้อนให้เห็นความรู้สึกนี้ไว้ว่าฐานะของข้าราชการนั้น “...กวดแก่วงอยู่ในระหว่างเปนข้าแผ่นดินที่ท่านใช้กับลูกจ้างที่ได้รับเงินเดือนและเบี้ยบำนาญเป็นการตอบแทนงานการ...”^{๑๘๙} และพระองค์ทรงยอมรับว่า อัตราเงินเดือนที่เกี่ยวข้องอยู่กับยศและตำแหน่งนั้น “...เปนเครื่องหมายความสามารถ หญา เปนราคาของข้าราชการพลเรือนที่นับโดยทางความสามารถ ส่วนราคาที่นับเปนเงินนั้น...ย่อมปรากฏอีกทางหนึ่งคือ ในอัตราเงินเดือน...”^{๑๙๐} หรือในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ก็ได้มีกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่า ทหารและข้าราชการจะต้องรู้สึกตัวว่าเป็น “ข้าแผ่นดิน”

^{๑๘๘} จักรกฤษณ์ นรินดีผดุงการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย, หน้า ๓๒๖.

^{๑๘๙} ก.พ. (ผู้รวบรวม), ประวัติ ก.พ. และการร่างพระราชบัญญัติ ข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๗๑ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสารการพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๙๒.

^{๑๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒.

ไม่ใช่ “ลูกจ้าง”^{๑๙๑} จะเห็นได้ว่าชนชั้นสูงนั้น มองเห็นว่าการได้เงินเดือนของข้าราชการทำให้ข้าราชการมีความรู้สึกเป็นลูกจ้างที่ปราศจากความรู้สึกผูกพันรักกับผู้ให้เงินเดือนในความเป็นจริงนั้นราชการกลับรู้สึกว่าการได้รับเงินเดือนเป็นผลมาจากความสามารถในการปฏิบัติราชการของตน มิใช่การที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาพระราชทานดังปรากฏในความเห็น “จันทราภา” ที่เสนอในหนังสือพิมพ์ไทยให้พิจารณาการเลื่อนขั้นเงินเดือนให้ดีโดยให้ดูที่ผลงานที่ข้าราชการทำให้เกิดความก้าวหน้าแก่บ้านเมือง ซึ่งมีความหมายอย่างชัดเจนว่าการได้รับเงินเดือนขึ้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากความสามารถของข้าราชการเอง

นอกเหนือไปจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่ทำให้ข้าราชการโดยทั่วไปมีความรู้สึกว่าตนเองได้รับเงินเดือนด้วยการทำงานของตนไม่ใช่การรับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์อันเป็นรากฐานทางความคิดที่สำคัญของข้าราชการสมัยนั้นแล้ว ยังมีปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีความหมายต่อความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการคือ ผู้ที่จะเป็นข้าราชการได้นั้นจะต้องมีความรู้ในระดับหนึ่งดังปรากฏในระเบียบข้าราชการพลเรือนที่กำหนดวุฒิความรู้ของผู้ที่จะสามารถเข้ารับราชการ^{๑๙๒} ซึ่งในความเป็นจริงก็ขัดแย้งกับรากฐานทางความคิดของชนชั้นสูงที่เน้นหลักชาติวุฒิ แต่ก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงได้เนื่องจากราชการแบบใหม่จำเป็นต้องอาศัยผู้มีความรู้ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสะท้อนเอาไว้ความว่า “...เมื่อต้องการคนใช้ จะประกาศโฆษณาให้มาสอบไล่แล้วคนที่ไม่เคยเห็นหน้ากันเลยก็ให้เข้าสอบไล่ ยกตัวอย่างเช่น ยอมให้ลูกจีนในสำเพ็งเข้ารับราชการในกระทรวงฤาไม่ เพราะว่าเจ้ากระทรวงบางคนยอมเป็นผู้รู้ความมั่นคงของตระกูลถ้าเจ้ากระทรวงรับ

^{๑๙๑} ห.จ.ช., ร.๗ ก.๑/๓๗ “กระแสพระราชดำรัส” ๘ พฤศจิกายน ๑๔๗๔ อ้างถึงใน นครินทร์ เมฆไตร์ ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่างพ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๘๐ หน้า ๗๘.

^{๑๙๒} จันทราภา “การพิจารณาบำเหน็จเลื่อนชั้นฯลฯ ของเจ้าพนักงานปกครองห้องที่” หนังสือพิมพ์ไทย ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐.

คนมีตระกูลแล้วก็ย่อมมีคนที่มีความรู้ก่อน...”^{๑๙๓} และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำรัสตอบว่าถ้าจะเน้นตระกูลแล้วเกรงจะมีคนนึกหาจึงไม่สมควรเน้น^{๑๙๔} ดังนั้นจึงไม่ยอมปรากฏว่าลัทธิชาตินิยมจะได้รับการปฏิบัติอย่างเต็มที่เพียงแต่ถูกเน้นมากขึ้น โดยที่ด้านหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นองค์อธิปัตย์ไม่จำเป็นต้องเอาใจใส่ขุนนางหรือตระกูลขุนนางอย่างแต่ก่อนแล้ว^{๑๙๕} ดังนั้นลัทธิชาตินิยมจึงเน้นหรือให้ความสำคัญมากเฉพาะพระราชวงศ์เป็นส่วนใหญ่

ด้วยเหตุที่ข้าราชการส่วนใหญ่แล้วจะต้องมีความรู้ในระดับหนึ่งนี้เอง เมื่อประกอบกับมีความคิดอยู่แล้วว่า การที่ตนได้รับเงินเดือนนั้นเป็นผลมาจากการทำงานของตัวเอง จึงยิ่งทำให้ความสำนึกในศักยภาพของตนในฐานะปัจเจกชนมีพลังมากขึ้น ซึ่งได้แสดงออกในหลายด้านด้วยกัน เช่น การออกหนังสือที่เน้นทางด้านความรู้ในแต่ละสายอาชีพ ดังปรากฏว่า ทหารมีหนังสือวารสาร **ยุทธโศก** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ และ **เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ข้าราชการกระทรวงธรรมการมีหนังสือ **วิทยากร** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ กระทรวงยุติธรรม มีหนังสือและวารสาร **บทบัณฑิต** **ดุลพาหะ** **ธรรมศาสตร์วินิจัย** **นิติสาส์น** **มโนสาร** **ปัญหาวินิจัย** เป็นต้น การทำและเสพหนังสือทางวิชาการเหล่านี้ล้วนวางอยู่บนความสำนึกในศักยภาพของตนในฐานะปัจเจกชนที่มุ่งจะแสวงหาความรู้พัฒนาตนเองต่อไปอีก หนังสือทางวิชาการเหล่านี้ล้วนมีผู้เสพจำนวนหนึ่งที่ค่อนข้างแน่นอน ดังปรากฏในการพิมพ์รายชื่อสมาชิกประจำปีของหนังสือหนังสือ

^{๑๙๓} ก.พ. (รวบรวม) ประวัติ ก.พ. และการรวมพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๗๑, หน้า ๑๙๕.

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน

^{๑๙๕} ภายหลังจากร่างการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้ว ถือได้ว่าขุนนางทั้งหมด บทบาทไป

วิทยากรย^{๑๙๖} ที่มีรายชื่อซ้ำกับปีก่อน ๆ เป็นจำนวนมากการทำกรเสพหนังสือทางวิชาการเหล่านี้ข้อข้าราชการทั้งหลายล้วนวางอยู่บนความสำนึกในศักยภาพของตนในฐานะปัจเจกชน อย่างเต็มเปี่ยมที่จะพัฒนาความรู้ของตนให้เพิ่มมากขึ้นด้วยตนเอง

หนังสือทางวิชาการเหล่านี้ มิได้จำกัดตัวอยู่เฉพาะสาขาวิชาความรู้เฉพาะเท่านั้น หากแต่ได้แทรกความรู้เรื่องต่าง ๆ นอกสาขาวิชาเฉพาะของตนไว้ด้วยดังเช่นหนังสือวิทยากรย^{๑๙๗} ที่นำเรื่องเกี่ยวกับการค้าขายมาลงด้วย^{๑๙๘} ในหนังสือนิติสาสน์ปริดี พนมยงค์ ก็ได้เขียนอธิบายความหมายของ “เศรษฐวิทยา” ไว้และได้แสดงความคิดเห็นว่า ผู้ศึกษาวิชากฎหมายควรศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ด้วย^{๑๙๙} หรือ ในเสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์ ก็ปรากฏมีการตีพิมพ์เรื่องบันเทิงคดีความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้วย ซึ่งมีความหมายไปในทำนองเดียวกับข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ เขียนบทความ ความคิดเห็นของตนไปลงยังหนังสือพิมพ์ที่มีได้แยกสาขาแต่ประการใด เช่น “จันทรภา” เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ไทยในหลายเรื่องหลายสาขาความรู้^{๒๐๐} “ศรทอง” (พระยาศรภักย์พิพัฒน์) ที่เขียนทั้งเศรษฐศาสตร์และอื่น ๆ ในหนังสือพิมพ์ไทยใหม่^{๒๐๐} อันมีนัยยะหมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมโดยรวมที่วางอยู่บนพื้นฐานของความสำนึกเชิงปัจเจกชนที่ยอมรับในความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยแต่ละคนมีความคิดความสน

^{๑๙๖} ดูรายชื่อสมาชิกของหนังสือวิทยากรยได้ใน วิทยากรย เล่ม ๕.

^{๑๙๗} ดังปรากฏว่าได้นำเอาคำบรรยายของหลวงวิมเนศประสิทธิ์วิทย์ เรื่องการค้าขายมาสรุปไว้ดูใน วิทยากรย เล่ม ๕ ตารางที่ ๒๐ หน้า ๕๙๒ เป็นต้น

^{๑๙๘} ปริดี พนมยงค์ “คำอธิบายเศรษฐวิทยา” นิติสาสน์ ปีที่ ๑ เล่มที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๕๑.

^{๑๙๙} พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ ความเห็น “จันทรภา” คัดจากหนังสือพิมพ์ไทยพิมพ์แจ่งในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ศ. ๒๔๗๕.

^{๒๐๐} ศรทอง (พระยาศรภักย์พิพัฒน์) ชีวิตของประเทศ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรภักย์ ๒๕๑๒.

ใจต่าง ๆ กันไป มิได้มุ่งการสื่อสารเฉพาะภายในกลุ่มอาชีพเท่านั้น ดังปรากฏว่า พระยาตราภัยพิพัฒน์เองก็มีความสนิทสนมกับพ่อค้ามีชื่ออย่าง เอก วิสกุล^{๒๐๑} หรือ หลวงวิจิตรวาทการกับ ปรีดี พนมยงค์ ก็คุ้นเคยถึงขนาดที่หลวงวิจิตรวาทการเขียนคำอุทิศในหนังสือ ประวัติศาสตร์สากลของตนแก่ “ปรีดี พนมยงค์ เพื่อนผู้สามารถตายแทนกันได้”^{๒๐๒}

การเกิดความสำนึกในศักยภาพของตนของข้าราชการยังปรากฏในการปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคม หรือตามที่ต่าง ๆ เช่น สถานีวิทยุ เป็นต้น โดยจุดมุ่งหมายของการจัดปาฐกถานั้นก็เป็นจุดแรกที่ชี้ให้เห็นถึงความต้องการที่จะเพิ่มพูนศักยภาพของคนดังที่มีผู้กล่าวไว้ว่า “...เรื่องที่เล็คเซอร์นั้นเป็นประโยชน์มาก...การที่ท่านผู้เล็คเซอร์ได้มาแคะไต่เรื่อง...ก็เชื่อว่ามาเปิดช่องให้แลเห็นท่าเลกว้าง อันเราจำจะต้องขยายตัวออกเพื่อความเจริญของบ้านเมือง...”^{๒๐๓} รวมทั้งการเลือกองค์ปาฐก ก็เลือกผู้ที่มีชื่อเสียงในทางต่าง ๆ ดังเช่น สมเด็จจากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปรีดี พนมยงค์ หลวงวิจิตรวาทการ เป็นต้น ซึ่งคงเป็นการเลือกที่ผู้เลือกเชื่อว่าองค์ปาฐก เป็นผู้ที่จะถ่ายทอดความรู้ได้ และส่วนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความสำนึกในศักยภาพของตนในฐานะปัจเจกชนในที่นี้ คือ คำกล่าวขององค์ปาฐกคือ ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวในเรื่อง ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย โดยอธิบายถึงการป้องกันการกระทำผิดที่ใช้การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจไว้ ความว่า

^{๒๐๑} เอก วิสกุล การเก็บเรือพาณิชย์ในประเทศไทย ม.ป.ท. พิมพ์เป็นที่ระลึกนายไปศราภัยพาณิชย์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๗ มิถุนายน ๒๔๙๓ (คำนำ)

^{๒๐๒} หลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๓ หน้า (คำอุทิศ)

^{๒๐๓} “การค้าขาย” ใน วิทยากรย์ เล่ม ๕ ตอนที่ ๒๐ หน้า ๕๙๒.

“...การบำรุงเผยแผ่ในทางเศรษฐกิจนั้น ก็จำต้องอาศัยชนหมู่
มากและเอกชนเป็นรายบุคคล

สำหรับชนหมู่มากนั้น เกี่ยวแก่รัฐประศาสนโยบายของรัฐบาล
ข้าพเจ้าจะไม่อาจเอื้อมไปพูดถึงว่า จะต้องทำอะไร เพราะข้าพเจ้าไม่
ใช้ตั้งตัวเป็นศาสตราจารย์ผู้พิเศษข้าพเจ้ามาพูดฐานะเอกชนเพราะฉะนั้น
จึงจะกล่าวแต่การบำรุงเศรษฐกิจของเอกชน ซึ่งเป็นหน้าที่อันคนสามัญ
อาจปฏิบัติได้เท่านั้น”^{๒๐๔}

หรือการปาฐกถา ของหลวงวิจิตรวาทการก็เป็นการเน้นให้ผู้ฟังสำนึกใน
ศักยภาพของตนอย่างเต็มเปี่ยม ดังในการปาฐกถาเรื่อง “ลักษณะของคน” แสดง
โดยทางวิทยุกระจายเสียง ซึ่งเน้นไว้อย่างเด่นชัดว่า ลักษณะของคนนั้นขึ้นอยู่กับ
ปัจจัยหลายอย่างแต่อย่างหนึ่งที่มีความสำคัญคือ การฝึกตนเอง^{๒๐๕}

การขยายตัวของระบบราชการก็มีส่วนทำให้ข้าราชการเกิดความสำนึกใน
ศักยภาพของตนเอง กล่าวคือ เมื่อเริ่มสถาปนาระบบราชการแบบใหม่ในรัชกาลที่ ๕
นั้น ได้เกิดความต้องการผู้มีความรู้ความสามารถแบบใหม่อันมีพื้นฐานอยู่บนการ
ศึกษาแผนใหม่ ปรากฏว่า ได้เกิดปัญหาขาดแคลนข้าราชการดั่งที่ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการขาดแคลนคนที่มีความรู้
ความสามารถมาใช้งานหลายต่อหลายครั้ง^{๒๐๖} เมื่อจำเป็นต้องขยายระบบราชการ

^{๒๐๔} ปรีดี พนมยงค์ “ปาฐกถาเรื่องปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำความผิดกฎหมาย
“ปาฐกถา ซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึง ๒๔๗๔ (พระนคร :
โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๔), หน้า ๑๓๒.

^{๒๐๕} วิจิตรวาทการ หลวง “ลักษณะของคน ตอนที่ ๑-๔” รวมปาฐกถาของหลวงวิจิตร
วาทการ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๓๙-๑๔๙.

^{๒๐๖} ดังปรากฏอยู่ใน เอกสารจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จัดทำโดย กรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลย์ราชสมบัติครบ ๑๐๐ ปี ในพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๑๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๒),
หน้า ๑๐, ๙๑ เป็นต้น

เพื่อกลไกของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงทำให้ต้องเปิดโอกาสแก่คนทั่วไปมากขึ้น ในการที่จะเข้ามาเป็นราชการดังปรากฏว่า มีการผ่อนปรนหลักเกณฑ์ในการรับนักเรียนนายร้อยเพื่อที่จะได้คนมีความสามารถมาเป็นนายทหารอย่างเพียงพอในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ โดยผู้สมัครเข้าเรียนไม่จำเป็นต้องเป็นผู้มีชาติวุฒิ^{๒๐๗} ทำให้คนธรรมดาสามัญได้มีโอกาสเข้าเรียน ในส่วนราชการอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน คือ เปิดโอกาสมากขึ้นสำหรับใครก็ได้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะสอบเข้ารับราชการ จะเห็นได้ว่า พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือนมิได้กำหนดชาติวุฒิของผู้ที่จะเป็นข้าราชการแต่อย่างใด ซึ่งบ่งชี้ว่าน่าจะมีการรับคนเข้าเป็นข้าราชการโดยไม่จำกัดชาติวุฒิมาตั้งแต่ช่วงก่อนหน้านี้อย่างแน่นอน ดังปรากฏว่ามีข้าราชการจำนวนมากในระยะก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่มาจากครอบครัวคนธรรมดาสามัญรวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการซึ่งมาจากตระกูลที่ค่อนข้างยากจนในเมืองอุทัยธานี^{๒๐๘} หลวงประดิษฐมนูธรรมที่มาจากตระกูลชวานาที่อยุธยา^{๒๐๙} และข้าราชการทหารและพลเรือนอีกหลายคนในคณะผู้ก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ และคณะผู้ก่อการ พ.ศ. ๒๔๗๕ ด้วย

การเปิดโอกาสให้คนที่มีพื้นเพหลากหลายเข้าสู่ระบบราชการได้ น่าจะมีส่วนทำให้ข้าราชการที่มาจากครอบครัวคนธรรมดาสามัญได้เปรียบเทียบกับตนเองกับข้าราชการที่มาจากครอบครัวชนชั้นสูง ซึ่งทำให้เกิดความตระหนักในศักยภาพของตนมากยิ่งขึ้น เพราะแม้ตระกูลจะ “ต่ำ” แต่ก็สามารถรับราชการใน

---

^{๒๐๗} อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, “กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการปกครอง...”, หน้า ๕๑-๕๓.

^{๒๐๘} ประวัติพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ” ใน *วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม ๑ คณะรัฐมนตรีพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๖ สิงหาคม ๒๕๐๕*, หน้า ๑-๒.

^{๒๐๙} ปรีดี พนมยงค์, *ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ จักรทิพย์นาถสุภา สัมภาษณ์รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๒๕ (กรุงเทพมหานคร : โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย, ๒๕๒๖)* หน้า ๒๐-๒๑.

ตำแหน่งที่เท่ากันหรือสูงกว่า ผู้ที่มาจากตระกูล “สูง” ได้ หรือสามารถมีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติราชการได้เช่นกัน ดังเช่นกลุ่มผู้ก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ ได้เขียนบันทึกซึ่งแสดงถึงการรับรู้และเปรียบเทียบระหว่างคนระดับต่าง ๆ ^{๒๑๐} ข้าราชการที่มีพื้นเพทางครอบครัวเป็นคนธรรมดาสามัญจึงน่าจะเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในศักยภาพของตนมากกว่าผู้ที่มีความสำคัญนี้สูงมากจนแปรเป็นความเชื่อในมหาบุรุษไป (ดังจะได้กล่าวในส่วนต่อไป)

อนึ่ง ในระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มี “ความขัดแย้งภายในระบบ” ที่สำคัญประการหนึ่งที่ต้องกล่าวไว้ในที่นี้ คือ การที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขีดเส้นแบ่งกลุ่มคนด้วยชาติกำเนิด ซึ่งในด้านหนึ่งส่งผลให้ระบบราชการเปิดโอกาสให้คนที่มาจากตระกูลธรรมดาสามัญได้เข้าสู่ระบบราชการมากขึ้น ซึ่งทำให้เกิดคนที่สำคัญในศักยภาพของตนมากขึ้น แต่อีกด้านหนึ่งทำให้ข้าราชการที่มาจากตระกูลธรรมดาสามัญเหล่านี้เกิดความไม่พอใจต่อผู้กุมอำนาจรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กล่าวคือ ถึงแม้คุณวุฒิจะกลายเป็นคุณสมบัติอันสำคัญของข้าราชการ แต่ชาติวุฒิก็ถูกเน้นควบคู่กัน โดยหลักชาติวุฒิจะมีความสำคัญสูงสุดในการที่องค์อธิปัตย์จะใช้ในการ “เลือก” หรือ “เลื่อน” คนมาดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ การให้ความสำคัญแก่ชาติวุฒิเป็นอันดับแรกสำหรับตำแหน่งสูง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทำให้คนที่มีโอกาส “เจริญก้าวหน้าในระบบราชการ” และใช้อำนาจในระบบราชการผลักดันให้ชาติบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าไปด้วยนั้น จำกัดตัวอยู่ในวงที่แคบมาก เพราะในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์โครงสร้างของความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนไปจากสังคมจารีต โดยองค์อธิปัตย์ทรงทำให้สังคมประกอบด้วยคนเพียง ๒ ชั้น คือ พระราชวงศ์กับราษฎร ชุนนางซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นสูง หรือชนชั้นมูลนาย ถูกลดสถานภาพให้เป็น “ข้าราชการ” ที่ต้องอยู่ภายใต้พระราชอำนาจอย่างแท้จริง ดังนั้น ชาติวุฒิของคนจึงมีเพียง ๒ ระดับ คือ พระราชวงศ์กับราษฎรผลจากการใช้หลักชาติวุฒินี้ทำให้องค์อธิปัตย์ ซึ่งมีอำนาจสูงสุดไม่จำเป็นต้องจำกัดการรับคนเข้าสู่

^{๒๑๐} ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์, กบฏ ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๕๔-๖๖.

ระบบราชการไว้เฉพาะในกลุ่มบุตรหลานขุนนางผู้มีตระกูลสูง สามารถเปิดโอกาสให้คนที่มาจากครอบครัวธรรมดาสามัญเข้าสู่ระบบราชการเพื่อให้ได้คนมาใช้ในราชการอย่างเพียงพอ ขณะเดียวกันก็สามารถเลือกพระราชวงศ์ ซึ่งถือว่าเป็นชาติวุฒิสงมาดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ได้ พระราชวงศ์จึงได้รับสิทธิต่าง ๆ มากขึ้นไม่ว่าจะเป็นทางสังคมหรือการเมือง ดังปรากฏการอธิบายโครงสร้างทางสังคมที่แบ่งพระราชวงศ์ให้เป็นกลุ่มที่อยู่สูงสุดในแบบเรียนต่าง ๆ ซึ่งนำมาสู่การปฏิบัติจริงในสังคมด้วย หรือทางด้านการเมืองการปกครองพระราชวงศ์ก็มักจะได้รับตำแหน่งในระดับสูงสุดเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงอยู่บ้างในรัชกาลที่ ๖ แต่จะเห็นได้ว่าพระราชวงศ์ที่มีอำนาจมากเกินไป เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเท่านั้นที่ทรงขัดแย้งกับองค์อธิปัตย์มากจนต้องทรงถอนตัวออกมา พระราชวงศ์โดยทั่วไปยังทรงมีสถานะทางการเมืองที่เด่นที่สุดอยู่ และมีอำนาจสูงมากขึ้นตามเดิมในรัชกาลที่ ๗ ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

ด้วย “ความขัดแย้งภายในระบบ” ดังที่กล่าวมา ได้ทำให้ข้าราชการส่วนใหญ่อยู่ในสถานะที่ต่ำกว่าพระราชวงศ์อย่างมากทีเดียว จึงทำให้ด้านหนึ่งข้าราชการเหล่านี้ไม่พอใจการใช้อำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ แม้ว่าบางกลุ่มอาจยอมรับสภาพ แต่ก็ไม่ขัดขวางผู้ที่คิดจะกระทำการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ดังปรากฏในคำบอกเล่าของผู้มีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านหนึ่งที่ได้ชักชวนเพื่อน นายทหารให้เข้าร่วมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองครั้งนั้น แต่นายทหารท่านนั้นจะปฏิเสธแต่ก็ได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่นำเรื่องนี้ไปบอกผู้ใด ^{๒๑๑}

---

^{๒๑๑} ดังปรากฏในคำบอกเล่าของ พระปัญญาคุณ ปุณณะวังโส (อดีต พล.ต.ต.ชลอ ศรีศรากร), “ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕,” วารสารธรรมศาสตร์ ๑๓ (มีนาคม ๒๕๒๗). ๘๕-๘๗.

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการโดย ทำให้ความสำนึกในศักยภาพของตนนี้กลายเป็นความสำนึกที่มีเป้าหมายชัดเจนว่า จะใช้ศักยภาพที่มีอยู่เพื่อบรรลุเป้าหมายอะไร นั่นคือ การที่ระบอบราชการที่ ข้าราชการผูกพันตนอยู่อย่างมากรุนั้นเป็นระบบที่ถือกำเนิดมาจากสำนักทาง ประวัติศาสตร์ขององค์อธิปัตย์ที่จะทำความเจริญให้แก่ “ชาติ” และ “บ้านเมือง” โดยระบอบราชการมีฐานะเป็นเครื่องมือในการสร้างหรือทำสิ่งต่าง ๆ ที่องค์อธิปัตย์ ทรงพระราชดำริว่าจะทำให้ “ชาติ” และ “บ้านเมือง” เจริญก้าวหน้าขึ้น เช่น กระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีข่ายงานอันกว้างขวาง ข้าราชการกระทรวงนี้ทั้งที่อยู่ในส่วน กลาง และที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ มีหน้าที่สำคัญ คือ ทำให้ราษฎรอยู่เย็น เป็นสุขซึ่งมีความหมายว่าจะต้องทำให้ราษฎรมีสู่ทางทำมาหากินดีขึ้น และอยู่ดีกิน ดีขึ้นด้วย^{๒๑๒} หรือกระทรวงธรรมการก็มีเป้าหมายที่จะทำให้ราษฎรมีความรู้และ สามารถใช้ความรู้ในวิชาชีพไปทำมาหากินตลอดจนใช้ความรู้ในการทำสิ่งต่าง ๆ ที่ จะทำให้ตนเองและชาติบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าขึ้น^{๒๑๓} เป็นต้น การที่ข้าราชการทั้ง หลายอยู่ในระบบที่ขับเคลื่อนไปในทิศทางที่เด่นชัด ดังกล่าวมานี้ อีกทั้งสังคมโดย ส่วนรวมก็ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกระแสความคิดเดียวกัน^{๒๑๔} ข้าราชการซึ่งมี ความสำนึกในศักยภาพของตนจึงมิได้มุ่งจะบรรลุความสำเร็จเฉพาะตัวของเขาเอง เท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายที่จะกระทำการต่าง ๆ ให้ชาติบ้านเมืองซึ่งครอบคลุมถึง บรรดาราษฎรด้วยให้มีความเจริญก้าวหน้าขึ้น ความสำนึกเช่นนี้สะท้อนให้เห็นได้ อย่างชัดเจนในกรณีของคณะนายทหารซึ่งลุกขึ้นก่อการในปี.ศ. ๑๓๐ หรือในวารสาร วิทยากรย์ ของข้าราชการครู ซึ่งปรากฏบทความที่กล่าวถึงความสำคัญของการที่ครู

^{๒๑๒} พระยาเกรียงไกรกระบวนยุทธ, ปกรอง เล่ม ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์ศิริเจริญ, ร.ศ. ๑๒๔) หน้า ๑ (คำนำ)

^{๒๑๓} วาธุณี โอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย...”, บทที่ ๓.

^{๒๑๔} โปรตุตุหัวข้อ “การเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” และการเจ้าสำนักของ ราษฎรโดยรัฐ”

จะต้องเพิ่มพูน ความรู้ความสามารถของตนเพื่อนำไปช่วยนักเรียนและชาติบ้านเมืองบรรลุความเจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ^{๒๑๕} ความสำนึกของข้าราชการซึ่งมองเห็นศักยภาพของตนและมีจุดมุ่งหมายจะใช้ศักยภาพนั้นให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่ตนเองและส่วนรวมนี้เองจะกลายเป็นรากฐานอันหนึ่งของสำนักทางประวัติศาสตร์ของ “สามัญชน” อันเป็นสำนักทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากสำนักที่ชนชั้นนำแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์พยายามถ่ายทอด-ปลูกฝัง

ขณะเดียวกันการดำรงอยู่ของข้าราชการในฐานะเครื่องมือของระบบ ก็มีผลที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ทำให้ความสำนึกเชิงปัจเจกชนของข้าราชการนั้นมีข้อจำกัดอยู่ โดยที่ข้าราชการสำนึกว่าตนเองเท่านั้นที่มีศักยภาพที่จะ “สร้างความเจริญ” ให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและชาติบ้านเมือง แต่มิได้เชื่อมั่นในศักยภาพของราษฎรทั่วไป ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญคือในระบบราชการแบบใหม่นี้จะแบ่งอำนาจหน้าที่ลดหลั่นกันไปตามสายบังคับบัญชา อำนาจหน้าที่เหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนทั่วไป ๆ ไป เช่น การเก็บภาษี การป้องกันโจรผู้ร้ายการดูแลการเพาะปลูกการป้องกันประเทศ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นอำนาจหน้าที่ที่เป็นผู้จัดการให้แก่ราษฎรหรือชุมชนจึงทำให้ข้าราชการส่วนมากแล้วมีทัศนคติต่อราษฎรทั่วไปไม่แตกต่างไปจากองค์อธิปัตย์เท่าใดนัก เช่น ทัศนคติของพระยาทรงสุรเดช^{๒๑๖} ประยูรภรรมนตรี^{๒๑๗} นายทหารหนุ่มที่ก่อการในร.ศ. ๑๓๐^{๒๑๘} ที่ยังมองว่าราษฎรยังคงไม่

^{๒๑๕} ไปรอดู วิทยากรย์. ปี ๒๕๗๓.

^{๒๑๖} นรินดี เศรษฐบุตร และชาญวิทย์ เกษตรศิริ *บันทึกพระยาทรงสุรเดช* (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์)

^{๒๑๗} ประยูร ภรรมนตรี “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕” ในเบื้องต้น ประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐ (กรุงเทพฯ : สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย รวบรวมจัดพิมพ์ ๒๕๑๖.)

^{๒๑๘} ร.ศ. เจริญศรีจันทร์ และร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์ กบฏ ร.ศ.๑๓๐ (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗)

สามารถที่จะจัดการสิ่งใดได้ด้วยตัวราษฎรเอง ต้องมีผู้ที่มีความสามารถเป็นผู้จัดการให้ หรือแม้กระทั่งปรีดี พนมยงค์ เองก็ยังคงมีทัศนคติต่อราษฎรไปในทำนองเดียวกัน^{๒๑๙}

การที่ข้าราชการเป็นผู้ที่มีอำนาจในการจัดการสิ่งต่าง ๆ แม้ว่าจะมีอำนาจมากน้อยแล้วแต่ตำแหน่งหน้าที่เฉพาะตนเอง แต่ก็ทำให้ความสำนึกเชิงปัจเจกชนของข้าราชการนั้นมิได้มีความหมายเต็มรูปแบบคือ มิได้เชื่อว่า ในขณะนั้นปัจเจกบุคคล ทุกคนมีศักยภาพที่เท่าเทียมกันไปหมด หากแต่ในด้านหนึ่งยอมรับความเป็นมนุษย์ของทุกคนว่าเป็นมนุษย์เช่นเดียวกันแต่เป็นมนุษย์ที่มีศักยภาพไม่เท่าเทียมกัน และยังคงพึงผู้ที่มีศักยภาพที่สูงกว่า ดังปรากฏในการสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการเองที่คิดว่าหน้าที่สำคัญของข้าราชการปกครองประการหนึ่งคือ การบำรุงและอบรมสั่งสอนทั้งผู้ได้บังคับบัญชาและประชาชน^{๒๒๐} หรือการที่คิดว่าข้าราชการนั้น “...ผู้บำบัดทุกข์ บำรุงสุข...” แก่ประชาชนของหลวงährงนาวาสวัสดิ์^{๒๒๑}

ตัวอย่างของคำกล่าวที่สะท้อนถึงการมองไม่เห็นศักยภาพของราษฎรทั่วไปอย่างชัดเจนคือ คำกล่าวของพระยาทรงสุรเดช ที่ว่า

...ตามที่มีคนเข้าใจว่าที่เกิดปฏิวัติเนื่องมาจากการเพิ่มภาษีอากร และความยากจนคนแค้นของราษฎรนั้น ไม่มีมูลความจริงเลยราษฎรกลัวเจ้ากลัวนายของเขาทั้งหมดดั่งกับหนูกกลัวแมว ลำพังราษฎรจะไม่มีปัญญาคิดปลดแอกได้เลย และไม่มีใครกล้าชักชวนกันเป็นพวกได้ แม้จะต้องอดตาย เพราะความยากจนก็ทนอดตาย กับที่กล่าวกันว่า การปฏิวัติครั้งนี้ย่อมต้องราบรื่นอยู่เอง เพราะราษฎรมีความต้องการพร้อม

^{๒๑๙} ทัศนคติของปรีดี พนมยงค์ ได้ในการเสนอ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” ที่เน้นบทบาทที่จะทำให้แก่ราษฎร และจากการร่างรัฐธรรมนูญที่ให้มีสมาชิกประเภทที่ ๒ ที่มาจากการแต่งตั้ง

^{๒๒๐} พระยาเกรียงไกรกระบวนยุทธ ปกครอง เล่ม ๑ หน้า ๑-๒.

^{๒๒๑} หลวงährงนาวาสวัสดิ์ “ผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุข” ใน ทัศนะวันสถาปนากระทรวงมหาดไทย ๑๑ เมษายน ๒๕๐๘ (พระนคร : โรงพิมพ์มหาดไทย) หน้า ๔๖-๔๙.

อยู่แล้ว ก็ไม่ถูกต้องอีกเหมือนกัน แม้ทุกวันนี้ (พ.ศ. ๒๔๘๒) ราษฎรก็ไม่กระจำงแจ้ง เรื่องระเบียบการปกครองเลย ทั้งที่โฆษณาและมีคนไปชี้แจ้งให้ฟังเสมอ ๆ อย่ว่าแต่ราษฎรชวานาเลย แม้แต่พวกข้าราชการเองก็มีจำนวนอีกไม่น้อยที่ไม่เข้าใจวิธีการปกครอง...^{๒๒๒}

ด้วยข้อจำกัดของความสำนึกในศักยภาพและความสามารถของราษฎร เช่น ที่ได้กล่าวมาข้างต้น จึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่ข้าราชการอย่างหลวงวิจิตรวาทการ ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งว่าด้วยชีวิตของบุคคลที่ยิ่งใหญ่ที่ท่า “อะไร” ไว้แก่โลกในเรื่อง **มหาบุรุษ** ซึ่งจัดได้ว่าเป็นหนังสือชายตีอีกเล่มหนึ่งของผู้เขียน^{๒๒๓} ซึ่งแนวคิดพื้นฐานของหนังสือเล่มนี้ก็คือความเชื่อในมนุษย์ผู้มีศักยภาพมากกว่าผู้อื่น “มหาบุรุษ” ในความคิดของคนในระยะก่อน ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ สะท้อนให้เห็นในงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ ดังความว่า

...เมื่อพูดถึงความยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะความยิ่งใหญ่ของคน ความคิดของเรามักจะแล่นไปถึงความมีอำนาจวาสนา, การอยู่ในฐานะที่สูงที่สำคัญ, การมีอำนาจบังคับบัญชาคน, การมีสิทธิทำอะไรตามใจตัว หรืออย่างน้อยก็มีสิทธิทำตามที่ตนเห็นว่าเป็นทางดี กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือความยิ่งใหญ่ที่เรานึกถึงก่อนอย่างอื่นนั้น ได้แก่ ความยิ่งใหญ่ทางฐานะันดรเช่นการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจใหญ่หลวง... การเป็นประมุขของรัฐ...หรือเป็นอะไรที่มีอำนาจบังคับบัญชาอย่างสูง ยังสามารถจะทำอะไรตามใจตนได้ทุกอย่าง ก็ยังเป็นดี...^{๒๒๔}

^{๒๒๒} นรนิตี เศรษฐบุรุษ และชาญวิทย์ เกษตรศิริ **บันทึกพระยาทรงสุรเดช** หน้า ๒๔-๒๕.

^{๒๒๓} หลวงวิจิตรวาทการ, **มหาบุรุษ**, ม.ป.ท. ๒๔๗๑.

^{๒๒๔} หลวงวิจิตรได้ยอมรับว่าตนเองมีความคิดเห็นดังที่กล่าวไว้ในขณะที่เขียน “มหาบุรุษ” ดูหลวงวิจิตรวาทการ, **กุศโลบายสร้างควมยิ่งใหญ่** (กรุงเทพมหานคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๒), หน้า ๑-๓.

แนวความคิดเกี่ยวกับ “มหาบุรุษ” เช่นนี้จะมีผลอย่างมากต่อสำนึกทางประวัติศาสตร์ ของข้าราชการและราษฎรในเวลานั้น และเวลาต่อมาอีกนาน

ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทาง ประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลง ระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

หลังจากที่ชนชั้นนำซึ่งเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ได้สถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นแล้ว ก็ได้กระทำการในหลายแนวทางที่จะทำให้ราษฎรมีความสำนึกเช่นนั้นด้วย แต่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ข้าราชการและราษฎรที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวพันกับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ก็ได้เกิดมีความสำนึกในศักยภาพของตนและความสำนึกเชิงปัจเจกชนขึ้นมา ดังกล่าวมาแล้ว การเกิดมีความสำนึกเช่นนี้ยังผลให้การรับรู้ประวัติศาสตร์ของข้าราชการและราษฎรเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป และทำให้มี “สำนักทางประวัติศาสตร์” ที่แตกต่างไปจากสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ชนชั้นนำพยายามปลูกฝัง-ถ่ายทอด ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ในหมู่ข้าราชการและราษฎรนี้เองที่กลายเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้ข้าราชการกลุ่มหนึ่งกระทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕

การศึกษาในที่นี้จะแบ่งออกเป็น ๓ ประเด็น คือ การเร้าสำนึกข้าราชการและราษฎรโดยรัฐ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการและราษฎรกับการถ่ายทอด-ปลูกฝังทางความคิดของรัฐ อันจะนำมาสู่ประเด็นที่ ๒ คือความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ในหมู่ข้าราชการและราษฎร และประเด็นที่ ๓ คือ สำนักทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

การเร้าสำนึกข้าราชการและราษฎรโดยรัฐ

โดยทั่วไปการศึกษาที่ว่าด้วยการเร้าสำนึกข้าราชการและราษฎรโดยรัฐนั้น มักจะพิจารณาจากทางด้านการถ่ายทอด-ปลูกฝังของรัฐเพียงด้านเดียวจึงมักจะอธิบายไม่ได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่เกิดขึ้นในหมู่ข้าราชการและราษฎร เกิดขึ้นได้อย่างไร ในที่นี้จึงจะศึกษาถึงการเร้าสำนึกข้าราชการและราษฎรของรัฐใน แนวที่ว่าส่วนใดของการเร้าที่ข้าราชการและราษฎรรับไว้ และส่วนใดที่ข้าราชการ และราษฎรไม่ยอมรับ เพราะเหตุใด โดยจะพิจารณาจากในส่วนของข้าราชการและ ราษฎรเองทั้งทางด้านความรู้สึกนึกคิดและประสบการณ์ที่ได้รับจากชีวิตการดำรงอยู่ ว่าสอดคล้องหรือขัดแย้งประการใดกับโครงกรอบทางความคิดที่รัฐได้ถ่ายทอดและ ปลูกฝังจากการพิจารณาในลักษณะนี้จะทำให้เข้าใจได้ถึงความคิดของข้าราชการ และราษฎร^๑ ที่เปลี่ยนแปลงมาได้ชัดเจนมากขึ้น

ความคิดของชนชั้นนำแห่งรัฐนั้นมิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากรากฐานความ เป็นจริงของสภาพแวดล้อมทางสังคม เพียงแต่เป็นการสรุปหรืออธิบายสภาพ แวดล้อมจากแง่มุมของมนุษย์ที่ดำรงอยู่ในสถานภาพทางอำนาจและเศรษฐกิจแบบ หนึ่งที่แตกต่างกันทั่วไปในสังคม ดังนั้นความคิดบางประการบางด้านที่รัฐ ถ่ายทอด-ปลูกฝัง ก็สามารถที่จะสื่อสารทำให้ข้าราชการและราษฎรยอมรับและเห็น จริงจังด้วย เพราะข้าราชการและราษฎรก็ดำรงอยู่ในสังคมเดียวกันกับชนชั้นนำ แต่ ความคิดบางประการบางด้านก็จะไม่สามารถสื่อสารทำให้ข้าราชการและราษฎรยอมรับ เพราะเป็นการสรุปหรืออธิบายมาจากแง่มุมของคนที่อยู่ในสถานภาพซึ่งแตกต่าง กันเกินไป เราไม่อาจจะปฏิเสธทั้งหมดที่รัฐถ่ายทอดปลูกฝังว่าข้าราชการและราษฎร ไม่ยอมรับเลย และในทางกลับกันก็ไม่สามารถที่จะกล่าวได้ว่าข้าราชการและราษฎร ยอมรับความคิดทุกประการที่รัฐถ่ายทอดและปลูกฝัง

---

^๑ หมายถึง “ข้าราชการและราษฎร” กลุ่มที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวพันโดยตรงกับระบบ เศรษฐกิจแบบเงินตรา

ความคิดที่รัฐถ่ายทอดและปลูกฝังที่กลายมาเป็นความคิดที่มีพลังอย่างไพศาลในหมู่ข้าราชการและราษฎร คือ ความคิดเรื่อง “ชาติ” มีงานวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาเรื่องนี้ แต่โดยมากแล้วมักลงความเห็นว่า การที่ข้าราชการและราษฎรมีความสำนึกในเรื่อง “ชาติ” อย่างมากนั้นเป็นผลมาจากการเข้าสำนึกขององค์อธิปัตย์พระองค์หนึ่งคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ในที่นี้มีได้ปฏิเสธบทบาทของพระองค์เรื่องนี้ หากแต่จะต้องวางบทบาทนี้ไว้ในบริบทของสังคมให้ถูกต้อง จึงจะทำให้เราเข้าใจในความคิดที่ทรงพลังเช่นนี้ได้

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ความคิดเรื่อง “ชาติ” เริ่มปรากฏชัดเจนในรัชกาลที่ ๕ โดยมีรากฐานทางความคิดคือ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมาสู่ระบบเงินตรา ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ชนชั้นนำในสมัยนั้นตระหนักถึงความสำคัญของราษฎรมากยิ่งขึ้น และนำมาสู่ความสำนึกในความสำคัญของ “ผลรวมของหน่วยย่อย” ที่ประกอบกันขึ้นมาจากจุดนี้เองจึงทำให้เกิดคำที่มีความหมายเป็นนามธรรมมาแทนความหมายของผลรวมของหน่วยย่อยคือคำว่า “ชาติ” ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงดำรงอยู่ในสังคมเศรษฐกิจแบบเดียวกันก็ได้นำมาขยายหรือเน้นมากขึ้นโดยผ่านสื่อต่าง ๆ สู่ข้าราชการและราษฎร

ในขณะที่เดียวกับที่ในหมู่ชนชั้นสูงได้ปรากฏการก่อรูปของความคิดเรื่อง “ชาติ” ข้าราชการและราษฎรจำนวนหนึ่งก็ได้มีส่วนสัมพันธ์อยู่กับระบบเศรษฐกิจสังคมแบบเงินตรานี้ด้วย การดำรงชีวิตอยู่ของข้าราชการและราษฎรเหล่านี้จำเป็นต้องพึ่งพากันมากขึ้นตามลำดับ แม้ว่าจะเป็นการพึ่งพาในรูปของการซื้อขายแต่ก็มิผลต่อความคิดของข้าราชการและราษฎรว่าทุก ๆ ส่วนหรือทุก ๆ อาชีพจำเป็นต้องอาศัยกัน ดังเช่น การตั้งโรงงานก็จะทำให้มีคนมีงานทำซึ่งผู้จัดการของโรงงานหนึ่งได้แสดงความเห็นไว้ว่า “...ความจริงบริษัทของข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่เป็นข้อใหญ่ใจความคือ ประารถจะให้มีการอุตสาหกรรมถาวรขึ้นในประเทศสยามให้กรรมกรไทยและจีนได้มีงานทำ...”^๖ หรือการอธิบายว่าถ้าขยายการค้าด้านหนึ่งแล้ว

^๖ “บทสัมภาษณ์นายเฮ็งฮอง แซ่ฮง”, หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ.

ก็จะทำให้ส่วนอื่น ๆ รวมทั้งสาธารณะประโยชน์มีผลไปด้วย ดังปรากฏในความพยายามเฝ้ารัฐบาลให้ขยายการค้ากับสิงคโปร์ในหนังสือพิมพ์เชิงธุรกิจสยามพานิช^๓ ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าคนเหล่านี้มองเห็นถึงผลรวมอันจะเกิดมาจากหน่วยย่อยต่าง ๆ นอกจากราษฎรที่เป็นผู้ประกอบการอิสระแล้ว ข้าราชการก็ได้มีการแสดงความคิดเห็นออกมาในทำนองเดียวกันอย่างมากมาย มหาอำมาตย์ตรีพระยาทุษยันทรรังสฤษดิ์ ได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อว่า **ช่วยตัวแลช่วยชาติ** “ศรทอง” ก็ได้ชี้ให้เห็นถึงความคิดเห็นใน **ชีวิตของประเทศ**^๔ หรือช่วงเวลาก่อนที่รัชกาลที่ ๖ จะทรงเน้นความคิดเรื่อง “ชาติ” ก็มีกลุ่มทหารหนุ่มแสดงความคิดเห็นอย่างชัดเจนว่ากลุ่มของตนให้ความสำคัญแก่ผลรวมของหน่วยย่อยเช่นนี้ ในบันทึกเรื่อง**ความเจริญและความเสื่อมทรามของประเทศ**^๕

ด้วยการที่ข้าราชการและราษฎรทั้งหลายดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเดียวกันในสังคมเดียวกันกับชนชั้นสูง จึงทำให้ข้าราชการเหล่านี้สามารถที่จะรับความคิดที่ถ่ายทอดและปลูกฝังในเรื่องนี้จากรัฐได้อย่างเต็มเปี่ยม และความคิดนี้ก็ได้กลายมาเป็นความคิดที่มีพลังอย่างไพศาลที่กำหนดพฤติกรรมของข้าราชการและราษฎรในเวลาต่อมา หากปราศจากความเป็นจริงทางสังคมรองรับอยู่ การถ่ายทอดความคิดของชนชั้นสูงก็คงจะไม่บังเกิดผล ประกอบกับในช่วงเวลานั้นเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์สยามได้กลายมาเป็นรัฐที่มีขอบเขตพื้นที่ที่ชัดเจนท่ามกลางรัฐอื่น ๆ ที่มีขอบเขต

^๓ “สิงคโปร์ต้องกรอาหารจากสยามมาก”, หนังสือพิมพ์สยามพานิชปีที่ ๒ เล่มที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๕.

^๔ มหาอำมาตย์ตรี พระยาทุษยันทรรังสฤษดิ์, **ช่วยตัวแลช่วยชาติ** มหาอำมาตย์ตรี พระยาสุรพกิจเกษตรการ พิมพ์แจกในการกุศลพระราชนิพนธ์ ณ วัดอินทาราม พ.ศ. ๒๔๗๐ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐).

^๕ “ศรทอง” (พระยาตราภิชัยพิพัฒน์), **ชีวิตของประเทศ** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๒).

^๖ โปรดดู “ภาคผนวก” ใน อัจฉราพร กุณฑิสมัย, “กบฏ ร.ศ.๑๓๐ : ศึกษารณการปฏิรูปการปกครอง...”.

พื้นที่แน่นอนที่อยู่รอบ ๆ การสื่อสารภายในสังคมที่จะยังผลต่อการรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของข้าราชการและราษฎร เช่น หนังสือพิมพ์ ก็เป็นการสื่อสารที่เห็นความเป็นชาติหรือประเทศต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่ตอกย้ำความคิดเรื่อง “ชาติ” ของข้าราชการและราษฎรให้แจ่มชัดขึ้นตามลำดับ

แต่อย่างไรก็ตาม การกล่าวเฉพาะความคิดเรื่อง “ชาติ” ว่าเป็นความคิดที่มีพลังในการผลักดันมนุษย์ให้กระทำสิ่งใดเพียงประการเดียวก็เป็นการมองข้ามความเป็นจริงไป เพราะความคิดเรื่อง “ชาติ” นั้นมิได้แยกออกจากความคิดอื่น ๆ ของคนในสังคมในขณะนั้นและอาจกล่าวได้ว่า ความคิดเรื่อง “ชาติ” นี้เกิดขึ้นมาร่วมกับความคิดอื่น ๆ อีก เช่น ความคิดทางเวลา เป็นต้น แต่การแยกหยิบยกขึ้นมากล่าวไว้เป็นประเด็นในที่นี้ก็เพื่อที่จะชี้ให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ความคิดหรือการกระทำใด ๆ ก็ตามของรัฐนั้นจะสัมฤทธิ์ผลมากน้อยจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ความจริงทางสังคมรองรับอยู่

ความคิดอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นและถูกถ่ายทอดให้แก่ข้าราชการและราษฎรพร้อม ๆ ไปกับความคิดเรื่อง “ชาติ” ก็คือ ความคิดทางเวลาที่ก่อกำเนิดขึ้นในหมู่ชนชั้นสูงตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ความคิดทางเวลานี้มีสาระสำคัญว่าเวลาของชีวิตมนุษย์นั้นไม่ยืดยวักเป็นเวลาระหว่างชีวิตในชาตินี้เท่านั้น ส่วนเวลาของสังคมหรือเวลาของชาติยาวนานกว่ามากและได้ดำเนินมาในแนวทางที่ก้าวหน้ามาเรื่อย ๆ ด้วยการกระทำของมนุษย์^๑ ชีวิตมนุษย์ที่มีค่า คือ ชีวิตที่อุทิศตนให้แก่การกระทำความก้าวหน้าแก่สังคมหรือชาตินั้นเอง

ความคิดทางเวลาเช่นนี้ได้ถูกถ่ายทอด-ปลูกฝังให้แก่ข้าราชการและราษฎรโดยทั่วไปในหลายทาง ทางด้านการศึกษา ก็ปรากฏว่าหนังสือทุกเล่มที่อธิบายเกี่ยวกับสังคมและมนุษย์จะวางอยู่บนพื้นฐานของความคิดทางเวลาเช่นนี้ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือที่เน้นสังคมกับมนุษย์โดยตรงเช่น **ธรรมจริยา** หรือหนังสือที่มุ่งอธิบายความ

^๑ โปรตดูหัวข้อ “ความคิดทางเวลา : รากฐานการรับรู้ประวัติศาสตร์”.

รู้ทางด้านภูมิศาสตร์ เช่น แบบสอนอ่านภูมิศาสตร์ เล่ม ๒ รวมทั้งการสอนวิชาที่เกิดขึ้นมาด้วยความคิดทางเวลาแบบนี้ คือ วิชาพงศาวดาร ที่ใช้เรียนกันอยู่หลายเล่มทีเดียว “ตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นถึงความคิดทางเวลาที่ปรากฏในแบบเรียนต่าง ๆ เช่นใน แบบสอนอ่านภูมิศาสตร์ เล่ม ๒ จะหยิบยกเอาคำว่า “ศิวิลิส” มาอธิบายเน้นให้แก่ผู้เรียนความว่า

...คำ ศิวิลิส...ก็คล้ายกับคำในภาษาไทยเราว่า เจริญดีแล้วนั่นเอง และจะอธิบายออกไปอีกให้กว้างขวางก็คือ มนุษย์ชาติใดที่เรียกว่า ศิวิลิสแล้วนั้นคือ เป็นผู้ที่มีความรู้จักรับผิดชอบ ประพฤติตนถูกต้องตามธรรมจริยา...พูดแต่่าง่าย ๆ ก็คือคนชาติศิวิลิสนั้น คือ คนที่ประพฤติตนเป็นผู้ดี มีความสุภาพราบเรียบ...และมีความตั้งใจจะทำประโยชน์ ให้บ้านเมืองของตนเจริญขึ้นอยู่เสมอ...บ้านเมืองที่ศิวิลิสมากนั้นก็คือ บ้านเมืองที่ราษฎรพลเมืองเป็นคนศิวิลิสโดยมาก ราษฎรเหล่านี้ย่อมตั้งใจช่วยกันทำการงานบ้านเมืองจึงเจริญ...^๙

นอกจากความคิดทางเวลาจะถูกถ่ายทอดทางด้านการศึกษาแล้ว ชนชั้นสูงก็มักจะชี้ให้ราษฎรเห็นถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ตนได้สร้างขึ้นอันมีความหมายถึงความเจริญอยู่โดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถนน คลอง ฯลฯ^{๑๐}

---

^๙ วิชาพงศาวดาร ประโยค ๑ กำหนดให้อ่านพงศาวดารฉบับย่อ (ตอนกรุงเก่า) ประโยค ๒ ชั้น ๑ อ่านพระราชพงศาวดารราชวงศ์ปัจจุบัน ประโยค ๒ ชั้น ๒ อ่านพระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม ๑ ประโยค ๒ ชั้น ๓ อ่านพระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม ๒ เป็นต้น ดูรายละเอียดเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในการเรียน “ประวัติศาสตร์” ได้ใน กรมวิชาการ, *ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา*, หน้า ๒๓.

^{๑๐} ขุนธรรมาภคพาที, *หนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม ๒* (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. ๑๒๓), หน้า ๑๕๗ - ๑๕๙.

^{๑๑} เช่น “ประกาศชุดคลองภาษีเจริญ” ใน ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์, *ประชุมกฎหมายประจำศก* เล่ม ๑๑, หน้า ๗ - ๘.

การถ่ายทอดความคิดทางเวลาของชนชั้นสูงดูเหมือนว่าประสบผลสำเร็จอย่างเต็มเปี่ยมทีเดียว ดังปรากฏว่า ข้าราชการและราษฎรล้วนยอมรับในความคิดทางเวลาแบบนี้ แต่ในความเป็นจริงนั้นการที่คนทั้งหลายสามารถที่จะยอมรับหรือปรากฏว่ามีความคิดเช่นนี้ได้ มิใช่เพียงแต่รับรู้จากการถ่ายทอดของรัฐฝ่ายเดียว ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมมีส่วนอย่างมากในการทำให้ความคิดนี้ชัดเจนในสำนึกของเขากล่าวคือ ความคิดทางเวลาเช่นที่กล่าวมานั้นเป็นความคิดที่มีรากฐานมาจากความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์และการให้ความสำคัญแก่ความจริงเชิงประสบการณ์ของมนุษย์ อันเป็นผลมาจากความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของการค้าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์และได้ถูกถ่ายทอดมาสู่กลุ่มคนในสังคมที่ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบเงินตรา ซึ่งคนในสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบนี้ก็เป็นคนที่ดำรงอยู่โดยพึ่งความสามารถของตนเอง ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่กลุ่มคนเบื้องล่างสามารถที่จะมีความคิดทางเวลาในลักษณะเดียวกันกับชนชั้นสูง ประกอบกับรากฐานของความคิดทางเวลาแบบเดิม คือ ความคิดทางเวลาที่ผูกพันอยู่กับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิก็ค่อย ๆ ลดอิทธิพลลงตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๔ จึงทำให้ความคิดทางเวลาที่ว่ามนุษย์ถูกกำหนดโดยกรรมให้เวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิและเวลาของสังคมมนุษย์กำลังเสื่อมลงค่อย ๆ หดความสำคัญลงในหมู่ราษฎร

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่น่าจะมีผลทำให้ข้าราชการและราษฎรมีความคิดทางเวลาในลักษณะดังกล่าว คือ การรับรู้ข่าวสารที่กว้างขวางมากขึ้นทั้งในระดับประเทศและสากลที่มีส่วนช่วยให้เห็นถึงความแตกต่างของสังคมแต่ละสังคมในเวลา^{๑๑}

ความคิดทางเวลาที่ข้าราชการและราษฎรแสดงออกมานั้น ก็คือ ความคิดความเชื่อที่ว่าชาติจะต้องเจริญก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ ด้วยการกระทำของมนุษย์ หลวง

^{๑๑} โปรดดูหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ที่ตีพิมพ์ในรัชกาลที่ ๖ - ๗ ในอรรถาธิบาย กมฺพพิสมัย รายงานวิจัยเรื่อง ปัญหาภายในก่อนการปฏิวัติ ๒๔๗๕ : ภาพสะท้อนจากเอกสารและงานเขียนทาง น.ส.พ. (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๓๐)

วิจิตร วาทการได้กล่าวถึงความคิดทางเวลานี้ไว้อย่างชัดเจนในการปาฐกถาเรื่อง “ความเจริญ” ในที่ประชุมข้าราชการและราษฎรจังหวัดอุทัยธานี วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ความว่า

“...ในที่แห่งไหนมีสิ่งซึ่งให้ความสะดวกในชีวิตมาก มีเครื่องบำรุงความงามและความสุขของมนุษย์มาก เราเรียกที่แห่งนั้นว่ามีความเจริญ...ใครเป็นผู้ทำความเจริญเหล่านี้มาจากไหนอะไรเป็นเครื่องทำความเจริญให้ถึงปานนี้...ความเจริญทั้งหลายเหล่านี้มีขึ้นได้ก็ด้วยความพากเพียรพยายามของมนุษย์และความเจริญเหล่านี้ไม่ได้ทำขึ้นในที่ที่ทันใด ต้องค่อยทำค่อยไปตั้งหลายชั่วคน...”^{๑๒}

และกล่าวถึงเวลาของมนุษย์ไว้ว่า

“...นับเวลาที่เราก่อเกิดไปจนถึงเวลาที่เรตาย...เป็นเวลานานหลายปี...ในระหว่างนั้นเราจะทำอะไร เราจะงอมืองอเท้ารอเวลาตายที่จะมาถึงอย่างนั้นหรือ เราจะไม่ทำอะไรเสียเลยหรือ ถ้าเช่นนั้นเราก็เกิดมาโลก...”^{๑๓}

ในความคิดทางเวลาของข้าราชการและราษฎรส่วนใหญ่แล้ว ล้วนแต่มีความมุ่งมั่นที่จะเห็นหรือมุ่งมั่นที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้า ซึ่งแสดงออกอย่างหลากหลายทุก ๆ ด้าน เช่น วิทยากรย์ ที่เน้นการแสวงหาความรู้เพื่อที่จะสร้างความเจริญให้แก่ชาติบ้านเมือง หรือในกลุ่มอาชีพทหาร ก็ปรากฏมีข้อเสนอความคิดเห็นว่า “...นายทหารคือ ผู้ที่นำอำนาจให้บ้านเมืองเจริญขึ้นตามลำดับ”^{๑๔} หรือ

^{๑๒} หลวงวิจิตรวาทการ, “ความเจริญ” ในปาฐกถาและคำบรรยาย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๖), หน้า ๑๒๒ - ๑๒๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

^{๑๔} ร.อ.อภิบาล “ตำแหน่งนายทหาร” ยุทธโฆส เล่มที่ ๒๐ ตอนที่ ๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๑๓๒ - ๑๕๑ .

ความพยายามที่จะเสนอภาพของประเทศที่ตนเองเห็นว่ามีค่าจริย เช่นประเทศ
ญี่ปุ่นไว้ในหนังสือที่นิยมอ่านกันในหมู่ทหาร เช่น หลวงโยธาธรรมนิเทศที่นำเอา
ทัศนะของสื่อมวลชนญี่ปุ่นเกี่ยวกับการกู้เงินต่างประเทศมาเขียนไว้ใน **ยุทธโศก** เรื่อง
“การเงินของประเทศญี่ปุ่น” เพื่อที่จะให้รัฐบาลได้เลือกความคิดที่มีประโยชน์มา
ประกอบการพิจารณาในการที่จะ “...ลงมือกระทำในสิ่งใด ๆ ให้เกิดประโยชน์
เจริญยิ่งขึ้น...”^{๑๕}

กลุ่มผู้ประกอบการอิสระก็ปรากฏความคิดทางเวลาลักษณะเดียวกัน ใน
งานประพันธ์ทางด้านวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมโดยทั่วไปนั้น “กรรม” ที่เคย
กำหนดชีวิตตัวละครในวรรณกรรมแบบเดิมไม่ปรากฏอิทธิพลใดเลย ในวรรณกรรม
ยุคนี้ตัวละครล้วนแต่โลดแล่นไปตามบทที่เสนอด้วยความเป็นมนุษย์ในขณะเดียวกัน
การเสนอภาพความรักอันสูงส่งที่ตัวละครมอบให้แก่ชาติโดยมุ่งจะสร้างความเจริญ
ก้าวหน้าให้แก่ชาติปรากฏอยู่ตลอด เช่น ตัวละครอย่าง วิสูตร ศุภลักษณ์ แสดงออก
อย่างชัดเจนใน “ละครแห่งชีวิต” โดยเตือนเพื่อนร่วมชาติของเขาว่า “...ท่านสหาย
หนุ่มร่วมชาติทั้งหลาย ท่านเป็นผู้ที่มีบุตรหลานต่อไปในภายหน้า จะทำประโยชน์ให้
ชาติไทยอย่างใหญ่หลวง ถ้าท่านปลุกนิสัยเด็กน้อยของท่านให้เป็นคนดี...”^{๑๖} หรือ
การเสนอความคิดวิพากษ์วิจารณ์ความคิดใดความคิดหนึ่งว่า ชัดขวางหรือส่งเสริม
ความเจริญก้าวหน้าของสังคมก็เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของความคิดทางเวลาที่นักประ
พันธ์ได้ซึมซับไว้ ดังปรากฏใน **ผู้ดี** ของดอกไม้สด **ลูกผู้ชาย** และงานอื่น ๆ ของศรี
บูรพา เป็นต้น สำหรับหนังสือพิมพ์ที่ขยายตัวอย่างมากในรัชกาลที่ ๖ ก็แสดงออก
ถึงความคิดทางเวลาในทำนองเดียวกัน คือ เสนอหรือคัดค้านความคิดและการกระทำ
ใด ๆ ซึ่งจะนำมาหรือขัดขวางความเจริญของชาติ

^{๑๕} หลวงโยธาธรรมนิเทศ, “การเงินประเทศญี่ปุ่น” **ยุทธโศก** เล่มที่ ๑๖ ตอนที่ ๖
กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖, หน้า ๕๓๓ - ๕๔๒.

^{๑๖} หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง, **ละครแห่งชีวิต**, หน้า ๔๐๗.

จะเห็นได้ว่าความคิดทางเวลาที่เน้นถึงความเจริญก้าวหน้าของสังคมเป็นความคิดหลักความคิดหนึ่งที่ครอบคลุมคนในสังคมได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งกล่าวไว้ว่าความสอดคล้องทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ความคิดทางเวลานี้ขยายตัวออกครอบคลุมคนที่สัมพันธ์อยู่กับเศรษฐกิจแบบเงินตรา นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์พระราชวงศ์ มาจนถึงข้าราชการและราษฎร ที่ผ่านมาระบบการศึกษาและมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ และบนความคิดที่ครอบคลุมกว้างขวางเช่นนี้ จึงทำให้การสื่อสารต่าง ๆ ในสังคมเป็นไปในทำนองเดียวกันคือ มุ่งมั่นจะสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชาติของคน

เหตุที่ข้าราชการและราษฎรมีความคิดทางเวลาเช่นที่กล่าวมา จึงได้ทำให้กลุ่มคนที่มีความคิดทางเวลาเช่นนี้ที่มีความสนใจใคร่รู้ความเป็นมาของตนเองและสนใจความเป็นมาของชาติตนเองขยายตัวมากขึ้นตามไป ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสะท้อนให้เห็นจากการที่ทรงพระนิพนธ์หรือมีผู้ทูลขอให้ทรงพระนิพนธ์ประวัติบุคคลเป็นจำนวนมาก^{๑๓} หรือปรากฏว่า การปาฐกถาหลายต่อหลายครั้งถูกจัดขึ้นมาเพื่อหาความรู้เกี่ยวกับอดีตของชาติตน ดังในการ ปาฐกถาที่จัดขึ้นที่สามัคยาจารย์สมาคม ที่มีหัวข้อทางประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยทีเดียว กล่าวได้ว่า บนรากฐานความคิดทางเวลาที่ขยายตัวออกไปได้ทำให้ความสนใจใน “ประวัติศาสตร์” ขยายตัวตามไปด้วยเช่นกัน

สิ่งสำคัญอีกสิ่งหนึ่งที่เป็นผลมาจากความคิดทางเวลาและความคิดเรื่องชาติก็คือความคิดเรื่อง “หน้าที่พลเมือง” หรือ “พลเมืองดี”^{๑๔} ความคิดนี้ได้ถูกถ่ายทอดและเน้นให้แก่ราชการและสามัญชนจำนวนมากโดยผ่านทางระบบการ

---

^{๑๓} โปรดดูในหนังสือชุด **คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก** เป็นที่น่าสังเกตว่า ความดีของบุคคลที่พระองค์ทรงหยิบยกมาเขียนไว้มักได้แก่การที่บุคคลนั้นทำคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองด้วยประการต่าง ๆ

^{๑๔} ดูความคิดเรื่อง **หน้าที่พลเมือง หรือพลเมืองดี** ได้ในหัวข้อ “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับสำนึกเชิงปัจเจกชน”

ศึกษาซึ่งเป็นการเรียกร้องให้ปัจเจกชนนั้นเสียสละให้แก่รัฐหรือชาติ เพื่อทำให้ชาติก้าวหน้าความคิดนี้ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในการแสดงออกของพลเมืองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังที่จะเห็นได้ตามหน้าหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ มากมาย เช่น บทความเรื่อง “ประเทศสยามจะอยู่ได้ด้วยอะไร” ในหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจน^{๑๙} หรือปรากฏในหนังสือพิมพ์ **พิมพ์ไทย** ในบทความเรื่อง “ศิวิลลีย์หรือทำลายชาติ” ที่หยิบยกเอาเหตุการณ์การปลงพระชนม์อาชฎักแฟรนฟอดินานด์มังกุราชกุมาร แห่งประเทศออสเตรีย มาเป็นตัวอย่างประกอบความคิดที่ว่าประเทศชาติจะศิวิลลีย์ได้ด้วยการที่พลเมืองไม่ทำในสิ่งที่เลวร้าย^{๒๐} เป็นต้น

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า ความคิดบางประการบางด้านที่รัฐถ่ายทอดและปลูกฝังสามารถที่จะสื่อสารทำให้ราษฎรยอมรับและเห็นด้วยอย่างจริงจังได้ เพราะราษฎรก็ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน จะเห็นได้ว่า บนสภาพแวดล้อมหรือรากฐานทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงมาได้ทำให้ราษฎรสามารถเห็น “ผลรวมของหน่วยย่อยในสังคม” จึงยอมรับและเห็นอย่างจริงจัง มีความสำคัญในความคิดเรื่องชาติที่ถูกถ่ายทอดและปลูกฝัง รวมทั้งการรับเอาความคิดทางเวลาในแบบที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องการ อีกด้านหนึ่งก็ยอมรับในบางด้านของความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองไว้ด้วย

แต่ในขณะเดียวกันความคิดบางประการบางด้านก็ไม่สามารถที่จะสื่อสารทำให้ราษฎรยอมรับ กล่าวคือ จากรากฐานความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่ทำให้ชาติเจริญก้าวหน้า อันเป็นความคิดหลักที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถ่ายทอดปลูกฝังประกอบไปกับความคิดเรื่องชาติ ความคิดทางเวลา ความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองนั้นปรากฏว่า ความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์เพียงผู้เดียวที่มีหน้าที่และศักยภาพที่จะทำให้ชาติเจริญก้าวหน้านั้นได้เริ่มถูกปฏิเสธทีละน้อย ๆ อันเป็นผลมา

^{๑๙} ประเทศสยามอยู่ได้ด้วยอะไร” หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ๙ ธันวาคม ๒๔๖๗.

^{๒๐} “ศิวิลลีย์หรือทำลายชาติ” หนังสือพิมพ์ไทย ๗ กรกฎาคม ๒๔๕๗.

จากการที่ราษฎรได้มีความสำนึกเชิงปัจเจกชนเกิดขึ้นและความสำนึกเชิงปัจเจกชนนี้ได้นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าไม่เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะทำให้ชาติเจริญก้าวหน้าแต่ราษฎรและข้าราชการ (หน่วยย่อยต่าง ๆ ในสังคม) ก็ล้วนแต่มีส่วนทำให้ชาติเจริญก้าวหน้าทั้งสิ้น ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ในหมู่ข้าราชการและราษฎร

โดยทั่วไปแล้วมักจะคิดกันว่า การรับรู้ประวัติศาสตร์ในหมู่ข้าราชการและราษฎรก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้นเหมือนกันกับชนชั้นสูง แต่ในความเป็นจริงกลับไม่เป็นเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะข้าราชการและราษฎรบางกลุ่มเกิดความสำนึกในศักยภาพของตนและความสำนึกเชิงปัจเจกชน เมื่อประกอบกับการรับความคิดบางอย่างจากการที่ได้รับการเร้าสำนึกโดยรัฐ ทำให้ข้าราชการและราษฎรจำนวนไม่น้อยมีการรับรู้ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปจากสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ชนชั้นนำถ่ายทอดปลูกฝัง โดยการรับรู้ประวัติศาสตร์ของข้าราชการและราษฎรมีความแตกต่างจากชนชั้นสูงอย่างสำคัญในแง่ที่เน้นบทบาทของ “มหาบุรุษ” ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นพระมหากษัตริย์และปรากฏประวัติศาสตร์ของสามัญชนขึ้นมา

แต่อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการเร้าสำนึกข้าราชการและราษฎรโดยรัฐนั้นมิมีผลกระทบต่อการก่อตัวของการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้นมาในหมู่ข้าราชการและราษฎรไม่น้อยทีเดียว และในส่วนของรับรู้ประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ - ๗ เองก็มีความเปลี่ยนแปลงบางประการที่สำคัญและมีผลต่อความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการและราษฎรมาก ดังนั้นก่อนที่จะกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ของข้าราชการและราษฎรจึงจะขอกกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำก่อน

กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงของการรับรู้ประวัติศาสตร์ในหมู่ชนชั้นนำได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในรัชกาลที่ ๖ การขยายตัวของการศึกษา การขยายตัว

ของการพิมพ์และการขยายตัวของผู้คนที่มีความต้องการที่จะรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ได้ทำให้พระราชวงศ์หลายพระองค์ทรงตอบสนององค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ให้แก่สาธารณชน หม่อมเจ้าธานีนิติ ทรงเป็นพระอาจารย์สอนประวัติศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทรงพระนิพนธ์หนังสือ **หัวข้อประวัติศาสตร์ ภาค ๑ โบราณประวัติศาสตร์**^{๒๑} ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์ **พงศาวดารสยาม และตำนานประเทศไทย** ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๔๔๒ โดยมีจุดประสงค์เพื่อใช้ในการเล่าเรียนในโรงเรียนที่ตั้งขึ้นมา^{๒๒} และสมเด็จพระยาตมราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์งานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากในรัชกาลที่ ๖ นี้

เนื่องจากงานพระนิพนธ์ของสองพระองค์แรกมีน้อยเกินไป ประกอบกับไม่ได้รับความนิยมมากนัก ส่วนงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตมราชานุภาพ ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางมากทั้งในส่วนของชนชั้นสูงด้วยตนเอง และในส่วนของสามัญชนที่ถือเอางานของท่านเป็นต้นแบบ ดังนั้นในที่นี้จึงจะพิจารณาความเปลี่ยนแปลงการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระยาตมราชานุภาพเป็นหลัก

มีนักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งได้สรุปงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของราชวงศ์จักรีซึ่งรวมสมเด็จพระยาตมราชานุภาพไว้ด้วยว่า การเขียนประวัติศาสตร์เป็นแบบราชวงศ์จักรี ซึ่งมีลักษณะเด่น ๓ ประการ ประการแรก เป็นแบบลำดับความต่อเนื่องของราชธานีส่วนกลาง ประการที่สอง เป็นแบบลำดับชั้นของอำนาจคือให้ความสำคัญเฉพาะเรื่องราวของราชสำนักซึ่งเป็นศูนย์กลางของอำนาจ

^{๒๑} หม่อมเจ้าธานีนิติ, **หัวข้อประวัติศาสตร์ ภาค ๑ : โบราณประวัติศาสตร์**

^{๒๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ ครบ ๕๐ ปี** แต่วันสิ้นพระชนม์ แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๕.

ประการที่สามเป็นการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับราชวงศ์^{๒๓} ลักษณะเนื้อหาดังกล่าวมานี้ไม่ได้มีความหมายเพียงเพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองของการรวมอำนาจเพียงเท่านั้น แต่เป็นการเขียนที่เกิดขึ้นจากสำนักทางประวัติศาสตร์ของราชวงศ์จักรีที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์ รวมทั้งทรงเป็นผู้ก่อกำเนิดสรรพสิ่ง เช่นยศถาบรรดาศักดิ์ ดังนั้นจึงไม่แปลกที่งานเขียนประวัติศาสตร์จะมีเนื้อหาที่ให้ความสำคัญในสามประการข้างต้น และงานเขียนประวัติศาสตร์เหล่านี้มิได้เกิดขึ้นเพียงเพื่อรองรับการสร้างรัฐแบบใหม่เท่านั้น หากแต่เป็นปัจจัยสำคัญทางความคิดที่ทำให้เกิดการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วย

ประการสำคัญคือ แม้ว่างานพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะเกิดจากความสำนึกดังกล่าวและแสดงออกในเนื้อหาลักษณะทำนองเดียวกัน แต่ก็มีความแตกต่างที่สำคัญอยู่ โดยปรากฏความคิดเรื่อง “ชาติ” อย่างชัดเจนในพระนิพนธ์ของพระองค์ กล่าวคือ ในขณะที่พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์ พระองค์ก็ยิ่งทรงสนพระทัยในด้านวัฒนธรรมด้วย แต่เนื่องจากพระองค์ทรงมีสำนึกในทำนองว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ ทำให้พระองค์ไม่ทรงสนพระทัยที่จะนำปัจจัยทางวัฒนธรรมมารวมในการวินิจฉัย สาเหตุของความเจริญหรือความเสื่อมในช่วงแรก ๆ จนกระทั่งในรัชกาลที่ ๖ อันเป็นเวลาที่ชนชั้นสูงได้รับรู้ถึง “ผลรวมของหน่วยย่อยในสังคม” ซึ่งทำให้เกิดความคิดเรื่อง “ชาติ” ขึ้นมา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเห็นถึงผลรวมของหน่วยย่อยในสังคมเช่นกัน^{๒๔} จึงทำให้พระองค์ทรงยอมรับใน

---

^{๒๓} David K: Wyatt., “The Bangkok Monarchy and Thai History” A paper prepared for the Rattanakosin Scaolarly Conference, “Two Hundred Years of Chakri Dynasty,” Northern Illinois University, November 11 - 12, 1982.

^{๒๔} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเคยอธิบายถึงความสำคัญของ “ผลรวมของหน่วยย่อย” ในสังคม “ไว้ในหลายแห่งด้วยกัน เช่น ในนิทานโบราณคดี หรือ “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ”

ลักษณะของชนชาติไทยที่หมายรวมได้ถึงคนไทยทุกคนในอดีตที่ผ่านมา ดังความที่ว่า“...ชนชาติไทยมีคุณธรรม ๓ อย่างเป็นสิ่งสำคัญ จึงสามารถปกครองประเทศสยามมาได้ คือ ความจงรักภักดีของชาติอย่างหนึ่ง ความปราศจากวิหิงสาอย่างหนึ่งความฉลาดในการประสานผลประโยชน์อย่างหนึ่ง...”^{๒๔}สำนักทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระยาต๋องราชานุภาพในช่วงรัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมาจึงปรากฏการเน้นที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ทำให้ชาติก้าวหน้าหรือทำให้ประสบเภทภัยดังปรากฏในปราชญ์วิทยุกระจายเสียงของพระองค์ในเรื่องที่ว่าด้วย

“พระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” ความว่า

...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชจักรีวงศ์ทรงเป็นประมุขของชาติ ชักนำประชาชนชาวสยามให้ช่วยกันต่อสู้ข้าศึกศัตรู และให้ช่วยกันทะนุบำรุงบ้านเมืองมีความสุขความเจริญ... ในส่วนพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นควรเข้าใจว่ามีใช้แต่เป็นเครื่องหมายเฉลิมพระเกียรติยศเฉพาะพระองค์...เท่านั้น ย่อมเฉลิมเกียรติของชาวสยามชั้นบรรพบุรุษของเราทั้งหลาย ซึ่งได้เสด็จสนองพระเดชพระคุณเป็นพระกำลังของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย... ความมั่นคงของชาติไทยกับทั้งประเทศสยามซึ่งได้มีมาด้วยพระบารมีสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก...”^{๒๕}

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาอันทำให้เกิดกลุ่มคนที่สมเด็จพระยาต๋องราชานุภาพกล่าวไว้ว่า “...บัดนี้ ปรากฏว่ามีผู้เอาใจใส่ต่อ

---

^{๒๔} สมเด็จพระยาต๋องราชานุภาพ “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า ๖.

^{๒๕} สมเด็จพระยาต๋องราชานุภาพ “พระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” ประชุมพระชนม์เบ็ดเตล็ด กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณสภา พ.ศ. ๒๕๐๔ หน้า ๑๗๒ - ๑๗๓.

โบราณคดีมากขึ้นกว่าเดิม...^{๒๗} กลุ่มคนเหล่านี้ ซึ่งได้แก่ ข้าราชการและราษฎรจำนวนหนึ่งก็ได้อธิบายประวัติศาสตร์ให้มีความหมายสอดคล้องกับสำนึกของตนเอง และเผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น แม้ว่าในการอธิบายประวัติศาสตร์ใหม่นี้จะได้รับอิทธิพลจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพอย่างมาก ดังปรากฏในการยอมรับของผู้เขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นข้าราชการท่านหนึ่งว่า ตนเองนั้นอาศัยงานพระนิพนธ์ของพระองค์เป็นต้นแบบและว่าตนเองนั้นเป็นนักก๊อปปี้^{๒๘} แต่ด้วยความสำนึกที่เกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม ก็ได้ทำให้งานลอกเลียนแบบนั้นสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการและราษฎรในยุคสมัยนั้นออกมาอย่างชัดเจน โดยที่ผู้เขียนอาจจะไม่รู้สึกรู้สีกตัว งานเขียนจึงมีความแตกต่างจากงานต้นแบบไปในอีกแนวทางหนึ่ง ซึ่งอาจแบ่งงานเขียนประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในลักษณะดังกล่าวออกได้เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์สามัญชน และประวัติศาสตร์มหาบุรุษ

งานเขียนประวัติศาสตร์สามัญชนในที่นี้มีความหมายที่เฉพาะอยู่ในระดับของงานเขียนประวัติของบุคคลหรือสายตระกูลของสามัญชนเท่านั้น มิได้มีความหมายถึงงานเขียนประวัติศาสตร์ประชาชนในความหมายสมัยใหม่แต่ประการใด

อย่างไรก็ตาม หากจะกล่าวถึงงานเขียนประวัติศาสตร์ของสามัญชนเกิดขึ้นในกลุ่มชนเบื้องล่างนี้เป็นปฐม ก็ออกจะผิดความเป็นจริงไป เพราะว่าได้ปรากฏงานเขียนประวัติบุคคลและสายตระกูลมาแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ แต่ความแตกต่างของงานเขียนประเภทเดียวกันนั้นมีอยู่และความแตกต่างนี้ก็จะมีให้เห็นถึงความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันอีกด้วย เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้นจึงจะขออธิบายงานเขียนประเภทนี้ตั้งแต่แรกที่ปรากฏในสังคมก่อน

^{๒๗} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย” ใน ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔) หน้า ๑๓๗.

^{๒๘} หลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในต้นรัตนโกสินทร์ ได้ทำให้เกิดความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ขึ้นมาในหมู่นชนชั้นนำและนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลา ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๓ และความเปลี่ยนแปลงทางความคิดนี้ได้ทำให้ชนชั้นสูงจำนวนหนึ่งพยายามที่จะอธิบายทุก ๆ อย่าง อย่างมีอดีต หรืออาจจะกล่าวได้ว่าในความคิดทางเวลาเช่นนี้ทุก ๆ อย่างมีประวัติศาสตร์ ซึ่งรวมไปถึงอดีตของคนอย่างที่เป็นจริง ๆ หรืออดีตของตระกูลตัวเอง ซึ่งในเวลาก่อนหน้านี้ความสนใจดังกล่าวถูกบดบังด้วยความคิดเรื่อง กรรม ทางศาสนาเสีย

ความต้องการที่จะรู้ถึงอดีตของคนอย่างที่เป็นคนจริง ๆ หรืออดีตของสายตระกูลตัวเองเกิดขึ้นในหมู่นชนชั้นสูงที่เป็นกลุ่มคนกลุ่มแรกที่ประสบผลจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ จึงทำให้เป็นโอกาสของสามัญชนคนหนึ่งที่ได้มีโอกาสสัมผัสกับวัฒนธรรมตะวันตก และวัฒนธรรมของชนชั้นสูง ได้แสดงตนเป็นผู้รู้ในเรื่องอดีตของคนต่าง ๆ ได้รับชื่อเสียงขึ้นมา คือ ก.ส.ร. กุหลาบ

ก.ส.ร. กุหลาบ เป็นสามัญชนที่คุ้นเคยกับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรามาโดยตลอด^{๒๙} และได้เคยเดินทางไปยังต่างประเทศหลายประเทศ^{๓๐} บนรากฐานประสบการณ์นี้ทำให้สามัญชนผู้นี้มีความรู้สึกนึกคิดที่คล้ายคลึงกับชนชั้นสูงในสมัยเดียวกันหลายประการที่เดียว ดังเช่น ความคิดทางเวลาที่เน้นถึงความก้าวหน้า ก.ส.ร. กุหลาบ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ในหนังสือที่เป็นผู้จัดพิมพ์ขึ้นมาคือ **สยามประเภท** เล่มแรก ตอนแรก ที่เห็นว่า พลังใจจะทำให้บ้านเมืองก้าวหน้า ความว่า “...ธรรมดาบ้านเมืองที่เป็นเอกราช เช่น พวกฟอดเฟดเขาพูดกันว่า อินตีเพ็นเด็นนั้นแม้ถ้าจะ

---

^{๒๙} ดังปรากฏในประวัติของ ก.ส.ร. กุหลาบ ว่า เมื่อลาสิกขาบทแล้วก็ได้เข้าทำงานเป็นเสมียนตามห้างฝรั่งหลายแห่ง ดู มนัสนยา ชมภูมิก ก.ส.ร. กุหลาบ เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์ : หน้า ๙ และในงานเขียนของ ก.ส.ร. กุหลาบ **ประวัติศาสตร์สำคัญวงศ์ตระกูล** ก็บรรยายในลักษณะที่ค่อนข้างให้ความสำคัญแก่เงินตราเป็นอย่างมาก

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน

บำรุงบ้านเมืองให้เจริญพัฒนาถาวรงดงามดี ให้มีชนบทรรมนิยมเรียบริ้ยดีทวีขึ้นทุกทีนั้น เช่น พวกฟอดเฟดเขาพูดกันซู่ซ่าว่า ชีวิตลี้ชกชั้น นั้นจะทำฉันใดจึงจะเป็นการเจริญดีทวีได้เล่า...”^{๑๑} ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิดทางเวลาแบบก้าวหน้าอย่างชัดเจน นอกจากความคิดทางเวลาแล้ว ก.ส.ร. กุหลาบ ยังมีความคิดในเรื่องศักยภาพของมนุษย์อย่างแจ่มชัดเช่นเดียวกับชนชั้นสูง ดังปรากฏในการแสดงความคิดเห็นต่อต้านและประณามความเชื่อในเรื่องที่เหนือจากความจริงเชิงประสบการณ์ในเรื่อง “คาถากันไฟไหม้ได้”^{๑๒} หรือการสั่งสอนให้อิทธิเข้าใจในธรรมชาติของคนแต่ละคน ซึ่งสะท้อนความสำนึกเชิงปัจเจกชน^{๑๓}

ด้วยรากฐานทางความคิดที่คล้ายคลึงกันของ ก.ส.ร. กุหลาบกับชนชั้นสูงจึงทำให้สามารถที่จะสื่อสารกันได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏว่า ก.ส.ร. กุหลาบได้รับการยอมรับในการแสดงความรู้ที่วางอยู่บนความคิดดังกล่าวที่ชนชั้นสูงถือว่าเป็นความรู้สมัยใหม่ คือ ความรู้ที่วางอยู่บนความจริงเชิงประสบการณ์ โดยได้รับเชิญเป็นองค์ปาฐกของสภากรรมการวิทยาทานสถานที่เป็นที่ชุมนุมของผู้มีความรู้หลายต่อหลายครั้งและได้รับเชิญให้เป็นสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ ในหนังสือเชิญของวิทยาทานสถานนั้นใช้สรรพนามแทน ก.ส.ร. กุหลาบว่า “ท่านอาจารย์กุหลาบ”^{๑๔}

ในการสื่อสารที่สอดคล้องกันเช่นนี้เองจึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า ก.ส.ร. มองเห็นว่าชนชั้นสูงกำลังอยู่ในภาวะที่ต้องการจะรู้อดีตของตน ขณะเดียวกันตนเองก็สามารถที่จะคิดถึงอดีตได้ด้วยความคิดทางเวลาแบบใหม่เช่นเดียวกัน การที่จะได้รับการยอมรับจากชนชั้นสูงก็ก็ต้องตอบสนองในสิ่งที่ชนชั้นสูงต้องการรู้ ดังนั้นการมีความ

^{๑๑} “ความเป็นเอกราชของบ้านเมือง” สยามประเภท เล่มที่ ๑ ตอน ๑ ร.ศ. ๑๑๖ หน้า ๑๘ อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช (เรียบเรียง) ชีวิตและงานของเทียนวรรณ และ ก.ส.ร. กุหลาบ (กรุงเทพ : วชิรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๓๐๙.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๘๔ - ๒๘๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๔-๓๖๔

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๗๐ - ๒๗๓.

สอดคล้องกันระหว่าง ก.ส.ร. กุหลาบ กับชนชั้นสูงจำนวนหนึ่งจึงน่าจะเป็นสาเหตุที่ ก.ส.ร. กุหลาบได้ออกหนังสือ สยามประเพณี ที่เน้นหนักเรื่องราวในอดีตของคน และเขียนเรื่องเกี่ยวกับประวัติสายตระกูล เช่น ประวัติ ลำดับวงศ์ตระกูลมหามุขมา ตยานุกุลวงศ์ ประวัติย่อตามลำดับตำแหน่งยศ อรรคมหาเสนาบดี, เสนาบดี จิตรสดมภ์ หรือ อธิบดีและผู้รับตำแหน่งเสนาบดีกรมหรือกระทรวง ซึ่งในหนังสือที่ ก.ส.ร. กุหลาบออกนั้นส่วนใหญ่ให้อ่านได้ส่งคำถามเกี่ยวกับเชื้อสายตระกูลของตนมาได้ ปรากฏว่า ผู้ถามส่วนใหญ่ส่วนใหญ่ส่วนใหญ่เป็นขุนนางในสมัยนั้น^{๓๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์พบว่า หนังสือ อภินิหารบรรพบุรุษ ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงอุดหนุนให้จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ นั้นมีร่องรอยความสัมพันธ์กับ ก.ส.ร. กุหลาบอยู่^{๓๖} ยังทำให้แน่ใจได้มากขึ้นว่า ความต้องการที่จะรู้เกี่ยวกับประวัติ ตระกูลเป็นสิ่งที่มีความสอดคล้องกันอยู่ระหว่าง ก.ส.ร. กุหลาบกับชนชั้นสูง

อาจจะกล่าวได้ว่า การจัดพิมพ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนใจของคน ในเวลานั้น ในอีกด้านหนึ่งนอกเหนือไปจากการมีรากฐานทางความคิดรองรับแล้ว การดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่มีส่วนด้วย ดังปรากฏความพยายามที่จะขยายจำนวนสมาชิกหนังสือ สยามประเพณี ของตนด้วยการนำเสนอให้ชมหนังสือ หายากบางเล่ม เช่น การโฆษณาว่า ก.ส.ร. กุหลาบมีหนังสือของบาทหลวงตาซาและ ได้แจ้งไว้ว่าถ้าผู้ใดต้องการดูก็จะขอยืมดูได้เพียง ๒๔ ชั่วโมง แต่ผู้นั้นต้องเป็น สมาชิกสยามประเพณี^{๓๗} หรือการรับเป็นที่ปรึกษาของคนทั่วไป ดังที่ สมเด็จพระยาตราชาดำรงราชานุภาพได้สะท้อนไว้ว่า

^{๓๕} เช่น ก.ส.ร. กุหลาบ, ประวัติเจ้าพะยานุวรรดิตรนราชมาชิต (โต) (พระนคร : โรงพิมพ์สยามประเพณี, ร.ศ. ๑๓๑), หน้า (คำนำ) ๗ - ๘ .

^{๓๖} นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม), หน้า ๙๖ - ๙๙.

^{๓๗} สยามประเพณี, เล่ม ๒, หน้า ๑๒๐ - ๑๓๐ อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ชีวิต และงานของเทียนวรรณและ ก.ส.ร. กุหลาบ, หน้า ๒๗๗.

“...ต่อมาเมื่อนายกุหลาบหมุดทุนที่จะออกหนังสือสยามประเภทต่อไปแล้ว ไปเข้าตึกแถวอยู่ที่ถนนเฟื่องนครตรงวัดราชบพิธฯ เป็นแต่ยังรับเป็นที่ปรึกษาของคนหาความรู้ เช่น ผู้ที่อยากรู้ว่าสกุลของตนจะสืบชั้นบรรพบุรุษถอยหลังไปได้ถึงไหน ไปไถ่ถามนายกุหลาบก็รับค้นคิดสมมติขึ้นไปให้เกี่ยวข้องกับผู้มีศักดิ์เป็นบรรพบุรุษสมัยกรุงศรีอยุธยา...”^{๓๔}

บทความสอดคล้องในแง่ของความต้องการรู้เรื่องประวัติบรรพบุรุษหรือประวัติตระกูลผู้คนที่ปรึกษาหารือเรื่องประวัติสายตระกูลของตนกับ ก.ส.ร.กุหลาบ นั้นล้วนแล้วแต่เป็นกลุ่มคนที่ดำรงอยู่ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่การกำหนดยศถาบรรดาศักดิ์ หรือระบบการให้เกียรติยศนั้นมาจากองค์พระมหากษัตริย์ ประกอบกับรัชกาลที่ ๕ นั้นทรงได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปสูงกว่ารัชกาลต่อมา ดังนั้น ก.ส.ร.กุหลาบจึงไม่สามารถที่จะมีความรู้สึกนึกคิดที่หลุดออกจากกรอบความคิดของรัฐคือยอมรับในเกียรติยศที่พระราชวงศ์มอบให้ แม้ว่าจะมีความสำนึกในศักยภาพของตนอยู่ ดังที่สะท้อนออกมาว่า

...ตรา, เกรียณ, ดุมเสื่อเซ็ด, ลายพระหัตถ์เลขาสองฉบับก็ยังมีปรากฏอยู่พร้อม เพื่อจะได้เปิดเผยให้มหาชนได้เชยชม...เพราะว่าเป็นการอัศจรรย์ผิดแปลกกว่าสามัญชนที่นายกุหลาบเป็นคนพลเมืองราษฎรยังสามารถได้รับพระราชทานลายพระหัตถ์เลขา...^{๓๕}

ด้วยการยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่ให้เกียรติยศแก่ตนเองเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจอันใดที่งานเขียนประวัติศาสตร์สายตระกูลต่าง ๆ ของ ก.ส.ร.กุหลาบ

^{๓๔} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “เรื่องหนังสือหอหลวง” นิทานโบราณคดี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชเพลิงศพ บางศรีราชบุรุษ (สารี ปุณศรี) ณ เมรุวัดธาตุทอง ๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๓ หน้า ๗๘.

^{๓๕} ก.ส.ร. กุหลาบ ประวัติลำดับวงศ์ตระกูล สำหรับช่วยรำลึกแถมแจกแก่ญาติมิตร บรรดาที่มาช่วยในงานศพนาง ก.ส.ร. กุหลาบ ร.ศ. ๑๒๐ หน้า ๗๐ - ๗๑.

สะท้อนภาพของสายตระกูลที่วางอยู่บนสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ ซึ่งปรากฏโดยตลอดในงานเขียนประวัติศาสตร์สายตระกูลต่าง ๆ ของ ก.ส.ร. กุหลาบ ที่จะกล่าวเฉพาะบุคคลในสายตระกูลนั้น ๆ ที่มียศถาบรรดาศักดิ์ ราชราชการได้ตำแหน่งที่ตี ๆ ส่วนบุคคลใดในสายตระกูลที่มีได้มียศถาบรรดาศักดิ์ ก.ส.ร. กุหลาบมักจะไม่ได้กล่าวถึงโดยกล่าวไว้ว่าไม่มีความสำคัญใด ๆ^{๕๐} ประวัติศาสตร์สายตระกูลของ ก.ส.ร. กุหลาบจึงไม่เป็นไปตามลำดับสายเลือดหรือสายตระกูลอย่างแท้จริง

นอกจากประวัติสายตระกูลแล้ว ก.ส.ร. กุหลาบยังได้เขียนงานเขียนประวัติศาสตร์อีกจำนวนหนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้แต่งานที่ ก.ส.ร. กุหลาบ ตั้งใจ “ปลอมแปลง” ขึ้นมาก็ยังแฝงไว้ด้วยความสำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ ดังที่ปรากฏความในงานเขียนพงศาวดารสุโขทัยตอนเสียแก่อยุธยา ว่าเป็นเพราะพระมหากษัตริย์คือ พระจุลปิ่นเกษไม่มีความสามารถจึงเสียเมือง^{๕๑}

ความเปลี่ยนแปลงเริ่มปรากฏขึ้นในการเขียนประวัติบุคคลและประวัติสายตระกูลเมื่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางทั้งในด้านพื้นที่และด้านที่สัมพันธ์กับชีวิตของคนในสังคม อันยังผลทำให้คนที่มีความสัมพันธ์อยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่นี้มีความเปลี่ยนแปลงทางความคิด ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่สำคัญที่ทำให้งานเขียนประวัติบุคคลและประวัติสายตระกูลมีความแตกต่างไปจากที่เคยมีมา ก็คือ ความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชนที่เข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ^{๕๒}

^{๕๐} ไปรอดดู ก.ส.ร.กุหลาบ, *อานามสยามยุทธ* (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), จะเห็นได้ว่าเมื่อจะจบประวัติตระกูลขุนนาง ก.ส.ร.กุหลาบจะลงท้ายว่า “...มี..คนเท่านั้นที่สมควรระบุชื่อให้เป็นเกียรติยศในวงศันเท่านั้น...” และ “...ยังมีอีกบ้าง แต่ไม่สมควรบอกชื่อ...”

^{๕๑} มนัสนา ธนะภูมิ, *ก.ส.ร.กุหลาบ*, หน้า ๔๐.

^{๕๒} รากฐานทางความคิดที่สำคัญอีกประการคือ ความเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา หากแต่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในความเปลี่ยนแปลงการเขียนประวัติที่จะกล่าวต่อไปจึงจะละไว้ในฐานะที่เข้าใจ

บนรากฐานทางความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปได้ทำให้เกิดงานเขียนประเภทหนึ่งขึ้นมาอย่างมากมายในรัชกาลที่ ๖ คือ งานเขียนประวัติผู้ที่เสียชีวิต งานเขียนประเภทนี้เกิดขึ้นมาบนรากฐานความคิดที่เห็นว่าชีวิตมนุษย์มีคุณค่า มีความหมายที่น่าจดจำแม้ว่าร่างกายจะสูญสลายไปแล้ว อาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้ที่ริเริ่มและทำให้ได้รับความนิยมมากขึ้นในช่วงที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกหอสมุดสำหรับพระนคร และพระองค์เองก็ทรงพระนิพนธ์ไว้ด้วยจำนวนไม่น้อยทีเดียว^๓ ในด้านหนึ่งงานพระนิพนธ์ของพระองค์จะสะท้อนให้เห็นถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ของพระองค์ ดังปรากฏในการนิพนธ์ว่าถ้าเป็นพระราชวงศ์ที่สำคัญเช่น สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระองค์จะทรงพระนิพนธ์ ว่า

...พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ที่ได้เก็บเนื้อความมาเรียบเรียงไว้นี้สาธุชนผู้ใดได้อ่านทราบคงมีความเห็นเป็นยุติตอกันว่าพระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยวุฒิทั้งพระชาติพระชนม์ และพระคุณควรนับว่าเป็นบุรุษพิเศษ ซึ่งพระนามและความดีจะปรากฏอยู่ในพงศาวดารของสยามประเทศสืบไป เพราะเหตุที่ได้ทรงทำคุณไว้แก่ชาติบ้านเมืองเป็นเอนกสถาน...^๔

จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงระบุดมมุ่งหมายในการที่ทรงพระนิพนธ์ประวัติของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการไว้ว่าเพื่อให้ “พระนามและความดีจะปรากฏอยู่ในพงศาวดารของสยามประเทศสืบไป” หรือถ้าเป็นขุนนางที่สำคัญพระองค์จะทรงนิพนธ์ไว้ว่า “เพื่อให้ชื่อและความดีปรากฏอยู่ในตำนานของสยามประเทศสืบไป” แต่ถ้าเป็นขุนนางหรือคนทั่วไปที่ไม่ใช่บุคคลสำคัญของประเทศ จะ

^๓ ในเวลาต่อมาได้รับการรวบรวมมาตีพิมพ์เป็นหนังสือชุด *คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก* ถือได้ว่าเป็นหลักหมายที่สำคัญมากสำหรับงานเขียนประเภทนี้

^๔ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ *คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก* เล่ม ๓ (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์ ๒๕๒๖) หน้า ๕๐.

ทรงกล่าวถึงประวัติบุคคลนั้นเพียงเพื่อให้ปรากฏอยู่เป็นที่ระลึกแก่ญาติมิตรและเป็น “สังเวควัตถุ” (วัตถุอันพึงสลดใจ) แก่บุคคลทั่วไปเท่านั้น ดังเช่น “...บัดนี้จะกล่าวถึงประวัติของพระยารักษาสมบัติ พอให้ปรากฏอยู่เป็นที่ระลึกแก่ญาติมิตร และเป็นสังเวควัตถุแก่สาธุชนทั้งหลายบรรดาที่จะได้พบอ่านสมุดนี้...”^{๕๕} แม้ว่าพระนิพนธ์ของพระองค์จะแสดงให้เห็นถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ของราชวงศ์จักรีอย่างชัดเจนก็ตาม แต่ก็สามารถที่จะพิจารณาได้ถึงความคิดที่อยู่เบื้องหลังการเขียนประวัติผู้ตายในหนังสืองานศพได้ว่า เป็นความคิดที่มองเห็นความหมายและความสำคัญของชีวิตมนุษย์ในชาตินี้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในการผลักดันวิถีประวัติศาสตร์ ประการสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พิจารณาในแง่ดังกล่าวได้คือ การที่งานประเภทนี้เกิดขึ้นมาได้ นั้น ก็เนื่องจากมีคนจำนวนหนึ่งที่มีความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในลักษณะดังกล่าว มิเช่นนั้นแล้วสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพคงจะไม่ทรงสามารถนำความคิดเช่นนี้มา “ให้” แก่ราษฎรได้

ในพระนิพนธ์ประวัติบุคคลของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ บางครั้งจะทรงบรรยายประวัติตระกูลไว้ด้วย โดยที่มีความแตกต่างจากการเขียนประวัติตระกูลแบบที่ ก.ส.ร. กุหลาบได้เขียนไว้ คือ เริ่มมองเห็นความสำคัญของบุคคลซึ่งมีความเป็นอิสระ จากระบบเกียรติยศของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังเช่นทรงกล่าวถึง

“...สกุลของหมื่นบดินทร์ภูวนารถเป็นคฤหบดี ประกอบการเลี้ยงชีพด้วยทำไร่ทำนาและค้าขาย...บุตร ๕ ธิดา ๖ รวม ๑๑ คน ยังมีตัวอยู่ บุตร ๒ ชื่อนายไชยหนึ่ง นายอินหนึ่ง ธิดา ๔ ชื่อ นางเหรียญ ๑ นางเจียร ๑ นางนม ๑ นางเนย ๑ ล้วนประกอบการทำไร่ทำนา ค้าขายตามประเพณีในวงศ์ตระกูลเป็นอิสระแก่ตนทุกคน...”^{๕๖}

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน

^{๕๖} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ *คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก* เล่ม ๑ หน้า ๒๗๐.

คำประกาศแสดงความภาคภูมิใจของปัจเจกชนที่ตนเองมีสายเลือดที่สืบทอดคุณสมบัตินี้มาจากบรรพบุรุษ ที่ปรากฏในคำปรารภของพระยานครพระรามก็สะท้อนความสำนึกในความสำคัญของสายตระกูลตนเองโดยมิได้กล่าวถึง “เกียรติยศ” ที่เนื่องในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช ดังความว่า

...แม้ว่าข้าพเจ้ามิได้กำเนิดมาในกองเงินกองทอง หรือกำลังตระกูลเฟื่องฟู ซึ่งบางหมู่บางคณะเห็นว่าอาจประพடுத்தีมีผลฉลาดรอบรู้...

...ก็ไม่ใช่เป็นที่น่ายินดียิ่งไปกว่ากำเนิดของข้าพเจ้าได้ปฏิสนธิในตระกูลที่มีความยุติธรรมและปราศจากซึ่งความริษยาอาฆาตใคร่ผู้ใดทั้งสิ้น หยาดโลหิตแห่งบรรพบุรุษนั้นแหละได้ตกทอดมาเป็นชีวิตวิญญาณ ข้าพเจ้าจึงมีนิสัยความประพฤติตามตระกูลโดยมิได้กระทำความอยุติธรรมแก่ผู้ใด หรืออิจฉาริษยาใครมาแต่กำเนิดจนถึงเวลาที่จวนจะอวสานแห่งชีวิต... นับว่าเป็นความพอใจประการหนึ่ง...^{๔๗}

หรือแม้กระทั่งเมื่อปรากฏว่าข้าราชการท่านหนึ่งมีข้อทะเลาะวิวาทกับพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า จนถึงกับต้องโทษให้ออกจากราชการ ข้าราชการท่านนั้นก็ได้อวยฎีกาซึ่งความตอนหนึ่งในฎีกานั้นชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความภาคภูมิใจในสายตระกูลของตนเอง ดังความว่า

...เนื่องจากหม่อมเจ้าอิทธิเทพสวรรค์ ได้ทูลถวายฎีกากล่าวโทษข้าพระพุทธเจ้าและได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยโดยตรง พระราชดำริชอบตามความเห็นคณะกรรมการ ในข้อที่ว่า ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีความผิดตามกฎหมายและคดีอาญาแต่ไม่ต้องการด้วยพระราชนิยมจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปลดข้าพระพุทธเจ้าออกจากราชการกรมพระคลังข้างที่โดยไม่มีบำเหน็จบำนาญ...

^{๔๗} “คำปรารภของพระยานครพระราม” (สวัสดี มหาากย์) ในสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม ๔ หน้า ๒๓๑ - ๒๓๒.

หม่อมเจ้าอิทธิสวรรค์ ทรงทำร้ายกดขี่ข่มเหงข้าพระพุทธเจ้า...เป็นการทำลายสิทธิ์และความอิสรภาพของข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นพลเมืองผู้หนึ่งให้เสื่อมเสียไป...เป็นการหมิ่นประมาทต่อชื่อเสียงและเกียรติคุณ ความดีของข้าพระพุทธเจ้าอย่างร้ายแรง...

...ไม่เคยมีความต่างพร้อยอย่างใด ๆ ปรากฏขึ้นในตำนาน และประวัติการณ์แห่งตระกูลของข้าพระพุทธเจ้า...^{๕๔}

นอกจากการเขียนประวัติตระกูลที่แทรกอยู่ในหนังสืองานศพแล้วภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงโปรดเกล้าให้มีการใช้นามสกุลขึ้นมา ก็ปรากฏงานเขียนประวัติตระกูลต่าง ๆ ขึ้นมามากมายที่เป็นการเขียนเพื่อแสดงการสืบสายสกุลตนเอง โดยเน้นอยู่ที่สายเลือด มิได้ให้ความสนใจเฉพาะผู้ที่มียศถาบรรดาศักดิ์ ดังที่ปรากฏมาแต่ก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในความสำเร็จของคนทุกคนในสายตระกูลอย่างชัดเจน ดังปรากฏ นายฟุ้ง ฤทธาคนี ได้บันทึกประวัติตระกูล ๓ ตระกูลไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ มีความตอนหนึ่งว่า

...ตั้งแต่ท่านสังฆราชก่อน ลงมาถึงฤทธาคนี และสาส์นเล็กนั้น ยังไม่ทั่ววงศ์ญาติได้ตลอด เพราะฉะนั้น นายฟุ้ง ฤทธาคนี จึงได้ชี้แจงไปตามวงศ์ญาติที่ได้สืบเนื่องมา...ให้ไปแจ้งความต่อนายอำเภอที่ตนอยู่นั้น ๆ ให้ขอใช้นามสกุล “พิทักษ์สาส์น” ฉะนั้นจึงรวมเป็นสามตระกูลด้วยกัน

๑. ตระกูลฤทธาคนีนั้น พระมงกุฎเกล้าฯ พระราชทาน นายร้อยตรี แจ่ม ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

๒. ตระกูลสาส์นเล็ก พระมงกุฎเกล้าฯ พระราชทานขุนราชพรหมา (หรั่ง) แพทย์พระโอสถต้น

^{๕๔} นายจงใจภักดิ์ “ปฏิภาณจงใจภักดิ์” หนังสือพิมพ์กรุงเทพเดลิเมล์ ๑๙ มิถุนายน

๓. ตระกูล พิทักษ์สาส์ นายฟุ้ง คิดขึ้น ^{๔๙}

นอกจากนั้น ยังปรากฏงานเขียนประวัติบุคคลในลักษณะที่ผู้เขียนได้เขียนประวัติชีวิตตนเองในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ งานประเภทนี้มุ่งที่จะแสดงหรืออธิบายถึงชีวิตของผู้เขียนที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตมาอย่างไร ประสบความยากลำบากมากมายเพียงไร และตนเองได้แก้ปัญหาอันให้ลุล่วงไปได้ด้วยศักยภาพของตนด้วยกลวิธีใดดังปรากฏ พระยาภิรมย์ภักดี เขียนประวัติพระยาภิรมย์ภักดี^{๕๐} โสภณ สุนทรตระกูล เขียน ประวัติของข้าพเจ้า^{๕๑} ซึ่งล้วนแต่แสดงถึงศักยภาพของตนในฐานะปัจเจกชนที่สร้างความสำเร็จให้แก่ตนเอง หรือแม้กระทั่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เองที่รับราชการและน่าจะมีความสำนึกเชิงปัจเจกชนเช่นนี้น้อย กลับเป็นตรงกันข้าม ดังปรากฏในการเขียนประวัติตนเองของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ปรากฏอย่างชัดเจนว่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความสำนึกในศักยภาพของตนอย่างเต็มเปี่ยมและพร้อมที่จะอุทิศตนทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ดังความที่เขียนไว้ว่า “...เราได้ตั้งใจอยู่ว่าเกิดเป็นคนควรจะต้องตั้งใจว่าทำการสิ่งใดที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ได้แล้ว การสิ่งนั้นควรจะต้องทำ...”^{๕๒}

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้ที่แสดงออกซึ่งความคิดเห็นส่วนตัวในเรื่องการดำรงอยู่ของคนในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราค่อนข้างสูง

^{๔๙} ฟุ้ง ฤทธาคนี ประวัติตระกูล ๓ ตระกูล และลิขิต สกุนชชาติก พิมพ์ในการฉกฉกศพ ณ. เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๙ มกราคม ๒๕๐๒ หน้า ๑ ประวัติตระกูล เขียนตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๖๑.

^{๕๐} พระยาภิรมย์ภักดี, ประวัติพระยาภิรมย์ภักดี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๕)

^{๕๑} โสภณ สุนทรตระกูล, “ประวัติของข้าพเจ้า” ในอนุสรณ์นายโสภณ สุนทรตระกูล (พระนคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๐๒)

^{๕๒} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ประวัติและความทรงจำสังเขป (พระนคร : โรงพิมพ์เฮงหลีเชิงสะพานดำ,) ๒๕๖๖ หน้า ๙.

ตั้งแต่ครั้งยังรับราชการอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความปริวิตกต่อปัญหาในการดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราของทหารชั้นผู้น้อย^{๕๓} หรือบางกรณีเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเขียนแสดงความคิดเห็นไปในทำนองว่าถูกรัฐบาลโกงเงินที่ท่านควรจะได้ไป^{๕๔} ซึ่งการแสดงออกเช่นนี้น่าจะสะท้อนให้เห็นได้ว่าคุณค่าในศักยภาพของปัจเจกชนของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราและท้ายที่สุดก็ได้ทำให้ท่านหันไปประกอบอาชีพทางด้านธุรกิจ คือ การก่อตั้งบริษัทศรีมหาราชขึ้นมา

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม วงการพระสงฆ์เองก็ถูกดึงเข้ามามีส่วนร่วมด้วยมากขึ้น ดังปรากฏในงานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจวัด ของ อุทิศ จินนิพนธ์สกุล ที่พบว่าวัดได้เริ่มกลายมาเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจมาขึ้นตามลำดับ^{๕๕} ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่ได้เกิดการเขียนประวัติตนเองโดยพระสงฆ์ขึ้นมาในช่วงเวลานี้ เช่นกัน ซึ่งการแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของพระสงฆ์ก็ปรากฏว่ามีความคล้ายคลึงกับความรู้สึกนึกคิดของสามัญชนเป็นอันมาก ดังปรากฏในงานเขียนประวัติของพระสงฆ์เล่มแรก คือ งานเขียน อัตตโนประวัติ ของ เจ้าคุณพระอุบาลี คุณฺฺปมาจารย์^{๕๖} ซึ่งท่านได้แสดงออกอย่างชัดเจนในด้านความสำคัญในศักยภาพของท่านที่ทำให้ท่านได้รับความสำเร็จทางโลก (ท่านมิได้ให้ความสำคัญแก่ความสำเร็จทางธรรม) ดังความที่ว่า

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙ - ๑๑.

^{๕๕} อุทิศ จินนิพนธ์สกุล “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๕๓)” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

^{๕๖} ผู้เขียนได้รับข้อมูลนี้จากอาจารย์ วิวัฒน์ เตมียพันธ์ุ โดยผ่านการแนะนำของอาจารย์ ฉลอง สุนทราวณิช ผู้เขียนขอขอบพระคุณทั้งสองท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

...เมื่อได้เป็นสมภาร...อัครโนตั้งใจจะบำเพ็ญไตรสิกขาศีลสมาธิ
 ปัญญาให้เต็มรอบให้บริบูรณ์ด้วยลาภ, ยศ, สรรเสริญ, และความ
 สุข...คิดตั้งใจจะบำรุงก่อสร้างถาวรวัตถุทั้งภายนอกและภายในให้
 โลกได้รับความสุขต่อไป...ในรัชกาลที่ ๕ อัครโนได้รับพระราชทาน
 สัญญาบัตรสมณศักดิ์ ๓ ตำแหน่ง สัญญาบัตรตำแหน่งเจ้าคณะมณฑล ๔
 ตำแหน่ง...ในรัชกาลที่ ๖ ...ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรสมณศักดิ์ ๔
 ตำแหน่ง รวม ๒ รัชกาลเป็น ๑๑ ตำแหน่ง เห็นจะเป็นเอกทัตตะใน
 ทางสัญญาบัตรได้คนหนึ่งกระมัง...การที่เล่ามาให้ฟังตลอดเรื่องได้
 เล่าทางลาภยศและกิจจานุกิจ ให้เห็นว่าอัครโนมีความสุขสบาย
 เจริญด้วยลาภและยศโดยลำดับ...^{๔๗}

จุดประสงค์ประการหนึ่งของเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ที่เขียนประวัติ
 ของตนเองขึ้นมา ก็เพื่อที่จะสอนธรรมแก่คนทั่วไปโดยใช้ประสบการณ์ของตนเองใน
 ฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่งเป็นแบบอย่าง^{๔๘} ซึ่งความคิดเช่นนี้เกิดขึ้นไม่ได้หากปราศ
 จากความสำนึกในศักยภาพของตนเองในฐานะปัจเจกชน

ในอีกด้านหนึ่งของความคิดทางด้านเวลา คือ ความคิดเรื่องความก้าวหน้า
 ที่ปรากฏในหมู่ข้าราชการและราษฎรเมื่อประกอบเข้ากับความสำนึกในศักยภาพของ
 ปัจเจกชนจึงทำให้เกิดงานเขียนประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญมากต่อการเกิดสำนึก
 ทางประวัติศาสตร์ของสามัญชนขึ้นมา คือ ภายหลังจากที่สมเด็จพระยาตาก
 ราชานุภาพได้สร้างภาพประวัติศาสตร์ที่มุ่งที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้ “กำหนด” หรือ
 “กระทำ” ให้ชาติก้าวหน้านั้นเปลี่ยนไป ดังปรากฏอย่างชัดเจนในสำนึกของขุนวรกิจ
 พิศาลที่ทำให้ท่านได้พยายามค้นและเรียบเรียงงานประวัติศาสตร์ เรื่อง ตำนาน

^{๔๗} เจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์, อัครตประวัติ พิมพ์แจกในงานบำเพ็ญกุศลถวายท่านผู้
 เคยเป็นเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๔๙๐), หน้า
 ๒๑, ๓๙.

^{๔๘} ความเห็นนี้เป็นของอาจารย์สายชล วรณรัตน์ ผู้เขียนขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์ ขึ้นมา ความสำนึกของขุนวรกิจพิศาลแสดงออกอย่างแจ่มชัดใน “คำนำ” ของท่าน ความว่า

ปฐมเหตุที่ข้าพเจ้าจะคิดรวบรวมหนังสือเรื่องนี้ขึ้นมานั้นให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาอย่างหนึ่ง เชื่อว่าท่านทั้งหลายก็คงจะนึกพ้องกับข้าพเจ้าบ้าง คือข้าพเจ้ามีมาระลึกถึงบรรพบุรุษของชาวเราทั้งหลายว่า ไฉนหนอกรุงศรีอยุธยา (กรุงเก่า) ซึ่งเป็นรากเหง้าถิ่นฐานแห่งคนไทยก็ได้เสียไปแก่พม่าข้าศึกแล้วท่านยังจะมารวบรวมกันในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ได้อย่างไร เราจึงได้มาอยู่ในเวลานี้อันได้ชื่อว่าไทยไม่มีชาติใดมาปกครองเหนือเราอย่างประเทศราชอื่น ๆ ในชั้นแรกก็แลเห็นแต่ปฐมเหตุข้อเดียวว่า เพราะพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดิน พระองค์เป็นผู้ทรงรวบรวมก๊กให้คงมีขึ้นอย่างเดิม...มานึกดูอีกครั้งหนึ่งว่า...พระองค์ท่านพระองค์เดียวจะทรงป้องกันประเทศและชาติให้เจริญถาวรคงอยู่ได้เช่นนั้นหรือ จำเป็นจะต้องมีเสนาอำมาตย์ราชเสวกช่วย... จึงจะเป็นผลสมดังพระราชประสงค์ได้...เมื่อแลเห็นความจริงฉะนี้แล้ว ก็ยิ่งทวีความรู้สึกมากขึ้นอยากจะทราบว่าใครซึ่งเป็นผู้ช่วยเหลือในราชการแผ่นดินมาแต่ก่อนบ้าง จึงกระทำให้ข้าพเจ้าพยายามค้นคว้า...^{๕๙}

ความเปลี่ยนแปลงการรับรู้ประวัติศาสตร์ในท่านองเดียวกันนี้ คือ เริ่มให้ความสำคัญแก่ผู้อื่นหรือชนชั้นอื่นว่ามีส่วนสำคัญในการ “กำหนด” หรือ “กระทำ” ให้ วิถีแห่งประวัติศาสตร์ดำเนินมาในวิถีทางที่เจริญก้าวหน้าเช่นนี้ ปรากฏอย่างมากมายในช่วงใกล้ ๆ พ.ศ. ๒๔๗๕ ดังปรากฏการรับรู้ประวัติศาสตร์เช่นนี้ในหมู่นักวิชาการ เช่น ขุนจรวิษณะพันธ์ ได้เขียนเรื่อง พงศาวดารโปลิติก หรือต้นเหตุ

---

^{๕๙} ขุนวรกิจพิศาล (เปล่ง สุวรรณจิตติ) เรียบเรียง ตำนานเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์ (เรียงตามลำดับ) (ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๖ ฉบับเพียง พ.ศ. ๒๔๖๓) กรุงเทพฯ : อักษรนิติ ๒๔๖๓ หน้า คำนำ

ความก้าวหน้าที่มีจุดประสงค์อยู่ในใจผู้เขียนสามประการคือ เพื่อให้เป็นลูกกุญแจสำหรับไขพงศาวดารต่าง ๆ เพื่อให้ทราบถึงต้นเหตุของความวิไลซ์ และเพื่อให้ทราบว่า การเป็นทหารช่วยบ้านเมืองเป็นหน้าที่สำคัญอย่างไร^{๖๐} ซึ่งในงานประวัติศาสตร์ฉบับนี้เน้นอย่างมากต่อบทบาททหารที่จะทำให้เกิดความเจริญแก่ประเทศและชาติ ซึ่งเป็นการเน้นทหารโดยรวม มิได้แบ่งทหารออกตามชนชั้นที่แบ่งกันในสังคม^{๖๑}

บนความเปลี่ยนแปลงการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่เน้นหรือมองเห็นผู้“กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์เป็นคนในชนชั้นอื่นด้วยมิได้จำกัดอยู่เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่ปรากฏขึ้นในงานประวัติศาสตร์ของข้าราชการและราษฎรก็ได้เกิดการอธิบายวิกรรมของสามัญชนขึ้นมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ได้ปรากฏวีรชนในอดีตที่มีใช้พระมหากษัตริย์ขึ้นมา และอธิบายแรงจูงใจของวีรชนเหล่านั้นว่าได้กระทำไปด้วยความรักชาติที่แตกต่างไปจากการอธิบายแบบเดิม ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือ วิกรรมในการต่อสู้พม่าของชาวบ้านบางระจัน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เคยอธิบายสาเหตุแรงจูงใจของชาวบ้านบางระจันไว้ว่า

...แต่มีเรื่องน่าอัศจรรย์ เกิดขึ้นทางหัวเมือง...เรื่องหนึ่ง คือ เมื่อเดือน ๓ ปีระกา เมเมียวสีหบดีให้พวกพม่ากองหนึ่งไปเที่ยวค้นทรัพย์จับผู้คนทางเมืองวิเศษไชยชาญ พม่าบังคับราษฎรที่ย่อมอยู่ในอำนาจให้นำไปเที่ยวค้นหาทรัพย์ ภายหลังพม่ารู้ว่าใครมีลูกสาว จะบังคับเรียกเอาลูกสาวด้วย พวกราษฎรก็พากันโกรธแค้นจึงคิดแก้แค้นพม่า...^{๖๒}

จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงแทบไม่เชื่อว่าราษฎรจะรบกับพม่าด้วยตัวเอง จึงกล่าวไว้ว่าเป็นที่น่าอัศจรรย์ในเรื่องที่เกิดขึ้น และ

^{๖๐} ขุนจรัสวานะพันธ์ พงศาวดารโปลิติก หรือต้นเหตุของความวิไลซ์ พิมพ์ในงานศพ นายพันตรี หลวงราชเสวก (คิด) เจ้ากรมรักษาพระองค์ พ.ศ.๒๔๖๙ หน้า “แจ้งความ”

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน

^{๖๒} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา), หน้า ๓๖๗.

ขณะเดียวกันก็อธิบายแรงใจของชาวบ้านอย่างง่าย ๆ ว่าเกิดจากแรงผลักดันตามธรรมชาติของมนุษย์ที่รักและหวงแหนลูก ในขณะที่การอธิบายของข้าราชการท่านหนึ่งที่มีความสำคัญในศักยภาพของปัจเจกชนอยู่กลับมีความรู้สึกยกย่องชมเชยชาวบ้านบ้านบางระจันอย่างมากดังปรากฏความว่า

...ในตอนนี้พลเมืองของไทยได้ทำการอย่างน่าชมเชยครั้งหนึ่งคือชาวบ้านบ้านบางระจันอยู่ที่พรหมแดนเมืองวิเศษชัยชาญ, เมืองสุพรรณ และเมืองสิงห์ต่อกัน พวกราษฎรสามัญควมคุมกันเข้าสู้รบกับพม่าฆ่าล้มตายตั้งหลายร้อยคน พม่าต้องใช้เวลาตั้ง ๕ เดือน และชีวิตมนุษย์อีกหลายร้อยคนสำหรับปราบพวกชาวบ้านบ้านระจันและการที่...แพก็เพราะเหตุอย่างเดียวคือไม่มีปืนใหญ่...^{๖๓}

ในหนังสือเสนาศึกษาและแม่วิทยาสาสตร์ เอง ก็ได้ย้ำว่าคนทุกคนก็มีความรักชาติเช่นกันดังปรากฏในบทความเรื่อง“ว่าด้วยความรักชาติและความสามัคคี” ความว่า

...ตามความที่ข้าพเจ้าได้สังเกตไว้ โดยได้ฟังเรื่องโบราณและหนังสือเรื่องโบราณแต่ก่อน ๆ ที่ว่าด้วยพระมหากษัตริย์ซึ่งรักษาพระนครปกครองชาติของพระองค์ สืบเชื้อสายพระวงศ์ของพระองค์มาได้ช้านานนั้น ก็เพราะ...

๑. โพรฟ้าข้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นชาติเดียวกับพระองค์มีความรักชาติของตน...

๒. ความที่รักชาตินั้น แลจึงมีน้ำใจสามัคคีแก่กันและกัน...^{๖๔}

^{๖๓} หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่มที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยานุภาพ, ๒๔๗๓), หน้า ๑๓๙.

^{๖๔} เสนาศึกษาและแม่วิทยาสาสตร์ เล่มที่ ๔ ฉบับที่ ๓ เดือน พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒.

นอกจากชาวบ้านบ้านบางระจันหรือไพร่ฟ้าจะถูกอธิบายใหม่ว่ามีความรักชาติเช่นกัน ยังปรากฏการสร้างภาพวีรชนขึ้นอีกท่านหนึ่ง คือ ท่านไม้ (ท้าวสุนาริในความเชื่อของคนภายหลัง) ซึ่งได้อธิบายสาเหตุที่ท่านไม้ต่อสู้กับเจ้านุงค์ว่า “...รักชาติบ่เชื่อนกมลใฝ...”^{๖๕} และได้สร้างคำอธิบายว่า เพราะให้ความสำคัญแก่การรักชาตินี้จึงทำให้เสียสละทุกอย่างได้^{๖๖} ซึ่งต่อมาพระราชวงศ์สองพระองค์ได้ทรงแสดงพระตำรับต่อกรณีวีรชนในประวัติศาสตร์ท่านนี้ไว้ โดยที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนธิสัญญาว่า “...เรื่องท่านผู้หญิงไม้ดุกี้ประหลาด ดูในพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ ซึ่งถวายนาม ไม้เห็นแสดงอิทธิฤทธิ์อะไรเป็นแต่คุณพวงผู้หญิงเป็นกองหลังเท่านั้น ทำไมจึงยกย่องกันหนักหนาไม่ทราบ...”^{๖๗} และคำตอบของสมเด็จพระนารายณ์ ราชานุกาฬแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของการรับรู้ประวัติศาสตร์ได้อย่างชัดเจน ความว่า “...การสร้างรูปท่านผู้หญิงไม้ นั้น เป็นอุทาหรณ์อันหนึ่ง ซึ่งแสดงว่าความคิดสมัยใหม่ผิดกับสมัยเก่าหมดทุกอย่าง...”^{๖๘}

ในขณะที่เกิดกระแสการอธิบายประวัติศาสตร์ที่แสดงว่าทุกคนล้วนมีความรักชาติและมีส่วนกำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ร่วมกันไม่ใช่เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ปรากฏว่ามีงานวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ที่วางอยู่บนความสำนึกเช่นนี้มากมายทีเดียว ที่ล้วนแล้วแต่ให้ความสำคัญแก่ขุนนาง นายทหารหรือแม่ทัพทั้งราษฎรเป็นตัวเอกที่แสดงความรักชาติและอุทิศตัวเองเพื่อชาติ ตามหนังสือหรือวารสารต่าง ๆ เช่น บุญยืน โภกบุตร (นามแฝงของ สันต์ โภกบุตร) เขียนเรื่อง

^{๖๕} อามาศย์เอก พระยาอุปกิตศิลปสาร “คำฉันท์ ยอเกียรติชาวนครราชสีมา (เดิมว่าหน้าว่าท่านไม้)” ใน คำประพันธ์บางเรื่อง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชเพลิงศพ ร.ต.ต. ทองสีบ พันธุหงส์ ณ. เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๑ หน้า ๘๑.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๒ - ๘๓.

^{๖๗} สาส์นสมเด็จพระนารายณ์ (กรุงเทพฯ : ครูสภา ๒๕๑๕) หน้า ๒๖๗.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๗๐.

“ดาบต่อดาบ” ในหนังสือ *อัสสัมชันอุโฆษสมัย*^{๖๔} หรือ หลวงสารานุกรมประพันธ์ ที่นิยมเขียนเรื่องประเภท “ดาบ ๆ” ทั้งหลายใน *สารานุกรม*^{๖๕}

การกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของการรับรู้ประวัติศาสตร์มิได้มีความหมายว่าเป็นการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่ปฏิเสธความสำคัญในความเป็นผู้ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์เพียงแต่เน้นในจุดที่ว่า ทุกคนล้วนมีหน้าที่ที่จะทำความก้าวหน้าให้แก่ชาติร่วมกัน และด้วยความคิดนี้จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้เกี่ยวกับผู้ “กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์ ดังปรากฏในงานประวัติศาสตร์ไทยที่เขียนโดยหลวงวิจิตรวาทการ โดยทั่วไปงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ มักจะถูกพิจารณาทำนองว่า “...ท่านว่าตามสมเด็จพระยาตำราฯ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยทุกเรื่อง...”^{๖๖} ซึ่งแม้แต่ตัวหลวงวิจิตรวาทการเองก็ยอมรับว่าในการเขียนนั้นตน “ถือปี่” มา จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำราฯ^{๖๗} แต่แท้ที่จริง แล้วสภาวะทางความคิดของสังคมที่หลวงวิจิตรวาทการดำรงอยู่มีส่วนหนึ่งที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการเสนอภาพประวัติศาสตร์ที่แตกต่างไปจากงานพระนิพนธ์ไม่น้อยทีเดียว

ความแตกต่างที่ปรากฏอยู่ในงานประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการเป็นผลมาจากความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน^{๖๘} ดังนั้นการยกย่องพระมหากษัตริย์ในอดีตนั้นหลวงวิจิตรวาทการจึงยกย่องเฉพาะพระมหากษัตริย์

^{๖๔} บุญยสิน โกมลบุตร (นามแฝง) *ดาบต่อดาบ อัสสัมชันอุโฆษสมัยเล่มที่ ๕๔* ประจำเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙.

^{๖๕} ชาญหัตถกิจ (พลตรีไชยันต์ ถนัดหัตถกรรม) “แลหลังสารานุกรม: บันทึกวงการหนังสือของไทยเมื่อครั้งศตวรรษก่อน” ใน *โลกหนังสือ* ๕:๖ มีนาคม, ๒๕๒๔ หน้า ๕๖.

^{๖๖} อัจฉราพร กมุทพิศมัย “แนวการเขียนประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย...หน้า ๒๗๐.*

^{๖๗} หลวงวิจิตรวาทการ *ประวัติศาสตร์สากล* หน้าค่านำ

^{๖๘} ดูหัวข้อ “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองกับการเกิดสำนึกเชิงปัจเจกชน”

ที่ทรงมีพระปรีชาสามารถเท่านั้น ส่วนพระมหากษัตริย์ที่ไม่ทรงพระปรีชาสามารถ หรือไม่สามารถทำตามหน้าที่ที่ดี ก็จะถูกหลวงวิจิตรวาทการแสดงความเห็นในทางที่ไม่ขึ้นชมไว้ ดังปรากฏในการแสดงความคิดเห็นต่อพระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายก่อน เสียดวงศรียุทธยาความว่า

...การที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จหนีออกไปสิ้นพระชนม์โดย
อดอาหารเช่นนั้น เป็นที่น่าเสียดายนักเพราะไหน ๆ ก็จะไม่สิ้นพระชนม์
ถ้าหากทรงต่อสู้จนถึงที่สุดให้พระชนม์แตกดับลงด้วยดาบของพม่าแล้ว
ก็จะได้พระนามว่าทรงสละเลือดหยดสุดท้ายให้แก่ประเทศซึ่งพระองค์
ทรงต้องรับผิดชอบ และประวัติศาสตร์ของสยามจะมีจำนวนวีระบุรุษ
เพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง...^{๗๔}

หรือการประณามพระมหากษัตริย์ทั้งราชวงศ์ตั้งความที่ว่า “ในบรรดางค์
กษัตริย์ที่ครอบครองประเทศสยาม ไม่มีวงศ์ไหนจะด้อยเท่าวงศ์พลุลวง...กษัตริย์
ทุกองค์ของวงศ์นี้มีลักษณะเพียง ๒ อย่าง คือ แข็งกระด้าง โหดร้าย หรืออ่อนแอ
เกียจคร้าน...”^{๗๕} แม้ในการยกย่อง “มหาบุรุษ” บางพระองค์ก็นำมาสู่การปฏิเสธ
กษัตริย์ที่ไม่มีความสามารถอยู่กลาย ๆ ดังความที่ยกย่องพระเจ้าตากสินว่า

...แต่พระองค์จะเป็นบ้าเป็นบออะไรก็ตาม จะเป็นลูกเจ๊ก ลูกจีน
ลูกนายอากรบ่อนเบี้ยอยู่วัดไผ่ผมเปียถูกอาจารย์มัดแขนทำอะไรก็ตาม
พระองค์ได้ทรงเกิดมาสำหรับทำบุญคุณอันยิ่งใหญ่แก่สยามประเทศได้
ทรงกู้อิสรภาพ และยกฐานะของสยามจากความย่อยยับขึ้นสู่ความ
สมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวางออกไป จนถึงฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่ง
นอกจากพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ก็ยังไม่มีใครทำได้...^{๗๖}

^{๗๔} หลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๗ หน้า ๑๕๐.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน หน้า ๙๕.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๔๔.

และได้ตั้งคำถามไว้ว่า “...ซึ่งถ้าเรามีพระเจ้าแผ่นดินที่โง่เขลาเกียจคร้าน หรือเห็นแก่ตัว ก็อาจเกิดเหตุร้ายแรงเท่ากับเวลาที่มีสงคราม...”^{๑๗} และย้ำไว้ว่าพระมหากษัตริย์ควรจะต้องทรงมีความรู้ความสามารถเพราะ “...ประเทศสยามเป็นประเทศที่ปกครองโดยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงอำนาจเด็ดขาด และต้องรับผิดชอบในความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมือง ฉะนั้นจึงจำเป็นที่...จะต้องทรงรอบรู้ในสรรพกิจ”^{๑๘} ซึ่งสะท้อนแนวความคิดที่ว่าความเจริญหรือเสื่อมของประเทศอยู่ที่ศักยภาพและความสามารถของผู้ปกครอง

การที่หลวงวิจิตรวาทการมีความนิยมยกย่องเฉพาะผู้ที่มีความสามารถเท่านั้นจึงทำให้เกิดการเขียนชมพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีรัชกาลที่ ๖ อย่างที่เรียกได้ว่าอำนาจของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยากที่จะเอาโทษ โดยมีความทำนองว่ารัชกาลที่ ๖ นั้นใครจะว่าไม่มีความสามารถทางด้านใดก็อาจจะหาข้อบกพร่องมาให้ได้ แต่จะหาข้อบกพร่องไม่ได้เลยในเรื่องการประพันธ์^{๑๙}

นอกจากความเปลี่ยนแปลงของการรับรู้ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับขององค์พระมหากษัตริย์แล้วในงานชิ้นเดียวกันนี้ก็ได้อธิบายภาพของประชาชนที่มีความรักชาติและมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อความเจริญหรือเสื่อมสลายของชาติ ดังปรากฏในการอธิบายภาพประวัติศาสตร์ของชาวบ้านบ้านบางระจันที่กล่าวมาแล้ว และปรากฏภาพประชาชนที่มีลักษณะเช่นนี้แทรกอยู่โดยตลอดทั้งเล่ม

หนังสือประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการถือได้ว่าเป็นหนังสือขายดีเล่มหนึ่งในบรรดาหนังสือที่ขายกันในขณะนั้น พิมพ์จำหน่ายถึง ๓๐๐๐ ชุด ในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ การที่หนังสือนี้ขายดีคงจะไม่สามารถอธิบายได้จากมุมมองหลวงวิจิตรวาทการมุมมองเดียวว่าเขียนได้ดี แต่เป็นเพราะความสอดคล้องทางความรู้สึกนึกคิดระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านดังได้กล่าวมาข้างต้น และยังปรากฏการสื่อสารกัน

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๕.

^{๑๘} หลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๘ หน้า ๓๐๕.

^{๑๙} หลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๒ หน้า ๓๗๕.

ระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านอีกด้วยตั้งความว่า

...อันที่จริงมีสิ่งหนึ่งซึ่งทำให้ข้าพเจ้าภูมิใจว่าคนเป็นนักเขียนที่
เคราะห์ดีกว่านักเขียนโดยมาก คือว่า ความติดต่อในระหว่างท่านผู้อ่าน
กับข้าพเจ้า ไม่ใช่เป็นความติดต่อในฐานะผู้ขายกับผู้ซื้อแต่เป็นความ
ติดต่อในฐานะผู้ร่วมมือช่วยกันสร้างประวัติศาสตร์ สากล...เป็นเครื่อง
แสดงให้เห็นความก้าวหน้าอันสำคัญ แห่งการแสวงหาสรรพวิชาใน
เมืองไทยเรา...^{๔๐}

ขณะเดียวกับที่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์ไทยการ
ขยายพรมแดนการรับรู้วิธีแห่งประวัติศาสตร์ของชาติอื่น ๆ ก็ปรากฏมากขึ้นชัดเจน
ขึ้นในยุคสมัยนี้ด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในมหาวิทยาลัยที่ตั้งขึ้นมา^{๔๑} การ
รับรู้ความเคลื่อนไหวของชนในชาติอื่น ๆ ในหน้าหนังสือพิมพ์ และจากข่าวสารการที่
กลับมาจากต่างประเทศ หรือแม้กระทั่งจากงานเขียนประวัติศาสตร์สากลของหลวง
วิจิตรวาทการเอง

การรับรู้วิธีแห่งประวัติศาสตร์ของชาติอื่น ๆ ก็อยู่ในมิติเดียวกันกับการรับ
รู้ประวัติศาสตร์ชาติไทย คือ การรู้ประวัติศาสตร์นั้นเป็นการเรียนรู้

“...เหตุแห่งความเจริญและเหตุแห่งความเสื่อม...ประวัติศาสตร์
เป็นเอกสารที่พรรณนาเหตุการณ์ของโลกตั้งแต่ ๗๐๐๐ ปีมาแล้ว ใน
ระหว่าง ๗๐๐๐ ปีมานี้มีชาติทั้ง ๕๐ ชาติ หรือมากกว่านั้นที่เกิดขึ้น, เจริญขึ้น
เสื่อมลง และล้มไป ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี ความล้มชาติก็ดี
ย่อมมีเหตุหลายอย่างต่าง ๆ กัน...”^{๔๒}

^{๔๐} หลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๓ หน้า ๑๔ - ๑๕.

^{๔๑} เช่น หลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ (สากล) สำหรับนักเรียนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
คณะอักษรศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๗๑ มีรายวิชาที่จะต้องเรียนประวัติศาสตร์จีนประวัติศาสตร์ตะวันตก
 เป็นต้น

^{๔๒} หลวงวิจิตรวาทการ ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๑ (คำนำ) หน้า (๖)-(๗).

และการรู้ประวัติศาสตร์สากลเช่นนี้เองจึงทำให้เกิดการเปรียบเทียบกับวิถีแห่งประวัติศาสตร์ชาติไทย และ “...เราสามารถนำเอาทางดีมาใช้เป็นตัวอย่างแก่ประเทศของเรา และป้องกันมิให้เป็นเหตุแห่งความเสื่อม...”^๓ ประเทศที่มักถูกนำมาเปรียบเทียบกับยี่สิบในบรรดางานเขียนที่มุ่งให้เกิดความเจริญแก่ประเทศในขณะนั้นได้แก่ ประเทศญี่ปุ่น ดังปรากฏในคำกล่าวที่ชี้ให้เห็นว่าการเปรียบเทียบนั้นเกิดขึ้นเพราะ “...การเขียนประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น มีคุณประโยชน์แก่พวกเราหลายประการ ประการหนึ่ง เพราะเราเป็นชาวตะวันออกด้วยกันพอจะเรียนแบบเอาอย่างกันเฉพาะส่วนที่ควรเอาอย่าง เพื่อแสวงหาความเจริญให้แก่ประเทศของเราได้...” ซึ่งการนำเสนอแบบอย่างของประเทศญี่ปุ่นนั้นมีทั้งทางด้านทหาร^๔ การเงินและเศรษฐกิจ ฯลฯ การรับรู้ประวัติศาสตร์สากลนี้มีส่วนอย่างมากในการที่จะทำให้เกิดการเปรียบเทียบกับประเทศของตนว่ามีความเจริญหรือยัง ถ้ายังเป็นเพราะเหตุใด

สำนึกทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนระบอบการปกครอง

การอธิบายการเปลี่ยนระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เท่าที่ผ่านมา นั้นมีหลายแนวทางด้วยกัน ในที่นี้จะพิจารณาจากแง่มุมของสำนึกทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้ข้าราชการกลุ่มหนึ่งดำเนินการยึดอำนาจในการปกครองประเทศ ซึ่งพวกเราเห็นว่าเป็นหนทางที่พวกเขาจะสามารถกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ไทยให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าอย่างแท้จริง ทั้งนี้โดยมีข้าราชการและราษฎรที่มีสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบเดียวกันให้การยอมรับหรือให้ความสนับสนุนร่วมมือ

การที่จะเข้าใจถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ซึ่งผลักดันให้กลุ่มข้าราชการเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครอง จำเป็นต้องศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างความคิดและการกระทำของกลุ่มข้าราชการที่ดำเนินการเปลี่ยนระบอบการปกครอง

^๓ เรื่องเดียวกัน

^๔ หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่มที่ ๘ หน้า ๒๐-๒๑.

กับความคิดและการกระทำของชนชั้นนำแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งต่างก็คิดและกระทำการตามความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของตน จึงจะช่วยให้เข้าใจลักษณะและขอบเขตของการเปลี่ยนระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ และในระยะต่อมาได้ดีขึ้น

ได้กล่าวมาแล้วว่าสำนึกทางประวัติศาสตร์ของข้าราชการและราษฎรที่มีชีวิตเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสำนึกที่ชนชั้นนำถ่ายทอด-ปลูกฝัง คือไม่ยอมรับว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ไทยให้เจริญก้าวหน้า และพระมหากษัตริย์บางพระองค์นอกจากมิได้ทำให้ชาติก้าวหน้าแล้วยังทรงกระทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดผลในทางตรงกันข้ามด้วยพร้อมกันนั้นก็เกิดความสำนึกว่าสามัญชนมีส่วนหรือมีบทบาทในการกระทำให้ชาติมีเอกราชและเจริญก้าวหน้าเสมอมา ด้วยความสำนึกเช่นนี้เองที่ผลักดันให้ข้าราชการกลุ่มหนึ่งดำเนินการยึดอำนาจเพื่อให้ “ราษฎร” ได้ร่วมกันกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า สิ่งที่จะเป็นต้องกล่าวไว้ในที่นี้ก่อนก็คือลักษณะของความสำนึกบางประการของกลุ่มข้าราชการที่ดำเนินการเปลี่ยนระบอบการปกครองอันมีผลต่อพฤติกรรมทางการเมืองของคนกลุ่มนี้ นั่นคือการที่คนกลุ่มนี้มีความสำนึกในศักยภาพของตนเองแต่ไม่เชื่อมั่นในศักยภาพของราษฎรทั่วไปดังกล่าวมาแล้ว ทำให้สำนึกทางประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มนี้มีลักษณะที่ว่าพวกตนเป็นผู้นำในการกระทำให้วิถีประวัติศาสตร์ไทยดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าเพราะเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพเพียงพอ ส่วนราษฎรไม่มีศักยภาพที่จะทำเช่นนั้นที่ตนเองเช่นนี้มีมาตั้งแต่เมื่อครั้งที่คณะผู้ก่อการ ร.ศ. ๑๓๐ คิดจะเปลี่ยนระบอบการปกครองแล้ว ดังสะท้อนให้เห็นจากคำกล่าวของนายทหารซึ่งเป็นผู้นำคนหนึ่งในการก่อการครั้งนั้นว่า “...เรื่องความเจริญของชาตินี้ หากเราไม่ช่วยกันทำขึ้น ก็ใครคนมือเปล่าจะทำได้อย่างไร...”^{๔๕} “ในเวลาต่อมาพระยาทรงสุรเดช ผู้นำคนหนึ่งของคณะราษฎรก็กล่าวว่า “...ลำพังราษฎรจะไม่มีปัญญาคิดปลดแอกได้เลย และไม่มีใครกล้าชักชวนกัน

^{๔๕} ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์, กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ หน้า ๖๖.

ควบคุมกันเป็นพวกขึ้นมาได้ แม้ว่าจะอดตายเพราะความยากจนก็ทนอดตาย...”^{๖๖} สำนักทางประวัติศาสตร์ที่มีรากฐานอยู่บนความไม่เชื่อว่าราชกรณมีศักยภาพที่จะเปลี่ยนชีวิตตนเองและเปลี่ยนแปลงชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้าได้เช่นนี้ จะกลายเป็นข้อจำกัดต่อการที่คณะราชกรณจะดำเนินการเปลี่ยนแปลงสังคมในระยะหลังจากการเปลี่ยนระบอบการปกครองแล้ว อย่างไรก็ตามสำนักที่ว่าพวกตนมีศักยภาพที่จะกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ไทยให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าก็เป็นสำนักที่มีพลังแรงมากที่ผลักดันให้ข้าราชการกลุ่มนี้ลุกขึ้นกระทำการตามความสำนึกของตน

การแสดงออกที่สำคัญของสามัญชนกลุ่มนี้ ก็คือ การแสดงตนตามสำนักทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่คือความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าตนเองมีส่วนในการ “กำหนด” ความเจริญให้แก่ประเทศชาติ การแสดงออกเช่นนี้มีพื้นฐานอยู่บนความคิดที่ว่าตน “...มีสิทธิ์ทำตามที่ตนเห็นว่าเป็นทางดี...”^{๖๗} จะเห็นได้ว่าสามัญชนข้าราชการได้แสดงความคิดเห็นมากมายหลากหลายที่ล้วนแต่เป็นแนวคิดหรือวิธีการที่ตนเห็นว่าสามารถนำชาติไปสู่ความก้าวหน้า ดังปรากฏบทความจำนวนมากในหนังสือวารสารต่าง ๆ ที่เป็นไปในแนวทางนี้ เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ หลวงบรรบรรณรักษ์ เขียนบทความแสดงความคิดเห็นเรื่อง “ชาติเจริญขึ้นและเสื่อมลง”^{๖๘} ทางด้านกลุ่มทหารนั้นที่ปรากฏย้ำสำนึกกันอยู่เสมอว่า “...นายทหารคือผู้ที่นำอำนาจให้บ้านเมืองเจริญขึ้นตามลำดับ...”^{๖๙} ก็ได้แสดงออกในแนวความคิดเดียวกันกับข้าราชการที่กล่าวข้างต้น ร.ต.จำรัส แสดงความคิดเห็นในเรื่อง “ข้าวมหารบต่างประเทศ” และ “การสโมสรมหารบ” ได้เน้นว่าการทำเช่นที่เสนอมา

^{๖๖} นรนิติ เศรษฐบุตร และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณธิการ), *บันทึกพระยาทรงสุรเดช* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๖๗} หลวงวิจิตรวาทการ, *กุศโลบายสร้างควมยิ่งใหญ่*, หน้า ๓.

^{๖๘} หลวงบรรบรรณรักษ์, “ชาติจะเจริญขึ้นและเสื่อมลง,” *วิทยาคาร* (๒๔๗๓): ๖๔๑-๖๔๗.

^{๖๙} ร.อ.อภิบาล, “ตำแหน่งนายทหาร,” *ยุทธโฆ* ๒๐ (พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐): ๑๓๒-๑๕๑.

นั้นจะทำให้นายทหารมีกำลังใจที่จะทำหน้าที่ดีขึ้น^{๙๐} หลวงโยธาธรรมนิเทศ เขียนเรื่อง “การเงินของประเทศญี่ปุ่น” เพื่อเสนอแนวทางที่ตนชื่นชมว่าเป็นการนำชาติไปสู่ความก้าวหน้าให้รัฐได้เลือกสรรเอาไปใช้^{๙๑} หรือการแสดงความคิดเห็นที่ชัดเจนของกลุ่มทหาร คือ “บันทึกเรื่องความเจริญและความเสื่อมชามของประเทศ”^{๙๒} นอกจากนั้นแล้ว ในการสื่อสารทางสังคม เช่น หนังสือพิมพ์ก็ปรากฏแสดงความคิดเห็นในการแนะนำชี้แนวทางความก้าวหน้ามากมาย เป็นต้นว่าการเสนอเรื่องการเกณฑ์แรงงานราษฎรมาเพื่อสร้างถนนโดย “จันทราภา” ในหนังสือพิมพ์ไทย^{๙๓} ในเดลีเมลล์ มี “บทความหัวข้อบางอย่างที่ยกขึ้นให้รัฐบาลวินิจฉัยเพื่อส่งเสริมความเจริญของประเทศ”^{๙๔} หรือการแสดงความคิดเห็นสนับสนุนการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม โดยพิจารณาว่าเป็นบ่อเกิดความเจริญ^{๙๕} การแสดงความคิดเห็นเช่นนี้เกิดจากความสำนึกในศักยภาพของตนในหมู่ข้าราชการเหล่านี้ ว่าตนมีความคิดเห็นที่มีคุณค่าซึ่งถ้ามีการกระทำตามแล้วก็จะทำให้ชาติเจริญขึ้นอย่างแน่นอน

การแสดงตนตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าตนเองมีส่วนในความเจริญของชาติ ปรากฏอย่างชัดเจนมากในการแสดงความคิดเห็นเชิงแนะนำองค์อธิปัตย์ในเรื่องการบริหารบ้านเมืองหรือแก้ปัญหาต่าง ๆ เช่น พระยามรวิสัยสรเดชถวาย

---

^{๙๐} ร.ต.จาร์รัส, “ข่าวทหารบกต่างประเทศ,” **ยุทธโศภ** ๑๗ (ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗): ๓๓๒-๓๓๔.

“การสโมสรทหารบกญี่ปุ่น,” **ยุทธโศภ** ๑๗ (กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖): ๕๐๐-๕๐๙.

^{๙๑} หลวงโยธาธรรมนิเทศ, “การเงินของประเทศญี่ปุ่น,” **ยุทธโศภ** ๑๖ (กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖): ๕๓๓-๕๔๒.

^{๙๒} “ภาคผนวก,” ใน อังราพร กมุทพิสมัย, **กบฏ ร.ศ. ๑๓๐...**

^{๙๓} “จันทราภา,” ปัญหาเรื่องถนนหนทางตามหัวเมือง, **พิมพ์ไทย** (๑๕ มิถุนายน ๒๔๗๐).

^{๙๔} ไตรเดเรียน, “หัวข้อบางอย่างที่ยกขึ้นให้รัฐบาลวินิจฉัย เพื่อส่งเสริมความเจริญของประเทศ,” **กรุงเทพเดลีเมลล์** (๖ มิถุนายน ๒๔๗๑).

^{๙๕} อสยาน, “อุตสาหกรรมและการค้าขาย,” **บางกอกการเมือง** (๒๖ เมษายน ๒๔๗๑).

ความคิดเห็นเรื่องการแก้เศรษฐกิจ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ พลตรีพระยาวิสัยสรเดช ถวายความคิดเห็นเรื่องแก้ปัญหาของชาติรวม ๑๑ ข้อ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ หลวงนฤราชกิติ ถวายความคิดเห็นเรื่องจัดป้องกันเศรษฐกิจของประเทศสยาม และให้ตั้งโรงงานในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ การแสดงความคิดเห็นซึ่งแนะนำองค์อธิปัตย์เช่นนี้มิได้จำกัดตัวอยู่เฉพาะข้าราชการเท่านั้น บรรดาราษฎรที่มีความสัมพันธ์อยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราก็ได้แสดงออกในลักษณะเดียวกันนี้ เช่นกัน ดังปรากฏในฎีกาของตัวแทนราษฎรความว่า

ตามเหตุผลที่ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์มาแต่เบื้องต้นในข้อ ๑ - ๒ นี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง ข้าพระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นเพียงราษฎรสามัญได้อาจเอื้อมเก็บเอามาเป็นหน้าที่นำกราบบังคมทูลพระกรุณาเช่นนี้ อาจจะเป็นการขัดต่อทางการหรือเป็นการใฝ่สูงมากอยู่ก็เป็นได้ แต่อาศัยด้วยอุปทานของข้าพเจ้าสุจริตคิดเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าจะประโยชน์สุขสวัสดิภาพต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ บ้านเกิด เมืองนอนอันเป็นที่รักยิ่งของข้าพระพุทธเจ้าต่อไปในชั่วอนาคตชั่วกาลนาน...^{๙๖}

ในกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ ก็ได้แสดงเจตนาธรรมของกลุ่มของตนไว้อย่างชัดเจน ดังปรากฏความว่า

...ความจริงมีอยู่ว่า บุคคลคณะต่าง ๆ ที่ได้นำตนเข้าสู่โลกหนังสือพิมพ์การเมืองนั้น ย่อมมีความเจตนาแน่วแน่อย่างหนึ่งว่าจะช่วยนำประเทศแลชาติของตนไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง หรืออย่างที่เราเรียกกันว่า อารยธรรม ข้อนี้เป็นความรู้สึกที่ฝังแน่นอยู่ในใจของคณะหนังสือพิมพ์ทั่วไป...และความเจตนาพร้อมด้วยการกระทำของเขาได้เป็นประโยชน์จริง ๆ แก่ประเทศชาติที่รุ่งเรืองแล้วทั่วโลก...^{๙๗}

^{๙๖} ฎีกาของ นายชั้น อัมโภช, ๑๐ เมษายน ๒๔๗๕.

^{๙๗} อุตตตราโบ, “พระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์กับบรรณาธิการ,” สยามรีวิว (๕ ธันวาคม ๒๔๗๐).

ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงวิจิตรวาทการสะท้อนแนวความคิดนี้ออกมาอย่างชัดเจนมากที่สุด ดังคำกล่าวที่ว่า “...การที่มนุษย์เอาใจใส่ต่อกิจการบ้านเมืองอย่างมากมายนั้นเพื่อประสงค์อะไร ปัญหาข้อนี้...ตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าประสงค์จะทำให้ชาติบ้านเมืองของตนเจริญ...”^{๙๘} จะเห็นได้ว่าด้วยความสำนึกในศักยภาพของตนและต้องการที่จะมีส่วนผลักดันวิถีแห่งประวัติศาสตร์ทำให้สามัญชนบางคนถึงกับลุกขึ้น “กระทำการ” ที่หมิ่นเหม่ต่อการถูกลงโทษจากอำนาจรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และบางคนถึงกับกระทำการที่ส่งผลให้ถูกลงทัณฑ์โดยอำนาจรัฐถึงระดับถูกจำคุกเช่นเทียนวรรณ นายอินทร์ภักดี เป็นต้น

การแสดงออกของข้าราชการและราษฎรตามสำนึกทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมนับตั้งแต่ระบบเศรษฐกิจเงินตราและระบบราชการขยายตัวดังกล่าวมาแล้ว เมื่อประสบกับการไม่ยอมรับฟังหรือไม่ยอมปฏิบัติตามจากชนชั้นนำผู้กุมอำนาจรัฐ จนทำให้รู้สึกว่ามีวิธีการแสดงความคิดเห็นที่ได้กระทำกันมานั้นไม่ใช่หนทางที่จะช่วยให้สามารถมีส่วนร่วมในการ “กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ได้จริง” บางคนสิ้นศรัทธาในความเป็นผู้นำของรัฐบาลอย่างสิ้นเชิง และหันมาเรียกร้องราษฎรด้วยกันให้ช่วยกันกระทำการทางเศรษฐกิจต่าง ๆ เพื่อทำให้ชาติเจริญก้าวหน้าโดยไม่ต้องหวังพึ่งรัฐบาลดังปรากฏข้อความในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งว่า

...คนรักชาติแท้ ๆ ย่อมไม่มุ่งหวังจะเงื้อฟิงเกาะรัฐบาลเป็นอาชีพ
เขาทั้งหลายจะต้องพากันฟื้นฟูประเทศให้เจริญ โดยอาศัยการกลักรรรม
หัตถกรรม พาณิชยกรรม...^{๙๙}

^{๙๘} หลวงวิจิตรวาทการ, *คณะการเมือง* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, ๒๔๗๕), หน้า ๒๓๒.

^{๙๙} “ปัญหาที่น่าคิด ทำไมรัฐบาลจึงไม่ช่วยราษฎร ในเมื่อราษฎรจะช่วยรัฐบาล,” *หนังสือพิมพ์หลักเมือง* (๒ พฤศจิกายน ๒๔๗๒).

และมีข้าราชการและราษฎรกลุ่มหนึ่งหันไปเลือกวิถีทางใหม่ที่คิดว่าจะเปิดทางให้สามัญชนได้มีส่วน “กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์” อันเป็นวิถีทางที่มักจะถูกตีความว่าเป็นการเรียกร้องประชาธิปไตยที่เป็นผลมาจากการรับอิทธิพลความคิดประชาธิปไตยจากตะวันตก

ก่อนที่จะกล่าวถึงการเปลี่ยนรูปแบบในการกระทำการตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของข้าราชการและราษฎรกลุ่มนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาถึงปฏิกิริยาของรัฐต่อการแสดงออกของข้าราชการและราษฎรก่อน จะเห็นได้ว่าด้านหนึ่งองค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์รับรู้และแปลความหมายของการแสดงออกของข้าราชการและราษฎรแตกต่างไปจากข้าราชการและราษฎรเองในขณะที่ข้าราชการและราษฎรกลุ่มนี้คิดว่ากรกระทำของตนเป็นไปเพื่อความเจริญของชาติชนชั้นนำเป็นต้นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “...ไม่ถูกแก่กาลเวลาของบ้านเมือง ไม่เป็นเครื่องที่จะทำให้บ้านเมืองมีความเจริญไปได้โดยเร็ว...”^{๑๐๐} ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับทรงมีพระราชวิจารณ์ว่าคนที่ลุกขึ้นมาแสดงความคิดเห็นเรียกร้องอะไรต่าง ๆ นั้นเป็นคนเห็นแก่ตัว เป็น “...พลเมืองผู้ที่ประพฤติดนไม่อยู่ในศีลธรรม ประพฤติกรรมตามใจตนเอง นึกจะทำอะไรก็ทำไม่ต้องนึกถึงผู้อื่น...เพราะฉะนั้นเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่คนชั้นใหม่บางจำพวกอ้างตนว่าชิวไลซ์ แต่ความประพฤติไม่ชิวไลซ์เลย คือความประพฤตินึกแต่จะตามใจตัวเองอย่างเดียว...”^{๑๐๑} เมื่อพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงมีพระราชดำริเช่นนี้ ทางแก้ปัญหของพระองค์จึงไม่ใชการกระทำตามเสียงเรียกร้องของข้าราชการและราษฎรเหล่านี้ หากแต่ทรงดำเนินการด้วยวิธีการต่าง ๆ หลายประการเพื่อสลายความสำนักเชิงปัจเจกของข้าราชการและราษฎร และพยายามไว้

^{๑๐๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๗๖.

^{๑๐๑} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า, หน้า ๑๐๖.

ความสำคัญที่ว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่ทรงมีศักยภาพและความสามารถในการกำหนดวิถีประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้า และทรงพยายามทำให้คนทั้งหลายยอมรับว่าพระองค์เองได้ทรง “กระทำ” ให้เกิดความก้าวหน้าแก่พระราชอาณาจักรมามากแล้ว และจะมากขึ้นอีกในอนาคต^{๑๐๒} เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ แม้จะทรงรับรู้ว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ในสถานการณ์ที่ไม่มีเสถียรภาพนัก^{๑๐๓} และ “ความเคลื่อนไหวทางความคิดในทางประเทศนี้ชี้ให้เห็นสัญญาณอันแน่ชัดว่า วันเวลาของการปกครองแบบผู้นำถืออำนาจสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียวใกล้จะหมดลงทุกที”^{๑๐๔} แต่พระองค์ก็มิได้ทรงสนองตอบต่อการเรียกร้องที่จะเข้ามามีส่วน “กำหนดวิถีประวัติศาสตร์” ของข้าราชการและราษฎร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และอภิรัฐมนตรียังคงมีความเห็นว่าปัญหาได้อยู่ที่ระบบไม่ดี แต่อยู่ที่ประสิทธิภาพของระบบมากกว่า^{๑๐๕}

จากการที่ชนชั้นนำ “ปฏิเสธ” การแสดงออกของข้าราชการและราษฎรที่ได้แสดงความคิดเห็น โดยหวังว่าจะมีส่วนอย่างเต็มที่ในการทำให้ประเทศดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าอย่างแท้จริงดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ทำให้ข้าราชการและราษฎรเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในการแสดงความคิดเห็นจากเดิมที่เน้นการเสนอแนะหนทางหรือวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนหนทางในการทำให้เกิดความก้าวหน้าแก่ประเทศมาสู่การเรียกร้องสิ่งที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “เวที” ที่สามัญชนทั้งหลายผู้ซึ่งมีความรู้ความสามารถจะมีโอกาสแสดงศักยภาพของตนให้ปรากฏ เพื่อให้ความรู้ความสามารถนั้นได้มีส่วน “กำหนด” ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยหรือ “กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์” ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าได้อย่างแท้จริง “เวที” ที่สามัญชน

^{๑๐๒} โปรดดูหัวข้อ “การเมืองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์.”

^{๑๐๓} หจข., สบ.๒.๕๗/๓๒, “พระราชบันทึก Problem of Siam ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๙.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน และ หจข., สบ.๒.๕๗/๓๒, “Memorandum” ของกรมพระดำรงราชานุภาพ, ๑ สิงหาคม ๒๕๖๙.

เรียกร่องก็คือ “สภา” นั่นเอง ดังที่ปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์โดยทั่วไป เช่นในบทความเรื่อง “ราษฎรตื่นแล้ว” ความว่า

...เมื่อหนังสือพิมพ์ที่เป็นเสียงของราษฎรพากันออกความเห็นตรงกันหลายฉบับเช่นนี้ ก็พอจะเป็นทางส่อให้เห็นได้ชัดว่าราษฎรได้ตื่นจากการนอนหลับแล้ว ราษฎรกำลังทวงสิทธิซึ่งแท้จริงก็เป็นของเขาเอง ประเทศทั่วโลกก็ยอมรับรองแล้วว่าเป็นสิทธิอันแท้จริงของราษฎร แม้แต่ประเทศที่เป็นโคโลนีอย่างคานาดา, สิงคโปร์ และอินเดีย เขายังมีลียูเซเลตีฟ เคาน์ชัน (สภาราษฎร) สำหรับปรึกษาการเมือง...^{๑๐๖}

ความทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏในอีกหลายบทความเช่น “รัฐสภาสยาม ปัญหาเรื่องการปกครองให้พลเมืองคิดด้วยตัวเอง”^{๑๐๗} หรือ “รัฐสภามีประโยชน์ต่อชาติอย่างไร”^{๑๐๘}

นอกจากสามัญชนจะเรียกร่องให้มี “เวที” แล้ว ยังเรียกร่อง “กฎหมายธรรมนูญประเพณี” ทั้งนี้โดยให้เหตุผลว่า

...ราษฎรทุกคนมีสิทธิเป็นเจ้าของประเทศด้วยกันทั้งนั้น ประเทศอยู่ได้ด้วยการมีราษฎร...ก็เมื่อราษฎรทุกคนจะต้องเป็นผู้ได้

^{๑๐๖} บทนำ, “ราษฎรตื่นแล้ว,” สยามรีวิว (๑๐ กรกฎาคม ๒๔๗๐).

^{๑๐๗} อสยาน, “รัฐสภาสยาม ปัญหาเรื่องการปกครองสอนให้พลเมืองคิดด้วยตัวเอง,” บางกอกการเมือง (๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๙).

^{๑๐๘} ดินสอบรรณาธิการ, “รัฐสภามีประโยชน์ต่อชาติอย่างไร,” กัมมันโต (๑๑ สิงหาคม ๒๔๗๐).

เสียในวิถีที่ประเทศจะดำเนินไปสู่ความเจริญหรือความหายนะเช่นนี้ แล้วผู้ที่มีสติไม่วิปลาศคงไม่ปฏิเสธที่จะไม่ให้ราษฎรรับรู้ในวิธิดำเนินการของประเทศไม่ใช่หรือ...^{๑๐๙}

การเรียกร้องให้มี “กฎหมายธรรมนูญประเพณี” นี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเรียกร้องให้มีการยอมรับทางนิตินัยว่า “เสียง” ของราษฎรมีความชอบธรรม ซึ่งหมายความว่า “ราษฎร” จะสามารถมีบทบาทในการกำหนดวิถีประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงนั่นเอง^{๑๑๐}

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้บางคนจะต้องการ “เวที” และ “กฎหมายคอนสติติวชัน” แต่ระดับของความสำนึกในศักยภาพของสามัญชนและความสำนึกเชิงปัจเจกชนยังต่ำอยู่ ทำให้ไม่ได้คิดว่าสามัญชนจะกำหนดวิถีของประวัติศาสตร์” ได้ อย่างสมบูรณ์ด้วยตัวเอง ยังคงต้องการให้พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์เป็นผู้นำ โดยให้ “คนส่วนมากซึ่งมีความสามารถ” ได้ช่วยคิดบ้างเท่านั้น ดังกรณีของ “นายภักดีและนายไทย” ซึ่งได้ถวายฎีกา มีความตอนหนึ่งว่า

...กฎหมายคอนสติติวชันนี้ จะไม่ตัดทอนพระเจ้าแผ่นดินแต่อย่างหนึ่งอย่างใด ก็กิจการทุกอย่างคงดำเนินเป็นกระแสพระบรมราชโองการ แปลกแต่มีหลักถ่านมันคงยิ่งขึ้น และพลาดน้อยเข้าเพราะทำด้วยความเห็นของคนส่วนมาก ซึ่งมีความสามารถทั้งนั้น และทั้งต้องผ่านสภาอภิรัฐมนตรีอีกชั้นหนึ่ง ในที่สุดจึงเป็นพระบรมราชโองการใช้ได้ทีเดียว...^{๑๑๑}

^{๑๐๙} “กฎหมายธรรมนูญประเพณี (คอนสติติวชันแนลลอร์),” บางกอกการเมือง (๒๑ มีนาคม ๒๔๖๖) และโปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเรียกร้อง “กฎหมายธรรมนูญประเพณี” เพิ่มเติมใน พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (๒๔๗๕-๒๔๘๘) (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๒๔-๓๕.

^{๑๑๐} ยังปรากฏบทความที่มีการเรียกร้องคล้ายคลึงกันนี้ในหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่น “ให้ราษฎรมีเสียงในการเมือง,” บางกอกเดลิเมล์ (๒ มิถุนายน ๒๔๗๔) เป็นต้น

^{๑๑๑} หจช., ร.๗ ป.๒.๑/๗, “นายภักดี นายไทย ถวายฎีกา,” ๕ ธันวาคม ๒๔๖๘.

การที่สามัญชนแสดงออกในการเรียกร้องการรองรับทางนิตินัยหรือ “เวที” นั้น มิได้หมายความว่าสามัญชนเหล่านี้มีความคิดประชาธิปไตยแบบตะวันตก ดังที่มีผู้ศึกษาบางท่านกล่าวไว้ การเข้าใจว่าสามัญชนรับความคิดประชาธิปไตยจากตะวันตกจะทำให้อธิบายสภาพทางการเมืองที่เกิดขึ้นภายหลัง พ.ศ.๒๔๗๕ ไม่ได้เลย ในความเป็นจริงนั้นการเรียกร้อง “เวที” หรือการรับรองทางนิตินัยล้วนเป็นไปบนรากฐานทางความคิดที่สามัญชนเหล่านี้ “คิดแทน” หรือ “กระทำแทน” คนอื่น ๆ โดยทั่วไป ดังนั้นรูปแบบทางการเมืองที่จะตามมาจะเป็น “เผด็จการ” มากกว่า “ประชาธิปไตย”

ขณะที่สามัญชนกำลังเรียกร้อง “สภา” และการรับรองทางนิตินัยอยู่นั้น องค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองก็ทรงรับรู้อยู่ว่าพระองค์จะต้องทรงแก้ไขระเบียบทางการเมืองไม่มากนักน้อย ดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสความว่า “...ฉันรู้สึกดีว่าเวลานี้ถึงเวลาแล้วที่จะต้องคิดแก้ไขระเบียบหลายอย่าง...”^{๑๑๒} แต่พระองค์ก็ไม่สามารถที่จะมีความรู้สึกนึกคิดที่ข้ามสำนึกของความเป็นพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปได้ ดังที่พระองค์ทรงมีกระแสพระราชดำรัสว่า จะให้มีการเตรียมการให้มีระบอบการปกครองแบบใหม่ แต่ขณะเดียวกันก็ทรงแสดงพระราชดำริว่า ประชาชนชาวสยามนั้นยังไม่มีจิตวิญญาณแบบอารยชน (CIVIL SPIRIT)^{๑๑๓} และพระราชวงศ์ระดับสูงที่ทรงมีอำนาจเพิ่มขึ้นในรัชกาลที่ ๗ ในอภิรัฐมนตรีก็ได้แสดงพระดำริอย่างชัดเจนว่าไม่ทรงเห็นชอบด้วยการที่จะสนับสนุนคนชั้นต่ำให้เป็นปรปักษ์ต่ออำนาจในแผ่นดิน^{๑๑๔} ดังนั้นการแก้ไขระเบียบทางการเมืองขององค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงเป็นไปอย่างจำกัดเป็นอย่างยิ่งถ้าเปรียบกับความต้องการของสามัญชน

^{๑๑๒} ชัยอนันต์ สมุทวนิช และ สุวดี เจริญพงศ์, การเมือง-การปกครองสมัยใหม่ รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์, หน้า ๒๓๙.

^{๑๑๓} หจช., ร.๗๓.๒๑/๑๑, “พระราชกระแส,” ๑ มกราคม ๒๔๗๑.

^{๑๑๔} หจช., ร.๗ รส.๖/๔, การประชุมพิจารณาบันทึกของ หม่อมเจ้า สิทธิพร กฤษดาการ, ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๐.

ขณะเดียวกันกับที่ข้าราชการและราษฎรไม่พอใจกับปฏิกริยาในเชิงปฏิเสธจากองค์อธิบดีทั้งทางด้าน การเสนอความคิดที่ข้าราชการและราษฎรเห็นว่าเป็นแนวทางไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและการยอมรับเสียงของราษฎรทางนิตินัย ข้าราชการและราษฎรที่มีความสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่เหล่านี้ยังประสบกับปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งในรัฐธรรมนูญสัทธิราชย์ นั่นคือ “หลักชาติวุฒิ” ที่ชนชั้นนำยึดถืออยู่ หลักชาติวุฒินี้เป็นข้อกีดขวางสำหรับสามัญชนในหลายด้านด้วยกันด้านหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันในหมู่นักวิชาการในปัจจุบัน ก็คือการที่หลักชาติวุฒิเป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของสามัญชนในระบบราชการ เพราะชนชั้นสูง (ซึ่งนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมาจำกัดตัวอยู่เฉพาะกลุ่มพระราชวงศ์โดยขุนนางถูกลดสถานะลงมามากมาย แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๖ ขุนนางจะได้รับตำแหน่งหน้าที่ราชการที่สูงขึ้นกว่าในรัชกาลที่ ๕ แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ ๗ พระราชวงศ์ก็กลับได้คุมตำแหน่งหน้าที่ราชการที่สำคัญเกือบทั้งหมด) เป็นผู้ครอบครองอภิสิทธิ์ต่าง ๆ ในระบบราชการ ไม่ว่าจะเป็นการเลื่อนตำแหน่งหน้าที่ การเลื่อนขึ้นเงินเดือน หรือแม้แต่โอกาสในการเข้ารับราชการในกระทรวงหรือกรมที่ “ดี” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ เมื่อระบบราชการได้ขยายตัวขึ้นจนถึงจุดอิ่มตัวแล้วโอกาสของ “สามัญชน” ซึ่งหมายรวมถึงบรรดาลูกขุนนางด้วยในการที่จะเข้ารับราชการหรือเลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่ง “ดี ๆ” ก็ยิ่งลดน้อยลง ในสภาพการณ์เช่นนี้หลักชาติวุฒิจึงขัดขวางผลประโยชน์ของ “สามัญชน” โดยตรง จึงยากที่สามัญชนผู้มีความสำนึกในศักยภาพของตนจะยอมรับได้ และเมื่อ “สามัญชน” พบว่าการแก้ไขปัญหาบางประการ เช่น การตั้งสภาอภิรัฐมนตรีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เป็นการตั้งเฉพาะพระราชวงศ์ “สามัญชน” คนหนึ่งก็ได้สะท้อนความสำนึกของตนออกมาอย่างชัดเจน ความว่า “...กำเนิดของอภิรัฐมนตรีนั้น ทำให้ประชาชนเห็นว่าเป็นการให้อำนาจแก่เจ้ามากเกินไป...เป็นอันว่าผู้ที่ได้กำเนิดจากราษฎรจะไม่มีหวังได้รับตำแหน่งสูงในการปกครองต่อไป...”^{๑๑๔}

^{๑๑๔} วิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองของกรุงสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, ๒๔๗๕), หน้า ๙๒.

และยังปรากฏการแสดงความคิดเห็นในทำนองที่ว่าใครกันแน่ที่เป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะทำให้ชาติเจริญก้าวหน้าได้ ดังปรากฏในบทความเรื่อง “ตำแหน่งราชการ” ความว่า

...การสถาปนาเจ้านายขึ้นดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ว่าด้วยความจงรักภักดี เราก็มองชอบด้วยอยู่ เพราะเมืองไทยอยู่ได้เป็นอิสระภาพ และได้ก้าวหน้ามาถึงเพียงนี้ ก็โดยอาศัยพระบรมราโชบายประกอบพระบุญญาบารมีคุ้มครอง แต่บัดนี้มีเสียงสงสัยเกิดขึ้นว่าการชักโยงความเจริญมาสู่ชาติบ้านเมืองใครจะทำได้ดีกว่ากัน คือเจ้านายหรือขุนนางผู้คงแก่เรียน...มีหลักสำคัญอยู่เพียงว่าความเจริญของชาติบ้านเมือง ไม่ได้อยู่ที่การยกย่องบุคคลโดยไม่เลือกเฟ้นและไม่พิจารณาให้ลึกซึ้งถึงคุณวุฒิและความสามารถ และไม่ได้อยู่ที่ฐานะเป็นสำคัญ...^{๑๑๖}

ในอีกด้านหนึ่งหลักชาติวุฒิที่ถุกยึดถือในทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นก็ได้ออกทอดความไม่พอใจให้แก่ “สามัญชน” ที่มีสำนักทางประวัติศาสตร์อันมีรากฐานที่เกิดมาจากความสำนึกในศักยภาพของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน กล่าวคือหลักชาติวุฒิที่นอกจากจะกำหนดหน้าที่ของคนมาตั้งแต่กำเนิดแล้วยังกำหนดและย้ำถึงความแตกต่างทางชนชั้นที่ขึ้นอยู่กับกำเนิดเช่นกัน จึงทำให้ “สามัญชน” กลุ่มนี้มีความรู้สึกไม่พอใจอย่างยิ่ง ดังปรากฏคำกล่าวที่ว่า

...คนเราทุกคนต่างมีสมองด้วยกันทั้งสิ้น จะเป็นคนใช้หรือเป็นเทวดา ก็มีสิทธิ์ออกความคิดเห็นได้เท่ากัน ใครจะยกตัวเองว่าวิเศษกว่าใครนั้นไม่ได้ การถือยศศักดิ์และถือตระกูลรื้อชาติเดี๋ยวนี้เป็นของพ้นสมัยเสียแล้ว...คนเรานั้นนับถือกันที่สติปัญญาและน้ำใสใจคอต่างหาก ไม่ใช่ นับถือกันที่ความเป็นเทวดา...^{๑๑๗}

^{๑๑๖} “ตำแหน่งราชการ” บางกอกการเมือง (๑ มีนาคม ๒๔๖๙)

^{๑๑๗} กุหลาบ สายประดิษฐ์, มารมณูชย์, หน้า ๑๙๘-๑๙๙

ในหมู่ผู้ประกอบการธุรกิจก็ได้แสดงความรู้สึกนึกคิดไม่พอใจต่อหลักชาตวิมุติที่ดำรงอยู่ในสังคมอันมีลักษณะถ้อยศถิธาคัดัดเช่นเดียวกัน ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์ทางธุรกิจในความเรียงเรื่อง “อย่าให้เกินไป จงดูแลพอควร” ความว่า

...เรื่องการถ้อยศถิธาคัดัด ๆ ชาวเราออกจะหนักมือ แต่ความจริงเดี๋ยวนี้ค่อยยังชั่วขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก เนื่องจากคนเรามีความคิวิสัยมากขึ้นเป็นลำดับจะถูกลงดูแลจนกดกันอย่างแต่ก่อนนั้นไม่มีใครจะยอมกันนัก โดยเหตุนี้จึงค่อยคลายไป แต่ก็ยังมีบุคคลบางจำพวกที่ยังลิมถือตนเป็นเทวดาอยู่ก็ยังมี เห็นคนอื่นเป็นแมวอะไรไปก็ไม่ทราบ เราจึงใคร่เตือนว่า จงดูแลพอประมาณเถิดอย่าให้เกินไปเลย เพราะแทนที่ตนวางท่าเขาจะนับถือยกย่องเขากลับจะดูแลเอา จะเสียเกียรติยศเกียรติศักดิ์ไปเปล่า ๆ โดยมีบังคร...^{๑๑๔}

อย่างไรก็ตามข้อกีดขวางของสามัญชนอันเนื่องจากหลักชาตวิมุติด้านที่กล่าวมานี้ยังมีความสำคัญน้อยกว่าข้อกีดขวางอันเนื่องมาจากหลักชาตวิมุติอีกด้านหนึ่งซึ่งสามัญชนยิ่งยากที่จะยอมรับได้เพราะเป็นข้อกีดขวางต่อการที่สามัญชนจะกระทำการตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ของตน และเป็นปัญหาที่กระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของสามัญชนเหล่านี้อย่างมากด้วย กล่าวคือ เมื่อชนชั้นนายิตหลักชาตวิมุติทั้งในระบบราชการและในความสัมพันธ์ทางสังคม ย่อมเป็นการกีดขวางต่อการที่ “สามัญชน” ผู้สำนึกในศักยภาพของตนจะมีโอกาสกระทำการต่าง ๆ เพื่อให้ตนเองและชาติบ้านเมืองดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ ดังที่สะท้อนออกมาในคำกล่าวแสดงความรู้สึกของ “สามัญชน” คนหนึ่งว่า

“...ในเบื้องต้นทีเดียว เกิดความรู้สึกว่า ราชการบ้านเมืองในเวลา นั้นดูพวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และพวกเจ้านายทำตามอำเภอใจ ไม่ใคร่เอาใจใส่ความเห็นของผู้น้อย ซึ่งแม้จะมีเหตุผลควรเชื่อก็ตาม พวกผู้

^{๑๑๔} “อย่าให้เกินไป จงดูแลพอควร,” สยามพานิช ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๕) : ๑๐๒๓.

ใหญ่มักจะถือเสียว่า ความเห็นของผู้ใหญ่นั้นจะดีหรือไม่ดี ไม่สำคัญ หากอยู่ที่ว่าถูกใจหรือไม่เมื่อเช่นนี้ พวกผู้น้อยซึ่งอาจมีสติปัญญาดี ๆ ก็เกิดความท้อถอย ไม่อยากแสดงความคิดเห็น ทั้งที่เชื่อแน่ว่า อาจมีประโยชน์ต่อบ้านเมือง และเมื่อการบริหารราชการบ้านเมืองดำเนินไปตามความเห็นของผู้ใหญ่ไม่กี่คน ซึ่งถ้าท่านเหล่านั้นมีความคิดเห็นอย่างเก่า ๆ และแคบ ๆ ด้วยแล้ว ก็อาจชักนำให้บ้านเมืองไปสู่ความเสื่อมและล่มจมได้ง่าย ^{๑๑๙}

การแสดงความรู้สึกนึกคิดเช่นที่กล่าวข้างต้นนั้น ปรากฏอย่างดาษดื่นตามหน้าหนังสือพิมพ์โดยทั่วไป “ศรทอง” เขียนทำนองเดียวกันในหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ^{๑๒๐} หลวงวิจิตรวาทการเขียนในบทความเรื่อง “โลกเปลี่ยนรูป” ^{๑๒๑}

ความไม่พอใจในหลักชาติวุฒินี้จะแรงมากขึ้นเมื่อสามัญชนที่มีสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ทั่ว ทุกคนล้วนมีส่วนในการกำหนดความก้าวหน้าให้แก่ประเทศชาติ ดังปรากฏในการเปรียบเทียบที่มีขึ้นอย่างมากมายในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ ความว่า

“...ใครจะรับรองได้ว่านายจุ่นหรือทิดจั่น กับท่านเจ้าขุนเสนาบดี และลูกสาวของเขาไม่ใช่คนเหมือน ๆ กัน เจ้าคุณเสนาบดีเป็นคนที่ทำประโยชน์ให้แก่ชาติเพราะหน้าที่ราชการ นายจุ่นและทิดจั่นก็ทำประโยชน์ให้แก่ชาติในฐานะที่แก่เป็นชวานา แล้วมันเป็นความชอบธรรมแล้วหรือที่นายจุ่นและทิดจั่นถูกเหยียดหยามเสมือนประหนึ่งว่าไม่ใช่คน... ^{๑๒๒}

^{๑๑๙} กุหลาบ สายประดิษฐ์, เบื้องหลังการปฏิวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บุรพาแดง, ๒๕๑๘), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^{๑๒๐} พระยาศรทวิพิพัฒน์, ชีวิตของประเทศ (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๒)

^{๑๒๑} หลวงวิจิตรวาทการ, เขียนบทความเป็นตอน ๆ โดยใช้หัวเรื่องว่า “โลกเปลี่ยนรูป,” ใน หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ในช่วงเวลาประมาณเดือนกุมภาพันธ์- เมษายน ๒๔๗๗.

^{๑๒๒} ยศ วัชรเสถียร, ชาติชาย, ม.ป.ท., หน้า ๑๔๑.

ความทำนองเดียวกันนี้ยังปรากฏในหนังสือพิมพ์ปากกาไทย โดย “หมอล้อล้ง” (อันเป็นนามปากกาของ ร.ต.ต.วาศ สุนทรจามร)^{๑๒๓} และในบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับ เช่นหนังสือพิมพ์ราษฎร

ความไม่พอใจในหลักชาติวิฤติที่กล่าวมานี้เมื่อประกอบเข้ากับการที่องค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปฏิเสธที่จะฟังเสียงหรือยอมรับเสียงของ “สามัญชน” ในการที่จะมีส่วน “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ให้ก้าวหน้าจึงทำให้ “สามัญชน” กลุ่มหนึ่งเริ่มมีความสำนึกที่แรงกล้ามากขึ้นในการที่จะ “กระทำ” ให้ชาติบ้านเมืองมีความก้าวหน้า และประการสำคัญก็คือองค์อธิปัตย์เองก็ประสบกับปัญหาวิกฤตในความชอบธรรมด้วย กล่าวคือ องค์อธิปัตย์เริ่มไม่สามารที่จะพิสูจน์ให้ราษฎรรับรู้ได้แล้วว่าตนเองสามารถที่จะ “กระทำ” ให้ชาติบ้านเมืองก้าวหน้า ดังปรากฏในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมาที่สามัญชนเหล่านี้เริ่มมองเห็นว่าองค์อธิปัตย์แก้ปัญหาไม่ได้ และได้สะท้อนออกมาในทำนองว่ารัฐบาลนั้นบริหารราชการหรือแก้ปัญหาอย่างไม่มีหลักวิชาอันมีความหมายว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่ถูกต้อง^{๑๒๔} ในอีกด้านหนึ่ง “พิธีกรรม” ในการดำรงอยู่ขององค์อธิปัตย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ประสบกับความไม่เชื่อถือจาก “สามัญชน” เช่นเดียวกัน ดังเช่น พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาข้าราชการใกล้ชิดองค์อธิปัตย์ท่านหนึ่งได้ให้ความเห็นไว้ชัดเจนว่า “...ธรรมเนียมที่สาบานแต่ก่อนเกรงกลัวกัน เดียวนี้เหมือนอ่านเล่นสวดมนต์จนขึ้นใจจำได้...^{๑๒๕}” ซึ่งก็สอดคล้องกับความเห็นของผู้ร่วมก่อการ

^{๑๒๓} หมอล้อล้ง, “คอลัมน์นานาคารม,” ปากกาไทย (๒๐ มกราคม ๒๔๖๔).

^{๑๒๔} โปรตดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ.๒๔๗๐-๒๔๘๐,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๖๗-๗๓.

^{๑๒๕} กจ.ช., ร.๕ พ.ศ.๒๔๒๗ เล่มที่ ๗ เลขที่ ๒๓๘ เรื่อง “เจ้าพระยามหินทร หลงเกล้าฯ ถวายตอบพระราชหัตถ์ เรื่องประกาศไพร่ หลวง สม) หนีราชการ ลงวันที่ ๒^๕/_๕ ๒ คำ ปิวอก ลกตก ๑๗ จ.ศ. ๑๒๔๖ อ้างถึงใน ชลธิชา บุญนาค, “การเสื่อมอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาลที่ ๕,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๘.

ในปี พ.ศ.๒๔๗๕ ท่านหนึ่งทีกล่าวไว้ว่า “...บรรดาข้าราชการชั้นผู้เฒ่าผู้แก่ก็กล่าวคำปฏิญาณอย่างเคร่งครัด ส่วนรุ่นหนุ่ม ๆ ก็ว่าตามกันไปเป็นนกแก้วนกขุนทอง...^{๑๒๖} หรือการสถาปนาราชทินนามที่มีความหมายถึงการยอมรับในการกำหนดจากพระมหากษัตริย์ อันหมายรวมถึงการสลายความรู้สึกสำนึกในความเป็นปัจเจกบางคนก็เริ่มปฏิเสธเนื่องจากการมีความหมายหรือเกียรติยศขึ้นอยู่กับตนเองไม่ใช่จากการพระราชทานจากพระมหากษัตริย์อีก ดังที่ปรากฏว่ามีการเรียกร้องให้ยกเลิกบรรดาศักดิ์^{๑๒๗}

ท่ามกลางสภาพการณ์ทั้งหมดที่กล่าวมาได้ทำให้การแสดงตนตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ของ “สามัญชน” เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือนอกจากจะแสดงความคิดเห็นของตนหรือพยายามให้เกิดการยอมรับเสียงราษฎรทางนิตินัย ซึ่งได้รับการปฏิเสธจากทางรัฐแล้ว ได้ปรากฏการพิจารณากลุ่มคนผู้มีอำนาจสูงในรัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าเป็นผู้ที่กีดขวางวิถีแห่งประวัติศาสตร์ซึ่งมาดังปรากฏในบทความเรื่อง “เห็นว่าเจ้าเป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญ” ในหนังสือพิมพ์ราษฎร ความว่า

...ถ้าปล่อยให้เจ้ามีอำนาจถ่วงยั้งเหียนการปกครองอยู่ต่อไป พลเมืองก็คงจะยากจนอยู่อย่างเดิม เจ้าเป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญที่ถ่วงความเจริญของประเทศ ไม่ให้ก้าวหน้าไปสู่ความเจริญได้ พวกเจ้านายมีแต่จะคอยสูบเลือดประชาชน...บ้านเมืองที่เจริญได้ก็ต้องอาศัยกำลังจากราษฎร แต่บ้านเมืองจะเจริญไปไม่ได้ในเมื่อราษฎรมีโรคผอมแห้งหรือถูกสูบเลือด...^{๑๒๘}

^{๑๒๖} พลโท ประยูร ภมรมนตรี, ชีวิต ๕ แผ่นดินของข้าพเจ้า (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๑๘), หน้า ๒๖.

^{๑๒๗} หจข., สร. ๐๒๐๑.๒๕/๓๙๓ “นายประดิษฐ์ อยู่อุดมแสดงความเห็น,” ๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๑๒๘} ลุงสี่, เห็นว่าเจ้าเป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญ,” ราษฎร (๙ มกราคม ๒๔๗๑).

หรือปรากฏการณ์โต้แย้งที่มักจะกล่าวกันว่าราชกรณนั้นยังไม่สามารถมีเสียงได้ เนื่องจากยังไม่มีความรู้ว่า “...อย่าว่าแต่ราชกรณที่ไม่ได้รับการศึกษาจะเป็นพลเมืองที่ถ่วงความเจริญของประเทศเลย ถึงพระเจ้าแผ่นดินที่มีชีวิตไม่เป็นความก็เป็นภัยแก่ประเทศเหมือนกัน...”^{๑๒๙} พระยาทรงสุรเดชก็เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงสามารถใช้ “อำนาจอับโซลูต์” กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ของชาติไปสู่ความก้าวหน้า^{๑๓๐}

บนรากฐานทางภูมิปัญญาที่รองรับการแสดงตนตามสำนักทางประวัติศาสตร์ เช่นที่กล่าวมานี้ จึงทำให้ ปรีดี พนมยงค์ นักกฎหมายที่เพิ่งกลับมาจากต่างประเทศ พบว่า

...เมื่อข้าพเจ้ากลับประเทศไทยใน พ.ศ.๒๔๗๐ ภายหลังจากที่ไปอยู่ในฝรั่งเศสเกือบ ๗ ปีนั้นแล้ว ปรากฏว่าชนรุ่นหนุ่มสมัยนั้น ชนิดที่ไม่เคยไปเห็นระบบประชาธิปไตยในต่างประเทศ แต่ก็มีความตื่นตัวที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบสมบูรณาญาสิทธิราช ทั้งนี้ก็แสดงถึงว่าผู้ที่มีได้มีความเป็นอยู่อย่างระบบศักดินาเกิดจิตสำนึกที่เขาประสบแก่ตนเองถึงความไม่เหมาะสมของระบอบนั้นและอิทธิพลที่เขาได้รับจากสื่อมวลชนที่มีลักษณะก้าวหน้าในสมัยนั้นที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบศักดินามาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ เพราะเหตุนั้นพวกข้าพเจ้าจำนวนน้อยที่กลับมาจากยุโรปจึงไม่มีความยากลำบากนักในการชวนผู้ตื่นตัวในเมืองไทยให้เข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎร เพราะเขามีพื้นฐานแห่งความต้องการนั้นอยู่แล้ว...^{๑๓๑}

---

^{๑๒๙} ไทยใหม่, กรกฎาคม ๒๔๗๐ อ้างถึงใน พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม, “บทบาทหนังสือพิมพ์...,” หน้า ๒๕.

^{๑๓๐} พันเอก พระยาทรงสุรเดช, “การปฏิวัติ ๒๔ มิ.ย. ๗๕,” ใน บันทึกนักปฏิวัติไทย, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๓๑} ปรีดี พนมยงค์, บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย (กรุงเทพมหานคร : นิติเวชช์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๘.

ในขณะเดียวกันกับการแสดงออกของความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของสามัญชนได้ดำเนินมาถึงระดับที่เสนอว่า “เจ้าเป็นเครื่องกีดขวางความเจริญของชาติ” โดยแสดงออกมากมายน่าตามหน้าหนังสือพิมพ์ ก็ปรากฏการรวมกลุ่มของข้าราชการกลุ่มหนึ่งที่ได้มีโอกาสศึกษาในต่างประเทศขึ้นมากลุ่มหนึ่ง การรวมตัวของนักศึกษาและข้าราชการกลุ่มนี้มิได้เกิดขึ้นเพราะรับเอาความคิดตะวันตกเพียงอย่างเดียวดังที่เคยเข้าใจกันมา หากแต่การรวมกลุ่มของนักศึกษาและข้าราชการเหล่านี้มีรากฐานทางความคิดของคนในสังคมไทยอย่างชัดเจนทีเดียว^{๑๓๖} กล่าวคือ เป็นการรวมกลุ่มที่วางอยู่บนความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ว่าสามัญชนเป็นผู้ “กำหนดความก้าวหน้า” ให้เกิดแก่ชาติบ้านเมือง และมองเห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไม่สามารถที่จะทำให้เกิดความเจริญได้ ตรงกันข้ามกลับทำให้เกิดความเสื่อมโทรม ความต้องการเปลี่ยนระบอบการปกครองจึงเกิดขึ้นดังที่หลวงประดิษฐมนูธรรมเล่าว่า

...ร.ท. ประยูร ภมรมนตรีที่เคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็ก เคยรับใช้ใกล้ชิดรัชกาลที่ ๖ นั้น เมื่อมาถึงปารีสใน ค.ศ. ๑๙๒๕ และได้พบกับข้าพเจ้าก็ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงความเสื่อมโทรมของระบบสมบูรณาฯ และเสียงเรียกร้องของราษฎรในสยามที่ต้องการให้เปลี่ยนระบบนั้น ฉะนั้นใน ค.ศ. ๑๙๒๕ นั้นเอง ภายหลังที่ข้าพเจ้าได้สนทนากับ ร.ท. ประยูรฯ หลายครั้งแล้วจึงได้ชวนเขาไปเดินเล่น ...ปรารภกันว่าไต่ยืนผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบสมบูรณาฯ มา

---

^{๑๓๖} มีข้อสังเกตว่า แม้นในเค้าโครงเศรษฐกิจของปรีดีเอง ก็มีความหลากหลายในความวิสัยทัศน์ที่นำมาวมกัน จนไม่สามารถจะบ่งบอกได้ชัดเจนว่า “สาระ” ในเค้าโครงเศรษฐกิจจะชี้ว่า ปรีดีพนมยงค์ เป็นผู้นิยมลัทธิใดแน่ และที่สำคัญก็คือการวางเค้าโครงงานนี้ เป็นการวางอยู่บนความคิดที่ว่าต้องการให้ “ชาติไทย” มีความเจริญก้าวหน้า ดังนั้นจึงน่าจะอธิบายการเกิดกลุ่มคนที่ประชุมกันในฝรั่งเศสบนรากฐานของสังคมไทยจะชัดเจนกว่า ดูการวิเคราะห์เค้าโครงเศรษฐกิจในทิพวรรณบุญทวี, “ความคิดทางการเมืองปรีดี...”

มากมายหลายคนแล้ว แต่ยังมีใครจะตัดสินใจเอาจริง ฉะนั้นเราจะไม่พูดแต่ปากคือ จะต้องทำจริง...^{๑๓๓}

และในการประชุมครั้งแรกของกลุ่มนักศึกษาและข้าราชการเหล่านี้ ก็ปรากฏการตกลงกันในสาระสำคัญที่มีหลัก ๖ ประการ อันมีความหมายอย่างแจ่มชัดว่ากลุ่มจะเป็นผู้นำพาความก้าวหน้ามาสู่สังคมไทย ดังความที่ว่า

...การประชุมดำเนินไปเป็นเวลา ๕ วัน ซึ่งได้ตกลงในสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ก.วัตถุประสงค์ของคณะราษฎร คือ เปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ...และการดำเนินเพื่อให้สยามบรรลุหลัก ๖ ประการ คือ (๑) รักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง, ในทางศาล, ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง (๒) รักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก (๓) บำรุงความสุขสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้ราษฎรอดหยาก (๔) ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน ให้ราษฎรมีเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการดังกล่าวแล้ว (๕) ให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร^{๑๓๔}

ท่ามกลางกระแสพลังทางภูมิปัญญาของกลุ่มสามัญชนโดยทั่วไปที่เป็นไปในทำนองเดียวกันเช่นที่กล่าวมา จึงทำให้นายทหารหนุ่มท่านหนึ่งถึงกับแสดงความรู้สึกของตนเองออกมาว่า “...ตามประวัติศาสตร์มันต้องเช่นนี้...^{๑๓๕}” ซึ่งแสดงให้เห็น

^{๑๓๓} ปรีดี พนมยงค์, บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎร...หน้า ๒๑-๒๒.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒

^{๑๓๕} ประยูร ภมรมนตรี, “ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๓ ประการ,” ใน วิชาญ บำรุงฤทธิ์ (รวบรวม), บันทึกนักปฏิวัติไทย (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๘๗.

อย่างชัดเจนว่ากลุ่มสามัญชนนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งเปี่ยมว่าตนเองกำลังปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์อยู่

กลุ่มนักศึกษาและข้าราชการที่จัดตั้งกันขึ้นในต่างประเทศนั้นก็ได้อาศัยชื่อเรียกกลุ่มตนเองว่า “คณะราษฎร” อันมีความหมายอย่างยิ่งเพราะเป็นการประกาศถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มว่า “ราษฎร” เป็นผู้ที่มีศักยภาพที่จะกำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์ ดังที่ปรากฏในคำแถลงการณ์ของกลุ่มคนกลุ่มนี้ที่ประกาศแก่สาธารณะในวันยึดอำนาจจากพระมหากษัตริย์แห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความว่า

...ประเทศเรานี้เป็นของราษฎรไม่ใช่เป็นของกษัตริย์ตามที่เขาลอกหลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ช่วยกันกู้ให้ประเทศมีอิสรภาพพื้นมือข้าศึก พวกเจ้ามีแต่ซุบมือเปิบและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน...

ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันคงจะอยู่ชั่ววันฟ้านี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายพึงตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าหากิน อย่าทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎรนี้เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลน ของตนเอง ประเทศ จะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมสมบูรณราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมีงานทำไม่อดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่เป็นข้า เป็นทาส พวกเจ้า-หมดสมัยที่จำวทำนบหลังราษฎร สิ่ง que ทุกคนปรารถนาคือความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า “ศรีอาริยะ” นั้นก็จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรจริง ๆ ถ้วนหน้า^{๑๓๖}

^{๑๓๖} ไพโรจน์ ชัยนาม, รัฐธรรมนูญ บทกฎหมายและเอกสารสำคัญในทางการเมืองของประเทศไทย, เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๖-๘.

บทสนทनावาระสุดท้ายของความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕

ภายหลังจากการยึดอำนาจในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕ ก็ได้เกิดการเคลื่อนไหวบางประการขึ้นที่ชี้ให้เห็นถึงการปะทะกันทางภูมิปัญญาคือสำนักทางประวัติศาสตร์ระหว่างพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๗ และพระราชวงศ์กับผู้นำระบอบใหม่ ซึ่งนำมาสู่เหตุการณ์การสละราชย์สมบัติในสองปีต่อมา

กล่าวได้ว่าการปะทะกันทางภูมิปัญญาได้เกิดขึ้นเมื่อ “คณะราษฎร” ได้ออกประกาศแถลงการณ์ฉบับแรกที่มีข้อความปฏิเสธและโจมตีพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์แห่งราชวงศ์จักรีที่ผ่านมา อันเป็นประกาศที่วางอยู่บนความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์ของตนซึ่งเป็นพลังผลักดันทางภูมิปัญญาที่ทำให้กระทำการยึดอำนาจมาจากองค์อริปไตยเดิม ในขณะเดียวกันแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงยอมรับการยึดอำนาจครั้งนี้ เพราะว่าพระองค์ก็ทรงรับรู้สถานการณ์ดีอยู่แล้วว่าเวลาของการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใกล้สิ้นสุดและพระองค์เองก็ทรงเตรียมการ “เล่นไฟ” รัฐสภาโดยการพระราชทานรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว^{๑๓๗} เมื่อพระองค์ได้ข่าวการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงทรงเห็นว่าทรงดำเนินการไม่ทันการเข้าไป และที่คณะราษฎรทำไปไม่ทรงโกรธกริ้ว^{๑๓๘} แต่ด้วยสำนักทางประวัติศาสตร์ของความเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี จึงทำให้พระองค์รู้สึกเจ็บใจและเสียใจที่ประกาศแถลงการณ์ของคณะราษฎรได้

---

^{๑๓๗} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๒๕-๑๒๘.

^{๑๓๘} ปรีดี พนมยงค์, สัมภาษณ์พิเศษในโอกาสครบรอบ ๔๘ ปีแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ ที่เมืองอองโตนิ ซานกรุงปารีส โดยผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน (กรุงเทพมหานคร : เกษมการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๗.

ประณามพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีอย่างร้ายกาจและไม่เป็นความจริงเลยและ
ทรงแสดงพระราชดำริว่าจะทรงสละราชย์สมบัติ ^{๑๓๙}

เมื่อคณะราษฎรได้ทราบข่าวเช่นนั้นก็ได้เข้าเฝ้าขอพระราชทานอภัยโทษ
พระยาพหลฯ หัวหน้าคณะราษฎร ได้กราบบังคมทูลในการทำพิธีขอพระราชทาน
อภัยโทษ ในวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๗๕ ความว่า

“...การที่พวกข้าพระพุทธเจ้าได้ประกาศกล่าวข้อความในวัน
เปลี่ยนแปลงด้วยถ้อยคำอันรุนแรง กระทบกระเทือนถึงได้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทและพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ด้วยมุ่งถึงผลสำเร็จทันทีทันใดเป็น
ใหญ่ สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชในพระบรมราชวงศ์จักรีตลอดจน
พระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ได้ทรงมีส่วนทำความเจริญมาสู่
ประเทศสยามตามกาลสมัย... ^{๑๔๐}

จะเห็นได้ว่าคณะราษฎรนั้นได้ผ่อนปรนการใช้ภาษาให้ดูมีความรุนแรง
น้อยลง แต่ก็มิได้ยอมรับความเป็นผู้ “กำหนด” แต่เพียงผู้เดียวของพระมหากษัตริย์
และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริตอบความว่า

“...ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง ในการที่ได้มาก
กระทำพิธีขอขมาต่อตัวข้าพเจ้าและพระราชวงศ์จักรีในวันนี้...ข้อที่
ข้าพเจ้าตั้งใจมากนั้นคือในคำขอขมานั้น ท่านได้กล่าวถึงสมเด็จพระมหา
กษัตริย์ราชและเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีว่าได้มีส่วนในการนำความ

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน และ ปรีดี พนมยงค์, อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร นักอภิวัฒน์,
เสรีไทย, นายสนามมวยเวทีราชดำเนินคนแรก วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๕ (กรุงเทพมหานคร
: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕, หน้า ๑๒๒-๑๒๔.

^{๑๔๐} “คำกราบบังคมทูลของผู้เริ่มก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕,” ใน
แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาปรีชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละ
ราชสมบัติ (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๕), หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

เจริญมาสู่ประเทศไทยด้วยหลายพระองค์ด้วยกัน นั่นเป็นความจริง ในคำประกาศวันที่ ๒๔ มิถุนายน นั้นข้อความที่ทำให้ข้าพเจ้าเองและสมาชิกของพระราชวงศ์จักรีรู้สึกโทมนัสอย่างยิ่ง รู้สึกโทมนัสอย่างยิ่งคือในข้อที่ทำให้เข้าใจว่า พระราชวงศ์ไม่ได้ทำความเจริญให้แก่ประเทศสยามอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ข้อนั้นทำให้สมาชิกในพระราชวงศ์จักรีทั่วไปโทมนัสน้อยใจและแค้นเคืองมาก...เมื่อท่านได้ทำพิธีเช่นนี้ในวันนี้ ก็แสดงให้เห็นชัดว่าการใด ๆ ที่ท่านได้ทำไปนั้นท่านได้ทำไปเพื่อหวังประโยชน์แก่ประเทศแท้จริง ท่านได้แสดงว่าท่านเป็นผู้ที่มีน้ำใจกล้าหาญทุกประการ ท่านกล้ารับผิดเมื่อรู้สึกว่าได้ทำการพลาดพลั้งไปดังนี้ เป็นการที่ทำให้ประชาชนรู้สึกไวใจในตัวท่านยิ่งขึ้นอีกมาก ในข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีเป็นอันมาก^{๑๔๑}

ก่อนที่จะอธิบายถึงเหตุที่ทำให้คณะราษฎรผ่อนปรนและยอมรับในการ “มีส่วน” กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี และผลกระทบต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จากการยอมรับเช่นนี้ เหตุการณ์สำคัญประการหนึ่งได้เกิดขึ้นภายหลังการขอพระราชทานอภัยโทษ ๒ วัน คือ ในวันที่ ๑๐ ธันวาคม ได้มีการพระราชทานรัฐธรรมนูญ ข้อสำคัญที่ปรากฏให้เห็นถึงผลกระทบมาจากการขอพระราชทานอภัยโทษได้แก่ การแก้ไขรัฐธรรมนูญที่คณะราษฎรได้เสนอให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เห็นชอบ ดังปรากฏในการแก้ไข “คำปรารภ” จากเดิมที่ ปรีดีเป็นผู้ร่าง ความว่า

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า

---

^{๑๔๑} พระราชดำรัสตอบในการที่ผู้เริ่มก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียนเพื่อขอพระราชทานอภัยโทษ ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐-๑๕๔.

**โดยที่คณะราษฎรได้ขอร้องให้อยู่ใต้รัฐธรรมนูญการปกครอง
แผ่นดินสยาม เพื่อบ้านเมืองจะเจริญขึ้น และ**

**โดยที่ได้ทรงยอมรับตามคำขอร้องของคณะราษฎร จึงทรงพระ
กรุณาโปรดฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้^{๑๔๒}**

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงแก้ไขปรากฏข้อความที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึง
สำนักทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ดังความที่ว่า

...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศความ
พระราชปรารภว่า ข้าราชการทหารพลเรือน และอาณาประชาราษฎร
ของพระองค์ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทาน
รัฐธรรมนูญเพื่อให้สยามราชอาณาจักรได้มีการปกครองตามวิสัย
อารยประเทศในสมัยปัจจุบัน

ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราช
จักรีวงศ์ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ผ่านสยามพิภพ ทรงดำเนินพระราชโบายปก
ครองราชอาณาจักรด้วยวิธีสมบูรณ์าญาสิทธิราชย์ภายในทศพิธราช
ธรรมจรรยา ทรงทำนุบำรุงประเทศให้รุ่งเรืองไพบุลย์สืบมาครบ ๑๕๐
ปีบริบูรณ์ ประชาชนได้รับพระบรมราชบริหารในวิถีความเจริญนานา
ประการโดยลำดับ จนบัดนี้มีการศึกษาสูงขึ้นแล้ว มีข้าราชการประกอบ
ด้วยวุฒิปรีชา ในรัฐาภิบาลนโยบายสามารถนำประเทศชาติของตน ใน
อันที่จะก้าวหน้าไปสู่สากลอารยธรรมแห่งโลกโดยสวัสดิ์ สมควรแล้วที่
จะพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ข้าราชการและประชาชนของ
พระองค์ได้มีส่วนเสี่ยงตามความเห็นดีเห็นชอบในการจรจรโลกประเทศ

---

^{๑๔๒} ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต (รวบรวม), “เอกสารการเมืองการปก
ครองไทย...,” หน้า ๒๑๓.

**สยามให้วัฒนาการในภายภาคหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมพระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามตาม
ประสงค์ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ เป็นการชั่วคราว^{๑๔๓}**

บทรากฐานของความแตกต่างในความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในกลุ่มคนทั้งสองฝ่ายนี้เองได้นำมาซึ่งบทบาททางการเมืองที่แตกต่างกันอันทำให้มีความขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้น ทางด้านกลุ่มคณะราษฎรเองการที่ยอมผ่อนปรนและยอมรับในการที่พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรง “มีส่วน” ในการกำหนดความก้าวหน้ามาสู่ประเทศชาตินั้น เป็นผลมาจากข้อจำกัดในความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของกลุ่ม “คณะราษฎร” ที่ส่วนใหญ่ล้วนเป็นข้าราชการที่ดำรงอยู่ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในฐานะกลไกที่จะดำเนินไปเพื่อทำให้ประเทศชาติก้าวหน้า ซึ่งก็ทำให้สำนึกเชิงปัจเจกชนของตนเป็นสำนึกเชิงปัจเจกชนที่จำกัดอยู่ในระดับ “มหาบุรุษ”^{๑๔๔} ซึ่งการอธิบายประวัติศาสตร์แบบราชวงศ์จักรีนั้นก็ถือได้ว่าเป็นแบบ “มหาบุรุษ” ได้เหมือนกัน เมื่อประกอบเข้ากับความเป็นจริงหลายอย่างที่พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรง “กระทำ” จึงทำให้คณะราษฎรสามารถที่จะยอมรับในบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่ “มีส่วน” ในการนำความเจริญก้าวหน้าสู่ประเทศชาติได้

อนึ่ง การอธิบายการผ่อนปรนของคณะราษฎรนั้นอาจพิจารณาได้อีกด้านหนึ่งกล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้นเป็นการก่อหวอดภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่อำนาจรัฐมีความเข้มแข็งอยู่ไม่น้อย เงื่อนไขของคณะราษฎรที่จะทำการหาพื้นฐานการสนับสนุนให้กว้างขวางเป็นไปได้ลำบากดังปรากฏในการชักชวนผู้เข้าร่วมของขุนศรีศรกรที่เล่าว่า ผู้ถูกชักชวนบางท่านเห็นด้วยแต่ก็ไม่กล้าที่จะเข้าร่วมเพราะเกรงจะได้รับโทษ^{๑๔๕} ดังนั้นการหักทศกัณฑ์ของค

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๑๔๔} ดูใน “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองกับการเกิดสำนึกเชิงปัจเจกชน.”

^{๑๔๕} “ปาจารย์ปริทัศน์,” ใน ปาจารย์สาร ๘ (มิถุนายน-กรกฎาคม ๒๕๒๔) : ๘๓.

อธิปไตยเท่าในทันทีที่ยึดอำนาจได้สำเร็จก็อาจจะส่งผลเสียหายแก่การจะรักษาอำนาจที่ยึดมาได้ มีผู้ที่สนใจในการผ่อนปรนของคณะราษฎรท่านหนึ่งได้กล่าวเปรียบกับเหตุการณ์ในต่างประเทศไว้ว่า “...ในเรื่องการประนีประนอม...เป็นเรื่องธรรมดาของการเปลี่ยนแปลงอะไรในประวัติศาสตร์ยุคใหม่ อย่างพวกจาโคแบลงในฝรั่งเศส...คะแนนที่ให้ประหารชีวิตพระเจ้าหลุยส์เป็น...๓๖๑/๓๖๐ อันนี้ก็น่าหัวเราะว่าเราสรรเสริญการปฏิวัติฝรั่งเศส เสียงเดียวซึ่งเปลี่ยนโฉมหน้าฝรั่งเศส...คำถามว่า ๓๖๐ นี่คืออะไร พวกที่เปลี่ยนแปลงก็คือชนชั้นกลางที่ยังต้องการประนีประนอม เราคาดว่าคณะปฏิวัติ (คณะราษฎร) ทำไมต้องไปหาพระปกเกล้า...มันธรรมดาของการปฏิวัติและการต่อต้านปฏิวัติซึ่งไม่ใช่ว่าพอปฏิวัติตุ้ม แล้วคุณเสริมอำนาจปฏิวัติได้แข็งแกร่งเลยในวันนั้น...”^{๑๔๖}

แต่การผ่อนปรนของคณะราษฎรกลับทำให้องค์อธิปัตย์เดิมนั้นมีการรับรู้ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริที่ชี้ให้เห็นถึงผลของการรับวันนี้คือ

*...ฉันเองก็มีความหวังเช่นนั้น และยิ่งได้มีการพระราชทาน
ขมาโทษในการที่คณะราษฎรได้ออกประกาศอันรุนแรงนั้นแล้ว ก็ยิ่ง
ทำให้มีหวังว่าฉันกับคณะราษฎรจะปรองดองกันได้ต่อไป...”*^{๑๔๗}

การขอขมาโทษของคณะราษฎรได้ทำให้องค์อธิปัตย์เดิมพยายามที่จะดำรงตนเองตามสถานะเดิมตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของตน ดังปรากฏตั้งแต่การแสดงพระราชดำรินำคำปวารณาของรัฐธรรมนุญที่ใช้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนุญอันมีความหมายว่าพระองค์ทรงพระราชทานความ

^{๑๔๖} “แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก...,” หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

^{๑๔๗} “พระราชดำรัสตอบในการที่ผู้เริ่มก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ ธูปเทียน เพื่อขอพระราชทานอภัยโทษ”, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒-๑๕๔.

กำหนดให้แก่ประเทศชาติ และประการสำคัญก็คือในการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตราต่าง ๆ จากฉบับของคณะราษฎร เป็นการแก้ไขที่วางอยู่บนสำนึกของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีที่ยังมีความต้องการที่จะดำรงอำนาจอยู่เพื่อที่จะสามารถกำหนดความเปลี่ยนแปลงได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ การแก้ไขหรือเพิ่มเติมในอีกหลายมาตรา ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการให้พระราชอำนาจแก่พระมหากษัตริย์มากขึ้นกว่าที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับของคณะราษฎร ดังเช่นการเพิ่มอำนาจในการยับยั้งร่างกฎหมายได้มากกว่าเดิม^{๑๔๘} แม้ว่าในระยะแรกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงจำเป็นต้อง “ทรงเห็นชอบด้วยทุกประการ”^{๑๔๙} แต่ต่อมาพระองค์ก็ได้ทรงแสดงออกถึงความไม่พอพระทัยต่อหลักการบางประการ ดังปรากฏว่าเมื่อภายหลังจากที่เกิดกรณีกบฏบวรเดช กรณีความขัดแย้งเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ได้ทรงมีพระราชบันทึกเสนอต่อรัฐบาล ๔ ฉบับ และพระราชดำรัสตอบบันทึกของรัฐบาลอีก ๑ ฉบับ^{๑๕๐} ซึ่งในพระราชบันทึกทั้งหมดล้วนเกี่ยวพันอยู่กับสถานะและอำนาจของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้นโดยเฉพาะพระราชบันทึกฉบับที่ ๓ และ ๔ ที่ทรงต้องการที่จะมีอำนาจมากขึ้นเพื่อที่จะสามารถกำหนดหรือยับยั้งการกระทำใด ๆ ของรัฐบาลได้ อันได้แก่ การเสนอความเห็นว่

---

^{๑๔๘} ดูการเปรียบเทียบรัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับที่ชี้ให้เห็นได้ว่าฉบับที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีส่วนร่วมแก้ไขด้วยนั้นเป็นการแก้ไขที่เพิ่มพระราชอำนาจแก่พระมหากษัตริย์มากขึ้นกว่าเดิม ใน ทิววรรณ บุณทวี, “ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ : ระยะเวลาเริ่มแรก (พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๔๗),” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๒-๑๗๐.

^{๑๔๙} ดังคำกล่าวของพระยามโนปกรณัม ประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญที่ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเห็นชอบด้วยทุกประการ ดูใน รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๓๕๙-๓๖๐.

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน แดงการณีย์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ

พระองค์ควรมีโอกาสที่จะเลือกสมาชิกประเภทที่ ๒ ด้วยพระองค์เองบ้าง^{๑๕๑} ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นพระองค์ก็จะทรงมีอำนาจในการที่จะกระทำสิ่งใด ๆ ได้อย่างมากทีเดียว หรือพระองค์ทรงขอเพิ่มอำนาจในการยับยั้งร่างกฎหมายของรัฐบาล ขอให้เปลี่ยนจากเสียงข้างมากธรรมดามาเป็นเสียง ๓ ใน ๔^{๑๕๒} ซึ่งเป็นการเพิ่มอำนาจแก่พระมหากษัตริย์อย่างไพศาลทีเดียวในการที่จะเป็น “ผู้กำหนด” ความเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในสังคม

แต่อย่างไรก็ตามภายหลังจากที่คณะราษฎรได้ปราบกบฏบวรเดชลงได้นำจะทำให้คณะราษฎรมั่นใจในอำนาจและการยอมรับจากประชาชนมากยิ่งขึ้น ประกอบกับข้อเสนอของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ นั้นเป็นเรื่องที่ไม่สามารถยอมได้ คณะราษฎรจึงตอบปฏิเสธซึ่งเท่ากับไม่ยินยอมให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรง “เป็นผู้กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง ยังผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงสละราชย์สมบัติ ในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ.๒๔๗๗

การที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงแสดงหรือพยายามที่จะเรียกร้องสถานะของ “ผู้กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์จนถึงวันที่ทรงสละราชย์สมบัตินั้นเป็นผลอันเนื่องมาจากการที่คณะราษฎรได้ยอมรับว่าพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรง “มีส่วนร่วม” ในการที่นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ประเทศชาติ อันทำให้พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าจะ “ร่วมกัน” กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ต่อไปได้ ดังปรากฏความในพระราชบันทึกของพระองค์ ความว่า

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒-๑๐๕.

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘-๑๑๑.

...ฉันเองก็มีความหวังเช่นนั้น และยังได้มีการขอพระราชทานมาโทษในการที่คณะราษฎรได้ออกประกาศอันรุนแรงนั้นแล้ว ก็ยังทำให้มีหวังว่าฉันกับคณะราษฎรจะปรองดองกันได้ต่อไป น่าเสียใจอย่างยิ่งที่ความหวังเหล่านั้นมิได้เป็นสมหมาย อีกไม่ช้าก็เกิดมีความเห็นแตกต่างกันขึ้น...คณะราษฎรก็มีความระแวงสงสัยอยู่เรื่องว่าคงอยากได้อำนาจกลับคืน...ฉันเสียใจที่จะต้องบอกตามตรงว่า ฉันไม่สามารถที่จะไวใจคณะราษฎรได้ และคณะราษฎรก็คงไม่ไวใจฉันเช่นเดียวกัน และฉันเห็นว่าเป็นการยากอย่างยิ่งที่จะหาให้เป็นอย่างอื่น...^{๑๕๓}

ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงสละราชสมบัติแล้วก็ได้กล่าวได้ว่า ภาระการกำหนดความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศชาติก็ตกอยู่ในมือของคนธรรมดาที่ไม่ใช่เจ้าอีกต่อไป ไม่ว่าจะเป็นทหารหรือพลเรือน บทสนทนาวาระสุดท้ายของสำนักทางประวัติศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ปิดฉากลง

---

^{๑๕๓} พระราชดำรัสตอบในการที่ผู้เริ่มก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ ธูปเทียน เพื่อขอพระราชทานอภัยโทษ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒-๑๕๔.

บทสรุป

ความที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ได้พยายามแสดงให้เห็นเป็นลำดับว่า ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมานั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร และเมื่อเกิดขึ้นแล้วได้กลายเป็นพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้คนแต่ละกลุ่มในแต่ละช่วงเวลากระทำการที่ก่อให้เกิดสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของสำนักทางประวัติศาสตร์ระลอกแรกเกิดขึ้นเมื่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาและความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ ในด้านความคิดทางเวลานั้นเมื่อจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิค่อย ๆ เสื่อมสลายลง ชนชั้นนำก็เริ่มมีความคิดทางเวลาที่มีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์ที่เป็นจริง และเป็นความคิดทางเวลาที่มองเห็นศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อว่าเป็นช่วงเวลาที่มีชีวิตอยู่ มนุษย์มีศักยภาพที่จะทำให้ตนเองและสังคมดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าในโลกนี้ ส่วนความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ก็เปลี่ยนจากความคิดเกี่ยวกับรัฐแบบจักรวรรดิที่มีราชาธิราชปกครองมาเป็นรัฐที่มีอาณาเขตแน่นอน มีพระมหากษัตริย์ที่เป็นมนุษย์ที่ใช้อำนาจที่เป็นจริงเหนือดินแดนที่เป็นพระราชอาณาเขตซึ่งบนความเปลี่ยนแปลงทางความคิดทั้งสองประการนี้เมื่อประกอบกันเข้าทำให้พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ในรัชกาลที่ ๔ ปรากฏการรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ขึ้นมา คือ ด้วยความเปลี่ยนแปลงของความคิดทางเวลาทำให้ทรงอธิบายว่าประวัติศาสตร์นั้นได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานแล้ว และปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ประวัติศาสตร์เคลื่อนที่มาได้ก็คือพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ที่เป็นมนุษย์ทรง “กระทำการ” ด้วยศักยภาพของมนุษย์ทำให้ประวัติศาสตร์มีความต่อเนื่องมาและ

ด้วยความคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์จึงทำให้เกิดการอธิบายการสืบต่อของพระมหากษัตริย์ด้วยความคิดเรื่องราชวงศ์ขึ้นมา

การที่พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ในรัชกาลที่ ๔ มีความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์จึงทำให้เกิดความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของความเป็นพระมหากษัตริย์และสำนึกของความเป็นราชวงศ์จักรีขึ้นมา หรือกล่าวได้ว่าเป็นความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีที่ว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่มีศักยภาพและมีพันธกิจ (อันเนื่องมาจากการสืบสายเลือดมาจากพระมหากษัตริย์ที่ทรงสถาปนามหานครและราชวงศ์) ในการที่จะ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ให้ดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าได้

ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสำนึกทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ จึงทำให้พระองค์ทรงแสดงพระองค์แตกต่างจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ โดยพยายามที่จะมีอำนาจอย่างแท้จริงเพื่อที่จะสามารถ “กำหนด” ความเปลี่ยนแปลงที่พระองค์จะทรงสร้างขึ้น พระองค์ทรงเชื่อมั่นและแสดงตนว่าทรงมีศักยภาพทางภูมิปัญญาเหนือผู้อื่นอันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดที่จะเป็นผู้ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ และทรงพยายามที่จะรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่พระองค์เองเพื่อที่จะทรงตัดสินพระทัยกระทำการใด ๆ ได้สะดวกขึ้น ทั้งนี้โดยกระทำทั้งทางด้านเสริมสร้างพระราชอำนาจและลดทอนอำนาจของขุนนางพร้อม ๆ กันไป และในขณะเดียวกันที่พระองค์ทรงพยายามรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางพระองค์ก็ได้ทรงแสดงพระองค์ในสถานะของพระมหากษัตริย์ที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่สังคม เป็นต้นว่าทรงชี้ให้เห็นถึงผลดีทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรี และพระองค์ก็ได้ทรงยืนยันอยู่เสมอว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ก่อให้เกิดยศลาบรรดาศักดิ์และโภคทรัพย์ต่าง ๆ แก่คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม นอกจากนั้นแล้วพระองค์ยังทรงพยายามที่จะมีอำนาจเหนือหัวเมืองและเมืองประเทศราชมากขึ้นกว่าเดิม อันเป็นผลมาจากการรับรู้ถึงขอบเขตของพระราชอาณาจักรที่เป็นจริงและความสำนึกว่าพระราชอำนาจของ

พระมหากษัตริย์ควรที่จะต้องมีเหนือดินแดนทุกส่วนในพระราชอาณาจักอย่างแท้จริง

ความพยายามที่จะดำรงอยู่ในสถานะ “พระมหากษัตริย์” ตามสำนักทางประวัติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทำให้ในรัชสมัยของพระองค์เริ่มเป็นรัฐที่มีองค์อธิปัตย์เป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงมากขึ้นแม้ว่าการมีอำนาจนั้นจะยังไม่รวมศูนย์อย่างเต็มที่ก็ตาม และเริ่มเป็นรัฐที่องค์อธิปัตย์มีอำนาจครอบคลุมพื้นที่แล้วในระดับหนึ่งแม้ว่าการใช้อำนาจในพื้นที่ที่ห่างไกลยังมีข้อจำกัดอยู่เพราะว่ายังคงต้องอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นรากฐานและยังขาดการคมนาคมที่จะเป็นปัจจัยในการดึงอำนาจมาสู่ศูนย์กลางได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ยังเป็นรัฐที่ราษฎรเริ่มมีความสำคัญในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของรัฐ เพราะราษฎรเป็นที่มาของผลผลิตและภาษีอากรในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราของรัฐ

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีสำนักทางประวัติศาสตร์เช่นเดียวกับพระราชบิดาของพระองค์ จึงทำให้ทรงไม่พอพระราชหฤทัยต่อสภาพทางการเมืองในระยะแรกที่ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และได้ทรงแสดงพระองค์อยู่เสมอว่าทรงเป็นผู้ที่มีศักยภาพและภูมิปัญญาที่จะ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ เช่น การเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมเท่าที่จะทรงทำได้ในขณะนั้น หรือ การเสด็จประพาสต่างประเทศ เมื่อมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ ๒ ก็ได้ทรงแสดงพระองค์ทันทีว่าทรงเป็น “พระมหากษัตริย์” ผู้ที่มีพระราชอำนาจในการที่จะ “กำหนด” วิถีแห่งประวัติศาสตร์ โดยการดึงอำนาจคืนมาจากขุนนางไม่ว่าจะเป็นการตั้งหรือรักษาการพิพัฒน์อันเป็นการตัตฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของขุนนาง การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ซึ่งเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่พระองค์แทนการใช้อำนาจแบบเก่าของขุนนางรวมทั้งการสนับสนุนบรรดาพระเจ้าอนังยาเธอ ๆ ให้เป็นกลุ่มการเมืองหนุนช่วยอยู่จวบจนกระทั่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่เสียชีวิตลงและความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทำให้บรรดาเจ้าเมืองผู้มีอำนาจตามหัวเมืองอ่อนกำลังลง พระองค์จึงทรงสถาปนาระบบราชการแบบใหม่ขึ้นมา ทรงขยายพระราชอำนาจออกไปครอบคลุมพระราชอาณาจักทั้งหมด เพื่อที่จะทรงเป็น “พระมหากษัตริย์ผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์” ตาม

ความสำนึกที่พระองค์ทรงมีอยู่ อันยังผลทำให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มรูปแบบขึ้นมา

ความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ระลอกสองได้เริ่มเกิดขึ้นภายหลังจากที่ชนชั้นนำที่มีความสำนึกว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีของประวัติศาสตร์ได้สถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาเป็นเวลาประมาณครึ่งศตวรรษ ความเปลี่ยนแปลงของสำนึกทางประวัติศาสตร์ครั้งนี้เกิดขึ้นในความรู้สึกนึกคิดของข้าราชการและราษฎรกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ ในด้านการเมืองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การที่ชนชั้นนำทางการเมืองรัชกาลที่ ๕-๗ มีสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น “ผู้กำหนดวิถีแห่งประวัติศาสตร์” ยังผลให้กระบวนการทางการเมืองนั้นมีสาระสำคัญคือเป็นกระบวนการที่ทำให้ข้าราชการและราษฎรยอมรับในความเป็นผู้กำหนดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในสังคมของพระมหากษัตริย์ โดยเน้นที่ “การสลายสำนึกเชิงปัจเจกชน” ที่มุ่งเสนอความคิดว่าทุก ๆ สิ่งอันเป็นความเจริญที่ข้าราชการและราษฎรได้รับนั้นมาจากการพระราชทานขององค์อภิปิตัย มิได้เกิดขึ้นจากความสามารถของปัจเจกชนคนใด แต่อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจก็มีส่วนในการก่อรูปความสำนึกทางประวัติศาสตร์ร่วมกับการเมืองภายในของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายหลังจากการทำสนธิสัญญาการค้าเสรีได้ดึงเอารัฐธรรมนูญเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อรายได้ของรัฐมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้ชนชั้นนำได้มองเห็นและให้ความสำคัญแก่ราษฎรมากขึ้นส่งผลมาสู่ความคิดที่ว่าราษฎรเป็นส่วนหนึ่งของรัฐซึ่งต่อมาเป็นรากฐานแก่ความคิดที่มองเห็นและให้ความสำคัญแก่ “ผลรวมของหน่วยย่อย” ในรัฐ อันทำให้เกิดความคิดเรื่อง “ชาติ” ขึ้นมาในรัชกาลที่ ๕ และได้เกิดความคิดที่เน้นให้ “หน่วยย่อย” แต่ละหน่วยทำหน้าที่ของตนให้ได้ได้แก่ความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองความคิดทั้งหมดนี้เมื่อประกอบกันเข้าจึงเป็นการเน้นสำนึกทางประวัติศาสตร์ ที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่มีพันธกิจและศักยภาพที่จะนำชาติไปสู่ความก้าวหน้า ซึ่งเป็นความคิดหลักที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้

ถ่ายถอดแก่ข้าราชการและราษฎร

แต่กระบวนการทางการเมืองที่เป็นการ “สลายสำนักเชิงปัจเจกชน” เพื่อให้ให้คนยอมรับในความเป็นผู้กำหนดความเปลี่ยนแปลงของพระมหากษัตริย์นั้น ประสบกับความล้มเหลวเนื่องจากว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอันได้แก่การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ทำให้ข้าราชการและราษฎรกลุ่มที่ดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจดังกล่าวมีความสำนึกในศักยภาพของตนในฐานะปัจเจกชนขึ้นมา และระบบราชการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นต้องการผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาทำงานและได้ให้เงินเดือนเป็นค่าตอบแทน จึงทำให้ข้าราชการนั้นมีความสำนึกว่าเงินเดือนและสิ่งต่าง ๆ ที่ตนได้รับนั้นเป็นผลมาจากความรู้ความสามารถของตนเองมิใช่จากการพระราชทานดังเดิมอีกแล้ว และในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราโดยรวมก็ได้ทำให้เกิดสิทธิเท่าเทียมกันในการครอบครองทรัพย์สินต่าง ๆ อีกด้วย อันเป็นปัจจัยที่ย้ำให้ข้าราชการและราษฎรผู้เป็นสามัญชนมีความตระหนักในศักยภาพของตนว่าไม่ได้มีความแตกต่างไปจากกลุ่มชนชั้นนำเลย

แต่ความคิดบางประการที่เป็นผลผลิตของระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงมาซึ่งชนชั้นนำได้ถ่ายถอดและรับสำนึกกันในหมู่ข้าราชการและราษฎรก็สามารถสื่อสารเป็นที่เข้าใจได้เนื่องจากว่าข้าราชการและราษฎรก็อยู่ในระบบเศรษฐกิจและการเมืองแบบเดียวกัน นั่นคือความคิดเรื่อง “ชาติ” และความคิดเรื่อง “หน้าที่พลเมือง” ที่เน้นว่าทุกคนมีหน้าที่ที่จะทำให้ “ชาติ” เจริญก้าวหน้าซึ่งเป็นความคิดที่มีพื้นฐานมาจากความคิดทางเวลาดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับข้าราชการเป็นหน่วยงานที่ถูกสร้างขึ้นโดยมีจุดเน้นที่จะต้องทำหน้าที่นำความก้าวหน้ามาสู่ “ชาติ” ด้วย จึงทำให้ข้าราชการเกิดความสำนึกดังกล่าวได้ง่ายขึ้น แต่ด้วยเหตุที่ข้าราชการและราษฎรที่เกิดมีความสำนึกเชิงปัจเจกชนและรับความคิดบางประการจากการรับสำนึกของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นเพียงกลุ่มคนจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับพลเมืองทั้งหมด ดังนั้นสำนักเชิงปัจเจกชนที่เกิดขึ้นจึงมิได้เป็นสำนักเชิงปัจเจกชนที่มองเห็นถึงศักยภาพและความสามารถที่เท่าเทียมกันของปัจเจกชนทุกคนในรัฐ ทำให้สำนักทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นเป็นสำนักที่ให้ความ

สำคัญแก่บทบาทของมหาบุรุษเป็นอย่างสูง

การที่ข้าราชการและสามัญชนมีความสำนึกเชิงปัจเจกชนเกิดขึ้น เมื่อประกอบเข้ากับความคิดที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถ่ายทอดปลูกเร้า เช่นความคิดเรื่อง “ชาติ” หรือความคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองอันมีความคิดทางเวลาที่เปลี่ยนแปลงมาเป็นพื้นฐาน ได้ทำให้ข้าราชการและราษฎรมีความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์จากเดิมที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ถ่ายทอด-ปลูกฝังไว้ ความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ประวัติศาสตร์นี้มีสาระสำคัญคือ เห็นว่าสามัญชนก็มีส่วนในการ “กำหนด” วิถีประวัติศาสตร์ให้ชาติดำเนินก้าวหน้ามาไม่ใช่แต่เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น

ด้วยการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงมานี้เอง จึงส่งผลให้ข้าราชการและสามัญชนนั้นมีความสำนึกว่าตนเองก็มีส่วนที่จะ “กำหนด” ความเปลี่ยนแปลงที่จะนำความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชาติต่อไปในอนาคต สำนึกทางประวัติศาสตร์นี้ได้ผลักดันให้ข้าราชการและสามัญชนแสดงออกซึ่งความคิดเห็นและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ตนเองเห็นว่าจะจะเป็นทางนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าของชาติ อย่างไรก็ตามการสนองตอบต่อการแสดงตนของข้าราชการและสามัญชนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นไปตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี คือ ไม่เห็นความสำคัญเพราะถือว่ามิใช่หน้าที่ของชนกลุ่มอื่นที่จะผลักดันวิถีประวัติศาสตร์ จึงทำให้การแสดงตนตามสำนึกทางประวัติศาสตร์ของข้าราชการและราษฎรนั้นเปลี่ยนรูปแบบไปจากการแสดงความคิดเห็นมาสู่ความต้องการ “เวที” และการยอมรับว่าตนเองมีสิทธิมีเสียงในการกำหนดความเปลี่ยนแปลงของสังคม และมาถึงความคิดเห็นที่ว่าการปกครองขององค์อภิปัตย์แบบเดิมกีดขวางความเจริญก้าวหน้าของชาติในที่สุดอันนำมาสู่การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕

ข้อสังเกตท้ายบท

ผลจากการศึกษา จนได้คำอธิบายว่าความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์นั้นส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างไรดังกล่าวมานี้ทำให้สามารถตั้งเป็นข้อสังเกตเกี่ยวกับความพยายามของกลุ่มคนที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้เป็นไปตามที่เขาเหล่านั้นคิดเชื่อและหวัง เช่น ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมของกลุ่มนักศึกษาภายหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ที่เดิมมักจะสรุปว่าเป็นการรับความคิดมาร์กซิสต์เลนินนิสต์และเหมาอิสต์ ซึ่งในระยะหลังได้มีการยอมรับกันว่ากลุ่มนักศึกษาเหล่านั้นมีความคิดทางทฤษฎีต่าง ๆ นั้นน้อยมาก^๑ ดังนั้นคำถามที่เกิดขึ้นก็คือพลังใดที่ผลักดันให้เขายอมเสียสละแม้กระทั่งชีวิตของตนเองให้แก่การเปลี่ยนแปลงสังคม หากทำการสำรวจหนังสือที่เขาเหล่านั้นอ่านอย่างแท้จริงจะพบว่าพลังทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้เขาเหล่านั้นกล้าหาญถึงกับสละทุกสิ่งโดยไม่ใช้ความคิดหรือทฤษฎีใด ๆ หากแต่เป็นความคิดหรือการรับรู้ประวัติศาสตร์ที่ว่านักศึกษาคือกองหน้าประชาชนอันจะนำไปสู่สังคมที่ดีกว่า จึงไม่น่าประหลาดใจอันใดที่คำขวัญของเขาเหล่านั้นจะเน้นที่การผลัดกงล้อประวัติศาสตร์ให้เคลื่อนที่ สมเกียรติ วันทะนะ เองก็สะท้อนความเชื่อของตนไว้ว่า “...ผมเองก็เป็นเหมือนคนอื่นอีกหลาย ๆ คนที่เชื่อมั่นว่า แม่นมั่งคงกงล้อประวัติศาสตร์ ใครไม่อาจบังคับหมุนกลับหลัง แต่หมุนสู่สังคมนิยมยัง ให้เปี่ยมผั่งสันติภาพอาบโลกเลย...”^๒ และเมื่อภายหลังจากการเกิดวิกฤตทางความคิดในกลุ่มคนที่เคยเชื่อว่าตนเป็นผู้ “ผลัด” กงล้อประวัติศาสตร์คนหนึ่งในกลุ่มดังกล่าวก็ได้สะท้อนสำนักทางประวัติศาสตร์อีกแบบหนึ่งขึ้นมา โดยปฏิเสธสำนักประวัติศาสตร์แบบเดิมด้วยคำกล่าววาระวัง “กงล้อประวัติศาสตร์จะทับหัวแม่ตีน” และได้สะท้อนความคิดทางเวลาแบบใหม่ที่มีได้เชื่อมั่นว่าชีวิตและสังคม

^๑ เกษียร เตชะพีระ, “เส้นทางความคิดของขบวนการนักศึกษาไทยในรอบทศวรรษ ๑๔ ตุลาฯ: การปฏิวัติกระบวนทัศน์ ๒ ครั้ง,” วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ๓:๓ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๒๗).

^๒ สมเกียรติ วันทะนะ, “สองศตวรรษของรัฐและประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย,” วารสารธรรมศาสตร์ ๑๓ (กันยายน ๒๕๒๗): ๑๔๕.

จะดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าเสมอไป พร้อมทั้งเริ่มมีคำถามและคำตอบใหม่เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของชีวิตและสังคม^๓

สำนักทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยใหม่นี้ก็มีผลผลักดันให้นักประวัติศาสตร์หลายท่านได้ “กระทำ” ในสิ่งที่ตนเองเชื่อ ดังเช่น ความเชื่อที่ว่ามนุษย์แม้มีความสามารถและมีศักยภาพที่จะกำหนดชีวิตตนเองแต่มนุษย์ก็ถูกหล่อหลอมจากสังคมที่เขาดำรงอยู่ดังปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เพื่อที่จะพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนตำราที่เน้นให้ผู้ศึกษาหรือนักเรียนได้พัฒนาวิธีการรู้จักตัวเองและสภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันเพื่อที่จะรู้ว่า “ภายใต้เงื่อนไขอะไรที่ทำให้มนุษย์ทำอะไรได้ และภายใต้เงื่อนไขอะไรที่มนุษย์ไม่สามารถทำอะไรได้...”^๔ ซึ่งก็คือความพยายามที่จะผลักดันให้มนุษย์เรียนรู้ที่จะจัดการกับปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับโลกภายนอก และสามารถกำหนดวิถีชีวิตตนเองโดยไม่ถูก “ครอบงำ” จากผู้ใดหรือสถาบันใด ดังปรากฏคำขอร้องที่ว่า

...ขออ้อนวอนเดี๋ยวเท่านั้น ขอเพียงมีเสรีภาพที่จะเข้าถึงข้อมูลได้อย่างกว้างขวางและไม่ถูกปิดเร้นเคลือบแฝงโดยราชการ ขออย่าให้รัฐบาลใดมีอำนาจที่จะถูกกำหนดได้ว่า ประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องคืออะไร...แล้วเราก็คงมีปัญญาจะรู้ว่าเราควรจะสัมพันธ์กับอดีตอย่างไรด้วยตัวของเราเอง...^๕

^๓ โปรตดู อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, บทวิจารณ์ เจตนา นาควิระ “ไม่มีศัตรู ไม่มีอะไรสิ้นไหล,” ถนนหนังสือ ๔ (ตุลาคม ๒๕๒๙) : ๘๔-๘๘.

^๔ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย* (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔), หน้า ๒๕.

^๕ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ จากอีกแง่มุมหนึ่ง,” *ศิลปวัฒนธรรม* ๕ (พฤศจิกายน ๒๕๒๖): ๔๕-๔๖.

ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่ง กลไกของรัฐ เช่น โทรทัศน์ก็ยังคงมุ่งถ่ายทอด-
 ปลุกฝังภาพประวัติศาสตร์ที่วางอยู่บนรากฐานสำนักทางประวัติศาสตร์แบบเดิมอยู่
 อย่างมั่นคงดังตัวอย่างที่ปรากฏ คือ

...ธรรมเนียมสถาบันพระมหากษัตริย์ในประเทศไทยนี้มีสืบมา
 เน้นนานนับมาพันปี ประวัติศาสตร์ได้บ่งชี้ให้เราได้ประจักษ์แล้วว่า
 พระเจ้าแผ่นดินคนไทยนั้นเป็นของคู่กัน ในยามที่บ้านเมืองอยู่ในเวลา
 ภัยอันตรายคับขัน พระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นขัตติยชาตินำท้าว
 ทหารเข้ารบเพื่อความเป็นไท ในสมัยที่บ้านเมืองเป็นปกติสุข ก็ทรง
 เป็นเจ้าชีวิตทำนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองงดงาม ทรงประพฤติปฏิบัติ
 แต่ตามคลองธรรมแห่งนิตราษประเพณี เป็นการประกาศพระบรมมี
 สมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชของชาติไทยให้ปรากฏเกริกไกรไปใน
 ทิศานุทิศ...^๖

---

^๖ จุฬาสัมพันธ์, ชาวจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑๘ (กรกฎาคม ๒๕๓๐):๓.

บรรณานุกรม

เอกสารที่ยังไม่ตีพิมพ์

กจช.,ร. ๕บ.๑๔/๕. ราชประเพณีกรุงสยาม (ม.ท.) ร.๕ ๐.๒/๘ ร่างกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม.

กจช.,ร.๕ รล.๓/๓๒. พระบรมราชโองการ (ไปรเวต) พระราชทานข้าหลวงประจำเมืองหลวงพระบาง.

กจช., ร.๖ ก.๑/๑๑. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาสิทธิราชเดโช, ๓๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑.

กจช., ร.๖ ม.๑/๓๓.

กจช., ร.๖ บ.๒ ๑/๓๔. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยายมราช, ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐.

กจช., ร.๖ ม.๓ ๖ก/๖. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาเทพอรชุน, พระยาอุไทยมนตรี และพระยาศรีธรมนสุกราช, ๘ มิถุนายน ๒๔๕๔.

กจช., ร.๗ ก.๑/๓๗. “กระแสพระราชดำรัส.” ๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๔.

กจช., ร.๗ ค๑๑/๕. สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ ๓๓/๒๔๖๙, ๙ มีนาคม ๒๔๖๙.

กจช., ร.๗ ต.๒๑/๑๑. “พระราชกระแส,” ๑ มกราคม ๒๔๗๑.

กจช., ร.๗ ป.๒ ๑/๗. “นายภักดี นายไทย ถวายฎีกา,” ๕ ธันวาคม ๒๔๖๘.

กจช., ร.๗ พ๘/๘. สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ ๒๙/๒๔๗๓ รายงานของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เติร์ยมเสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการดำริรูปการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๕.

กจช., ร.๗ รล.๐๒๐๑.๒๕/๓๙๓. “นายประดิษฐ์ อู่ยอุดม แสดงความคิดเห็น.” ๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๕.

กจช., ร.๗ รล.๖/๔. การประชุมพิจารณابันทึกของหม่อมเจ้า สิทธิพร กฤษดากร,
๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๐.

กจช., ร.๗ รล.๒๐. สำเนารายงานการประชุมเสนาบดีสภา ครั้งที่ ๘/๒๔๗๕, ๑๖
พฤษภาคม ๒๔๗๕.

กจช., ลป. ๒.๔๗/๓๒. ๑ สิงหาคม ๒๔๖๙.

หอสมุดวชิราวุธ. แฟ้มที่ ๒ .๐๑๑๒๔/บ.๓. สำเนาร่างบทความพระราชนิพนธ์
เรื่อง “ของควมวิเคราะหฺ.”

หอสมุดวชิรญาณ. หมู่จดหมายเหตุ ร.๓ จ.ศ. ๑๒๐๙ เลขที่ ๕๗ ชื่อ พระราชกำหนด
ภาษีอากรต่าง ๆ.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๕๙ ชื่อ พระราชบัญญัติเรื่อง
ให้ราษฎรร้องฎีกา.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๑๐๑ ชื่อ ประกาศศาลาบาล
เรื่องข้าราชการได้รับน้ำพิพัฒนสัตยา.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๘๒ ชื่อ ว่าด้วยความเล้าลือ ๓
ประการและกงสุลต่างประเทศได้เงินเดือน.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๑๓๔ ชื่อ จดหมายเหตุถึง
ทูตานุทูตเรื่องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และเรื่องสุริยุปราคา.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๙ เลขที่ ____ ชื่อ จดหมายเหตุถึงทูตานุทูตเรื่อง
ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และเรื่องสุริยุปราคา. พระราชหัตถเลขาถึงทูตานุทูต
มีพระมหามนตรี เป็นต้น.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ เลขที่ ๓ ชื่อ พระบรมราโชวาท
พระราชทานแก่พระพนมสารคาม.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๒ เลขที่ ๑๐ ชื่อ พระบรมราโชวาท
พระราชทานเจ้านครลำปาง.

_____. หมู่จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ เลขที่ ๗๑ ชื่อดอกเตอร์ยอนไฮสกวให้
ส่งไปปลาดไปให้ที่สิงคโปร์และเรื่องถือน้ำพิพัฒน์สัตยาศาลาบาล และเรื่อง
พระเจ้าแผ่นดินอยุธยาและกรุงธนบุรี.

เอกสารตีพิมพ์

“กฎหมายธรรมนูญประเพณี (คอนสติติวชั่นเลอร์).” บางกอกการเมือง. ๒๑ มีนาคม ๒๔๖๖.

ก.พ. (ผู้รวบรวม). ประวัติ ก.พ. และการร่างพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช ๒๔๗๑. พระนคร:โรงพิมพ์อักษรการพิมพ์, ๒๕๐๗.

ก.ส.ร. กุหลาบ. ประวัติย่อตามลำดับตำแหน่งยศบรรดาศาสนาเสนาบดี (และ) เสนาบดี จัตวรมุขมนตรี หรืออธิบดีผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกรมหรือกระทรวง ๖ แห่ง กรุงรัตนโกสินทร์ในระหว่าง ๑๓๘ ปี มี ๑๑๓ ตำแหน่ง. พิมพ์ในงานศพ ขุนจรภารา, ๒๔๘๒.

_____. ประวัติลำดับวงศ์ตระกูล. สำหรับชำระช่วยแถมพกแจกแก่ญาติมิตรบรรดา ที่มาช่วยงานศพ นาย ก.ส.ร. กุหลาบ, ร.ศ. ๑๒๐.

_____. มหามุขมาตยานุกูล. ว่าด้วยลำดับวงศ์ตระกูลขุนนางไทยทั้งสิ้น ในแผ่นดินสยาม. พระนคร:โรงพิมพ์สยามประเภท, ร.ศ. ๑๒๔.

_____. อานามสยามยุทธ. พระนคร:แพร่พิทยา, ๒๕๑๔. กุหลาบ สายประดิษฐ์. เบื้องหลังการปฏิวัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์บุรพาแดง, ๒๕๑๔.

_____. ผจญบาป. พระนคร:สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, ๒๕๑๐.

_____. มารมณุษย์. พระนคร:สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, ๒๕๑๐.

_____. ลูกผู้ชาย. พระนคร:สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, ๒๕๑๐.

_____. โลกสันนิวาส. พระนคร:สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, ๒๕๑๐.

เกรียงไกรกระบวนยุทธ, พระยา. ปกครอง. เล่ม ๑. พระนคร:โรงพิมพ์ศิริเจริญ, ร.ศ. ๑๒๔.

เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์. “แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

เกษียร เตชะพีระ. “เส้นทางความคิดของขบวนการศึกษาไทยในรอบทศวรรษ ๑๔ ตุลา : การปฏิวัติกระบวนทัศน์ ๒ ครั้ง.” ๓ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๒๗).

โกศล สุนทรกุล. “ประวัติของข้าพเจ้า.” ใน อนุสรณ์นายโกศล สุนทรกุล. พระนคร : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ๒๕๐๒.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. “สังคมสมัยอยุธยา.” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

เคิร์ก เรย์โนล. “ก.ส.ร. กุหลาบกับประวัติศาสตร์.” ใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ ไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์แอนด์, ๒๕๑๙.

โครเตเรียน. “หัวข้อบางอย่างที่ยกขึ้นให้รัฐบาลวินิจฉัย เพื่อส่งเสริมความเจริญของประเทศ” กรุงเทพเดลิเมล์ (๖ มิถุนายน ๒๔๗๑).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **คาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนามพระราชโอรสธิดา.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.

_____. “คาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย.” ใน **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑.** มหามกุฏราชานุสรณีย์ (คณะธรรมยุตและมหาจุฬาราชวิทยาลัยโดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ ๑๐๐ ปี จากวาระเสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑.

_____. **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม ๒ หมวด.** พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พันตรี หม่อมเจ้าไตรทิพเทพสุด เทวกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๙ ตุลาคม ๒๕๐๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕

_____. **ตำนานพระสาयน์วัดปทุม.** พิมพ์ในงานพระกรฐินพระราชทาน นายพลเอก หม่อมเจ้าบวรเดช. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖.

_____. “นานาธรรมวิจารณ์.” ใน **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒.** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางแจ่ม วิชาสอน (ผิน นิยมเหตุ) ณ เมรุวัดสังฆาย ธนบุรี ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๑๒. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.

_____ . ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ . ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๔). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ . ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ . ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๐๙ - ๒๔๑๑). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ . พระคาถาเรื่องพระราชพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์พิสดารในรัชกาลที่ ๔ และพระคาถาดำนานพระแก้วมรกต และพระคาถาสรรณูเสริญพระธรรมวินัย. พิมพ์แจกในงานศพเจ้าจอมมารดาเลี้ยง พ.ศ. ๒๔๕๗. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๕๗.

_____ . “พระพุทธบุษยรัตน์.” ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ. พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเครื่องดินเผาและหีบบรรจุศพอาจารย์พรณนา ชโนดม, ต.ม. ณ อาสนวิหารอัสสัมชัญ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วีรธรรม

_____ . “พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้วมรกต.” ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ. พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเครื่องดินเผาและหีบบรรจุศพอาจารย์พรณนา ชโนดม, ต.ม. ณ อาสนวิหารอัสสัมชัญ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วีรธรรม

_____ . พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๗.

_____ . พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพงศาวดารพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา.

พิมพ์ในงานฉาบปกิศจนทางบุญเพื่อน ชมวิทยา, มปท. ๒๕๐๙.

_____ . พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์.
พระนคร:โรงพิมพ์จับหัว, ๒๕๐๗.

_____ . พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์
เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๑ - ๕ ตุลาคม
๒๕๒๑. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

_____ . “เรื่องราวถูกระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน.” ในโบราณ
คดีสโมสร ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. พิมพ์ในงานพระเมรุพระองค์เจ้าศรีนาถสวาทสดี. พระนคร
: โรงพิมพ์บำรุงนุกูล, ๒๔๕๗.

จรัสชวนะพันธ์, ชน. พงศาวดารโปลิติกหรือต้นเหตุของความวิไลซ์. พิมพ์ในงาน
ศพ นายพันตรี หลวงราชเสวก (คิด) เจ้ากรมรักษาพระองค์, ๒๔๖๙.

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
กับกระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

จักรปาณีศรีศิริวิสุทธ์, หลวง. คำอธิบายธรรมเนียมปลูกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับ
ประเทศต่าง ๆ. พระนคร:โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, ๒๔๗๕.

จวีรัตน์ เกียรติมาพันธ์, ประนุช ทรัพย์สาร และอัจฉรา ชุมดี. “วิกฤตการณ์ข้าวกับ
ปัญหาเศรษฐกิจไทย.” ใน จักรทิพย์ นาดสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์
(บรรณาธิการ), ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕.
กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

_____ . ธรรมเนียมราชตระกูลในสยาม. คณะพระภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหาร
พิมพ์ถวายส่วนบุคคล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา
ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส
๕ กรกฎาคม ๒๕๐๑. พระนคร:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๑.

_____ . “ประกาศว่าด้วยตั้งเดาน์ซิลและพระราชบัญญัติ.” ใน ชัยอนันต์
สมุทวนิช และ ชัดติยา วรรณสูตร (ผู้รวบรวม), เอกสารการเมืองการ

ปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความ
สามัคคี.” ใน **ประวัติศาสตร์และการเมือง.** กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

_____. “พระราชดำรัสตอบความเห็นผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ลงวันที่
๒๙ เมษายน ๒๔๒๘.” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต
(ผู้รวบรวม), **เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗.**
กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

_____. **พระราชกรณียานุสรณ์.** กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

_____. “พระราชดำรัสทรงในที่ประชุมเสนาบดี เรื่องทำหนังสือสัญญาทางไมตรี
กับอังกฤษ ร.ศ. ๑๒๘.” **ศิลปากร ๒๐ (กันยายน ๒๕๑๙).**

_____. “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลง
พระบรมราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ
ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม), **เอกสารการเมืองการปกครองไทย
พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๑๘.

_____. “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารและประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช
พิมพ์แจกในงานพระราชเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
อรพันธุ์เพ็ญภาคย์, ๒๔๗๙.

_____. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.** กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ศิลปบรรณาการ,
๒๕๐๓.

_____. “พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการศึกษา
ของชาติ ทรงมีถึงเจ้าพระยาธรรมาศกัณฐ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ

อยุธยา.) วารสารศิลปากร ๓ (ตุลาคม ๒๔๙๓)

_____ . “พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ.” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา วรรณสุด (ผู้รวบรวม), เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๗๗. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

_____ . “สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย.” ศิลปากร ๑๒ (กรกฎาคม ๒๕๑๑).

จำรัส, ร.ต. “การสโมสรถหารบกญี่ปุ่น.” ยุทธโกษ. ๑๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖

_____ . “ข่าวทหารบกต่างประเทศ.” ยุทธโกษ. ๑๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๒๘.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสนเศรษฐ์. “ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๕๓.” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (เรียบเรียง). ชีวิตและงานของเทียนวรรณ และ ก.ส.ร. กุหลาบ. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วีชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒.

“ภูิกานายจงใจภักดิ์.” กรุงเทพเดลิเมส์ (๑๙ มิถุนายน ๒๔๗๑).

ดอกไม้สด. ศัตรูของเจ้าหล่อน. พระนคร:แพร์พิทยา, ๒๕๐๕.

_____ . ผู้ตี. พระนคร:แพร์พิทยา, ๒๕๐๕.

_____ . “ขุนหลวงตากเป็นบ้าหรือ.” ใน เรื่องวังเบญจพรรณและบันที่รับคำสั่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทานหม่อมราชวงศ์สุนชาติ สวัสดิกุล. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. บัว สนิทวงศ์ และ ม.ร.ว. ฉันทวาท สวัสดิกุล ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร ๒๘ ธันวาคม ๒๕๐๒.

_____ . คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก. เล่ม ๑-๓ กรุงเทพมหานคร:บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๖.

_____ . ความทรงจำ. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๖.

_____ . (ทรงรวบรวม). จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน. พิมพ์ในงาน

พระศพสมเด็จพะอริยวงศาตตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ณ พระเมรุ
วัดเทพศิรินทราวาส ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา. “ตำนานวังหน้า.” ใน ประชุมพงศาวดาร.
เล่มที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

_____ . “เทศาภิบาล.” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล (บรรณาธิการ),
มณฑลเทศาภิบาล:วิเคราะห์เปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร :
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔.

_____ . “ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย.” ใน ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด.
กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ . “พระนิพนธ์อธิบาย.” ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา.
บริษัท ตั้งห่งฮวด จำกัด , บริษัทสยามกลการ จำกัด และลูกหลานเหลนใน
ตระกูลพรประภา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อได้ลัง พรประภา
ณ สุสานศรีราชา ชลบุรี ๔ กันยายน ๒๕๒๑.

_____ . “พระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.”
ใน ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด.” กรุงเทพมหานคร:องค์การคำคุรุสภา,
๒๕๐๔.

_____ . “เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง.” ใน นิทานโบราณคดี. พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางศรีราชบุรุษ (ลารี ปุณศรี) ณ เมรุวัดธาตุ
ทอง ๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๓.

ดินสอบรรณาธิการ. “รัฐสภามีประโยชน์ต่อชาติอย่างไร.” กัมมันโต (๑๑ สิงหาคม
๒๕๗๐).

แดน บีช บรัดเลย์, (ผู้พิมพ์). พระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม.
พระนคร:โรงพิมพ์ป้อมคลองบางหลวง, ๒๕๐๖.

แดน บีช บรัดเลย์, (ผู้รวบรวมและจัดพิมพ์). อักษรากิธานศรีบท. กรุงเทพมหา
นคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔.

เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม . คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ. ๒ เล่ม.
พระนคร:โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๕๗๗.

ต้นบุญเด็ก. การบัญชี. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมล์, ๒๔๗๗.

“ตำแหน่งราชการ.” บางกอกการเมือง (๑ มีนาคม ๒๔๖๙).

ตีรณสารวิศวกรรม,พระ. “ภาคประวัติ.” ใน **ตีรณสารอนุสรณ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ตีรณสาร ๒๕๑๖

เดช บุณนาค. “การปกครองแบบเทศบาลเป็นระบบปฏิบัติหรือวิวัฒนาการ.” ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล, (บรรณาธิการ), **มณฑลเทศบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร:สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔.

แถมสุข นุ่มนนท์. **ยังเตอร์กรุ่นแรกกบฏ ร.ศ. ๑๓๐**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒.

แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ. พระนคร:โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๘.

ทรงสุรเดช, พันเอก, พระยา. “การปฏิวัติ ๒๔ มิ.ย. ๒๔๗๕.” ในวิชัย บำรุงฤทธิ์ (รวบรวม), **บันทึกนักปฏิวัติไทย**. พระนคร:เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕)” ใน **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔**, หน้า ๒๖๓-๓๐๑, จัดพิมพ์ นาดสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

_____. “การลงทุนทางเศรษฐกิจของเจ้านายไทย.” **รวมบทความประวัติศาสตร์ฉบับที่ ๕**, ๒๕๒๕.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**. เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.

ทุษยันต์รังสฤษดิ์, มหาอำมาตย์ตรี พระยา. **ช่วยตัวและช่วยชาติ**. มหาอำมาตย์ตรี พระยาสรรพกิจเกษตรการ. พิมพ์แจกในการกรฐินพระราชทาน ณ วัดอินทาราม พ.ศ. ๒๔๗๐.

เทพโมสี สิริจันโท, พระ (จันทร) วัดบรมนิวาส. “ธรรมวิจยานุสาศ.” พิมพ์แจกในการณานบกิจ หม่อมราชวงศ์ ดวงใจ พ.ศ. ๒๔๕๘. ใน **สุลักษณ์ ศิวรักษ์**

- (รวบรวม). หนังสือสนุก. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๙.
- อัครนางวาสวัสดิ์, หลวง. “ผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุข.” ในที่ระลึกวันสถาปนากระทรวงมหาดไทย ๑๑ เมษายน ๒๕๐๘. พระนคร:โรงพิมพ์มหาดไทย, ๒๕๐๘.
- ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. ธรรมจริยา. เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๐.
- ธรรมาศพาที,ขุน. หนังสืออ่านภูมิศาสตร์. เล่มที่ ๒. พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. ๑๒๓.
- นายเยาว์ จิตตะปุตตะ. “บทบาทของหนังสือพิมพ์ที่มีต่อการเมืองการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย; ๒๕๒๒.
- น.ม.ส. “ประมวลมรดก ๑ (กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗).” อ้างถึงใน ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์รัตนการพิมพ์, ๒๕๐๕.
- นรนิติ เศรษฐกิจ และชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (บรรณาธิการ). บันทึกพระยาทรงสุรเดช. พระนคร:โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๖.
- นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนางเจ้า. สาส์นสมเด็จพระเจ้า. เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๕.
- นางนพมาศ. กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๑๓.
- นายเจริญ. “นิราศมหาวิธีปมะเส็ง.” ในสโมสรหัต เทเวศร์, กรุงเทพในนิราศ. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, ๒๕๒๑.
- นายเจริญ. นิราศเลิกไฟ. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เรืองศิลป์, ๒๕๒๒.
- นายชื่น. นิราศชานนา. ม.ป.ท., ๒๕๖๐.
- นินิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๙.

_____ . “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย: อดีตและอนาคต.” **รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑** (กรกฎาคม ๒๕๒๓): ๑-๒๑.

_____ . “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต.” **วารสารธรรมศาสตร์ ๑๓** (กันยายน ๒๕๒๗).

_____ . **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๒.

_____ . “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจากอีกแง่มุมหนึ่ง.” **ศิลปวัฒนธรรม ๕** (พฤศจิกายน ๒๕๒๖).

_____ . “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง.” **ภาษาและหนังสือ ๑๗** (ตุลาคม ๒๕๒๘).

_____ . “โลกของนางนพมาศ.” ใน **ปากไก่และไบเรื่อ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____ . “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์.” ใน **ปากไก่และไบเรื่อ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____ . **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๕.

บทนำ. “ราษฎรตื่นแล้ว.” **สยามรีวิว** (๑๐ กรกฎาคม ๒๔๗๐).

“บทสัมภาษณ์ นายเฮ็งฮอง แซ่ยง.” **เดลิเมลล์** (๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๒).

บุญยืน โกมลบุตร (นามแฝง). “ดาบจ้อดาบ.” **อัสสัมชัญโฆษสมัย ๕๘** (มีนาคม ๒๔๖๙).

บวรบรรณรักษ์, หลวง. “ชาติจะเจริญขึ้นและเสื่อมลง.” **วิทยากรย์** (๒๔๗๓).

บุญपालิตวิชาวาสัก, หลวง. “เรื่องเศรษฐกิจและความเป็นอยู่แห่งชีวิต.” ใน **รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๔**, หน้า ๑๖๐-๑๘๗. หลวงเลขาวิจารณ์, ผู้รวบรวม. พระนคร : บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๔.

บุญเหลือ เทพสุวรรณ, ม.ล. “แนะแนวทางวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง.” ใน **แว่นวรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์อ่านไทย, ๒๕๒๗.

- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พระราชหัตถเลขาถึงพระยาภิบาลไมตรี.” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา วรรณสุด (ผู้รวบรวม). เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๗๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.
- ปริมาณุชิตชินโรส, กรมสมเด็จพระ. พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป. พิมพ์แจกในงานปลงศพ อำมาตย์โท พระสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เข็มนันต์ สิงห์) ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๑. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์พิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒.
- ประกอบนิตินสาร, หลวง. “ประวัติ.” ใน อนุสรณ์หลวงประกอบนิตินสาร. พระนคร:ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.
- ประเจิดอักษรลักษณ์, หลวง. กฎหมายรัฐธรรมนูญ. พระนคร:มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจัดพิมพ์, ๒๔๗๗.
- ประชาภิจักรจักร, พระยา. ภาษาต่าง ๆ ในประเทศสยาม. ม.ป.ท., ๒๔๖๑.
- “ประเทศสยามอยู่ได้ด้วยอะไร.” บางกอกการเมือง (๙ ธันวาคม ๒๔๖๗).
- ประยูร ภมรมนตรี. “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕.” ใน เบื้องแรกประชาธิปไตย:บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทยรวบรวมจัดพิมพ์, ๒๕๑๖.
- _____. “ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๓ ประการ.” ใน วิชัย บำรุงฤทธิ์ (รวบรวม). บันทึกนักปฏิวัติไทย. พระนคร:เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗.
- _____. ชีวิต ๕ แผ่นดินของข้าพเจ้า. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๑๘.
- ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๓๕-๒๕๐๗. พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวงศึกษาธิการ วันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๗. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.
- “ประวัติพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ.” ใน วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม ๑.

คณะรัฐมนตรีพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีหลวง
 วิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๖ สิงหาคม ๒๕๐๕.

ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. กรุงเทพมหานคร:โรงเรียนนายร้อย
 พระจุลจอมเกล้า, ๒๕๑๐.

ประกาศนียบัตรยุทธ, นายพันเอกพระ. “เรื่องการเป็นผู้นำ.” ใน นักพูด, หน้า
 ๒๙๗-๓๑๙. ส. ศิลปานนท์. ผู้รวบรวม. พระนคร:สำนักงานส. ศิลปานนท์,
 ๒๕๕๐.

ประเสริฐอักษรนิติ์, หลวง. แบบสอนอ่าน. เล่ม ๔. พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ์,
 ๒๕๔๕.

ปรีดี พนมยงค์. “คำอธิบายเศรษฐกิจวิทยา.” นิตยสาร ๑ (๒๕๗๑).

_____. บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย.
 กรุงเทพมหานคร:นิติเวช, ๒๕๑๕.

_____. ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของ ปรีดี พนมยงค์. มหาวิทยาลัย
 ธรรมศาสตร์จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ วัน แห่งการออกกฎหมาย
 ของผู้ประกาศนียบัตร ปรีดี พนมยงค์ ๙ สิงหาคม ๒๕๒๖. กรุงเทพมหานคร
 : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖.

_____. ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี
 พนมยงค์. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สัมภาษณ์รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เมื่อ
 วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : โครงการ“ปรีดี
 พนมยงค์ กับสังคมไทย,” ๒๕๒๖.

_____. “ปาฐกถาเรื่องปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาชญาผู้กระทำความผิดกฎหมาย”
 ใน รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๗๐-
 ๒๕๗๔. พระนคร : บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๗๔.

_____. สัมภาษณ์พิเศษ ในโอกาสครบรอบ ๔๘ ปี แห่งการเปลี่ยนแปลงการ
 ปกครอง ๒๕ มิถุนายน ๒๕๒๓ ที่เมืองอองโตนี ซานกรุงปารีส โดยผู้แทน
 สหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน. กรุงเทพมหานคร:เกษ ๒๕๒๓.

_____. อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร นักอภิวัฒน์, เสรีไทย, นายสนาม

มวยเวทีราชดำเนินคนแรก, วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

ปลั่ง หวานนท์, แพลและเรียบเรียง. “สงครามภายใน.” **เสนาศึกษาและ
แผ้ววิทยาศาสตร์** (๒๕๖๙). ๑๒๐๒-๑๒๒๕.

ปวเรศวิยาาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา. “เรื่องราวประวัติในรัชกาล
ที่ ๔.” ใน **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑.**
กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑.

ปัญญาคุณ ปุณณะวังโส, พระ (อดีต พล.ต.ต. ชลอ ศรีศรากร). “ทำไม
จึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕.” **วารสารธรรมศาสตร์**
๑๓ (มีนาคม ๒๕๒๗).

“ปัญหาที่น่าคิดทำไมรัฐบาลจึงไม่ช่วยราษฎรในเมื่อราษฎรจะช่วยรัฐบาล.” **หลักเมือง**
๒ (พฤศจิกายน ๒๔๗๒).

“อาจารย์ปริทัศน์.” **อาจารย์สาร ๘** (มิถุนายน-กรกฎาคม ๒๕๒๕).

ปิยนาด นิโครธา. **บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาคนในสมัยรัตนโกสินทร์.**
กรุงเทพมหานคร.

ผุสดี ทิพทัส และ มานพ พงศทัต. **บ้านในกรุงเทพฯ.** กรุงเทพมหานคร : เอกสาร
วิจัยโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภักดีนรเศรษฐ, พระยา. **เกร็ดความเป็นอยู่บางเรื่อง.** พระนคร:โรงพิมพ์ศรีหงส์,
๒๔๗๕.

ภิรมย์ภักดี, พระยา. **ประวัติพระยาภิรมย์ภักดี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
บรรณกิจ, ๒๕๒๕.

พงศ์ธิดา เกษมสิน. “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย : ศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน **วารสารอักษรศาสตร์ ๑๗** (มกราคม
๒๕๒๘).

พนิชยศาสตร์วิธาน, พระยา. **วิชาค้าขาย.** พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๖.

พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล. “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน **จักรทิพย์ นาดสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์**

- (บรรณาธิการ), **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕**. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.
- พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม. **บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (๒๔๗๕-๒๔๘๘)**. กรุงเทพมหานคร:ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.
- พรณี อวนสกุล. “กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้.” ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ), **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.
- พระราชบัญญัติขนานนามสกุล พุทธศักราช ๒๔๕๖. **พระราชนิคมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพพลโท อรรถ ศติประภา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๑๕
- พระราชปฎิธานในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕**. เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๓.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). **ประชุมพงศาวดาร**. เล่ม ๓๙. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**. บริษัท ตั้งท่งฮวด จำกัด, บริษัท สยามกลการ จำกัด และลูกหลานเหลนในตระกูลพรประภา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพพ่อได้ลั้ง พรประภา ณ สุสานศรีราชา ชลบุรี ๔ กันยายน ๒๕๒๑.

พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับเรื่องประกอบ.

พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล สฤชดี ธนะรัชต์
ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗.

พหลพลพยุหเสนา, นายพันเอกพระยา. “คำนำ.” ใน **หนังสือเรื่องความเพียรพริ่ง
ของชาติ.** พระนคร: กรมยุทธศึกษาทหารบกจัดพิมพ์, ๒๔๗๗.

พัฒน์ เนตรรังษี. **เด็กบ้านสวน.** อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณพัฒน์ เนตรรังษี
ณ วัดประยูรวงศาวาส, วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๑๙. กรุงเทพ-
มหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๙.

ทิพยลาภพฤฒนิยากร, กรมหมื่น. **หัวข้อประวัติศาสตร์และโบราณคดี.** ม.ป.ท.,
๒๔๖๐.

ทิพยลาภพฤฒนิยากร, กรมหมื่น. **อัตตชีวประวัติ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ศิรินสาร, ๒๕๑๗. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวรวงศ์
เธอกรมหมื่นทิพยลาภพฤฒนิยากร ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๗).

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. **รามเกียรติ์.** เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร
: คุรุสภา, ๒๕๐๗.

ไพโรจน์ ชัยนาม. **รัฐธรรมนูญ บทกฎหมายและเอกสารสำคัญในทางการเมืองของ
ประเทศไทย.** เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๒๐.

ไพศาลศิลปศาสตร์, พระ, และญาณวิจิตร, หลวง. **ธรรมจริยา.** เล่ม ๖.
พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ์, ๒๔๔๘.

ฟุ้ง ฤทธาคณี. **ประวัติตระกูล ๓ ตระกูล และลิลิต สกอลชาดก.** พิมพ์ในการ
ฌาปนกิจศพ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๘ มกราคม ๒๕๐๒.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวง
ชวัลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑ สิงหาคม ๒๕๑๗.

_____. **เทศนาเสือป่า.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ.

_____ . **ปลุกใจเสือป่าและโคลนติดล้อ.** พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี สวัสดิ์ สีมานนท์ปริญญา ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔. พระนคร:มหาชัยการพิมพ์, ๒๔๙๔.

_____ . “หลักราชการ.” ใน ส. วัฒนเศรษฐ์, **วาทะพระมงกุฎา.** พระนคร: สำนักพิมพ์ธรรมเสวี, ๒๕๐๖.

มงคลประศาสน์, ขุน. **ตำราการทำนา.** ม.ป.ท., ๒๔๗๑.

มนันยา อินภูมิ. ก.ส.ร. กุหลาบ. **เอกสารวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.**

มหาดไทย, กระทรวง. **ประมวลพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ที่เกี่ยวกับการกิจของกระทรวงมหาดไทย.** เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๑ และ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๑๑.

มานวราชเสวี, พระยา, บรรณาธิการ. **ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์.** พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖.

_____ . “เรื่องการทำงานของผู้มีอาชีพในทางกฎหมาย.” ใน **รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๔,** หน้า ๔๓๒-๔๔๙. หลวงเลขาวิจารณ์, ผู้รวบรวม. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๔. โมชดารา. **แบบเจรจาค้าขายกับวิธีแสดงสินค้า แบบที่ ๑-๘.** พระนคร : โรงพิมพ์จับหัว, ๒๔๗๕.

ยศ วัชรเสถียร. **เกล็ดจากอดีต.** พระนคร:เฟื่องอักษร, ๒๕๑๓.

_____ . **ชาติชาย.** ม.ป.ท.

ยอร์ช ฮอสส์ แพลตส์. ซามูเอล เรโนลด์ เฮาส์ “บุรุษใจดี.” พระนคร : โรงพิมพ์บุญเรือง, ๑๙๒๘.

โยธารัณนิเทศ, หลวง. “การเงินประเทศไทยปี.” **ยุทธโฆษ ๑๖** (กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖).

รพีพัฒนศักดิ์ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า. **ว่าด้วยกตพหมาย.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแสวง เตระยานนท์ ณ เมรุวัด

ธาดุทอง ๑๙ ธันวาคม ๒๕๐๗.

ราชเสนา, พระยา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา). “การปกครองระบอบเทศาภิบาล.”
ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล (บรรณาธิการ), **มณฑลเทศาภิบาล:วิเคราะห์เปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร:สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔.

รายงานการประชุมสภาผู้แทน. สมัยที่ ๑ ครั้งที่ ๑/๒๕๗๕.

เรื่องของเจ้าพระยามหิธร. พระนคร:โรงพิมพ์ตีรณสาร, ๒๔๙๙.

ลาวัลย์ โชตามาระ. **ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว**. กรุงเทพมหานคร:แพรวพิทยา, ๒๕๒๗.

_____. **แก้วชิงดวง**. กรุงเทพมหานคร:แพรวพิทยา, ๒๕๒๗.

ลุงลีว. “เห็นว่าจ้าวเป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญ.” **ราชฎร** (๙ มกราคม ๒๔๗๑).

เลขาวิจารณ์, หลวง. ผู้รวบรวม. **รวมปราชญ์ซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคมตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๔**. พระนคร:โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๔.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. **เบญจศีลและเบญจธรรม**. แบบเรียนจรรยา กรมศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. ๑๒๒.

_____. **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส:ประวัติศาสตร์-โบราณคดี** (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑-๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔). พระนคร:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

_____. **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส : พระธรรมเทศนา**. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔). พระนคร:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

- _____ . ระยะเวลาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑล
ฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.
- วารกิจพิศาล, ชุน. (เปล่ง สุวรรณจิตติ), เรียบเรียง. ตำนานเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์
(เรียงตามลำดับ) ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๖ จบเพียง พ.ศ.
๒๔๖๓. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๓.
- วรรณไวทยาการ, พระองค์เจ้า. ชุมนุชบทความทางวิชาการถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นราธิปพงศ์ประพันธ์. พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์จัดพิมพ์, ๒๕๑๕.
- _____ . อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๔๘๘.
- วันรัตน์ สมเด็จพระ. สังคิตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย. แปล
โดย พระยาปริยัติธรรมดาดา (แพ ตาลลักษณ์). พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ กมลโวระ. กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์
ห้างหุ้นส่วนจำกัดตีพิมพ์, ๒๕๒๑.
- “ว่าด้วยความรักชาติแลความสามัคคี.” เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์ ๔
(พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๒).
- วิมเนศประสิทธิ์วิทย์, หลวง. “การค้าขาย.” วิทยากรย ๕ (๒๔๗๓).
- วิจิตรวาทการ, หลวง. การเมืองการปกครองของกรุงสยาม. พระนคร: โรงพิมพ์
ไทยใหม่, ๒๔๗๕.
- _____ . “กำเนิดหนังสือพิมพ์.” ใน ปาฐกถาและคำบรรยาย. กรุงเทพมหานคร-
นคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๖.
- _____ . กุศโลบายสร้างความยิ่งใหญ่. กรุงเทพมหานคร: เสริมวิทย์บรรณาการ,
๒๕๑๒.
- _____ . คณะการเมือง. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, ๒๔๗๕.
- _____ . “ความเจริญ.” ใน ปาฐกถาและคำบรรยาย. กรุงเทพมหานคร :
เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๖.

- ..... ประวัติศาสตร์สากล. เล่ม ๑. พระนคร:โรงพิมพ์วิริยานุภาพ, ๒๔๗๓.
- ..... ประวัติศาสตร์สากล. เล่ม ๓. พระนคร:โรงพิมพ์วิริยานุภาพ, ๒๔๗๓.
- ..... ประวัติศาสตร์สากล. เล่ม ๖. พระนคร:โรงพิมพ์วิริยานุภาพ, ๒๔๗๓.
- ..... ประวัติศาสตร์สากล. เล่ม ๗. พระนคร:โรงพิมพ์วิริยานุภาพ, ๒๔๗๓.
- ..... ประวัติศาสตร์สากล. เล่ม ๘. พระนคร:โรงพิมพ์วิริยานุภาพ, ๒๔๗๓.
- ..... มหาบุรุษ. ม.ป.ท., ๒๔๗๑.
- ..... มั่นสมอง. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร:เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๐๕.
- ..... รวมปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์
 ครูสภา, ๒๕๑๕.
- ..... “ลักษณะของคน ตอนที่ ๑-๔.” ใน รวมปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ.
 กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ครูสภา, ๒๕๑๕.
- ..... สยามกับสุวรรณภูมิ ภาคที่ ๑ อดีต. ม.ป.ท., ๒๔๗๖.
- ..... “อารยธรรม.” ใน ปาฐกถาและคำบรรยาย. กรุงเทพมหานคร :
 เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๖.
- วิชาการ, กอง กรมการปกครอง. การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระมหา
 ธีรราชเจ้า (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๘-๒๔๖๕). พระนคร:กรมการปกครอง
 กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๑๐.
- วิชาการ, กรม. ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา. กรุงเทพมหานคร :
 กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๓.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. “บรรพบุรุษของคนไทยมาจากไหน.” ใน รวมบทความประวัติ-
 ศาสตร์ ๕ (มิถุนายน ๒๕๒๕).
- วิสุทธสุริยศักดิ์, พระยา เรื่องพลเมืองดี. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๔.
- ศราภย์พิพัฒน์, พระยา (ศรทอง). ชีวิตของประเทศ. กรุงเทพมหานคร : สำนัก
 พิมพ์ศราภย์, ๒๕๑๒.
- ศิลปากร, กรม (รวบรวม). จดหมายเหตุเสด็จประพาสในรัชกาลที่ ๕ เสด็จ
 เมืองสิงคโปร์และปัตตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย.
 พระนคร. โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙.

“ศิวิลล์หรือทำลายชาติ.” พิมพ์ไทย (๗ กรกฎาคม ๒๔๕๗).

ศึกษาธิการ, กรม. พระราชพงศาวดาร. เล่ม ๑. พระนคร : โรงพิมพ์พิศาล-
บรรณนิติ, ร.ศ. ๑๒๐.

_____. สำนักกระแสพระบรมราชโองการ พระราชบัญญัติ พระราชดำริ พระ-
ราชทัณฑ์ และประกาศการศึกษา. พระนคร : โรงพิมพ์วรรณจักรเจริญ-
ผล, ๒๔๔๔.

ส. วัฒนเศรษฐ. วาทะพระมงกุฎฯ. พระนคร:สำนักพิมพ์ธรรมเสวี, ๒๕๐๖.

สตีลตีย เสมานิล. วิสาละ. พระนคร.สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยจัด
พิมพ์, ๒๕๑๔.

สมเกียรติ วันทะนะ. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่. บทความประกอบกร
สัมมนาที่ศตวรรษธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดี
ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

_____. “เมืองไทยยุคใหม่” : สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก.”
ใน อยู่เมืองไทย. รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่
ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี. กรุงเทพมหา-
นคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

_____. รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม ๒๔๓๕-๒๔๗๕. ปาฐกถาทาง
วิชาการโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสถาบันวิจัยสังคม
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมชาย หลั่งหมอยา. “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐในรัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน อักษรศาสตร์นิพนธ์ ๑. รวมบทความทาง
ประวัติศาสตร์ไทย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี.

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย.
กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓.

สยามพานิช ๒ (พฤษภาคม ๒๔๖๕).

_____. ๒ (ตุลาคม ๒๔๖๕).

- (สา), สมเด็จพระสังฆราช. สาราทานปริยาย. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูปลัดสัมพิพัฒนศิลาจารย์ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอภาณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗.
- (สา), สมเด็จพระสังฆราช. สัพพสามัญญานุสาสนี, อักกัฏฐ ปฏิปทานุสาสนี. พิมพ์แจกในการปลงศพรองเสวกโทขุนกาญจนรังสรรค์ (จันทร์ เสมะกนิษฐ์) เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓.
- สายชล วรณรัตน์. “ปฏิภิกขุ : อีกมิติหนึ่งสำหรับสังคดียวงค์กับการเมืองในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์.” ใน รวมบทความประวัติศาสตร์ ๖ (ธันวาคม ๒๕๒๕).
- “สิ่งคปร้ต้องการอาหารจากสยามมา.” สยามพานิช (๙ ตุลาคม ๒๔๖๕).
- สุนทร เทพกิจจารักษ์, พระยา. ความเห็น จันทรภา คัดจากหนังสือพิมพ์ไทย. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ศ. ๒๔๗๔.
- สุภา ศิริमानนท์. “ความทรงจำ : ชีวิตและการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์.” โลกหนังสือ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๑).
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. การใช้ภาษาในการตั้งชื่อของคนไทย. รายงานผลการวิจัย ทุนอดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายเสือไทย, ๒๕๒๖.
- สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. ประวัติและความทรงจำสังเขป. พระนคร: โรงพิมพ์เฮงหลีเชิงสะพานดำ, ๒๔๖๖.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. “ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหว ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕.” วารสารธรรมศาสตร์ ๑๑ (มิถุนายน ๒๕๒๕).
- หนังสือที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ สนวนลุมพินี พระพุทธศักราช ๒๔๖๘. พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพเดลิเมิ้ล, ๒๔๗๐.
- หมอโพล้ง. “คอลัมน์นานาการม.” ปากกาไทย (๒๐ มกราคม ๒๔๖๘).
- เหรียญ ศรีจันทร์, ร.ต. และ เนตร พูนวิวัฒน์, ร.ต. กบฏ ร.ศ. ๑๓๐. กรุงเทพ-มหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

“ให้ราษฎรมีเสียงในการเมือง.” บางกอกเดลิเมล์ (๒ มิถุนายน ๒๔๗๔).

อนุমানราชธน, พระยา. **ฟื้นความหลัง**. เล่ม ๓.

“อย่าให้เกินไป จงดูแลพอควร.” **สยามพานิช** (๒ พฤษภาคม ๒๔๖๕).

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. “บทวิจารณ์เจตนา นาควัชระ ไม่มีศัตรู ไม่มีอะไรสิ้นไหล.”

ถนนหนังสือ (๓ ตุลาคม ๒๕๒๙).

อภิบาล, ร.อ. “ตำแหน่งนายทหาร.” **ยุทธโกษ** ๒๐ (พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐).

อสยาม. “รัฐสภาสยาม ปัญหาเรื่องการปกครองสอนให้พลเมืองคิดด้วยตัวเอง.”

บางกอกการเมือง (๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๙).

_____. “อุตสาหกรรมและการค้าขาย.” **บางกอกการเมือง** (๒๖ เมษายน ๒๔๗๑).

อัจฉราพร กมฺพิสมัย. รายงานวิจัยเรื่อง **ปัญหาภายในก่อนการปฏิวัติ ๒๔๗๕ :**

ภาพสะท้อนจากเอกสารและงานเขียนทางหนังสือพิมพ์. กรุงเทพมหานคร

: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

อัมพร หาญนภา. **ประกายพริก**. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

อากาศดำเกิง, หม่อมเจ้า. **ละครแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๔.

อุบลวรรณ ปิติพัฒนะโมษิต และอวยพร พานิช. **วิวัฒนาการภาษาโฆษณาในหนังสือ**

พิมพ์ไทย (๒๓๘๗-๒๕๒๗). งานวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ลำดับ
ที่ ๑๔.

อุบลสีปมาจารย์, เจ้าคุณพระ. **อรรถประวัติ**. พิมพ์แจกในงานบำเพ็ญกุศลถวาย

ท่านผู้ที่เคยเป็นเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส. พระนคร : โรงพิมพ์มกุฏราช-
วิทยาลัย, ๒๔๙๐.

อุปกิตศิลปสาร, อำนวยการเอก พระยา. “คำฉันท์ ยอเกียรติชวานครราชสีมา (เดิม

จำหน้าว่าท่านไม้).” ใน **คำประพันธ์บางเรื่อง**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ ร.ต.ท. ทองสีบ พันธุ์หงส์ ณ เมรุ วัดมกุฏ-
กษัตริยาราม ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๑.

อุตตะระโบ. “พระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์กับบรรณาธิการ.”

สยามรีวิว (๕ ธันวาคม ๒๔๗๐).

เอก วิสกุล. การเดินเรือพาณิชย์ในประเทศไทย. ม.ป.ท. พิมพ์เป็นที่ระลึกนายไปศรภักย์พาณิชย์ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๗ มิถุนายน ๒๔๙๓.

เอกสารจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. จัดทำโดย กรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลย์ราชสมบัตินคร ๑๐๐ ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๒.

วิทยานิพนธ์

กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

จूरรัตน์ เกียรติตุมาพันธ์. “บทบาททางด้านการเมืองและการปกครองของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาสมณบรมพระยาบวรราชปรีดิ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๒๙).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

แจ่มจันทร์ วงศ์พิเศษ. “การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.

ชลธิชา บุณนาค. “การเชื่อมอำนาจทางการเมืองของขุนนางในสมัยรัชกาลที่ ๕.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.

ชาญชัย รัตนวิบูลย์. “บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๙.

เดือนใจ สันตะเกิด. “วรรณคดีชาวบ้านจากวัดเกาะ.” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐.

ทิพวรรณ บุญทวี. “ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์ : ระยะเริ่มแรก (พ.ศ.๒๔๔๓-๒๔๗๗).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาการ

ปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๘๐.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

นฤมล ธีรวัฒน์. “แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ประไพ รักษา. “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๓๕).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑.

พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. “การศึกษาเรื่องทาสในกรุงรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พรพรรณ จงวัฒนา. “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๕๕).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

มัทนา เกษกมล. “การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

ยุภาพร เจือจินดา. “เสื่อป่า: โครงสร้างขององค์กรและบทบาททางการเมือง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

รำไพ อุดมไพจิตรกุล. “การแสวงหารายได้ของแผ่นดินภายในราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๕๘.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.

วรุณี ไอสถารมย์. “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

วิไล สุทธิศิริกุล. “เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาล พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๕๒ : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

ศรีสุพร ช่วงสกุล. “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากรณิธรรมยุคกนิยา (พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๔๖๔).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

สุทธิพันธ์ ขุทรานนท์. “การจัดเก็บภาษีอากรและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๗๕.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

สุมินทร์ จุฑาทอง. “การล้อมเกล้าทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ ๕.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

อัจฉราพร กมฺพพิสมัย. “กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ : ศึกษากรณีการปฏิรูปการปกครองและกลุ่มทหารใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

อัญชลารณ์ โกมลเสวิน. “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

อัญชลี สุสายัณห์. “ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทย
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัย, ๒๕๒๓.

อุทิศ จິงนิพนธ์สกุล. “เศรษฐกิจวัดในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. ๒๓๒๕-
๒๔๕๓).” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

อุบลศรี อรรถพันธ์. “การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

คำแถลง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในการกิจบริหาร การศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิ เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่
ขุมขุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชา
การที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และ
ผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจ
และความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็น
ด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งจะ
เป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจ
อันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการ
จัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งาน
ถอดความ งานรวบรวม งานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรก ๆ เราได้เน้นส่งเสริมงาน
แปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย
นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่ง
ของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม - กลั่นกรอง - ตรวจสอบ และจัด
พิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์
และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง ๘ สาขา
ดังต่อไปนี้คือ (๑) สาขาวิชามนุษยศาสตร์ (๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (๓) สาขาวิชา
เศรษฐศาสตร์ (๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
(๖) สาขาวิชาปรัชญา (๗) สาขาวิชาจิตวิทยา (๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี
นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ-
ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ซึ่งมี
เนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ
ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯ ในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุน แนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือ รวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายเสน่ห์	จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี	สมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ	อาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายบรรณิณี	เศรษฐบุตร์	กรรมการ
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายสุลักษณ์	ศิริรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา	สุจิตธนารักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นายอุทัย	ดุษฎีเกษม	กรรมการ
นางปรัดดา	เฉลิมเผ่า กอนันตกุล	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายทรงยศ	แวหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

รายนามคณะกรรมการดำเนินงาน
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	ประธาน
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	รองประธาน
นายอาทร	พูนธรรมสาร	กรรมการ
นายไชยวัฒน์	คำชู	กรรมการ
นายสุวินัย	ภรณวลัย	กรรมการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการ
นางสุวรรณา	สถาอานันท์	กรรมการ
นางปรีดา	เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล	กรรมการ
นายสุริชัย	หวันแก้ว	กรรมการ
นายอุทัย	ดุลยเกษม	กรรมการ
นายสัณชัย	สุวิงบุตร	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการ
นายธำรงค์ศักดิ์	เพชรเลิศอนันต์	กรรมการและเลขานุการ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๕๓๖๒๖
นางวัฒนา ศิวะเกื้อ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา กรกฎาคม ๒๕๓๘
๓๗/๐๑-๓๕๐/๑๐๐๐ (๒)

รายชื่อหนังสือของสำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เล่มที่ออกสู่ตลาดแล้ว เช่น

การใช้เหตุผล : ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ (พิมพ์ครั้งที่ ๓)

โดย ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเปลี่ยนแปลงถ้อยคำและความหมายของสำนวนไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๔)

โดย รองศาสตราจารย์ ไซลิริ ปราโมช ณ อยุธยา

ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฟิลิปปีนส์ : จากสงครามโลกครั้งที่ ๒ สู่พลังประชาชน

โดย รองศาสตราจารย์ สีดา สอนศรี

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่านที่สนใจหนังสือของ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เล่มที่จะออกสู่ตลาดเร็ว ๆ นี้

เช่น รู้ทันธุรกิจ รู้เทคนิคการจัดการ แนวทางการสร้างข้อสอบภาษา ฯลฯ

ติดต่อสั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาลาพระเกี้ยว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๒๑๘๓๙๘๐, ๒๑๘๗๐๐๐ โทรสาร ๒๕๕๔๔๔๑

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕

ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยมีอายุไม่ยืนยาว แต่เป็นยุคที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการหล่อหลอมลักษณะของรัฐและสังคมไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภูมิปัญญา

งานวิจัยนี้ช่วยอธิบายการก่อรูปและการคลี่คลายอย่างสลับซับซ้อนของภูมิปัญญาหรืออุดมการณ์ของชนชั้นนำซึ่งได้สถาปนาและปกครองรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และยังอธิบายพลวัตภายในของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ส่งผลให้ชนชั้นนำรุ่นใหม่ปฏิเสธส่วนที่เป็นสาระสำคัญของภูมิปัญญาดังกล่าวพร้อมกับพัฒนาและเผยแพร่ความคิดใหม่ซึ่งนอกจากจะบั่นทอนสิทธิธรรมของชนชั้นนำเดิมแล้วยังผลักดันให้เกิดการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ อีกด้วย

เสน่ห์ของงานวิจัยเรื่องนี้อยู่ที่ความพยายามที่จะเข้าใจลัทธิทางภูมิปัญญาที่ผลักดันให้มนุษย์กระทำการต่างๆ มิใช่มุ่งสนับสนุนหรือโจมตีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เมื่ออ่านแล้วจึงมองเห็นความสืบเนื่องทางภูมิปัญญาระหว่างคณะราษฎรกับชนชั้นนำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่น้อยไปกว่าความขัดแย้ง

ท่านที่สนใจหนังสือการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕ ติดต่อสั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาลาพระแก้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๒๑๙๓๙๘๐, ๒๑๙๗๐๐๐ โทรสาร ๒๕๕๔๔๔๑

จัดพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๒๑๙๓๒๖๘-๙

โทรสาร ๒๑๕๓๖๓๔

การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ฯ

ISBN 974-584-860-3

9 789745 848603

C112

1500 250.00 บาท